

Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка

Філософський факультет

Кафедра політології

КАФЕДРА
ПОЛІТОЛОГІЇ
ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Політичні партії і вибори: українські та світові практики

Випуск 7

За матеріалами Міжнародної наукової конференції
«Партійно-виборчі процеси та тренди в контексті євроінтеграції,
трансформації, суспільно-політичних криз і війни: Україна та світ» –
сьомої у рамках серії міжнародних конференцій кафедри політології
«Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті
Юрія Романовича Швеდი) від 2–3 грудня 2022 року

Львів
2023

УДК 329:324(477+100)(063)

П 504

Рецензенти:

Зеленько Г.І. – доктор політичних наук, професор, завідувачка відділу політичних інститутів та процесів Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, член-кореспондент НАН України;

Бабкіна О.В. – доктор політичних наук, професор, завідувачка кафедри політичних наук Українського державного університету імені Михайла Драгоманова;

Круглашов А.М. – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Рекомендовано до друку Вченою радою Львівського національного університету імені Івана Франка (протокол № 44/3 від 1 березня 2023 р.)

П 504

Політичні партії і вибори : українські та світові практики : зб. ст. і тез за результатами міжнародної наукової конференції «Партійно-виборчі процеси та тренди в контексті євроінтеграції, трансформації, суспільно-політичних криз і війни : Україна та світ» – сьомої у рамках серії міжнародних конференцій кафедри політології «Політичні партії і вибори : українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведа) від 2–3 грудня 2022 року / [за ред. Анатолія Романюка і Віталія Литвина]. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2023. – Вип. 7. – 310 с.

ISBN 978-617-10-0767-3

У збірнику представлено наукові статті і тези виступів учасників сьомої міжнародної наукової конференції «Політичні партії і вибори: українські та світові практики», присвяченої питанням партійно-виборчих процесів і трендів у контексті євроінтеграції, трансформації, суспільно-політичних криз і війни та проведеної для вшанування пам'яті партолога і псефолога Ю. Р. Шведа.

Збірник статей і тез учасників конференції організовано рубриками. Загалом висвітлено проблематику організаційних та ідеологічних параметрів функціонування партій на різних рівнях політики, виборчого процесу й урядування, партійно-виборчих детермінант структуризації політичного процесу, а також трансформації партій в умовах невизначеності і турбулентності в Україні та світі. Збірник сприятиме розумінню партійно-виборчої політики в різних умовах.

УДК 329:324(477+100)(063)

ISBN 978-617-10-0767-3

© Львівський національний університет імені Івана Франка, 2023

ЗМІСТ

Передмова.....	5
Частина 1. Організаційні та ідеологічні параметри функціонування партій на різних рівнях політики, виборчого процесу й урядування: український, європейський і світовий досвід	7
Наталія Ротар. Трансформація організаційних моделей членства в політичній партії під впливом інструментів деліберативної демократії.....	7
Анатолій Романюк. Особливості та тенденції трансформації членської бази в політичних партіях України	15
Василь Климончук. Політичні партії у регіональних виборах: ідеологічна складова та структурування політичного простору (на прикладі Івано-Франківської області)..	26
Михайло Зан. Особливості парламентського представництва етнічних меншин у країнах Центрально-Східної Європи за результатами виборів 2019–2022 років (на прикладі Польщі, Словаччини, Румунії та Угорщини)	30
Peter Šadlák. The position of women among salafists in Germany	47
Michal Čirner, Irina Dudinská. Hlavné východiská paradiplomatických aktivít Prešovského samosprávneho kraja.....	57
Ольга Моргунюк. Партійна система Індії після парламентських виборів 2014 року: чи з'явилася домінантна партія?	72
Роман Мудрий. Підстави виокремлення, історія становлення та сутність феномена політичного піратства й піратських партій у Європі	76
Юрій Ліпар. Еволюція підходів до визначення і рамок функціонування громадянського суспільства з погляду політичної думки, історії та теорії.....	87
Частина 2. Партійно-виборчі детермінанти структуризації політичного процесу і євроінтеграційного поступу: досвід країн Європи та особливості України	97
Віталій Лебедюк. Преференційне голосування на місцевих виборах 2020 року в Україні.....	97
Володимир (Зеев) Ханін. Вибори 2019-2022 рр. як дзеркало кризи та трансформації партійно-політичної системи Ізраїля	112
Mindaugas Jurkynas. Finding the First Democratic Elections in Lithuania.....	132

Юрій Остапець. Характеристика партійного ландшафту країн Європейського Союзу за результатами парламентських виборів 2022 року.....	139
Владіслав Дудінскі, Наталія Марадик. Особливості виборчої системи до Парламенту Чеської Республіки	165
Tomáš Kajánek, Zuzana Beňová. Genesis of the most significant violations of EU fundamental values in Hungary and Poland	175
Michael Augustín. Neutrality claim: Who wants to withdraw from NATO in Slovakia? ...	189
Peter Šadlák. Salaf.de and the interpretation of some concepts from the point of view of purist salafism	198
Мар'ян Мота. Теоретичні і методологічні рамки дослідження впливу інформаційних технологій на політику й вибори	214
Частина 3. Трансформація політичних партій і політичного процесу в умовах кризи, невизначеності та турбулентності	226
Наталія Махначова. Демократичні процеси в умовах війни: виклики та загрози... 226	
Наталія Стеблина. Репрезентація політичних акторів у новинному дискурсі України від часів «Революції Гідності» до повномасштабного вторгнення РФ	229
Vitaliy Lytvyn. Newer-ending political transition in Ukraine: The dynamics of correlation of political regimes and systems of government	236
Валерій Мачуський. Теоретико-методологічний аналіз феномену кризи проникнення як складової кризи модернізації в Україні: причини, фактори, особливості	258
Степан Рішко. Діяльність депутатських фракцій Київської міської ради у 2022 р. під впливом повномасштабної російсько-української війни: контент-аналіз Facebook-сторінок	271
Ľubomír Čech. Ambitions and reality of Turkey's Central Asia policy	277
Василь Войтович. Кількісні виміри регіоналізації політичного процесу: оцінка зарубіжних авторських методик	286
Igor Oсадчук. Партійні урядові кабінети в атипових президентських системах правління: особливості функціонування.....	290
Антон Смілевський. Напрями впливу міжнародних відносин, організацій та акторів на національну політику й економіку: теоретичні і методологічні рамки ..	297
Для нотаток	308

ПЕРЕДМОВА

Вашій увазі пропонуємо матеріали наукової конференції «Партійно-виборчі процеси та тренди в контексті євроінтеграції, трансформації, суспільно-політичних криз і війни: Україна та світ», яка була вже сьомою у рамках серії міжнародних наукових конференцій кафедри політології «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведа). Щорічна наукова конференція, присвячена одній темі, навіть в умовах її широкого розуміння, дає нам можливість сфокусуватися на особливостях політичного процесу в конкретному році, а також на виділенні ролі тих чинників, які були властиві конкретному року та попереднім періодам. Адже щорічний аналіз дозволяє виокремити як спільні чинники, властиві багатьом країнам, так і особливі моменти, властиві одній конкретній країні і навіть певному регіону.

2022 рік увійшов в історію України та цілого світу, як той рік, коли росія розпочала повномасштабну війну проти нашої держави. Не зважаючи на численні жертви та руйнування й безпрецедентні злочини агресорів, Україна вистояла та впевнено боронить себе з допомогою широкої міжнародної допомоги. Війна також виявила високий рівень ідентифікації українців як громадян власної держави, а також стійкість всіх суспільних інститутів. Разом із цим, в умовах війни ми стали свідками значних трансформацій в роботі багатьох, особливо державних, інститутів. Природньо та вмотивовано посилилась роль і значення виконавчої гілки влади, зазнали відчутної модифікації положення та функції основних політичних акторів, в тому числі політичних партій. Не зважаючи на певні обмеження, зрозумілі та очікувані в умовах воєнного стану, Україна залишається і надалі розвивається як демократична держава. Багато експертів, оцінюючи перспективи політичного розвитку після війни, говорять про очікування перезавантаження існуючої політичної системи. Погоджуючись з аргументами доцільності і вірогідності такого сценарію, ми вважаємо, що завданням науковців є максимально вичерпна та комплексна оцінка стану політичних інститутів та політичного процесу на всіх рівнях урядування як до війни, так і під час війни.

Однак, крім воєнного стану, політичний процес у минулому році зазнав впливу і дії ще низки чинників. Серед них варто вказати те, що війна розпочалася в умовах вже тривалого періоду дії обмежень, зумовлених пандемією «COVID-19», які вже тривалий час регламентували формат комунікацій. Наступним чинником, на нашу думку, ми маємо розглядати рішення Ради ЄС про надання Україні статусу кандидата в члени Європейського Союзу. Це рішення було прийнято в умовах повномасштабної війни, однак воно відобразило, з одного боку, прагнення українського народу до руху до Єдиної Європи, ідентифікацію себе як європейців,

однозначність геополітичного вибору абсолютної більшості громадян України, а також, з другого боку, оцінку європейськими країнами чину України і українців, які ціною власного життя обстоюють європейський вибір і своє прагнення свободи. Шлях до набуття повноцінного членства в ЄС буде передбачати багато роботи держави і громадянського суспільства, проведення багатьох необхідних і одночасно чутливих реформ, але це інструменти, які абсолютна більшість українців готова застосувати для досягнення спільної мети. Ці зміни на шляху євроінтеграції будуть стосуватися всіх сфер суспільного життя, в тому числі і політичного. Ці, а також багато інших чинників визначальним чином вплинули на політичний процес у 2022 році.

Представлений Вашій увазі збірник статей та тез конференції сформовано на підставі матеріалів VII Міжнародної наукової конференції. Особливістю цієї конференції є фокусування уваги на дослідженні регіонального рівня політичного процесу, хоча це і не обмежує звернення до національного політичного процесу України й інших країн світу, а також наднаціональної тематики. Міжнародний формат наукової конференції зовсім не заперечує означену специфіку, а посилює і лише доповнює її за рахунок представлення результатів наших зарубіжних колег з Польщі, Словаччини, Литви та Ізраїлю. Конференція внаслідок зрозумілих обставин відбулася в змішаному форматі, коли більшість учасників долучалися і представляли свої результати онлайн. Натомість представлені матеріали відповідають вимогам академічного підходу та відображають результати наукових пошуків дослідників.

Анатолій Романюк
завідувач кафедри політології,
доктор політичних наук, професор
Львівський національний
університет імені Івана Франка

ЧАСТИНА 1

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ТА ІДЕОЛОГІЧНІ ПАРАМЕТРИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПАРТІЙ НА РІЗНИХ РІВНЯХ ПОЛІТИКИ, ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ Й УРЯДУВАННЯ: УКРАЇНСЬКИЙ, ЄВРОПЕЙСЬКИЙ І СВІТОВИЙ ДОСВІД

Наталія Ротар

*доктор політичних наук, професор,
професор кафедри політології
та державного управління
Чернівецького національного
університету імені Юрія Федьковича*

Трансформація організаційних моделей членства в політичній партії під впливом інструментів деліберативної демократії

Для більшості демократій сучасного світу є характерним активне розгортання сукупності консультативно-дорадчих інструментів вироблення та реалізації політики, що неминуче актуалізувало науковий інтерес до теоретичного концепту деліберативної демократії, смисловим ядром якого є орієнтація на ухвалення політичних рішень, не тільки засобами апробованих процедур голосування та пропорційного представництва, а й на відкритого публічного діалогу між суб'єктами політики. Сьогодні в політичній науці поширилося розуміння сутності теорії деліберативної демократії як сфокусованої на вивченні ролі дискусій та публічного обговорення в умовах інформаційної відкритості інститутів влади. Складність організації процесу деліберації спричиняє варіативність її форм, що не завжди гарантують здійснення обговорення предмету політики на паритетних засадах. Відтак, досягнення консенсусу має супроводжуватися чіткою артикуляцією розбіжностей політичних позицій, що традиційно входить до спектру функцій політичних партій. Але, в умовах поширення принципів деліберативної демократії, перед політичними партіями постає завдання як визначення меж інтеграції окремих форм деліберації (дискусія, діалог, дискурс) до простору внутрішньопартійної демократії, так і пошуку відповіді на питання щодо відповідних інструментам деліберативної демократії організаційних моделей членства в політичній партії.

Організаційна модель інституту партійного членства тривалий час передбачала чітку ієрархію, що ґрунтується на ціннісній та ідеологічній ідентичності з

програмними документами партії, що передбачала формат як фіксованого, так і не фіксованого членства. В сучасній політичній науці членство в політичній партії розглядається в декількох вимірах. Найбільш поширеними інтерпретаціями даного явища є його розуміння: по-перше, як інституту, формат якого відповідає організаційній моделі політичної партії, що перебуває в залежності від типу виборчої системи та форми державного устрою; по-друге, як формальну форму партійної ідентифікації, що формує систему динамічної залежності між зафіксованим формальним членством (або формально визнаним членством) та електоральним вибором члена політичної партії [1, р. 39–40]. Від членів партії очікується, що поряд з голосуванням за партію на виборах до легіслатур всіх рівнів, вони забезпечуватимуть приріст голосів виборців, здійснюючи безпосередню вербальну агітацію, поширюючи агітаційні матеріали, висловлюючи підтримку партії в соціальних мережах, або конкуруючи за депутатський мандат. Попри професіоналізацію та технологізацію виборчих кампаній, члени партії залишаються важливим партійним ресурсом, оскільки є найбільш ефективним під час агітації «від дверей до дверей», поширенні листівок та забезпеченні неперервності циркуляції партійного контенту в соціальних мережах.

Характеристики та функції членства в партії були систематизовані на рівні низки типологій, які нещодавно конкретизовані та доповнені емпіричними дослідженнями, що поглибили знання про соціально-демографічний портрет члена партії, мотивацію членства та діяльності в статусі члена партії. Автори численних наукових досліджень доводять, що для сучасних політичних партій характерною є криза інституту членства. Ю. Уве [14; 15], Р. Гібсон, Ф. Греффет та М. Кантіюх [4] ставлять під сумнів перспективи збереження функціональної спроможності інституту партійного членства, характерного для епохи масових, чи навіть, картельних партій, тоді як П. Вайтлі [21] та А. Веа [18] доводять, що члени партії все ще залишаються важливим інструментом міжпартійної конкуренції на виборах в демократичних політичних системах. Ці дискусії відбуваються на тлі досліджень, в яких зафіксовано, що навіть найбільш віддані партійній політиці та доктрині члени партії час від часу голосують на виборах за іншу партію – близько 8 % європейських виборців робили це хоча б один раз [11]. У такому вимірі криза інституту членства в партії є опосередкованим маркером зниження сили політичних партій як інституту соціального представництва та інструменту артикуляції суспільних інтересів.

Політичні партії офіційно не зобов'язані оприлюднювати дані про кількість зареєстрованих членів, відтак якість доступних даних може суттєво різнитися між партійними системами різних держав та партіями в межах однієї партійної системи. За узагальненою інформацією, підготовленою парламентом Великої Британії, рівень членства в основних політичних партіях упродовж 2017–2021 рр. залишався незмінним. Станом на грудень 2021 р. Лейбористська партія налічувала в

своєму складі 432 тис. членів та зберігала лідерство за цим показником, Консервативна партія об'єднала 172 тис. членів партії, Шотландська національна партія – 104 тис. членів, Ліберал-демократична партія – 74 тис., Партія зелених – 54 тис. та Партія Уельсу (Plaid Cymru) – 10 тис. членів. [8]. За даними, якими оперує В. Нідермайєр, у період 1990–2010 рр. сумарна кількість членів шести традиційних парламентських партій в Німеччині знизилася з 2,4 млн до 1,4 млн членів [9], тобто більше, ніж на 40 %. Для політичних партій України вже традиційною стала гойдалкова динаміка кількісних показників членства в політичних партіях, коли у міжвиборчий період фіксується фактичний занепад інституту партійного членства, а в рік виборів до представницьких органів влади всіх рівнів або президентських виборів кількість членів партій досягає свого максимуму.

Ще на початку 1990-х рр., коли стали помітними перші ознаки системної кризи інституту членства в політичній партії, П. Сейд та П. Вайтлі [13], опираючись один з найбільш відомих підходів до пояснення активності членів партії – теорію стимулів П. Кларка та Дж. Вілсона [2], запропонували здійснювати пошук причин даного явища в площині моделі загальних стимулів, яка означалася як співвідношення жорстких та м'яких стимулів до набуття партійного членства. Система жорстких стимулів, що пов'язана з особистою вигодою громадянина від членства в партії, утворюється з двох груп стимулів: (1) стимули, пов'язані з результатами (винагородою) від участі в партійній діяльності, відображають перспективи кар'єрного зростання в конкретній політичній партії; (2) стимули, пов'язані з процесом партійної діяльності, формуються під час внутрішньопартійної залученості й вказують на рівень задоволеності члена партії результатами власної політичної участі, характером та якістю комунікації всередині партії, моделлю відносин між членами партії у горизонтальному та вертикальному вимірах. Система м'яких стимулів, за П. Сейдом та П. Вайтлі [13] утворюється з п'яти груп стимулів: (1) колективні стимули пов'язані з вірою члена партії у важливість його статусу члена партії для реалізації партійної програми політичних дій; (2) нормативні стимули – з очікуваннями від соціального середовища, до якого спрямовується вектор партійної діяльності; (3) альтруїстичні стимули – з вірою в те, що інститут членства в партії сприяє функціонуванню демократії та відтворенню відповідної ціннісної моделі; (4) ідеологічні стимули – з можливістю дотримуватись конкретних ідеологічних принципів через своє членство в політичній партії; (5) експресивні стимули – з можливістю публічної демонстрації підтримки партії та її лідерів засобами членства в партії. На нашу думку, система жорстких стимулів буде працюючою для члена партії, зорієнтованого на професіоналізацію політичної діяльності та вертикальну мобільність в ієрархії політичних посад, тоді як система м'яких стимулів працюватиме для тих членів партії, що беруть епізодичну (демонстраційну) участь в партійній діяльності. Водночас, означені системи м'яких та жорстких принципів

не виключають можливість їх застосування до кожного члена партії, не беручи до уваги індивідуальну стратегію партійної діяльності.

М. Клейн, опираючись на ідеї П. Сейда та П. Вайтлі та використовуючи дані загальнонаціональних репрезентативних поштових опитувань щодо інституту членства в партії серед членів шести парламентських партій Німеччини (1998 р. та 2009 р.), здійснив порівняльний аналіз його динаміки у мотиваційному вимірі [7]. Науковець звертає нашу увагу на те, що: по-перше, відбулися важливі зрушення в співвідношенні мотивації набуття статусу члена політичної партії та мотивації партійної діяльності; по-друге, мотивація набуття членства в політичній партії визначається колективними, альтруїстичними експресивними, ідеологічними та нормативними стимулами (саме в такій послідовності) та пов'язується з очікуваннями від членства з процесом для громадян віком від 45 років, тоді як для громадян молодшого віку більшу вагу має система жорстких стимулів; по-третє, система жорстких стимулів після набуття членства в партії стає більш важливою, ніж система м'яких стимулів, що пов'язано з процесами індивідуалізації політичної участі, оновленням системи політичних цінностей під впливом викликів процесів глобалізації, деідеологізацією політики та розпадом традиційних соціальних відносин; по-четверте, пасивне членство в партії, що традиційно ґрунтувалося на системі м'яких стимулів, в сучасних демократіях не є гарантією навіть емоційної чи соціальної винагороди, відтак відчувається брак пасивних членів політичних партій; по-п'яте, співвідношення орієнтацій на жорсткі та м'які стимули залежить від індивідуального досвіду внутрішньопартійної комунікації, системи горизонтальних і вертикальних залежностей, визначених в статутах політичних партій; по-шосте, колективні та альтруїстичні м'які стимули згадуються як мотивація і набуття членства в партії, і діяльності в статусі члена партії (в 92 % випадках), швидше за все тому, що вони є визнаними громадською думкою суспільнозначимими мотивами членства в політичних партіях; по-сьоме, мотивація діяльності в статусі члена партії щонайменше пов'язується з м'якими стимулами, пов'язаними з процесом партійної діяльності, що вказує на можливий дефіцит внутрішньопартійної демократії та відображає розчарування в очікуваннях від членства в партії [7].

Важливим чинником потенційного кількісного зростання членів політичних партій є особистість партійного лідера та стилю його лідерства. Наприклад, лідер Лейбористської партії у Великій Британії Дж. Корбін (2015–2020 рр.) зміг за допомогою дискурсивних практик деліберації перспектив партійної політики посприяти суттєвому зростанню кількості членів цієї політичної партії ще на етапі обрання його партійним лідером [10; 20]. Подібні процеси характерні й для інших політичних систем: упродовж перших чотирьох місяців після оголошення лідера Соціал-демократичної партії Німеччини М. Шульца про подання своєї кандида-

тури на посаду канцлера (2017 р.) до СДПН доєдналося 17 тис. нових членів партії [5, s. 188–205], а в Україні лідерство Президента України В. Зеленського уможливило наповнення легіслатур національного, регіонального та локального рівнів представниками політичної партії «СЛУГА НАРОДУ», які в основному були «новими» членами партії. Наголосимо, що в усіх трьох наведених прикладах виразною була орієнтація політичних лідерів на організацію національного політичного дискурсу засобами деліберативної демократії.

П. Вебб, Т. Бейл та М. Полетті в спільному дослідженні активності членів британських політичних партій довели, що інститут членства більш важливий для тих членів партії, які здійснюють політичну активність в прив'язці до одномандатних виборчих округів [19]. Для меншості з них характерна орієнтація на політичну кар'єру, тоді як для більшості – прагнення інтеграції в локальні мережі соціальних спільнот, що утворюються задля інфраструктурного забезпечення функціонування місцевих партійних осередків. Але, для обох груп характерним є залучення до всіх імовірних форм деліберації як на рівні внутрішньопартійного дискурсу, так і на рівні публічного простору одномандатного округу. Ті члени політичних партій, що вмотивовані на відтворення свого партійного статусу ідеологічними імпульсами, обмежують власну діяльність такими формами, що не передбачають суб'єктності в публічній деліберації, наприклад, вони виконуватимуть функцію ретранслятора партійних наративів в соціальних мережах.

С. Скарров [12], послуговуючись концептами організаційного розвитку політичних партій в умовах розгортання деліберативних інструментів узгодження політичних інтересів І. ван Бізена, П. Мейра, Т. Погунтке [16] та А. Гауджаї [3], запропонував три базові стратегії залучення нових членів політичних партій: стратегія зміцнення традиційного формату партійного членства; стратегія зменшення витрат, спрямованих на залучення нових членів партії; стратегія переосмислення організаційної моделі членства в партії. Власне, для більшості політичних партій сучасної Європи переорієнтація на третій варіант стратегії залучення нових членів є найбільш перспективним, оскільки він не передбачає відмови від партійних активістів, наділяючи їх можливістю звернення до епізодичної активності.

Поширення набуває й запропонована експертами «International Institute for Democracy and Electoral Assistance» ідея щодо трьох основних напрямів інноваційного оновлення інституту членства в політичній партії [6]. Перший напрям експерти означили як опанування моделі багаторівневої взаємодії, яка припускає одночасне існування фіксованих статусів члена партії та прихильника партії. Останні можуть сплачувати менші членські внески, заохочуватися до надання підтримки в комунікаційному супроводі партійної політики засобами соціальних мереж, але вони не мають права голосу та інструментів впливу на ухвалення рішень в партії. Перевагою моделі багаторівневого членства є те, що вона працює як

м'яка сила в залученні нових членів, розвиваючи інтерес до партійної політики та її інструментів агрегування інтересів. Другий напрям означений як опанування моделі оцифрованого членства, яка передбачає здійснення неперервної горизонтальної і вертикальної комунікації та внутрішньопартійної деліберативної засобами сучасних месенджерів й соціальних мереж. Дана модель спрямована на поступове витіснення таких форматів внутрішньопартійної деліберативної як партійні конференції, інформаційні бюлетені та партійні збори, цифровими форумами, на яких здійснюватиметься офіційне прийняття та обговорення ідей щодо напрямків партійної політики безпосередньо від членів партії. Власне, модель оцифрованого членства передбачає поєднання всієї сукупності існуючих на сьогодні інструментів демократії участі, цифрової та деліберативної демократії на рівні інституту політичних партій. Однак, її практичне застосування неминуче актуалізуватиме питання про безпекові ризики цифрового простору. Третій напрям означений як модель відновленого членства, що ґрунтується на низьких бар'єрах для набуття членства, поєднаних з наданням права участі у виробленні партійної політики членам громадських або профспілкових організацій, що належать до інфраструктури конкретної політичної партії.

Отже, вагома частка чинників трансформації організаційної моделі членства в сучасних політичних партіях згенерована внутрішньопартійними процесами, однак І. ван Бізен та Т. Погунке [17] довели, що не менш важливими стали чинники зовнішнього середовища. Насамперед, економічні трансформації, процеси модернізації та глобалізації змінили соціально-класову систему європейських суспільств, політичні партії вимушені були адаптуватися до менш стабільних та прогнозованих соціально-економічних процесів, а відтак, і соціальних групових інтересів, які традиційно виступали важливим чинником встановлення ідентифікаційного та формалізованого зв'язку між партією та громадянами (виборцями). На нашу думку, вектори трансформації організаційних моделей членства в сучасних політичних партіях визначатимуться намірами та спроможністю даного політичного інституту опанувати інструментами деліберативної демократії, що моделюється в сучасному науковому дискурсі як форум, на якому міркування, ідеї, думки, преференції трансформуються в процесі публічного обговорення та наближаються до раціонального консенсусу.

Список використаних джерел:

1. Bartels L. M. Partisanship and voting behavior, 1952-1996. *American Journal of Political Science*. 2000. Vol. 44(1). P. 35–50.
2. Clark P. B, Wilson J. Q. Incentive System: A theory of organization. *Administrative Science Quarterly* 1961. Vol. 6. P. 129–166.

3. Gauja A. Party reform: the causes, challenges, and consequences of organizational change. Oxford: Oxford University Press, 2017.
4. Gibson R., Greffet F., Cantijoch M. Friend or foe? *Political Communication*. 2017. Vol. 34. P. 89–111.
5. Grunden T., Janetzki M., Salandi J. Die SPD. Anamnese einer Partei. Baden-Baden: Nomos, 2017. 232 s.
6. International Institute for Democracy and Electoral Assistance. New Forms of Political Party Membership. Political Party Innovation Primer 5, 2020. URL: <https://www.idea.int/sites/default/files/publications/new-forms-of-political-party-membership.pdf>
7. Klein M. Partizipation in Politischen Parteien. Eine Empirische Analyse Des Mobilisierungspotenzials Politischer Parteien Sowie Der Struktur Innerparteilicher Partizipation in Deutschland. *Politische Vierteljahresschrift*, 2006. Vol. 47 (1). P. 35–61.
8. Membership of political parties in Great Britain. By Matthew Burton, Richard Tunnicliffe. Research Briefing. 30 August 2022. URL: <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/SN05125/SN05125.pdf>
9. Niedermayer V. O. Parteimitgliedschaften im Jahr 2010. *Zeitschrift für Parlamentsfragen*. 2011. Vol. 42 (2). S. 365–383.
10. Poletti M., Bale T., Webb P. Explaining the pro-Corbyn surge in Labour's membership. 2016. URL: blogs.lse.ac.uk/politicsandpolicy/explaining-the-pro-corbyn-surge-in-labours-membership/.
11. Polk J., Kölln A. K. Electoral infidelity: why party members cast defecting votes. *European Journal of Political Research*. 2017. Vol. 57(2). P. 539–560.
12. Scarrow S. E. Beyond party members. Changing approaches to partisan mobilization. Oxford: Oxford University Press, 2014.
13. Seyd P., Whiteley P., Labour's Grass Roots. The Politics of Party Membership. London 1992.
14. Uwe J. Die Repräsentationslücke der Volksparteien: Erklärungsansätze für den Bedeutungsverlust und Gegenmaßnahmen. *Krise und Reform politischer Repräsentation*, Hrsg. Markus Linden, Winfried Thaa. Baden-Baden: Nomos, 2011. P. 95–124.
15. Uwe J. Organisationsreformen der Mitgliederparteien ohne durchschlagenden Erfolg: Die innerparteilichen Veränderungen von CDU und SPD seit den 1990er Jahren. *Zukunft der Mitgliederpartei*, Hrsg. Uwe Jun, Oskar Niedermayer, und Elmar Wiesendahl. Opladen: Budrich, 2009. P. 187–210.
16. van Biezen I., Mair P., Poguntke T. Going, going...gone? The decline of party membership in contemporary Europe. *European Journal of Political Research*. 2012. Vol. 51 (1). P. 24–56.

17. van Biezen I., Poguntke T. The decline of membership-based politics. *Party Politics*. 2014. Vol. 20(2). P. 1–12.
18. Ware A. Activist-leader relations and the structures of political parties: 'exchange' models and vote-seeking behaviour in parties. *British Journal of Political Science* .1992. Vol. 22(1). P. 71–92.
19. Webb P., Bale T., Poletti M. Social networkers and careerists: Explaining high-intensity activism among British party members. *International Political Science Review*. 2020. Vol. 41(2). P. 255–270.
20. Whiteley P., Poletti M., Webb P., Bale T. Oh Jeremy Corbyn! Why did Labour Party membership soar after the 2015 general election? *The British Journal of Politics and International Relations*. 2019. Vol. 21(1). P. 80–98.
21. Whiteley P. Is the party over? The decline of party activism and membership across the democratic world. *Party Politics*. 2011. Vol. 17(1). P. 21–44.

Анатолій Романюк
*доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри політології
Львівського національного
університету імені Івана Франка*

Особливості та тенденції трансформації членської бази в політичних партіях України

Розглянуто правові засади членства в політичних партіях України. Проаналізовано результати соціологічних опитувань відносно частки членів політичних партій за час незалежності. На підставі опитувань з'ясовано реальну кількість членів партій у Львівській області. Розглянуто стан і тенденції в партійних організаціях щодо найманих працівників/партійних працівників. Окреслено факт появи та функціонування партійних структур з мінімальною кількістю членів партії. Визначено чинники які сприяють малій кількості членів партії. Означений феномен потрактовано як приклад кризи моделі масової партії в Україні. Передбачено формування нового етапу в розвитку політичних партій України після завершення війни.

Ключові слова: політична партія, криза політичних партій, масова партія, член політичної партії, мережева політична партія, партійна система, партійний кандидат.

Агресія Росії проти України 24 лютого 2022 року і повномасштабна війна суттєвим чином вплинули на функціонування та сприйняття у суспільстві всіх без виключення політичних інститутів. Безумовно факт війни та потужні наслідки, які вже ми спостерігаємо і будемо ще тривалий час констатувати, будуть потребувати масштабного і глибокого вивчення. В цьому контексті політичні партії України не є виключенням. Це зумовлене, по-перше, винятковістю і важливістю партій у системі демократії. Декларований нашою державою європейський вектор розвитку іманентно потребує і вимагатиме подальших кроків у напрямі розвитку демократії, тим самим потребуватиме подальшого розвитку інституту партії; по-друге, наявними характеристиками існуючих політичних партій, які за оцінками багатьох дослідників, включають в себе лідерський формат, відсутність ідеології, низький рівень внутрішньо-партійної демократії, слабкий рівень стабільної підтримки протягом декількох виборчих циклів та низькі показники політичної відповідальності. Означені характеристики і низка інших дають підстави припустити, що період від проголошення Україною незалежності і до початку війни ми можемо розглядати як відносно цілісний етап партійного розвитку і відповідно після війни політичні партії і ціла пар-

тійна система зазнають якісних змін і тим самим відкривають новий етап їх розвитку. В цьому контексті оцінка наявного стану справ з членами в політичних партіях України виступає особливо актуальною.

Проблема вивчення стану справ з членством в українських партіях не отримала значної уваги українських дослідників. Переважна більшість публікацій присвячена питанням правових засад набуття та втрати членства в політичній партії [6, с. 89]. Також потрібно виділити низку публікацій доктора соціологічних наук О. Вишняка, який на підставі аналізу результатів досліджень, проведених Інститутом соціології НАН України, розглянув динаміку змін членської бази українських політичних партій протягом періоду від 1994 р. [2; 3]. Особливості стану членської бази політичних партій на рівні Львівської області проаналізовано у статтях А. Романюка [26]. Певною мірою питання членства в політичних партіях України на регіональному рівні було розглянуто в матеріалах низки років міжнародної наукової конференції під загальною назвою «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведи), яка відбувається щороку з 2016 р. [7; 8; 9; 10].

В західній політичній науці питанням членства в політичних партіях приділяється значна увага. В низці статей розглянуто зміни членської бази в країнах Європи протягом 1960-80-х років [25] і на наступному етапі у 80-х – 2000-х роках [22] та чинники що зумовлюють проаналізований рівень. Окремим напрямком слід вважати вивчення процесу функціонування політичних партій та ролі в партійній діяльності, зокрема у внутрішньопартійній демократії, членів партій [20, 21]. Дослідження особливостей організаційної будови і функціонування політичних партій на сучасному етапі переважно відбувається з означенням контексту кількісних та якісних змін щодо партійних членів, або виділення визначальних змінних які детермінують появу нових характеристик [17; 18; 19]. Також слід виокремити публікації присвячені кризі партійного членства та новим формам партійної участі, кількість яких помітно зросла останнім часом [14; 15; 16; 23; 24; 27; 28].

Таким чином завданням нашого дослідження ми вважаємо вивчення реального стану членства в політичних партіях України, окреслення тенденцій властивих діючим політичним партіям стосовно зміни кількості членів та їх ролі в політичних партіях.

Нажаль в Україні відсутня практика надання політичними партіями офіційної інформації про кількість членів. Зведену інформацію про наявних членів партії ми не можемо знайти і в публікаціях дослідників. Існує переважно оціночна інформація щодо окремих політичних партій яку ми можемо зустріти в україномовній та іншомовних версіях Вікіпедії. Оцінку частки членів партії серед громадян України ми можемо отримати виключно на підставі результатів соціологічних опитувань. Однак, верифікувати ці дані є дуже складно. Серед низки соціологіч-

них агенцій України, систематичне вивчення стану членської бази українських партій здійснив Інститут соціології НАН України, який фактично протягом всього періоду незалежності щорічно включає питання про оцінку кількості членів партії в свої дослідження.

Таблиця 1

Динаміка рівня членства в політичних партіях України за даними Інституту соціології НАН України 1994 – 2020 рр., % [12, с. 449]

1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
0,7	0,6	0,5	0,7	0,9	1,5	0,8	1,7	2,2	2,0
2004	2005	2006	2008	2010	2012	2014	2016	2018	2020
1,9	2,5	4,6	2,8	3,0	1,2	1,4	1,4	1,1	1,7

Матеріали таблиці свідчать, що ситуація з кількістю членів є відносно динамічною. Зокрема, інтервал в один-два роки, лише в окремому випадку (2006 р.), демонструє помітні відмінності в чисельності партійців. Одночасно показники частки партійців серед загалу виборців є складними для сприйняття, тому спробуємо перевести показники у відсотках у формат тисяч осіб. Згідно даних Державного реєстру виборців під час місцевих 2020 р. виборів кількість громадян виборчого віку становила приблизно 28 млн. осіб. Відповідно на цей рік отримані соціологами відсотки мали б дорівнювати 476-560 тисячам осіб членів політичних партій в межах цілої України. Отримані дані є оціночними і гіпотетичними, тому потребують верифікації.

Перші українські політичні партії почали формуватися наприкінці перебудови¹. Процес створення українських партій отримав потужний поштовх після проголошення незалежності у 1991 р. З самого початку партієтворення базовою моделлю обрали «масову партію» в форматі сформульованому М. Дюверже. Відповідно до цієї моделі головними індикаторами були: значна кількість членів партії, потужна ієрархізована організаційна структура з постійним партійним апаратом, формалізована програма близька до ідеології [13, с. 205-206]. Цей вибір політичного класу був зумовлений, на нашу думку, малим досвідом існування інститутів демократичного суспільства в Україні, в тому числі відсутністю знань і досвіду діяльності політичних партій в умовах представницької демократії. Натомість для абсолютної більшості громадян сприйняття інституту політичної партії відбувалося через призму ставлення до КПРС, не залежно воно було позитивним чи негативним. Додатковим чинником була поширена на момент отримання неза-

¹ У 1988 р. була зареєстрована партія «Український християнсько-демократичний фронт» [4, с. 15].

лежності оцінка, що формат масової партії був домінуючою моделлю і був синонімом європейських партій. Відповідно до вимог моделі масової партії і були прописані нормативні документи, які регламентували утворення, реєстрацію та функціонування політичних партій України.

Аналіз членства в українських політичних партіях в першу чергу буде вимагати концептуального визначення самого поняття «член партії» відповідно до українського законодавства. Згідно закону «Про політичні партії в Україні» (стаття 6,8) «членство в партії є фіксованим, це означає, що існують певні відносини між особою та політичною організацією, до якої вона належить, і регулюються таким документом як статут. Обов'язковою умовою фіксації членства в політичній партії є наявність заяви громадянина України, поданої до статутного органу політичної партії, про бажання стати членом цієї партії. Порядок вступу до політичної партії, зупинення та припинення членства в ній визначається статутом політичної партії» [5]. Таким чином норми закону чітко фіксують головні параметри щодо статусу члена політичної партії в Україні: членство є виключно індивідуальним, для набуття статусу треба конкретному громадянину особисто подати заяву і інші документи, передбачені статутом обраної партії і пройти певну процедуру внаслідок якої громадянин отримує формальне підтвердження набуття статусу члена партії.

Аналіз статутів основних політичних партій свідчить про приблизну/відносну подібність вимог: особисто написана заява та одна або дві рекомендації. Також додатковими вимогами окремі політичні партії висувають люстраційну перевірку або моніторинг відкритих джерел інформації на предмет характеру повідомлень (позитивні-негативні) щодо потенційного кандидата. Таким чином ми констатуємо, що за наявності означених вимог кожна партія має чітко фіксувати хто є її членом і обліковувати зміни власної чисельності. Тому, відсутність не лише чіткої, а взагалі коректної, а не оціночної інформації про членів політичних партій, особливо тих, що беруть участь у політичному житті, ми маємо трактувати як свідому позицію політичних партій. Фактично, партії свідомо приховують цю інформацію.

Більшість експертів погоджуються, що партійні представники виходять з установки, наразі ми не оцінюємо якою вона є, що політична партія повинна мати велику кількість членів. За цією логікою наявність багатьох членів партії мала би свідчити: що партія є впливовою, що вона користується суспільною підтримкою і на неї чекає високий результат на чергових виборах, відповідно влада, різноманітні суспільні інституції і безпартійні громадяни мали б сприймати її як поважного політичного гравця і підтримувати її та ініціативи і дії, які вона здійснює. На нашу думку така точка зору є органічною для моделі масової партії. Певне підтвердження нашій позиції ми знаходимо у О. Симончук, яка констатувала що в Українській СР на 1980 р. членами КПРС/КПУ були 11,7 % громадян [11, с. 249]. Порівняно з цим показником частка обрахована соціологами може трактуватися мале-

ньою. Одночасно подібне порівняння буде не коректним, тому що СРСР не був демократичною країною і комуністична партія була умовно політичною партією, оскільки вона була «керівною і спрямовуючою силою суспільства» і її статус гарантувався конституцією/законами.

З метою з'ясування ситуації з членами політичних партій ми провели низку зустрічей з експертами та представниками основних політичних партій України у Львівській області. Ми виходимо з позиції, що ситуація в політичних партіях однієї з областей, в цілому, відображає тенденції змін в інших областях і дає нам можливість побачити наявні процеси в політичних партіях на рівні України. Серед визначальних чинників що детермінують зміни у політичних партіях ми можемо назвати: розвиток процесу децентралізації, прийняття нового Виборчого кодексу та його апробацію на практиці і врахування специфіки/особливостей виборчих процесів президента, парламенту та місцевих виборів.

До літа 2020 р., коли в рамках програми децентралізації та адміністративно-територіальної реформи було сформовано 7 великих районів, в області функціонували 20 районів та було 9 міст обласного підпорядкування де існували міськради (Борислав, Дрогобич, Львів, Моршин, Новий Розділ, Самбір, Стрий, Трускавець та Червоноград). Таким чином структура обласної партійної організації в ідеалі мала передбачати 20 районних та 9 міських партійних осередків. Одночасно партійні організації могли мати і більшу кількість структурних одиниць, що залежало виключно від організаційної здатності політичної партії. В рамках процесу децентралізації, який був запущений в Україні у 2014 р., в кожній області почали створювати Об'єднані територіальні громади (ОТГ). В рамках Львівської області їх нараховується 73. Відповідно, основні політичні партії від 2020 р., коли завершився процес створення ОТГ в кожній області і розпочався процес формування нових 7 замість попередніх 20 районів, почали проводити реструктуризацію своїх організацій з метою забезпечення присутності партійної організації в кожному районі та кожній ОТГ. Обласні партійні осередки, представлені власними групами/фракціями у Львівській обласній раді¹ формально всі розпочали процес зміни організаційної структури відповідно до нового формату адміністративно-територіального поділу області. Результати інтерв'ю з партійними представниками свідчать, що конкретна цілеспрямована робота по формуванню партійних осередків у всіх ОТГ, властива лише обласним організаціям партій: «Європейська Солідарність», «Слуга народу», «Батьківщина», ВО «Свобода», «Українська Галицька партія» та «За майбутнє». Однак простежується певна особливість, нещода-

¹ У Львівській обласній раді VIII демократичного скликання представлені політичні партії: «Європейська Солідарність», «Слуга народу», «Самопоміч», «Батьківщина», «Голос», ВО «Свобода», «Народний рух України», «Українська Галицька партія» та «За майбутнє».

вно створені партії «Слуга народу» та «За майбутнє» створюють в ОТГ не партійні осередки, а скоріше точки впливу і підготовки до виборів. Підставою такої оцінки є те, що партійними представниками виступають не формальні члени партії, а особи, які володіють авторитетом, організаційними здібностями, формально їх можемо кваліфікувати як менеджерів або партійних працівників. Знайомство з партійними структурами свідчить про зростання частки партійних працівників на рівні міст та області.

Виборчий кодекс України остаточно було прийнято 19 грудня 2019 р. і він увібрав в себе основні законодавчі акти: «Про вибори Президента України», «Про вибори народних депутатів України» та про «Місцеві вибори» [1]. Особливістю парламентських та місцевих виборів 1919 р. та 2020 р., під час яких його було апробовано, стало запровадження відносно «відкритих» партійних списків, що зумовило низку поважних змін у виборчій поведінці українських партій. Кодекс на рівні виборів до парламенту та в більшості місцевих виборів фактично запровадив партійну монополію на висунення кандидатів. Це за логікою законодавця мало стимулювати посилення політичних партій на всіх рівнях, включно з ОТГ. Однак, міжпартійна конкуренція та якісні вимоги до партійних списків, особливо запровадження квоти жінок, починаючи від першої десятки партійного списку, на практиці стимулювали залучення до партійних списків на місцях значної кількості не партійних кандидатів. Їхня частка особливо на місцевих виборах 2020 р. була значною для всіх обласних партійних організацій (62,4 %), а у випадку партії «Слуга народу» була абсолютною – 100 % [26, с. 12]. Значна кількість безпартійних в партійних списках була зумовлена, на нашу думку: по-перше, нестачею партійних кандидатів, які б мали достатній рівень суспільного авторитету, що могло їх зробити конкурентними щодо інших кандидатів і давало б їм шанс отримати високий результат для себе і для партійного списку; законодавчим обмеженням можливості безпартійних громадян брати участь у виборах поза списками політичних партій, внаслідок чого особи з високим рівнем впізнаваності та/і авторитету, які мали добрий шанс розраховувати на акумулювання суспільної уваги та підтримки, змушені були шукати варіанти попадання в партійні списки; прагненням громадян, які мали значний фінансовий або інший важливий ресурс, обміняти прийнятну для двох сторін частку цього ресурсу на місце у виборчому списку партії, яка мала добрі шанси бути обраною. Таким чином висока частка безпартійних у партійних списках певною мірою була індикатором малого числа членів партійної організації, взагалі, та/або відсутності впізнаваних особистостей і таких, які можуть публічно працювати.

Аналіз активності обласних партійних осередків свідчить, що найбільш масштабною вона є під час виборів (ми маємо на увазі партії які беруть участь у виборах, ті що не беруть участі у виборах, фактично знаходяться у стані летаргії під

час виборів і у міжвиборчий час). У міжвиборчий період головна активність припадає на роботу партійних груп депутатів/фракцій, які присутні у виборних представницьких інститутах, також політична активність партійних організацій може позначатися помітним ростом у випадку політичних криз або кризових ситуацій як на регіональному, так і національному рівнях.

Розглянемо задіяність членів партії під час виборів та у міжвиборчий період. Особливість сучасних виборів в Україні (до уваги ми переважно берем парламентські та місцеві) полягає у перманентному зростанні значення застосування виборчих технологій, підвищенні ваги використання ЗМІ та соціальних мереж, залучення правників. Важливою також характеристикою є обмежений час протікання виборчої кампанії, навіть коли партійні організації і окремі кандидати починають заздалегідь готуватися до виборів і проводять різноманітні дії спрямовані на підвищення впізнаваності та прихильності виборців, період від офіційного початку виборчої кампанії і до дня голосування характеризується гіперактивністю. В цих умовах політичні партії, які володіють широким спектром ресурсів і розраховують на позитивний результат, формально на певному етапі свого функціонування пережили/переживають дилему – робити вибори на основі існуючих членів партії чи залучати фахівців і найманих працівників, опція поєднання цих двох складових завжди присутня. Особливістю такої дилеми було/є те, що члени партії мають стійкий зв'язок з партією, природньо є фанатами партії та її кандидатів. Однак, вони розглядають партійну роботу як різновид хобі, як зацікавлення, додаткове до основної роботи і сімейних справ, внаслідок чого абсолютна більшість з них не може полишити роботу, або всі справи на час виборів і сконцентруватися виключно на виборчій кампанії, тобто вони не володіють необмеженим лімітом вільного часу. Також вони мають різний вік, освіту, не завжди досконало володіють сучасними гаджетами та техніками комунікації. Альтернативою є фахівці від політичного менеджменту та маркетингу, PR технологій та діджиталізації, юристи, які мають, досить часто, відповідну освіту і досвід подібних кампаній. Їх недоліком була необхідність оплати за їх послуги і не належність до конкретної партії. Досвід аналізу низки виборчих кампаній до Верховної Ради України та на місцевому рівні свідчить, що всі обласні осередки, які розраховують на позитивний результат (проходження до представницького інституту), залучають широке коло фахівців для проведення виборчої кампанії. Окрім того проведення під час виборів досить популярної «кампанії від дверей до дверей», встановлення наметів, поширення агітаційних матеріалів переважно здійснюються найманими працівниками. Робота в соціальних мережах, моніторинг Інтернету, підрозділи юридичний та комунікації, як правило, також формуються спеціалістами або здійснюється студентами ВНЗ, які так само не є формалізованими членами партії. Тобто, основна частина дій, необхідних під час виборчої кампанії, реалізується найма-

ними працівниками. Більше того функціонально члени партії, які також можуть бути задіяні у виборчій кампанії, при наявності залучених фахівців, змушені бути виконавцями (оцінка не завжди стосується обраних/призначених керівників). Формально частині з числа задіяних спеціалістів та найманих працівників пропонується долучитися до партії, але ці вимоги не мають обов'язкового характеру. Факти вступу переважно є поодинокими і стосуються тих, хто переходить на контрактну форму співпраці. Додатково ми спостерігаємо, що у міжвиборчий період особливо ті партійні організації, які мають власні депутатські групи у представницьких інститутах, вимушені залучати до роботи юристів, спеціалістів з PR та політичного менеджменту і маркетингу і навіть орговиків, які не є членами партії.

Дія означених трьох груп чинників призводить до ситуації, коли партійні організації на обласному і нижчому рівні складаються з членів партії та найманих працівників, які переважно є фахівцями у важливій для функціонування партійної організації сфері. Частка цих не партійних працівників і їх функціональне навантаження є змінною, зростаючи під час виборчих кампаній і в умовах функціонування депутатських груп/фракцій та зменшується, коли партія не зможе провести своїх представників до рад різного рівня. Перехід від фактів тимчасового залучення найманих працівників до постійної присутності є ознакою низки обласних організацій, які мають власні депутатські групи у представницьких інститутах.

Ми свідомо не окреслили в якості четвертого чинника існуючий стан членів партійних організацій тому, що він є предметом нашого аналізу. Однак, як не парадоксально, якісні параметри членів партійних організацій так само виступають змінною/детермінантою подальшого розвитку членської бази партійних організацій та ставлення до цієї складової цілої партії. В процесі інтерв'ю представників львівського політикуму ми отримали переважно оціночні параметри кількості членів партійних організацій: «Батьківщина», «Європейська Солідарність», ВО «Свобода» та Народний Рух України окреслили в межах декількох тисяч; Українська Галицька партія – 450-500 членів; ВО «Самопоміч» – 180; «Голос» – біля 150; «Слуга народу» та «За майбутнє» – менше 50. Решта політичних партій, які не пройшли до обласної ради, але брали участь у виборах до рад різного рівня, також досить скромно оцінюють кількість наявних членів. Так, новостворена партія «Варта», яка пройшла до Львівської міської ради і спиралася в процесі творення на представників декількох малих партій, раніше представлених в політичному житті регіону, оціночно нараховує менше 100 партійців. А партія «Духовна Україна», як брала участь лише у виборах до Львівської міської ради, декларує наявність біля 10 членів партії. Наведені показники переважно підтверджують скепсис щодо гіпотетичної оцінки загальної кількості членів політичних партій в межах 450-500 тисяч.

Проведений нами аналіз дає підстави констатувати, що прийнята в Україні модель масової партії не відповідає власному формату внаслідок малої кількості формальних членів. Це може бути по трактовано з одного боку, як неповна відповідність класичній моделі, а з іншого, ми повинні виходити з позиції, що модель партії близька за своїми характеристиками до масової, яка переважала серед діючих в Україні партій, переживає кризу. Своєрідними показниками кризи виступає і спроба новостворених політичних партій вибудувати новий формат партії без формальних членів на основі безпартійних найнятих працівників/фахівців. Безумовно подібний тип організацій також має право на існування, але вимагає уважного аналізу наскільки вони відповідають індикаторам політичної партії. Відповідно шок війни вже сьогодні виявляється в необхідності подолання наявних не демократичних практик в політичному житті з позиції демократичних європейських зразків. Рух до ЄС лише посилить вимоги в тому числі і до інституту політичних партій, щодо відповідності індикаторам політичної партії. Не зважаючи на значну інерційність політичного життя зокрема щодо продовження існуючих тенденцій, слід очікувати і формування нових явищ в партійній системі, які на нашу думку, здатні ознаменувати новий етап розвитку політичних партій.

Список використаних джерел:

1. Виборчий кодекс України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text>
2. Вишняк О. Політична система України в соціологічному вимірі: динаміка членства в політичних партіях та партійні ідентифікації громадян. *Українське суспільство. Двадцять років незалежності: соціологічний моніторинг*: у 2-х т. Т.1. Аналітичні матеріали/ за ред. В. Ворони, М. Шульги. К.: Ін-т соціології НАН України, 2011. С. 160-178.
3. Вишняк О. Тенденції змін членства в політичних партіях та партійної ідентифікації громадян України. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2018. №1. С. 103–117.
4. Держава, влада та громадянське суспільство у документах політичних партій України (кінець 1980-х – перше половина 2011 рр.). Київ: ІПіЕНД ім. І. Кураса НАН України, 2011. 801 с.
5. Закон України «Про політичні партії в Україні». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14#Text>
6. Осауленко С. В. Членство у політичних партіях України: сучасний стан та проблеми нормативної регламентації. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Т. 21 / голов. ред. М. В. Афанасьєва. МОН України, НУ «ОЮА». Одеса : Гельветика, 2018. С. 84-91.

7. Політичні партії і вибори: українські та світові практики: збірник статей і тез за результатами наукової конференції «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведа) від 8 жовтня 2016 року / за редакцією А. Романюка і В. Литвина. Львів: Простір-М, 2017. 378 с.
8. Політичні партії і вибори: українські та світові практики: Зб. Статей і тез за результатами наук. конф. «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведа) від 3 листопада 2018 року/ відп. за випуск А. Романюк, В. Литвин, І. Осадчук. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2019. Вип.3. 284 с.
9. Політичні партії і вибори: українські та світові практики: зб. ст. і тез за результатами четвертої міжнародної наукової конференції «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведа) від 9 листопада 2019 року / за ред. Анатолія Романюка і Віталія Литвина. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2020. Вип. 4. 369 с.
10. Політичні партії і вибори: українські та світові практики: зб. ст. і тез за результатами п'ятої міжнародної наукової конференції «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведа) від 28 листопада 2020 року / за ред. Анатолія Романюка і Віталія Литвина. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2021. Вип. 5. 388 с.
11. Симончук О. Соціально-класова структура України часів незалежності. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. 30 років незалежності*. Вип. 8 (22). Київ, 2021. С.385-399.
12. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Вип. 7 (21). Київ, 2020. 542 с.
13. Шведа Ю. Масові партії (партії масової мобілізації). *Шведа Ю. Р. Партії та вибори: європейський досвід та українські реалії*: Енциклопедичний словник. Львів: Видавництво Тараса Сороки, 2009. С.205-206.
14. Fisher J., Fieldhouse E., Cutts D. Members are Not the Only Fruit: Volunteer Activity in British Political Parties at the 2010 General Election. *The British Journal of Politics and International Relations*. Vol. 16. Issue 1. 2014. P. 75-95.
15. Foycher F. New forms of political participation. Changing demands or changing opportunities to participate in political parties? *Comparative European Politics*. 2015. Vol. 13. P. 405-429.
16. Gauja A. Moving beyond the membership? The transformation of party organisations, policy outsourcing and the creation of supporters networks. Pa-

- per presented at the Annual Conference of the American Political Science Association. Toronto. 2019.
17. Husted E., Moufahim M. & Fredrikson M. Political parties and organization studies: The party as a critical case of organizing. *Organization Studies*. Doi: 10.1177/01708406211010979.
 18. Husted E., Moufahim M. & Fredriksson M. Welcome to the party. *Ephemera. Theory & Politics in organization*. Volume 21(2). 2021. P.1-17.
 19. Husted E. Party organization in the digital age. *Ephemera*. 2019. # 19 (3). P. 651-662.
 20. Katz R.S. & Mair P. How parties organize: Change and adaptation in party organizations in Western democracies. London: SAGE. 1994.
 21. Lawson K. How parties work: Perspectives from within. Westport: Praeger. 1994.
 22. Mair P., Van Biezen I. Party membership in twenty European democracies. 1980-2000. *Party Politics*. 2001. #7. Issue 1. P. 5-21.
 23. Mazzolini O. & Voerman G. Members parties: Beyond the business firm model? *Party Politics*. 2017. Vol. 23 (6). P. 783-792.
 24. Parker M., Cheney G., Fournier V. and Land C. The question of organization: A manifesto for alternatives. *Ephemera*. 2014. Vol. 14 (4). P. 623-638.
 25. Richard S. Katz, P. Mair and L. Bardi and other/The membership of political parties in European democracies, 1960-1990. *European Journal of Political Research*. 1992, # 22. P.329-345.
 26. Romanyuk A. The particularities of membership in political parties of Ukraine through the focus of regional party organization of Lviv region. *Studium Europy Środkowej i Wschodniej*. Półrocznik, 2021, #16. P. 6-20.
 27. Scarrow S.E., Webb P.D. and Poguntke T. Organizing political parties: Representation, participation and power. Oxford: Oxford University Press. 2017. 384 p.
 28. Van Biezen I., Mair P., Poguntke T. Going, going...gone? The decline of party membership in contemporary Europe. *European Journal of Political Research*. 2012. Vol.51. Issue 1. P. 24-56.

Василь Климончук
*доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри політології
Прикарпатського національного
університету імені Василя Стефаника*

Політичні партії у регіональних виборах: ідеологічна складова та структурування політичного простору (на прикладі Івано-Франківської області)

Невід’ємним атрибутом демократичного суспільства є вибори. У цьому контексті вони є необхідною умовою становлення демократії, її основним критерієм та результатом [1, с. 186].

З 1 січня 2020 року в Україні набув чинності Виборчий кодекс, який передбачав чергову зміну електоральної системи для парламентських та місцевих виборів. На фоні тотальної «партизації» місцевих рад особливої актуальності набуло питання принципової можливості впливу виборців на персональний розподіл мандатів у радах. Місцеві вибори, які відбулися 25 жовтня 2020 року, стали першою апробацією Виборчого кодексу України. Загалом перехід до пропорційної моделі з «відкритими» списками відповідав рекомендаціям Венеційської комісії.

Попри наявність різних підходів щодо визначення поняття «політичні вибори», їх розглядаємо насамперед як формування шляхом відповідних виборчих процедур державних владних інститутів як на загальнонаціональному, так і регіональному рівнях.

У сучасних українських реаліях під час виборів 25 жовтня 2020 р. виборці обирали депутатів сільських, селищних і міських рад та міських голів і голів новостворених територіальних громад. Це були перші місцеві вибори в Україні, які відбувалися в умовах пандемії коронавірусу та децентралізації.

Окрім цих загальнонаціональних особливостей виборчий процес 2020 р. на Івано-Франківщині мав свої певні характерні риси, які загалом відобразили специфіку електоральної поведінки виборців регіону, їх партійні, ідеологічні та ціннісні орієнтації.

Перш за все варто зауважити, що за даними ЦВК явка на місцевих виборах по Україні була на 10% нижчою від попередніх (2015 р.) виборів і склала 36,88%. У них взяло участь 10,556 млн. виборців, відповідно на Івано-Франківщині - 649 тис. виборців, що становило 41,18% [4]. З огляду на регіональну активність виборців Івано-Франківська область зайняла шосте місце, поступившись Тернопільсь-

кій, Львівській, Вінницькій, Волинській і Закарпатській областях. (Для порівняння, явка виборців Івано-Франківщини у 2015 р. становила 52, 85%).

Також на відміну від місцевих виборів 2015 р. партійні симпатії мешканців Івано-Франківщини зазнали певних змін.

Таблиця 1

Вибори до Івано-Франківської обласної ради 2015 р.

Політичні партії	Кількість голосів виборців	Кількість депутатів	% місць у обласній раді
1. БПП «Солідарність»	118 418	23	27.38
2. ВО «Батьківщина»	90 232	18	21.43
3. ВО «Свобода»	81 144	16	19.05
4. УКРОП	59 193	12	14.29
5. Об'єднання «Самопоміч»	40 261	8	9.52
6. «Воля»	35 929	7	8.33

Таблиця 2

Вибори до Івано-Франківської обласної ради 2020 р

Політичні партії	Кількість голосів виборців	Кількість депутатів	% місць у обласній раді
1. ВО «Свобода»	76 636	18	21,5%
2. ПП «Європейська Солідарність»	68 227	17	20,2%
3. ПП «За майбутнє»	64 344	16	19%
4. ВО «Батьківщина»	58 748	14	16,6%
5. ВО «Платформа громад»	40 970	10	11,9%
6. ПП «Слуга народу»	35 576	9	10,7%

Із дев'яти партій Івано-Франківщини, які брали участь у місцевих виборах 2020 р. 5% бар'єр подолали шість. У обласній раді зберегли свої місця однопартійці П. Порошенко, Ю Тимошенко та О. Тягнибока. Разом з тим, змінився їх кількісний склад і, як результат, домінуючі позиції. ВО «Свобода» з мінімальною перевагою здобула більшість, випередивши пропорошенківське регіональне лобі.

На такий кінцевий результат виборів не вплинула тактика політтехнологів «Європейської солідарності» очолити список кандидатів у депутати обласної ради В. В'ятровичем. Як виявилось, перший номер у списку ВО «Свобода», голова обласної ради О. Сич мав більший відсоток підтримки серед виборців. Електоральний успіх ПП «За майбутнє» обумовлювався позиціонуванням з нею відомого у краї політичного та громадського діяча, успішного підприємця та мецената О. Шевченка. Прикметно, що у ситуації зростання довіри до місцевих політичних партій «Українська Галицька партія», на відміну від ПП ВО «Платформа Громад», не зуміла провести своїх представників у Івано-Франківську обласну раду. На електоральні симпатії виборців не вплинула її християнсько-демократична ідеологія, попри традиційну підтримку християнських цінностей населенням краю. У виборі між «Українською Галицькою партією», ареал поширення якої охоплює Львівську, Тернопільську та Івано-Франківську області, більшість (з огляду на актуальність політики децентралізації) підтримала ПП «ВО «Платформа Громад». Її очільником з листопада 2019 р. став экс-голова Івано-Франківської ОДА Олег Гончарук. Президентська партія «Слуга народу» з найнижчим результатом (9 мандатів) завершила список переможців виборчих перегонів 2020 р.

За результатами виборів до міської ради Івано-Франківська прогнозовано визначилася трійка лідерів. Серед трьох партій, що сформували новий депутатський склад ради 28 місць отримали представники ВО «Свобода», 10 – «Європейської Солідарності», 4 – ВО «Батьківщина». А у виборах міського голови впевнену перемогу здобув діючий на той час мер міста, представник ВО «Свобода» Р. Марцінків [3]. ПП «Слуга народу» не знайшла підтримки виборців, як і ПП «За майбутнє», ПП «Платформа Громад» та «Українська Галицька партія».

У більшості населених пунктах Івано-Франківщини за аналогією результатів виборів до обласної та міської ради Івано-Франківська збережена окреслена тенденція визначення переможців виборчої кампанії 2020 р. [2]. Вона загалом демонструє домінуючі електоральні орієнтації виборців регіону. Таким чином за результатами місцевих виборів можна стверджувати, що ідеологічна складова та структурування політичного простору Івано-Франківської області протягом двох останніх виборчих кампаній зберегла певну тенденційність та тяглість у своєму визначенні до націонал-патріотичних партій. Так в обласну раду Івано-Франківської області і міську раду Івано-Франківська найбільше обрано представників від політичної сили ВО «Свобода». Ще однією регіональною особливістю є те, що повторно головою обласної ради Івано-Франківської області обрано представника ВО «Свобода» Сича Олександра, а міським головою Івано-Франківська також повторно представника ВО «Свобода» Руслана Марцінка.

Список використаних джерел:

1. Павшук К. О. Про значення інституту виборів для становлення демократичної держави в сучасних умовах. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. № 1077. Серія "Право".* 2013. Вип. 15. С. 186 – 189.
2. Потіха А. Попередні підсумки місцевих виборів в Україні (Закарпатська, Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, Чернівецька області). URL: viap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=5027:rezultati-mistsevikh-viboriv-v-zakhidnij-ukrajini&catid=8&Itemid=350
3. Хто мій депутат? Як змінилася Івано-Франківська міська рада. URL: <https://kufer.media/misto/hto-mij-deputat-yak-zminylas-ivano-frankivskamiska-rada/>
4. ЦБК уточнила дані щодо явки на місцевих виборах. URL: <https://vybory.rbc.ua/ukr/2020/tsik-nazvali-vku-izbirateley-na-22-00-1603659083.html>

Михайло Зан
*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри політології
і державного управління
ДВНЗ «Ужгородський
національний університет»*

Особливості парламентського представництва етнічних меншин у країнах Центрально-Східної Європи за результатами виборів 2019–2022 років (на прикладі Польщі, Словаччини, Румунії та Угорщини)

Парламентський інституційний формат є однією з основних форм політичного представництва міноритарних етнічних груп на вищому рівні державної влади. У країнах Центрально-Східної Європи наявні різні національні етнополітичні моделі включення груп етнічних меншин у роботу законодавчої гілки влади. Зокрема, практикуються наступні механізми: 1) резервування спеціальних місць у парламенті для представників визнаних державою корінних етнічних громад (Румунія, Угорщина, Хорватія, Словенія, Боснія і Герцеговина, Косово); 2) зниження відсоткового бар'єру для етнічних партій з метою гарантованого їх проходження до парламенту (Польща, Сербія); 3) саморганізація багаточисельної етнічної громади у рамках політичної партії та проходження її до національного парламенту (Румунія і Словаччина – угорці; Болгарія – турки); 4) залучення еліти етнічних меншин до списків провідних політичних партій (Словацька Республіка); 5) створення національно-територіальної (Гагауз-Єрі в Молдові) та адміністративно-територіальної (Крим в Україні) автономій. У нашій невеликій розвідці розглянемо досвід парламентського представництва етнічних меншин чотирьох країн, які на західному кордоні межують з Україною.

Республіка Польща

Домінуючою меншиною Польщі за переписом населення 2011 року (дані перепису 2021 року поки недоступні – М.З.) є сілезці, водночас на законодавчому рівні меншина не визнається. Якщо в 2002 році сілезцями ідентифікувалося 173 153 чол., то в 2011 році вже 846 719 чол. Багаточисельною є також мовна меншина кашубів (232 547 чол.). Серед національних меншин найчисельнішими виступають етнічні громади німців (147 814 чол.), українців (51 001 чол.) і білорусів (46 787 чол.) [6, с. 6].

Відповідно до виборчого Кодексу (ст. 197) в Польщі представлені виборчі списки комітетів організацій національних меншин, до яких вносять членів

zarejestrowanych organizacji, zwільniająться від потреби долати 5 % виборчий бар'єр. Цим правом із 1990-х років у першу чергу користується німецька етнічна громада Польщі, яка за даними перепису населення 2011 року (дані перепису 2021 року поки недоступні – М.З.) загалом складає 147 814 чол. (при цьому за першою ідентичністю особи – 74 464 чол. (в тому числі 44 549 осіб як єдина; за другою ідентичністю – 73 350 чол.; паралельно польську ідентичність з числа етнічної групи німців вказали 63 847 чол.) [6, с. 6].

Суб'єктом виборчого процесу в Польщі є політична партія «Німецька меншина»/»*Mniejszość Niemiecka*». Зокрема, 1991 рік був справжнім успіхом для цієї політичної сили, адже на парламентських виборах вона отримала підтримку 132 059 виборців (1,18 %) й 7 мандатів у Сеймі Республіки Польща. В наступній електоральній кампанії 1993 року за неї проголосувало вже 64 166 виборців (0,61 %), а до парламенту потрапило 4 депутати. На виборах 1997, 2001 та 2005 років кількість прихильників німецької партії зменшилася до 0,3 %, і до Сейму потрапили вже лише 2 депутати. На парламентських виборах 2007, 2011 та 2015 років «Німецька меншина» отримала тільки 0,2 % й відповідно одного представника у парламенті Польщі [6, с. 10].

На останніх парламентських виборах, які відбулися 13 жовтня 2019 року, «Німецька меншина» із передвиборчим гаслом «Ополе! Це важливо» в окрузі № 21 (Ополе) отримала 32 094 голосів (0,17 %) [28]. Водночас серед 24 кандидатів найбільшу кількість (13 957 голосів / 3,43 %) й відповідно депутатський мандат у Сеймі отримав Ришард Єжі Галла/*Ryszard Jerzy Galla*. Зауважимо, що він має вагомий політичний досвід, адже ще із жовтня 2005 року був депутатом усіх парламентських електоральних кампаній (V, VI, VII, VIII, IX скликання). Займав політико-адміністративні посади (маршал Опольського воєводства у 2002 році), був очільником громадських структур німців Польщі (віце-президент Соціально-культурного товариства німців Опольської Сілезії; голова ради Фонду розвитку Сілезії та підтримки місцевих ініціатив; президент Будинку польсько-німецького співробітництва). В лютому 2018 році разом із громадськими активістами Ришард Єжі Галла офіційно зареєстрував і очолив партію «РЕГІОНАЛЬНА. Меншість з більшістю»/»*REGIONALNA. Mniejszość z większością*». Утім політична партія так і не стала суб'єктом виборчого процесу, зосередившись, за висловлюванням її лідера, виключно на організаційно-технічних питаннях [14].

Виборчий комітет «Німецької меншини» також кандидував і на виборах до Сенату, де в округах № 52 і № 53 (Ополе) отримав відповідно 18 917 (17,03 %) та 30 221 (23,16 %) голосів, що не сприяло успішному результату кандидатів у сенатори Рафаля Бартека/*Rafał Jan Bartek* та Романа Колека/*Roman Jacek Kolek* [30].

Крім етнічних німців, громадсько-політично активні представники сілезької етнорегіональної громади вже з 1990 року також виступають за розширення

автономних прав. Сілезці політизували діяльність ряду громадських рухів (Сілезький автономний рух, Союз сілезців, Сілезький сепаратистський рух, Асоціація осіб сілезької національності), в результаті чого деякі з них позбулися офіційної реєстрації. Водночас найбільш стабільною залишається громадська структура Сілезького автономного руху.

На парламентських виборах 2019 року виборчий комітет «Сілезці Разом» (лідер Леон Свачина/*Leon Swaczyna*) кандидувала до Сейму за списком християнсько-демократичної «Польської коаліції». Водночас на виборах до Сенату без електорального успіху було виставлено дві кандидатури: Леона Свачини (26 264 голоси (14,04 %) у виборчому окрузі № 74 (Катовіце) та Павла Геліса/*Paweł Helis* (23 807 голосів / 16,02 %) у виборчому окрузі № 73 (Бельско-Бяла) [29].

У свою чергу в серпні 2019 року «Сілезький автономний рух» приєднався до ліберальної «Громадянської коаліції». Як наголошували автономісти, угоду було укладено лише до осінніх парламентських виборів (з одного боку, стороною була Громадянська коаліція, з іншого – Сілезька виборча угода, створена наприкінці липня, до складу якої ввійшли Сілезький автономний рух, Сілезька регіональна партія, Соціально-культурна асоціація німців Сілезького воєводства та Німецька спільнота примирення й майбутнього) [24].

Варто зауважити, що в контексті останнього електорального парламентського циклу в Польщі можна спостерігати поєднання трьох чинників: політизації етнічності, регіоналізму та етнополітичної мобілізації. З іншого боку, також необхідно констатувати досить поширену практику сегментації громадсько-політичних організацій, адже сілезький лідер Леон Свачина публічно заявляв про те, що «з ним ніхто не говорив про проект і не запрошував до співпраці». Так само очільник Верхньосілезького союзу Греґож Франкі/*Grzegorz Franki* заявляв, що «нічого не знає про створення спільної парламентської делегації регіоналів». Фактично на цьому передвиборчому тлі своєрідний піар-хід був зроблений лідером Сілезької регіональної партії/*Śląska Partia Regionalna* (створена 21 червня 2017 року та зареєстрована 12 квітня 2018 року) Генріком Мерціком/*Henryk Mercik*, який заявляв, що «угода є відкритою» й до неї запрошуються «всі сілезькі політичні та громадські сили, які хочуть, щоб сілезький голос голосно звучав у польському парламенті» [16]. Зрештою політична домовленість, за визначенням польських медійників стала фактичним (не)порозумінням, адже сам Генрік Мерцік, який балотувався від Сілезької виборчої угоди до Сенату в 74-му виборчому окрузі (Катовіце), зайняв 2-ге місце з чотирьох кандидатів, отримавши 52 117 голосів (27,86 %), у той час як згаданий Леон Свачина («Сілезці Разом») став четвертим із 26 264 голосами (14,04 %). При цьому переможниця виборів у окрузі Дорота Йоланта Тобішовська/*Dorota Jolanta Tobiszowska* («Право і справедливість») здобула 71 752 голоси виборців (38,35 %). Таким чином, «етнорегіональний парадокс» виборів полягає в тому, що лідери сілезьких організацій

фактично розпорошили голоси відносної більшості тих виборців, які зорієнтувалися власне на етнорегіональний вотум довіри «своїм» напротивагу загальнонаціональним політичним партіям [31].

Словацька Республіка

На відміну від практично гомогенної в етнічному форматі Польщі, Словаччина є типовою країною із поліетнічним складом населення. Зокрема, за даними перепису населення 2021 року етнічними словаками себе визнали 4 567 547 чол. (83,82 % за першою ідентичністю) та 55 496 чол. (18,13 % за другою ідентичністю). Серед найбільших репрезентованих етнічних меншин у етнонаціональній структурі словацького суспільства є наступні: 1) угорці – 422 065 чол. / 7,75 % (перша ідентичність) та 34 089 чол. / 11,13 % (друга ідентичність); 2) роми – відповідно 67 179 чол. / 1,23 % та 88 985 чол. / 29,06 %; 3) русини – відповідно 23 746 чол. / 0,44 % та 39 810 чол. / 13 % [25; 26]. Власне в їхньому громадському середовищі, завдяки створеному державою механізму репрезентації інтересів міноритарних етнічних груп, найбільшою мірою можна зафіксувати процеси політизації етнічності та етнополітичної мобілізації.

Нормативно-правова база Словацької Республіки передбачає функціонування етнічних/етнополітичних партій як на загальнонаціональному, так регіональному рівнях публічної політики. В цьому аспекті найбільшою мірою свій себе реалізували політичні лідери, представники угорської меншини. Ще на початку 1990-х років політичні сили угорської громади Словаччини були розмежовані за ідеологічними орієнтаціями: Угорський християнсько-демократичний рух декларував консервативну ідеологію, Угорська громадянська партія – соціально-ліберальну, а «Співіснування» – право-ліберальну доктрину. Під час виборів 1994 року була створена Угорська Коаліція у складі Угорського християнсько-демократичного руху та Угорської громадянської партії, яка отримала 17 мандатів (10,1 %). Напередодні парламентських виборів 1998 року три політичні партії (Угорський християнсько-демократичний рух, Партія угорської громади та «Співіснування») створили Угорську коаліційну партію (далі – УКП). У результаті до Національної Ради Словаччини УКП здобула 9,12 % голосів та 15 мандатів у парламенті. Водночас у червні 2009 року колишній засновник і лідер УКП (1998–2007 роки) Бела Бугар/*Béla Bugár* створив власну політичну силу «Міст»/*Most–Híd*, яка орієнтується на міжетнічне співіснування та взаємне співробітництво між угорською громадою та словаками й етнічними меншинами країни. Відтак угорська електоральна ніша виявилася розпорошеною між УКП та «Міст»/*Most–Híd*. Остання на парламентських виборах 2010 року здобула 8,1 % (14 мандатів; 7 – словаків і 7 – угорців), а під час виборів 2012 року – майже 7 % (13 мандатів у парламенті). На парламентських виборах у 2016 році «Most–Híd» отримав 6,5 % (10 мандатів), а Партія угорської громади 4,04 %, знову

не пройшовши до парламенту. Зареєстрований у жовтні 2013 року Угорський християнсько-демократичний альянс здобув усього 0,09 % голосів виборців [7, с. 91].

Зауважимо, що на останніх парламентських виборах 29 лютого 2020 року угорська меншина Словаччини офіційно була представлена двома політсилами: «Міст»/«*Most-Híd*» і Угорське громадське єднання/«*Maďarská komunitná spolupatričnosť–Magyar Közösségi Összefogás*», яку сформували Партія угорської громади/*Strana maďarskej komunity–Magyar Közösség Pártja*, «Єднання»/«*Spolupatričnosť–Összefogás*» та Угорський форум/*Maďarské fórum–Magyar Fórum*. В результаті голосування коаліційне об'єднання набрало 3,9 %, а «Міст»/«*Most-Híd*» – 2,05 %. Відтак, як справедливо констатував експерт Програми регіональних ініціатив та сусідства Михайло Драпак, через розпорошення голосів етнічного електорату, «вперше в історії незалежної Словаччини угорська меншина не представлена у Народній раді» [3, с. 33].

Ще в листопаді 1989 року Ромська громадська ініціатива (далі – РГІ) підтримала процеси демократизації, чим привернула увагу та здобула підтримку ромів Чехословаччини. У 1990 році РГІ була зареєстрована як політична партія, яка поставила за мету гарантування ромам рівноправного становища у суспільстві, акцентуючи на соціально-економічних і освітніх проблемах ромського населення країни. Згодом, окрім РГІ, були створені інші ромські політичні партії (Політичний рух ромів Словаччини – РОМА, Партія ромської коаліції, Партія ромського союзу Словаччини та ін.), які не мали суттєвого впливу в політичному житті. Слід відзначити, що ромським політичним партіям так і не вдалося здобути вагомої підтримки електорату і безпосередньо бути представленими в словацькому парламенті. Наразі ромські політичні сили Словаччини представляють дві партії – «Ромська ініціатива Словаччини»/«*Rómska iniciatíva Slovenska*» (Александр Патколо, Вацлав Каппел) із центром у м. Братиславі та Партія ромської коаліції/*Strana rómskej koalície* (Ґейза Адам, Йозеф Равас, Максиміліан Ешточак) із центром у м. Кошице.

Принагідно варто зауважити, що в середовищі русинських громадських активістів також були спроби політичної самоорганізації меншини, яка компактно проживає на Сході Словаччини (Пряшівський та Кошицький самоврядні краї). Зокрема, це відбувалося в рамках організаційного структурування «Піддуклянської демократичної громади»/«*Podduklianska demokraticka hromada*» (травень 1995 року), політичних партій «Регіональний демократичний рух – Схід»/«*Regionálne demokratické hnutie – Východ*» (жовтень 2001 року) та «Наш край»/«*Náš kraj*» (вересень 2010 року) [5, с. 321]. Однак ці політичні сили не здобули суттєвих результатів у електоральних процесах Східної Словаччини й відійшли на маргінеси суспільно-політичного життя регіону.

Окрім функціонування етнополітичних партій, використання пропорційної виборчої системи також має ряд переваг для етнічних меншин, адже дозволяє

включати до списків політичних партій та просувати в політику етнополітичних лідерів. Зокрема, на останніх парламентських виборах 2020 року депутатами Національної Ради Словачкої Республіки від популістського партійного блоку «Звичайні люди та незалежні особистості»/»*Obyčajní ľudia a nezávislé osobnosti*» уперше в політичній історії країни стали відразу три представники від ромської етнічної громади (Петер Поллак-молодший, Ярміла Ваньова та Ян Герак) [1, с. 183; 10, с. 188].

Румунія

За результатами перепису населення 2021 року чисельність громадян Румунії за 10 років скоротилася на понад 1 млн. осіб й становить 19 053 815 чол. Етнічними румунами є 14 801 442 чол., що складає 89,3 % із числа осіб, які задекларували власну етнічність. Якщо ж урахувати показник всього населення країни, то відсотковий показник складає лише 77,68 %. Серед корінних етнічних громад країни представлені угорці (1 002 151 чол. / 6 %), роми (569 477 чол. / 3,4 %), українці (45 835 чол.), німці (22 907 чол.), турки (20 945 чол.), росіяни-липовани (19 394 чол.), татари (18 156 чол.), серби (12 026 чол.), словаки (10 232 чол.), болгари (5 975 чол.), хорвати (4 842 чол.), італійці (4 039 чол.), євреї (2 378 чол.), поляки (2 137 чол.), греки (2 086 чол.), чехи (1 576 чол.), вірмени (1 213 чол.), македонці (1 089 чол.), русини (834 чол.) і албанці (645 чол.) [27]. На офіційному рівні саме ці 20 етнічних груп визнаються державою як національні меншини. Серед представників інших етнічних груп себе задекларували 19 510 чол. У доволі значній кількості громадян Румунії (2 484 926 чол. / 13 %) інформація про етнічну ідентичність особи виявилася недоступною [27].

Зауважимо, що Конституція Румунії передбачає представництво корінних етнічних меншин у вищому законодавчому органі держави. Згідно ст. 62 (2) організації громадян, які належать до меншин, що не можуть зібрати достатню кількість голосів для представництва в національному парламенті, мають право на одне депутатське місце. При цьому зазначається, що громадяни однієї етнічної меншини можуть бути представлені тільки однією організацією [2, с. 7; 15].

Відповідно до Закону про вибори до Палати депутатів та Сенату № 35 від 13 березня 2008 року румунський законодавець чітко врегулював статус національної меншини як такої, що представлена в парламенті Румунії. Згідно ст. 9(4), якщо етнічна громада більша за 20 тис. чол., то вимагається список найменше з 20 тис. членів, які проживають хоча б у 15-ти повітах та муніципії Бухарест, при цьому не менше 300 чол. у кожному регіоні [22]. Ці ж вимоги були зафіксовані в новому виборчому законі (ст. 56), який вступив у дію 10 березня 2018 року [23, р. 30–31]. Втім такі умови є практично неможливими для їх виконання з боку альтернативних, непарламентських організацій етнічних меншин Румунії. Відтак громадські організації

національних меншин із парламентським статусом, фактично закріпили власну монополію на представництво колективних інтересів етнічних громад Румунії. Кожна організація мала право залучати електорат у всіх виборчих округах країни, якщо нею висувається тільки один кандидат на загальнодержавному рівні (ст. 9 (11) [9, с. 144].

Варто зауважити, що окреслений вище ліберальний підхід румунської влади спровокував електорально-інженерний ефект так званого «етнобізнесу», «віднайдення» забутих етноідентичностей і організаційне структурування «нових» міноритарних груп. До прикладу, в 1990 році у нижній Палаті депутатів Румунії було представлено 12 депутатів від громадських організацій меншин (роми, вірмени, греки, болгари, українці, серби, поляки, словаки та чехи (як 1 громадська організація), росіяни-липовани, німці, татари, турки). Вже в 1992 році до парламенту пройшов представник від італійців, 1996 року – євреїв та албанців, у 2000 році – хорватів, македонців і русинів. Таким чином, усі депутати, які представляють меншини країни, за винятком угорців, входять до Парламентської групи національних меншин. Водночас угорська етнічна громада через Демократичний союз угорців Румунії представлена як у Сенаті, так і в Палаті депутатів [8, с. 125].

За результатами останніх парламентських виборів, які відбулися 6 грудня 2020 року, у верхній палаті парламенту Румунії (Сенаті) представлені 9 депутатів від Демократичного Союзу угорців Румунії/*Uniunea Democrată Maghiară din România*. Лідером цієї фракції є Лоранд Турош/*Turos Lóránd* (див. табл. 1) [18].

Таблиця 1

Парламентське представництво Демократичного Союзу угорців Румунії за результатами виборів 2020 року [18; 19]

№	Парламентська група в Сенаті	Парламентська група в Палаті депутатів
1	2	3
1.	Лоранд Турош/ <i>Turos Lóránd</i> (голова)	Ботонд Чома/ <i>Csoma Botond</i> (голова)
2.	Ласло-Одон Феґир/ <i>Fejér László-Ödön</i> (заступник)	Захаріє Бенедек/ <i>Benedek Zacharie</i> (заступник)
3.	Каролз Жолт Часар/ <i>Császár Károly Zsolt</i> (секретар)	Одон Сабо/ <i>Szabó Ödön</i> (заступник)
4.	Іштван-Лорант Антал/ <i>Antal István-Loránt</i>	Саболч Надь/ <i>Nagy Szabolcs</i> (секретар)
5.	Аттіла-Золтан Чеке/ <i>Cseke Attila-Zoltan</i>	Шандор Бенде/ <i>Bende Sándor</i>
6.	Іріна Елісабета Ковач/ <i>Kovács Irina Elisabeta</i>	Розалія-Ібоа Біро/ <i>Biró Rozália-Ibolya</i>
7.	Аттіла Ласло/ <i>László Attila</i>	Єва-Андрея Чип/ <i>Csép Éva-Andrea</i>
8.	Левенте Новак/ <i>Novak Levente</i>	Петру Фарао/ <i>Farago Petru</i>
9.	Барна Тансош/ <i>Tánczos Barna</i>	Карой Ґал/ <i>Gál Károly</i>
10.		Ґабор Гайду/ <i>Hajdu Gábor</i>
11.		Аттіла Келемен/ <i>Kelemen Attila</i>
12.		Гунор Келемен/ <i>Kelemen Hunor</i>
13.		Анкетіл-Карой Колчар/ <i>Kolcsár Anquetil-Károly</i>

Продовження табл. 1

1	2	3
14.		Чаба Концей/ <i>Könczei Csaba</i>
15.		Йожеф-Дьордь Кулчар-Терза/ <i>Kulcsár-Terza József-György</i>
16.		Ласло-Жолт Ладань/ <i>Ladányi László-Zsolt</i>
17.		Лоранд-Балінт Маляр/ <i>Magyar Loránd-Bálint</i>
18.		Золтан Міклош/ <i>Miklós Zoltán</i>
19.		Динеш Шереш/ <i>Seres Dénes</i>
20.		Золтан Закаріаш/ <i>Zakarias Zoltán</i>
21.		Норберт Апйок/ <i>Apjok Norbert</i> (до 08.02.2021)

У складі нижньої палати (Палаті депутатів), з одного боку, має власне політичне представництво парламентська група з 20-ти депутатів від Демократичного Союзу угорців Румунії на чолі з Ботондом Чомою/*Csoma Botond* [19]. З іншого, представлена група з 17-ти депутатів, лідерів національних меншин Румунії, яку (починаючи ще з 1996 року (! – М.З.) очолює лідер Союзу вірмен Румунії Варужан Пампукчян/*Varujan Pambuccian* [17]. Зауважимо, що з вищеназваних 20-ти визнаних державою національних меншин словаки й чехи представлені однією організацією – Демократичним Союзом словаків і чехів Румунії/ *Uniunea Democratică a Slovaciilor și Cehilor din România*. Водночас Асоціація італійців Румунії, у зв'язку з переходом 14 червня 2022 року Анді-Габріела Ґросару/ *Grosaru Andi-Gabriel* до групи позафракційних депутатів, вже не представлена у складі Парламентської групи національних меншин нинішньої каденції Палати депутатів Румунії (див. табл. 2) [13].

Таблиця 2

Парламентське представництво етнічних громад Румунії за результатами виборів 2020 року [12; 17]

№	Назва організації	Представник парламентської групи національних меншин	Кількість отриманих голосів виборців
1	2	3	4
1.	Партія ромів «Про Європа»/ <i>Partida Romilor «Pro Europa»</i>	Каталін-Замфір Маня/ <i>Manea Cătălin-Zamfir</i>	14 525 / 0,25 %
2.	Ліга албанців Румунії/ <i>Liga Albanezilor din România</i>	Богдан-Алін Стойка/ <i>Stoica Bogdan-Alin</i>	9 031 / 0,15 %
3.	Демократичний Форум німців Румунії/ <i>Forumul Democrat al Germanilor din România</i>	Овідіу Віктор Ґанц/ <i>Ganț Ovidiu Victor</i>	7 582 / 0,13 %
4.	Асоціація македонців Румунії/ <i>Asociația Macedonenilor din România</i>	Іонел Станку/ <i>Stancu Ionel</i> (заступник)	7 144 / 0,12 %

Продовження табл. 2

1	2	3	4
5.	Союз греків Румунії/ <i>Uniunea Elenă din România</i>	Драгош Габріел Зісопол/ <i>Zisopol Dragoș Gabriel</i>	6 096 / 0,10 %
6.	Союз українців Румунії/ <i>Uniunea Ucrainenilor din România</i>	Ніколає-Мирослав Петрецький/ <i>Petrețchi Nicolae-Miroslav</i>	5 458 / 0,09 %
7.	Демократичний Союз словаків і чехів/ <i>Uniunea Democratică a Slovacilor și Cehilor din România</i>	Адріан-Мирослав Мерка/ <i>Merka Adrian-Miroslav</i>	5 386 / 0,09 %
8.	Громада росіян-липован Румунії/ <i>Comunitatea Rușilor Lipoveni din România</i>	Феодор Сілвіу/ <i>Feodor Silviu</i>	5 146 / 0,09 %
9.	Союз болгар Банату-Румунії/ <i>Uniunea Bulgară din Banat-România</i>	Георге Наков/ <i>Nacov Gheorghe</i> (секретар)	4 853 / 0,08 %
10.	Союз сербів Румунії/ <i>Uniunea Sârbilor din România</i>	Огнян Крістіч/ <i>Crăstici Ognean</i> (секретар)	4 692 / 0,08 %
11.	Асоціація італійців Румунії/ <i>Asociația Italienilor din România</i>	Анді Габріел Гросару/ <i>Grosaru Andi-Gabriel</i> (до 14.06.2022)	4 170 / 0,07 %
12.	Союз вірмен Румунії/ <i>Uniunea Armenilor din România</i>	Варужан Пампукчян/ <i>Pambuccian Varujan</i> (голова)	3 820 / 0,06 %
13.	Культурний Союз русинів Румунії/ <i>Uniunea Culturală a Rutenilor din România</i>	Юліус Маріан Фірцак/ <i>Firczak Iulius Marian</i>	3 779 / 0,06 %
14.	Союз поляків Румунії/ <i>Uniunea Polonezilor din România</i>	Гервазен Лонгер/ <i>Longher Ghervazen</i>	3 751 / 0,06 %
15.	Демократичний Союз турків Румунії/ <i>Uniunea Democrată Turcă din România</i>	Юсейн Ібрам/ <i>Ibram Iusein</i>	3 540 / 0,06 %
16.	Федерація єврейських громад Румунії/ <i>Federația Comunităților Evreiești din România</i>	Сілвіу Векслер/ <i>Vexler Silviu</i>	3 509 / 0,06 %
17.	Союз хорватів Румунії/ <i>Uniunea Croaților din România</i>	Ґіуреч-Слободан Ґера/ <i>Ghera Giureci-Slobodan</i> (заступник)	3 345 / 0,06 %
18.	Демократичний Союз турецько-мусульманських татар Румунії/ <i>Uniunea Democrată a Tătarilor Turco-Musulmani din România</i>	Варол Амет/ <i>Amet Varol</i>	2 862 / 0,05 %

Угорщина

Варто зауважити, що 7 липня 1993 року Закон LXXVII «Про права національних та етнічних меншин» концептуально визначив політико-правовий статус корінних меншин в Угорщині. Головними критеріями для нього є: 1) проживання предків

представників меншини на території Угорщини впродовж останніх 100 років; 2) громадянство держави; 3) специфічна мовно-культурна ідентичність громади. Визнавши офіційний перелік із тринадцяти етнічних меншин угорське законодавство передбачає його розширення у перспективі [32].

У новому Законі CLXXIX «Про права національностей» від 18 квітня 2011 року конкретизовано захист прав меншин через забезпечення підтримки їхньої культури, вільного використання і здобуття освіти рідною мовою, права використовувати власні імена рідною мовою; колективної участі в суспільно-політичному житті, сприяння реалізації їхньої культурної автономії та забезпечення громадам права на «реальне самоврядування» [11, с. 50; 33].

За результатами перепису населення 2011 року (дані перепису 2022 року поки недоступні – М.З.), Угорщина на офіційному рівні визнає 13 корінних етнічних громад країни, серед яких: роми – 315 583 чол. (3,16%), німці – 185 696 чол. (1,86%), румуни – 35 641 чол. (0,35%), словаки – 35 208 чол. (0,35%), хорвати – 26 774 чол. (0,26%), серби – 10 038 чол. (0,1%), українці – 7 396 чол. (0,07%), поляки – 7 001 чол. (0,07%), болгари – 6 272 чол. (0,06%), греки – 4 642 чол. (0,04%), русини – 3 882 чол. (0,04%), вірмени – 3 571 чол. (0,03%) та словенці – 2 820 чол. (0,02%) [21, с. 21].

На відміну від Румунії, яка з 1990-х років впроваджує парламентський формат репрезентації інтересів етнічних меншин, Угорщина послідовно реалізує етнополітичну модель самоврядування меншин на трьох рівнях: 1) загальнодержавному; 2) територіальному; 3) місцевому. Зокрема, на загальнонаціональному рівні державні органи самоврядування є дієвим управлінським механізмом функціонування національно-культурної автономії етнічних громад Угорщини. В першу чергу це стосується проблем захисту прав меншин у їх взаємодії з органами виконавчої та законодавчої гілок влади. У структурі органів влади Угорщини органи самоврядування 13-ти меншин підпорядковані Державному секретаріату з питань національних меншин, релігії та громадських зв'язків Міністерства людських ресурсів Угорщини. Державні органи самоврядування меншин мають відповідні консультативні функції під час підготовки законопроектів, що стосуються освітніх проблем та збереження їхньої культурної спадщини.

Поряд із цим, із 2014 року відповідно до законодавчих новацій виборців Угорщини паралельно з обранням 93-х депутатів за партійними списками до Національної асамблеї Угорщини можуть голосувати за списки організацій 13-ти етнічних меншин країни. В 2018 році вони могли отримати пільговий мандат через здобуття $\frac{1}{4}$ дев'яносто третьої частини списку виборців, що становило тоді 23 829 голосів; у 2022 році це число склало 23 074 голосів виборців. Оскільки їм доволі складно подолати навіть такий виборчий бар'єр, то з квітня 2014 року очільники 13-ти етнічних громад держави отримали «позитивно дискримінований»

статус речників від меншин із правом голосу на засіданнях депутатських комісій у парламенті Угорщини. Винятком стала німецька етнічна громада, оскільки на парламентських виборах 8 квітня 2018 року 26 477 голосами виборців (0,46 %) до парламенту Угорщини був обраний її представник Імре Ріттер [4, с. 151–152].

Таблиця 3

Парламентське представництво етнічних громад Угорщини за результатами виборів 2022 року [20; 34]

№	Назва організації	Представник	Кількість отриманих голосів виборців
<i>Депутат парламенту</i>			
1.	Державне самоврядування угорських німців/ <i>Magyarországi Németek Országos Önkormányzata</i>	Імре Ріттер/ <i>Ritter Imre</i>	24 630 / 0,44 %
<i>Речники від національних меншин</i>			
2.	Державне самоврядування хорватів/ <i>Országos Horvát Önkormányzat</i>	Йожеф Солга/ <i>Szolga József</i>	1 760 / 0,03 %
3.	Державне самоврядування словаків/ <i>Országos Szlovák Önkormányzat</i>	Антал Павлік/ <i>Paulik Antal</i>	1 208 / 0,02 %
4.	Державне самоврядування русинів/ <i>Országos Ruszin Önkormányzat</i>	Віра Гіріц/ <i>Giricz Vera</i>	645 / 0,01 %
5.	Державне самоврядування угорських румунів/ <i>Magyarországi Románok Országos Önkormányzata</i>	Траян Креста/ <i>Kreszta Traján</i>	526 / 0,01 %
6.	Державне самоврядування сербів/ <i>Szerb Országos Önkormányzat</i>	Любомир Алексов/ <i>Alexov Lyubomir</i>	418 / 0,01 %
7.	Державне самоврядування українців/ <i>Ukrán Országos Önkormányzat</i>	Ліліана Грекса/ <i>Grexa Liliána</i>	396 / 0,01 %
8.	Державне самоврядування поляків/ <i>Országos Lengyel Önkormányzat</i>	Єва Марія Ронайни-Слаба/ <i>Rónayné Slaba Ewa Maria</i>	281 / 0,01 %
9.	Державне самоврядування угорських греків/ <i>Magyarországi Görögök Országos Önkormányzata</i>	Лаократіс Кораніс/ <i>Koranisz Laokratisz</i>	232 / 0,00 %
10.	Державне самоврядування словенців/ <i>Országos Szlovén Önkormányzat</i>	Еріка Кішни-Кьолевш/ <i>Kissné Köles Erika</i>	219 / 0,00 %
11.	Державне самоврядування вірмен/ <i>Országos Örmény Önkormányzat</i>	Нікоґос Акопян/ <i>Akopjan Nikogosz</i>	163 / 0,00 %
12.	Державне самоврядування болгар/ <i>Bolgár Országos Önkormányzat</i>	Сімеон Варґа/ <i>Varga Szimeon</i>	157 / 0,00 %

На останніх парламентських виборах, які відбулися 3 квітня 2022 року, Державне самоврядування угорських німців здобуло дещо менше – 24 630 (0,44 %) голосів. Відтак до Національної асамблеї Угорщини знову був делегований Імре Ріттер [20]. Результати голосування та представники від структур державних самоврядувань інших меншин представлені нами в узагальненій табл. 3. Як бачимо, крім депутата від німецької меншини, тут репрезентовані 11 речників корінних етнічних громад Угорщини за винятком ромів, які через внутрішні непорозуміння не представили власний список на виборах і залишилися поза парламентським форматом представництва меншин.

Висновки. У контексті проаналізованих нами чотирьох національних case studies очевидним є те, що кожна країна впродовж тривалого часу викристалізувала власну модель включення міноритарних етнічних груп до політичного життя суспільства, що також відображається і на парламентському їх представництві. Зокрема Польща практикує зниження відсоткового бар'єру для етнічних/етнополітичних партій з метою гарантованого їх проходження до парламенту. В Словацькій Республіці до списків провідних політичних партій залучають еліту етнічних меншин. Зокрема, на останніх парламентських виборах за списками популістського партійного блоку «Звичайні люди та незалежні особистості» до Національної Ради Словацької Республіки пройшли три представники від ромської етнічної громади (Петер Поллак-молодший, Ярміла Ваньова та Ян Герак). Як у Словаччині, так і в Румунії для проходження до національного парламенту багаточисельна угорська етнічна громада самоорганізовується у рамках загальнодержавної громадсько-політичної сили. Класичну модель резервування місць у парламенті для представників 20-ти визнаних державою корінних етнічних громад виробила Румунія. Подібно до неї, Угорщина з 2014 року також започаткувала представництво речників від 13-ти визнаних державою національних меншин на рівні національного парламенту.

На виборах до Сейму Республіки Польща 13 жовтня 2019 року політична партія «Німецька меншина» з передвиборчим гаслом «Ополе! Це важливо» в окрузі № 21 (Ополе) отримала 32 094 голосів (0,17 %). Відтак із 24-х кандидатів найбільшу кількість голосів (13 957 чол. / 3,43 %) й відповідно депутатський мандат у Сеймі отримав досвічений політик Ришард Ежі Галла. Через неузгодженість між лідерами (Леон Свачина, Генрік Мерцік) сілезька етнорегіональна громада немає власного представництва у польському парламенті.

На останніх парламентських виборах 29 лютого 2020 року в Словацькій Республіці угорська етнічна громада представлена політичною партією «Міст» та коаліцією «Угорське громадське єднання» (Партія угорської громади, «Єднання» та Угорський форум), які відповідно здобули 2,05 % та 3,9 %. Відтак у результаті розпорошення голосів етнічного електорату угорська меншина вперше з часів незалежної Словаччини не представлена в національному парламенті. В свою

чергу вперше в політичній історії держави депутатами Національної Ради стали відразу три представники від ромської етнічної громади (Петер Поллак-молодший, Ярміла Ваньова та Ян Герак), які були включені до списку партійного блоку «Звичайні люди та незалежні особистості».

За результатами парламентських виборів у Румунії, які відбулися 6 грудня 2020 року, у верхній палаті парламенту (Сенаті) представлені 9 депутатів від Демократичного Союзу угорців Румунії. У складі нижньої палати (Палаті депутатів) ця ж громадсько-політична сила репрезентована 20-ма депутатами-угорцями. Парламентська група національних меншин представлена 17-ма депутатами, лідерами громадсько-політичних організацій, яку з 1996 року очолює очільник Союзу вірмен Румунії Варужан Пампукчян. Водночас Асоціація італійців Румунії, у зв'язку з переходом 14 червня 2022 року Анді-Габрієла Ґросару до групи позафракційних депутатів, вже не представлена у складі Парламентської групи національних меншин нинішньої каденції Палати депутатів Румунії.

На останніх парламентських виборах 3 квітня 2022 року в Угорщині Державне самоврядування угорських німців отримало 24 630 (0,44 %) голосів виборців. До Національної асамблеї Угорщини, як і в 2018 році, був обраний Імре Піттер. Речники 11-ти корінних етнічних громад Угорщини, за винятком ромів, які не узгодили власного кандидата, представлені в національному парламенті. Вони мають право голосу на засіданнях депутатських комісій та безпосередньо впливають на процес прийняття рішень, що стосуються діяльності регіональних структур державного самоврядування національних меншин Угорщини.

Пропозиції та рекомендації. Загалом варто констатувати, що наближаючи до реальної мети свій євроатлантичний вибір, Українська держава так чи інакше повинна не лише декларувати рівноправний статус усіх етнічних спільнот у країні, але й виробити чіткий механізм забезпечення їх прав, які мають бути змодельовані в своєрідній «дорожній карті» етнополітичного менеджменту держави. Йдеться про відхід від декларативної пострадянської, транзитно-лібералізованої моделі етнополітики. Враховуючи досвід інституційних і діяльнісних векторів етнополітики сусідніх країн Центрально-Східної Європи, зокрема чотирьох проаналізованих нами держав-сусідів, можна рекомендаційно зауважити, що Україні в найближчій перспективі необхідно забезпечити нормативно-правову базу з відповідною Концепцією державної етнонаціональної політики та оптимально відредагованим мовним, освітнім, партійним і виборчим законодавством. Варто також переглянути методологічно застарілий етнографічний концепт щодо етноідентичності карпатських русинів. У контексті словацького етнополітичного досвіду необхідно констуктивно підійти до проблеми врегулювання «ромського питання». Вітчизняний законодавець має переглянути норму про доцільність партійно-політичної структуризації етнічних меншин на регіональному рівні у поліетнічних областях України. Відтак офіційно

визнані етнічні меншини на державному рівні повинні здобути парламентський статус власної репрезентації в політичному житті повоєнної України.

Список використаних джерел:

1. Габрин П. Особливості політичної участі та політичного представництва ромів у законодавчій владі Словацької Республіки в контексті парламентських виборів 2020 року. *Україна і Центральна Європа: історія, політика, культура*: матеріали V науково-практичної конференції «Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті впливу гібридної війни, виборчих процесів та теми забезпечення прав національних меншин» (м. Ужгород, 25 вересня 2020 року). Ужгород, 2020. С. 181–184.
2. Герасимчук С. Румунія: еволюція етнополітики та її правові рамки. Етнополітика Румунії, Словаччини, Швеції та Хорватії. Аналіз законодавства та практики / С. Герасимчук, А. Демещук, М. Драпак, О. Краєв. Дослідження Ради зовнішньої політики «Українська призма» у співпраці з Державною службою етнополітики та свободи совісті (ДЕСС) та за фінансової підтримки Міжнародного фонду «Відродження» та Посольства Швеції в Україні, 2021. С. 6–12.
3. Драпак М. Система захисту прав меншин та управління різноманіттям у Словаччині. Етнополітика Румунії, Словаччини, Швеції та Хорватії. Аналіз законодавства та практики / С. Герасимчук, А. Демещук, М. Драпак, О. Краєв. Дослідження Ради зовнішньої політики «Українська призма» у співпраці з Державною службою етнополітики та свободи совісті (ДЕСС) та за фінансової підтримки Міжнародного фонду «Відродження» та Посольства Швеції в Україні, 2021. С. 14–34.
4. Зан М. Особливості функціонування представницької демократії етнічних меншин в Угорщині. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2019. Випуск 23. С. 150–157.
5. Зан М.П. Дилеммы этноидентификации и общественно-политического представительства русинов в Словацкой Республике и на Украине. *Русин. Кишинёв*, 2021. № 65. С. 316–331.
6. Зан М.П. Інституційний дизайн етнополітики та політичне представництво етнічних меншин Республіки Польща. *Регіональні студії*. Ужгород, 2019. № 16. С. 5–13.
7. Зан М.П. Інституційні механізми етнополітики та політична репрезентація етнічних меншин Словацької Республіки. *Політикус. Науковий журнал*. Випуск 1. Одеса, 2019. С. 88–96.

8. Зан М.П. Міжнародно-правові стандарти ефективного політичного представництва етнічних меншин: європейські практики та досвід для України. *Епістемологічні дослідження у філософії, соціальних і політичних науках*. Дніпро, 2020. Вип. 2, Т. 3. С. 119–130.
9. Зан М.П. Політичне представництво етнічних меншин Румунії: інституційний та діяльнісний виміри. *Держава і право: Збірник наукових праць*. Серія Політичні науки. Випуск 83 / Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2019. С. 139–157.
10. Мушинка О. Особливості політичного представництва ромів за результатами виборів до Європейського парламенту (2019) та Національної Ради Словацької Республіки (2020). *Україна і Центральна Європа: історія, політика, культура*: матеріали V науково-практичної конференції «Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті впливу гібридної війни, виборчих процесів та теми забезпечення прав національних меншин» (м. Ужгород, 25 вересня 2020 року). Ужгород, 2020. С. 184–189.
11. Право на навчання рідною мовою. Центральноевропейська традиція і приклад Закарпаття / *Редактори: М. Товт, С. Черничко*. Ужгород: Аутдор-Шарк, 2018. 64 с.
12. Alegeri parlamentare în România, 2020. *Wikipedia. Enciclopedia liberă*. URL: https://ro.wikipedia.org/wiki/Alegeri_parlamentare_%C3%AEn_Rom%C3%A2nia,_2020 (дата звернення: 23.01.2023).
13. Andi-Gabriel GROSARU. *România. Camera Deputaților*. URL: <https://www.cdep.ro/pls/parlam/structura2015.mp?idm=133&cam=2&leg=2020> (дата звернення: 20.01.2023).
14. Baumgarten M. Partia stała się faktem. *Wochenblatt.pl*. Дата оновлення: 28.02.2018. URL: <http://wochenblatt.pl/partia-stala-sie-faktem/> (дата звернення: 20.12.2022).
15. Constituția României. *Cameră Deputaților*. URL: http://www.cdep.ro/pls/dic/site2015.page?den=act2_2&par1=0&idl=1 (дата звернення: 08.10.2022).
16. Czyż M. Śląskie (Nie)porozumienie Wyborcze. *Silesia24*. Дата оновлення: 30.07.2019. URL: <https://silesia24.pl/slaskie-nieporozumienie-wyborcze> (дата звернення: 21.12.2022).
17. Grupul parlamentar al minorităților naționale. *România. Camera Deputaților*. URL: <https://www.cdep.ro/pls/parlam/structura2015.gp?idl=1&idg=6> (дата звернення: 20.01.2023).
18. Grupul parlamentar al Uniunii Democrate Maghiare din România. *România. Senat*. URL:

- <https://www.senat.ro/ComponentaGrupuri.aspx?Zi&GrupID=b8faa44f-07a0-4de5-bbc6-0618a4c0a194> (дата звернення: 20.01.2023).
19. Grupul parlamentar al Uniunii Democrate Maghiare din România. *România. Camera Deputaților*. URL: <https://www.cdep.ro/pls/parlam/structura2015.gp?idl=1&idg=5> (дата звернення: 20.01.2023).
 20. Képviseelő riport. URL: https://www.parlament.hu/web/guest/a-partok-kepviselelsoportjai-es-a-fuggetlen-kepviselek-aktualis-?p_p_id=hu_parlament_cms_pair_portlet_PairProxy_INSTANCE_9xd2Wc9jP4z8&p_p_lifecycle=1&p_p_state=normal&p_p_mode=view&p_auth=pi2tu mGd&_hu_parlament_cms_pair_portlet_PairProxy_INSTANCE_9xd2Wc9jP4z8_pairAction=%2Finternet%2Fcplsql%2Fogy_kpv.kepv_rip%3Fp_ckl%3D42%26p_call_mod%3D%2523KEPV_RIP_DATE%26p_mezo%3Dnull%26p_mez o%3DPCN%26p_sorrend%3Dnull%26p_sorrend%3DRE5%26p_biz%3Dnull%26p_head%3D%26p_pcs%3D20 (дата звернення: 23.01.2023).
 21. Központi Statisztikai Hivatal. 2011. Évi népszámlálás. 3. Országos adatok. Budapest, 2013. 276 o.
 22. Lege nr. 35 din 13 martie 2008 pentru alegerea Camerei Deputaților și a Senatului și pentru modificarea și completarea Legii nr. 67/2004 pentru alegerea autorităților administrației publice locale, a Legii administrației publice locale nr. 215/2001 și a Legii nr. 393/2004 privind Statutul aleșilor locali. URL: http://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.http_act?ida=78207 (дата звернення: 08.10.2022).
 23. Legea nr. 208/2015 privind alegerea Senatului și a Camerei Deputaților, precum și pentru organizarea și funcționarea Autorității Electorale Permanente. 75 p. URL: <http://referendum2018.bec.ro/wp-content/uploads/2018/09/LEGE-Nr-208-2015.pdf> (дата звернення: 08.10.2022).
 24. Pawlik P. Ruch Autonomii Śląska na listach Koalicji Obywatelskiej. *Onet. Śląsk*. Дата оновлення: 09.08.2019. URL: https://wiadomosci.onet.pl/slask/wybory-parlamentarne-2019-ruch-autonomii-slaska-na-listach-koalicji-obywatelskiej/5b75y0t?utm_source=pl.wikipedia.org_viasg_wiadomosci&utm_medium=referral&utm_campaign=leo_automatic&srcc=undefined&utm_v=2 (дата звернення: 21.12.2022).
 25. Počet obyvateľov podľa ďalšej národnosti v SR k 1.1. 2021. URL: <https://www.scitanie.sk/obyvatelia/zakladne-vysledky/struktura-obyvatelstva-podla-dalsej-narodnosti/SR/SKO/SR> (дата звернення: 22.12.2022).

26. Počet obyvateľov podľa národnosti v SR k 1. 1. 2021. URL: <https://www.scitanie.sk/obyvatelia/zakladne-vysledky/struktura-obyvatelstva-podla-narodnosti/SR/SKO/SR> (дата звернення: 22.12.2022).
27. Populația de etnie romă are cel mai scăzut nivel de educație. Doar 2% au absolvit studii superioare, comparativ cu 16% dintre români și 13% dintre maghiari – Recensământ. *Edupedu*. Дата оновлення: 22.12.2022. URL: <https://www.edupedu.ro/populatia-de-etnie-roma-are-cel-mai-scazut-nivel-de-educatie-doar-2-au-absolvit-studii-superioare-comparativ-cu-17-dintre-romani-si-12-dintre-maghiari-recensamant/> (дата звернення: 20.01.2023).
28. Wyniki wyborów 2019 do Sejmu RP. KOMITET WYBORCZY WYBORCÓW MNIEJSZOŚĆ NIEMIECKA. URL: <https://sejmsenat2019.pkw.gov.pl/sejmsenat2019/pl/wyniki/komitet/26087/sejm/okr/21> (дата звернення: 20.12.2022).
29. Wyniki wyborów 2019 do Senatu RP. KOMITET WYBORCZY ŚLONZOKI RAZEM. URL: <https://sejmsenat2019.pkw.gov.pl/sejmsenat2019/pl/wyniki/komitet/26096/senat/pl> (дата звернення: 22.12.2022).
30. Wyniki wyborów 2019 do Senatu RP. KOMITET WYBORCZY WYBORCÓW MNIEJSZOŚĆ NIEMIECKA. URL: <https://sejmsenat2019.pkw.gov.pl/sejmsenat2019/pl/wyniki/komitet/26087/senat/pl> (дата звернення: 22.12.2022).
31. Wyniki wyborów 2019 do Senatu RP. Senacki Okręg Wyborczy nr 74 [Katowice]. URL: <https://sejmsenat2019.pkw.gov.pl/sejmsenat2019/pl/wyniki/senat/okr/74> (дата звернення: 21.12.2022).
32. 1993. évi LXXVII. törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól. 64 o. URL: <http://www.nemzetisegek.hu/dokumentumok/kisebbsegitorveny/kisebbstovmagyar2006.pdf> (дата звернення: 05.03.2019).
33. 2011. évi CLXXIX. Törvény a nemzetiségek jogairól. *LexPraxis*. URL: <http://jogiportal.hu/view/a-nemzetisegek-jogairol-szolo-2011-evi-clxxix-tv> (дата звернення: 12.04.2019).
34. 2022-es magyarországi országgyűlési választás. *Wikipédia. A szabad enciklopédia*. URL: https://hu.wikipedia.org/wiki/2022-es_magyarorsz%C3%A1gi_orsz%C3%A1ggy%C5%B1l%C3%A9si_v%C3%A1laszt%C3%A1s (дата звернення: 23.01.2023).

Peter Šadlák
*Mgr. in Political Science,
Department of Political Science
Alexander Dubček University of Trenčín
(Slovak Republic)*

The position of women among Salafists in Germany

Abstract

The role of women among German Salafists is changing. Although the position of women is perceived as corresponding to traditional Muslim values, where it is assumed that a woman is primarily responsible for taking care of the household and raising children, this is changing over time. Although for many women, the image of a traditional Muslim family and the traditional idea of a woman in Muslim culture is attractive and is one of the motivating factors responsible for the fact that even women from non-Muslim backgrounds convert to Islam, we can currently see improvements in this area as well. Women are starting to be more active in the field of propaganda. They are engaged in the spread of Salafist ideology through the internet, focusing mainly on women. Their influence is noticeable significantly when raising children indoctrinated with Salafist ideology. From this point of view, the return of women from the territory of the Islamic State represents a great danger.

Keywords: jihadism, Salafism, radicalisation, propaganda, network, caliphate.

Introduction

Women gravitate towards Salafism for various reasons. They often come from Muslim families, and the emphasis on traditional values leads them to believe that Islam, as it is practiced in an environment that is intimately familiar to them, is not the real true Islam, and they find the realisation of the Muslim ideal in a Salafist environment. Traditional values are also attractive to many female converts. In the new environment, these women find a warm welcome and are assured of the correctness of their decision. The role of women was perceived in a very traditional way. The woman is supposed to be the one who takes care of the household while the man works. Her task is to give birth to children and raise her sons to be future fighters for the cause of Islam, especially in the territory of the Islamic State. This is changing. Women of Salafism are more involved in the field of propaganda. They reach out to young women through various channels, for example, in the Telegram service or on Facebook. Their role is not negligible, especially in the indoctrination of young children,

and their willingness to commit a terrorist act on the territory of Germany cannot be ruled out either. That is why female returnees from the Islamic State come to the attention of the German security authorities.

The position of women among Salafists in Germany

The motivations of women to become Salafi are different. And this is why we cannot define one key factor responsible for women to become Salafi. The basis of the Salafists' idea of the position of men and women in society is that God created men and women different. The basis of this difference is the contradiction between the intellectual and emotional components. This difference predestined men for work and women for bearing children. Men are obliged to protect the honesty of women, which leads to the fact that women have to fulfil, above all, tasks related to taking care of the family. Salafists offer clear role assignments and know how to exaggerate the female role. In doing so, they deprive the woman of being reduced to a sexual object. On the contrary, they emphasise their character and religiosity.

In contrast, most of society understands women's position in Islam. Salafis understand their choice as an escape from the misunderstood role of women, which, on the other hand, gives them the right to treat other women from a position of superiority, and they understand any limitation of personal freedoms as following God's will.

«Anyone who feels socially discriminated against may perceive such a conspired community as a contrasting program that offers support in contrast to the society «out there». Those who have little success at school and work may understand the portrayal of Islam as the religion superior to all others and a devaluation of «Western society» as godless and corrupt. If a Salafist preacher in such a group portrays «Western society» as racist, Islamophobic and hypocritical, the society can be collectively blamed for one's lack of success without looking at one's deficits. «¹

Salafism thus provides answers to solve the problems these women were exposed to. The concept of *al-wala• wa-l-bara•* (loyalty and devotion) helps fulfil the need to be part of a community. Ideas like *tauba* (repentance) and *taqwa* (fear of God) are meant to help eliminate a previous sinful life. The desire for a complete family and a regulated partnership is in accordance with the Salafist doctrine. It is determined in detail who, when and with whom to enter into a partnership relationship. There is a clear division of roles for men and women.

According to Nina Käsebage, young women and girls who lean towards Salafism find that Islam has not been presented correctly. Salafist ideology is supposed to give them more freedom. An important factor is a relationship with a Muslim. Inclination towards Salafism often corresponds with a positive perception of violence.

¹ SCHIRRMACHER, CH. (2018): Die Rolle der Frauen im Islamismus.

Concerning men, however, she points out that Salafist men demand a very traditional model of behaviour from women, which subsequently leads to their deepening social isolation. Many Salafist women are satisfied with the role of supporters of their husbands and are happy with their share in Salafist propaganda. According to classical Salafist texts, the essential function of Salafist women is to give birth to sons. Motherhood is understood as a natural part of religious duties, and mothers are accorded a highly respected status. This is evidenced by, for example, photos with weapons in areas controlled by jihadists. At the same time, they are convinced of the correctness of their actions. «In recent years, the large number of women has been particularly noticeable in connection with trips to jihadist combat zones. The Federal Criminal Police Office and the security authorities of the federal states showed in a study on the course of radicalisation in connection with departures to Iraq and Syria that the proportion of women among those who left Germany was around 25 percent. Due to the military suppression of the so-called «IS», it is to be expected that the number of women in particular who will return or be transferred from the region to Germany by state authorities will increase, with the majority of these women representing the extremist-Salafist or may have internalised jihadist ideology.»¹A new member of the group is met with acceptance and has emotional support from the members. The new member is made aware that he has an important position within the group. In general, membership in an extremist group can be a sign of defiance of authority figures such as school or parents.

The inclination of young women to the Salafist interpretation of Islam in Germany is due to several factors.

Prof. Dr Ahmet Toprak sees the attractiveness of the Salafi creed for young women in five key factors:

1. «Well-being: Most interviewees state that they feel pure, safe and secure because of their religious affiliation and the collective within which they locate themselves.
2. Recognition by the community: the role of the interviewees in the scene is perceived as positive. They state that they feel valued and understood. Active community members have an essential role to play and believe they are recognised as equals.
3. Self-determination/emancipation: For the majority of the interviewees, the headscarf or niqab as a symbol means liberation and empowerment. Self-determina-

¹ MINISTERIUM FÜR HEIMAT, KOMMUNALES, BAU UND GLEICHSTELLUNG, DES LANDES NORDRHEIN-WESTFALEN, (2021): Radikalisierung als Weg zur Emanzipation? Weshalb Frauen und Mädchen sich dem extremistischen Salafismus zuwenden und wie Prävention gelingen kann, p. 11.

tion, because they make their own decisions against any resistance from family, friends and environment and meet with positive feedback from the (scene) community.

4. Cultural-religious determination: Most interviewees opt for a stricter religious life because they see this as determination and truthfulness. The aspect of upbringing and socialisation and the role model function of women in their environment as a mother, aunt or big sister plays a vital role for them.

5. Values and norms: The interviewees regard living out of the (jointly) conveyed values and standards as a worthwhile goal that shapes and structures their everyday life. «¹

Those are not the only factors driving young women from Germany towards Salafism. There are, of course, other factors:

1. «Many women come to Salafism through a relationship with a man who is already in or joining the scene. The men usually demand that the woman adapts accordingly. The woman is then faced with the choice of ending the relationship or going with them. Especially when the women are already very heavily involved in the scene, separation can result in high social losses or even include risks. With the emergence of the so-called Islamic State, women were also taken to the streets with the promise of marrying a fighter in war zones lured. Many of these women have given birth to children, and their husbands got lost in war. It can be assumed that being in a war zone and the experience has left trauma in many women, which will play a central role in coming to terms with a possible return.

2. Rebellion In some cases, turning to Salafism serves young women in particular and girls as a means of rebelling against family or society. Full veil, extreme religiosity and immersion in a completely new world in the present are probably one of the most significant conceivable breaks with the norms of society. However, with the establishment of the so-called Islamic State, young girls and women were encouraged to travel to Syria or Iraq. What the girls who followed such a decision understood as an adventure had sad consequences for many of them. «²

In modern society, however, the anachronistic model of a woman's position in society has long been overcome. We can also observe this among progressive Muslims. Despite this, many young women and girls see the model of society in which the woman is responsible for raising children and the household, and the man is the

¹ AHMET TOPRAK, A.- AKKUŞ, U.- DENİZ YILMAZ, D.- GÖTTING, V. (2018): Die jugendkulturelle Dimension des Salafismus aus der Genderperspektive, p. 15.

² NIEDERSÄCHSISCHES MINISTERIUM FÜR INNERES UND SPORTABTEILUNG VERFASSUNGSSCHUTZ (2021): Frauen im Salafismus. Erscheinungsformen und aktuelle Entwicklungen, p. 18.

breadwinner as attractive. The attractiveness of this way of life is due to the fact that it provides an organised and stable lifestyle. Women have essential roles in Salafism.

Nora Fritzsche defines the roles of women in the Salafists community.

1. «In low-threshold relationship work: They act, for example, as actors in semi-public spaces such as schools, daycare centres and mosques. This is based on the fact that women appear less suspicious and can thus initiate more subtle recruitment and recruiting processes. This strategy is known for right-wing extremism, where mothers act in daycare centres to bring about changes in line with their ideology or influence other parents.

2. In raising children: In parallel with right-wing extremism, women also have a tremendous stabilising effect on the scene in Salafism – among other things, because they educate the following generations ideologically. To resolve the footnote, even in the purely domestic sphere, women contribute so actively to the persistence of ideology; they can be perpetrators in the family context and use violence against their children, for example.

3. In recruitment and proselytising work, women teach religious teachings and support Salafist aid organisations in collecting and managing donations.»¹

However, the position of women in the Salafist community is changing over time. We can observe the trend of Salafist women whose role within the community is changing. It is primarily women from Western countries who are becoming more and more active. We can see this in missionary activity. But more and more women are becoming involved in jihadist and political Salafism. Given the emphasis Salafism places on the position of women and men in society, women focus their missionary activities primarily on other women. They do so via the Internet.

«The women are now producers of ideology,» said the head of the NRW Office for the Protection of the Constitution. In addition, women indoctrinate their own children from an early age. «This makes Salafism a family affair, and something begins to emerge that is much more difficult to dissolve, namely Salafist sections of society.»²

Missionary activities are often carried out through religious courses. «In recent years, formats have developed in parallel with Telegram projects that also go by the term educational guide, but to which access is lower-threshold. For example, one of these projects is called «Ummah Kids». This channel has around 100 members and is most likely run by a single woman. The target group is clearly female, as is also shown by messages such as «A mother is a first and most important school for the

¹ FRITZSCHE, N. (2018): Mädchen und Frauen im Salafismus Gender-Perspektive auf Rollenverhältnisse, Anwerbung und Hinwendungsmotive,

² FOCUS.DE (2017): Weibliche SalafistenVerfassungsschutz hat islamistisches Frauen-Netzwerk in NRW im Visier.

child». With such statements, the importance of the mother's upbringing and work in the family is revalued; it is even seen as central to the existence of the Islamic community.»¹

They often interact with other women during various events for women. Such as babysitting. They usually approach other women at different information stands or during charity events. Many women often have no idea that the Salafi are behind the offers of religious education or various family activities. At these meetings, Salafist women appear very friendly and open. Seasoned Salafists warmly welcome new members. They focus their activities primarily on non-Muslim women interested in Islam or newly converted Muslim women who are more easily accessible to the ideology of Salafism.

«However, the activities of women in the extremist-Salafist scene can be observed primarily in social networks and messenger services. Here they play a crucial role in spreading extremist Salafist propaganda, which is why the security authorities are increasingly targeting them. Online classes for studying the Koran, learning the Arabic language, and religious training are offered by women for women. In the timetables of so-called «online course rooms» – which are mainly designed for a male clientele – there are also courses offered by women for women. In addition, ideological and religious texts typical of the scene are translated into German and disseminated. Women from the Salafist scene act as «ideology producers» and, according to their self-image, make «their contribution» to the Da'wa for the Islamic community. Collections of donations, the exchange about bringing up children in a way that suits their own ideology, marketing a «halal»-compliant way of life and the sale of the associated products, clothing shops, departure groups and groups for marriage initiation (also for multiple marriages) form the spectrum of women's activities in the extremist-Salafist scene.»²

Young women and girls are addressed via Facebook, Instagram, or Telegram. The content offered on these websites does not seem extremist at first glance. But on these channels, there are links through which it is possible to click on jihadist propaganda. Jihadist internet channels for girls are often decorated with flowers and are coloured pink or purple. They are often decorated with flowers and hearts. Channels

¹ LANDESAMT FÜR VERFASSUNGSSCHUTZ BADEN-WÜRTTEMBERG (2021): Frauen im Salafismus: Das klassische Rollenbild und die Eroberung neuer Betätigungsfelder

² MINISTERIUM FÜR HEIMAT, KOMMUNALES, BAU UND GLEICHSTELLUNG, DES LANDES NORDRHEIN-WESTFALEN, (2021): Radikalisierung als Weg zur Emanzipation? Weshalb Frauen und Mädchen sich dem extremistischen Salafismus zuwenden und wie Prävention gelingen kann, p. 9.

for girls deal with relationships, sexuality and body development. They support girls in their search for identity.

«Jihadist online propaganda aimed at girls portrayed the militant struggle as a romantic adventure where one can escape from everyday life in Western society and find love. Girls who leave the country and join al-Qaeda or IS in Syria and Iraq are offered the prospect of marrying a «heroic warrior». Men are presented like pop stars or movie heroes as young, strong and rebellious men fighting for a significant cause; the image also appeals to girls and young women's hope of finding the man of their dreams.»¹ Young women are given the image of mothers taking care of their families and raising future fighters. «The second female role model is that of the warrior. Jihadists spread it, for example, in the form of images of armed women with niqabs (full veils) and assault rifles. They are portrayed as defenders of their religion who must take up arms in order to fight everything «un-Islamic actively». This also includes committing terrorist attacks. With their contributions, jihadists offer girls and young women a matrix for legitimising violence and terror as an act of self-determination.»²

Several studies prove that radicalisation does not happen exclusively through the internet and that the importance of online radicalisation is not as great as initially assumed. Radicalisation exclusively through the internet is rare, even among young people. It is necessary to draw attention to the high susceptibility to violence on the part of women. An example of this is the knife attack of Safie S., who attacked a police officer in Hanover in 2016 and was a «pupil» of Pierre Vogel and the positive reaction this attack met with among radical Muslims in Germany. During the wave of emigration to the Islamic state, women were actively involved in online propaganda on social networks, where they helped portray an ideal image of life in the caliphate. After leaving the country – a phenomenon now stagnant with the military defeat of the so-called «IS» – women in jihadist combat zones have been particularly active on social media to report on their «life in the caliphate». Even if, in this way, they did not present an accurate picture of life in the Islamic state, they were important in the radicalisation of other young women and girls. The inclination of girls and women to Salafism must be seen as a problem-solving strategy.

«NRW Constitutional Protection President Freier says that women are now «ideology producers». The men accept that because women could bind the scene better and keep it alive. Men serve prison sentences more often in Europe, and more men than women have died in the fighting in IS territory. The German security author-

¹ HASS-IM-NETZ: <https://www.hass-im-netz.info/themen/artikel/dschihadisten-werben-um-maedchen-und-junge-frauen.html>

² HASS-IM-NETZ: <https://www.hass-im-netz.info/themen/artikel/dschihadisten-werben-um-maedchen-und-junge-frauen.html>

ities are also aware that they indoctrinate their children with the Salafist ideology – often very effectively. ¹« Because many prominent representatives of the Salafist scene are in prison. Women are taking on an increasing role in the Salafist scene. Through radical messenger services, they give advice on raising children or how to treat non-believers.

Here, the ideology of Salafism is appropriately complemented by the life stories of individual women and is in line with their needs. The president of the Federal Office for the Protection of the Constitution, Hans-Georg Maaßen, expressed a warning at the end of 2017 against women and children returning from territories previously controlled by the Islamic State. His concerns were based on the indoctrination to which children living in the territory of the Islamic State were exposed. He also saw the danger in women who return because they have a high degree of radicalisation and identification with the Islamic State's ideology, resulting in these women becoming a security risk.

An example for such a behaviour are: «Nadine H., the wife of an imprisoned Islamist agitator, is said to have introduced the backward-looking Salafist ideology to a group of radical women in a secret Koran school (madrasa) in Dortmund. The State Criminal Police Office in North Rhine-Westphalia came to this conclusion.

Filiz G., the wife of the former leader of the so-called «Sauerland terror cell», which wanted to cause a bloodbath with car bombs in 2007, apparently continues to agitate for a life according to the Sharia (traditional collection of Islamic laws) and for a theocracy. The fundamentalist is said to be campaigning for donations to support Islamist prisoners on a large Facebook group with 3,000 members. «²

Another example of a woman who did not give up her radical beliefs even after returning from Syria is Leonora M. In July 2022, Leonora M. was convicted of participation in the foreign terrorist organisation Islamic State (IS), war crimes and crimes against humanity. The young woman travelled to Syria in March 2015 to join IS. She supported her husband in the Yazidi slave trade and worked for IS. She helped transfer two German women and twelve children from IS prison camps in Syria to Germany. She was found guilty of participating in a terrorist organisation, complicity in genocide, crimes against humanity, and participating in the slave trade. She was sentenced to five and a half years for these actions.

Conclusion

The traditional position of women in the Salafist community was understood strictly within the strictest Muslim traditions, which attributed to women the role of

¹ HERTER, G. (2017): Salafistinnen in Deutschland Frauen als Ideologieproduzentinnen

mothers and educators of children. Some women spread their ideas about the proper upbringing of Muslim children through various Telegram channels. The central notion they convey through these channels is the al-wala wa-l-bara, which talks about maintaining friendly relations with Muslims and a hostile attitude towards non-Muslims; they emphasise a dichotomous vision of the world. There are calls for women not to let the enemies of Islam indoctrinate their children. One such project is the Atfaal al-Umma Telegram channel, which also has its branch on Facebook. Women play an essential role in the religious education of adults. The group of women, «Noorul Huda Media» is also involved in this activity, translating Salafist materials into German. Their Telegram channel has more than 1000 subscribers. Maida HAMZIC also spreads her views through lectures. Maida HAMZIC studied at Princess Nora bint Abdul Rahman University in Saudi Arabia. She is very active on social media and is believed to have a similar religious education to men who graduate from Saudi universities. Salafiya Tauhid is a YouTube channel run by a woman with more subscribers and much attention to raising children. The Forgotten Sisters group, for example, focuses on raising money to ransom women captured by jihadists in Syria. «Vergessene Schwestern». A similar activity is developed by the group «Deine Schwester im Camp», which focuses on female prisoners in Kurdish camps. The given examples thus show that Salafist women are much more active than it might seem at first glance, and their role is not limited to housewives. In view of the return of many women from Syria, their risk potential also increases because it is not excluded that women can also commit a violent terrorist act on the territory of Germany.

References:

1. AHMET TOPRAK, A.- AKKUŞ, U.- DENİZ YILMAZ, D.- GÖTTING, V. (2018): Die jugendkulturelle Dimension des Salafismus aus der Genderperspektive. Dortmund: (2018) p. 17.
2. AKTION KINDER- UND JUGENDSCHUTZ SH E. V. REGIONALE BERATUNGSTEAMS GEGEN RECHTSEXTREMISMUS SCHLESWIG-HOLSTEIN (2018): Mädchen und Frauen in aktuellem Rechtsextremismus und Salafismus. Bielefeld: Hans Kock Buch- und Offsetdruck GmbH, 2018. p. 42.
3. FRAUEN IM SALAFISMUS. ERSCHEINUNGSFORMEN UND AKTUELLE ENTWICKLUNGEN (2021): Hannover: Niedersächsisches Ministerium für Inneres und Sport/Abteilung Verfassungsschutz, 2021. p. 36.
4. FRITZSCHE, N. (2018): Mädchen und Frauen im Salafismus Gender-Perspektive auf Rollenverhältnisse, Anwerbung und Hinwendungsmotive, Mädchen und Frauen im Salafismus: Gender-Perspektive auf Rollenverhältnisse, Anwerbung und Hinwendungsmotive.[online].In: ufuq.de, [Cited 20-11- 2022.] Available

- at: Mädchen und Frauen im Salafismus: Gender-Perspektive auf Rollenverhältnisse, Anwerbung und Hinwendungsmotive – ufuq.de
5. FOCUS.DE (2017): Weibliche SalafistenVerfassungsschutz hat islamistisches Frauen-Netzwerk in NRW im Visier. [online].In: focus.de, [Cited 20-11- 2022.] Available at: https://www.focus.de/politik/deutschland/weibliche-salafisten-verfassungsschutz-hat-islamistisches-frauen-netzwerk-in-nrw-im-visier_id_8113339.html
 6. HASS IM NETZ: Dschihadisten werben um Mädchen und junge Frauen. [online]. In: hass-im-netz.info, [Cited 20-11- 2022.] Available at: <https://www.hass-im-netz.info/themen/artikel/dschihadisten-werben-um-maedchen-und-junge-frauen.html>
 7. LANDESAMT FÜR VERFASSUNGSSCHUTZ BADEN-WÜRTTEMBERG (2021): Frauen im Salafismus: Das klassische Rollenbild und die Eroberung neuer Betätigungsfelder. In: verfassungsschutzbw., [Cited 20-11- 2022.] Available at: https://www.verfassungsschutzbw.de/Lde/Frauen+im+Salafismus_+Das+klassische+Rollenbild+und+die+Eroberung+neuer+Betaetigungsfelder
 8. MINISTERIUM FÜR HEIMAT, KOMMUNALES, BAU UND GLEICHSTELLUNG, DES LANDES NORDRHEIN-WESTFALEN, (2021): Radikalisierung als Weg zur Emanzipation? Weshalb Frauen und Mädchen sich dem extremistischen Salafismus zuwenden und wie Prävention gelingen kann. Düsseldorf: Reden, Publikationen, 2021 p. 33.
 9. SCHRÖTER, S. (2021): Im Namen des Islam: Wie radikalislamische Gruppierungen unsere Gesellschaft bedrohen. München: Pantheon Verlag, 2021. s. 303. ISBN 978-3570554456.
 10. SCHIRRMACHER, CH. (2018): Die Rolle der Frauen im Islamismus. [online].In: bpb.de, [Cited 20-11- 2022.] Available at: <https://www.bpb.de/themen/islamismus/dossier-islamismus/268747/die-rolle-der-frauen-im-islamismus/>
 11. HERTER, G. (2017): Salafistinnen in DeutschlandFrauen als Ideologieproduzentinnen. [online]. In: deutschlandfunk.de, 27.12.2017 [Cited 20-11- 2022.] <https://www.deutschlandfunk.de/salafistinnen-in-deutschland-frauen-als-100.html>
 12. ZIOLKOWSKI,B. – KUNZE, A.(2019): Deutsche muhajirat: Radikalisierungshintergründe und -verläufe von Mädchen und Frauen aus Baden-Württemberg. Stuttgart: Landesamt für Verfassungsschutz Baden-Württemberg Taubenheimstraße, 2019. p. 46.

Michal Cirner

*PhD, odborný asistent katedry teórie politiky,
Inštitút politológie,
Prešovská univerzita v Prešove
(Slovak Republic)*

Irina Dudinská

*PhD, riaditeľka inštitútu politológie,
docentka katedry teórie politiky,
Inštitút politológie,
Prešovská univerzita v Prešove
(Slovak Republic)*

Hlavné východiská paradiplomatických aktivít Prešovského samosprávneho kraja

Abstract

The article maps the paradiplomacy of the Prešov self-governing region in six main areas. First, the existing legislative framework for international cooperation created by the Prešov self-governing region on the basis of national legislation. The second part is focused on planning the international cooperation of the Prešov self-governing region through strategic development documents. The third part discusses the management of international cooperation at the level of the Prešov self-governing region. The fourth part focuses on the area of international cooperation and international partnerships of the Prešov self-governing region. The fifth part is devoted to the experiences of the Prešov self-governing region with monitoring and evaluation of international cooperation. The last, sixth part is devoted to examples of good practice in the field of paradiplomacy of the Prešov self-governing region, and the conclusion summarizes the most important points of the article.

Základné informácie – politický a legislatívny rámec pre fungovanie paradiplomacie v samosprávnom kraji

Prešovský samosprávny kraj (PSK)¹ vznikol v roku 2001, keď bola v Slovenskej republike konštituovaná územná regionálna samospráva. Štatutárom PSK sú obyvatelmi samosprávnych krajov priamo volení predsedovia samosprávneho kraja – predsa

¹ “Základné informácie. Základné údaje o kraji”. Prešovský samosprávny kraj, 2022. Dostupné na: <https://www.po-kraj.sk/sk/fakty/zakladne-informacie/> (pristúpené dňa 30. októbra 2022).

PSK. Regionálnymi parlamentmi sú obyvateľmi jednotlivých samosprávnych krajov priamo volené zastupiteľstvá samosprávneho kraja – zastupiteľstvo PSK. Tieto priamo volené orgány regionálnej samosprávy majú možnosť ovplyvňovať medzinárodnú spoluprácu ich krajov – prostredníctvom ich iniciatívnej, kontrolnej, poradnej a normotvornej aktivity (napríklad zriaďujú komisie) a najvyšší predstavitelia výkonnej moci regionálnych samospráv ako výkonné orgány s organizačno-riadiacimi právomocami (napríklad vytvárajú si poradné orgány a navrhujú organizačnú štruktúru samosprávnych úradov, ktorú schvaľuje zastupiteľstvo kraja).

PSK sa rozprestiera na severovýchode Slovenskej republiky. Svojou rozlohou 8 973 km², zaberá 18,3 % rozlohy štátu, pričom rozlohou je druhým najväčším krajom na Slovensku. Dlhá severná hranica predstavuje štátnu hranicu s Poľskom. Na východe hraničí kraj s Ukrajinou, na juhu s Košickým krajom, na juhozápade, na malom úseku, susedí s Banskobystrickým krajom a na západe so Žilinským krajom. Väčšina územia kraja je hornatou krajinou s bohatou a špecifickou kultúrno-historickou tradíciou a rekreačným potenciálom. Hornatosť kraja je však zároveň nevýhodou, a to najmä z pohľadu medzinárodných aj vnútroštátnych dopravných a komunikačných väzieb. Administratívne sa Prešovský kraj delí na 13 okresov.¹

Regionálne parlamenty kreujú komisie, ktoré sa zaoberajú aj medzinárodnými vzťahmi. V PSK je to Komisia regionálneho rozvoja a cestovného ruchu. V samosprávnych krajoch existujú v rámci regionálnych samosprávnych úradov (Úrad PSK) organizačné jednotky a ich hlavnou alebo vedľajšou náplňou je medzinárodná spolupráca. V PSK sú to Oddelenie zahraničných vzťahov a protokolu, ktorému prislúcha agenda medzinárodných a vonkajších vzťahov a Odbor strategického rozvoja, a Odbor projektového riadenia, ktoré majú okrem iného kompetencie v oblasti cezhraničnej spolupráce.

V PSK má regionálne zastupiteľstvo aj kontrolnú funkciu. Podľa zákona o samosprávnych krajoch je zriadená funkcia hlavného kontrolóra samosprávneho kraja. Samosprávne kraje zo zákona zriaďujú útvar hlavného kontrolóra. Útvar hlavného kontrolóra riadi a za jeho činnosť zodpovedá hlavný kontrolór. Hlavného kontrolóra kraja volí a odvoláva zastupiteľstvo kraja a stáva sa zamestnancom Úradu samosprávneho kraja vzťahujú sa na neho všetky povinnosti vedúceho zamestnanca. Kontroluje samotný úrad, ale aj rozpočtové, príspevkové a neziskové organizácie zriadené samosprávnym krajom alebo právnické osoby, v ktorých má samosprávny kraj majetkovú účasť. Dokonca kontroluje aj osoby, ktorým boli poskytnuté z rozpočtu samosprávneho kraja účelové dotácie alebo návratné finančné výpomoci. Raz za šesť mesiacov predkladá zastupiteľstvu návrh plánu kontrolnej činnosti, predkladá zastupiteľstvu najmenej raz ročne správu o kontrolnej činnosti, spolupracuje so štátnymi orgánmi vo veciach kontroly hospodárenia s prostriedkami

¹ “Základné informácie. Základné údaje o kraji”. Prešovský samosprávny kraj, 2020. Dostupné na: <https://www.po-kraj.sk/sk/fakty/zakladne-informacie/> (prístupné dňa 30. októbra 2022).

pridelenými samosprávnemu kraju zo štátneho rozpočtu alebo zo štrukturálnych fondov Európskej únie a je povinný vykonať kontrolu, ak ho o to požiadala zastupiteľstvo kraja.¹

Tabuľka 1

Legislatívny rámec určujúci medzinárodnú spoluprácu Prešovského samosprávneho kraja

	Prešovský samosprávny kraj
<i>Hlavný reprezentant / Štatutár</i>	Predseda vyššieho územného celku (samosprávneho kraja)
<i>Základný dokument</i>	Organizačný poriadok Úradu PSK / Organizačná štruktúra Úradu PSK
<i>Výkonný orgán</i>	Predseda vyššieho územného celku (samosprávneho kraja)
<i>Schvaľovanie dohôd</i>	Zastupiteľstvo PSK
<i>Výbory</i>	Komisia regionálneho rozvoja a cestovného ruchu
<i>Administratívne a výkonné oddelenia</i>	Oddelenie zahraničných vzťahov a protokolu
	Odbor strategického rozvoja
	Odbor projektového riadenia

Zdroj: Vlastné spracovanie, 2022.

Plánovanie a strategické plánovanie v PSK v oblasti paradiplomacie

V PSK chýbajú koncepčné dokumenty venované špecificky paradiplomacii, či zahraničným aktivitám. V PSK má prípravu strategických dokumentov na starosti Odbor strategického rozvoja a na prípadnej medzinárodnej stratégii by sa podieľalo aj Oddelenie zahraničných vzťahov a protokolu, ale zatiaľ sa prijatie takejto stratégie v PSK neplánuje.

PSK má z roku 2002 zastupiteľstvom kraja schválený dokument *Hlavné smery rozvoja medzinárodnej spolupráce PSK*, ktorý vypracovalo dnes už neexistujúce Oddelenie medzinárodnej spolupráce Úradu PSK a bol východiskovým materiálom pre paradiplomatické

¹ Zákon č. 302/2001 Z. z. o samospráve vyšších územných celkov (zákon o samosprávnych krajoch). Dostupné na: <https://www.zakonypreludi.sk/zz/2001-302> (prístupné dňa 18. októbra 2022).

aktivity kraja. Dnes je tento dokument zastaraný a neaktuálny. Okrem toho, Oddelenie medzinárodnej spolupráce Úradu PSK vypracovalo najmä počas prvého (2001-2005) a druhého volebného obdobia (2005-2009) hodnotiace dokumenty schválené zastupiteľstvom PSK (*Vyhodnotenie I. volebného obdobia orgánov samosprávy VÚC*¹, v ktorom je samostatná časť (strany 12 až 24) venovaná oblasti medzinárodných vzťahov; *Vyhodnotenie rozvoja vzájomných vzťahov a medzinárodnej spolupráce PSK za rok 2006 v kontexte s uzatvorenou zmluvnou základňou*; *Vyhodnotenie rozvoja vzájomných vzťahov a spolupráce PSK s regionálnymi partnermi v zahraničí za rok 2007 a ich hlavné smerovanie na rok 2008*²; *Hlavné zámery rozvoja spolupráce medzi Prešovským samosprávnym krajom a Malopoľským vojvodstvom na roky 2007-2009*)³.

Podľa zákona č. 539/2008 Z. z. o podpore regionálneho rozvoja je povinnosťou samosprávnych krajov mať vypracovaný program hospodárskeho a sociálneho rozvoja, ktorý patrí medzi základné dokumenty podpory regionálneho rozvoja. Dokument pozostáva z analytickej časti založenej na databáze informácií a ukazovateľov, ktorá obsahuje komplexné hodnotenie a analýzu východiskovej situácie samosprávneho kraja; strategickú časť, ktorá obsahuje stratégiu rozvoja vyššieho územného celku a určuje hlavné ciele a priority rozvoja samosprávneho kraja pri rešpektovaní princípov regionálnej politiky; programovú časť, ktorá obsahuje najmä zoznam opatrení a aktivít na zabezpečenie realizácie programu rozvoja samosprávneho kraja; realizačnú časť, ktorá je zameraná na popis postupov inštitucionálneho a organizačného zabezpečenia realizácie programu rozvoja samosprávneho kraja. Súčasťou tejto časti dokumentu je aj systém monitorovania a hodnotenia plnenia programu rozvoja samosprávneho kraja s ustanovením merateľných ukazovateľov, vecný a časový harmonogram realizácie programu rozvoja vyššieho územného celku formou akčných plánov; finančnú časť, ktorá obsahuje finančné zabezpečenie jednotlivých opatrení a aktivít, inštitucionálnej a organizačnej stránky realizácie programu rozvoja samosprávneho kraja.⁴

¹ "Vyhodnotenie I. volebného obdobia orgánov samosprávy VÚC". Prešovský samosprávny kraj, 2005. Dostupné na: <https://www.po-kraj.sk/files/zasadnutia/2005/32-zasadnutie-08.12.2005/vyhodnotenie-i-volebného-obdobia-organov-samospravy-vuc/hodnotenie-psk-2002-2005.pdf> (prístupné dňa 11. októbra 2022).

² "Vyhodnotenie rozvoja vzájomných vzťahov a spolupráce PSK s regionálnymi partnermi v zahraničí za rok 2007 a ich hlavné smerovanie na rok 2008". Prešovský samosprávny kraj, 2008. Dostupné na: http://www.po-kraj.sk/files/dokumenty-odborov/medzinarodna-spolupraca/medzinarodna_spolupraca_psk_2007.pdf (prístupné dňa 11. októbra 2022).

³ "Hlavné zámery rozvoja spolupráce medzi Prešovským samosprávnym krajom a Malopoľským vojvodstvom na roky 2007-2009". Prešovský samosprávny kraj, 2009. Dostupné na: <https://www.po-kraj.sk/sk/samosprava/medzinarodna-spolupraca/bilateralna-spolupraca/malopolske-vojevdstvo-polska-republika/hlavne-zamery-rozvoja-spoluprace.html> (prístupné dňa 11. októbra 2022).

⁴ Zákon č. 539/2008 Z. z. o podpore regionálneho rozvoja. Dostupné na: <https://www.zakonypreludi.sk/zz/2008-539> (prístupné dňa 11. októbra 2022).

Čiastočne sa medzinárodnej spolupráci venujú strategické dokumenty regionálneho rozvoja regiónu. V PSK je to Program hospodárskeho a sociálneho rozvoja Prešovského samosprávneho kraja na obdobie 2014 – 2020. Vo viacerých častiach dokumentu sa spomína cezhraničná spolupráca, najmä s Poľskom a Ukrajinou v kontexte čerpania prostriedkov z podporných programov EÚ a ďalších schém.¹ Tieto časti sú však pomerne deskriptívne a zamerané na popis existujúcej situácie resp. pomenovanie nástrojov na dosiahnutie cieľa, pričom absentuje strategický postoj k ich využívaniu, vrátane implementačných akčných plánov.

Plánovanie a schvaľovanie medzinárodných aktivít majú v pôsobnosti v predchádzajúcom texte spomenuté regionálne parlamenty (a nimi kreované komisie) a administratívne zložky úradov regionálnej samosprávy. Mimo uvedených orgánov, v PSK napríklad v rokoch 2006 – 2009 pri zastupiteľstve samosprávneho kraja fungovala aj Komisia pre medzinárodnú spoluprácu a propagáciu kraja², ktorú zriadilo zastupiteľstvo PSK. PSK má tiež vypracované mnohé strategické dokumenty týkajúce sa cestovného ruchu, regionálneho rozvoja a podobne, ktoré sekundárne môžu súvisieť s medzinárodnými aktivitami regiónov.³

V samosprávnych krajoch je medzinárodná spolupráca do veľkej miery autonómna, keďže regióny nadväzujú zmluvné partnerstvá a udržiavajú ich nezávisle od štátnej zahraničnej politiky.

Tabuľka 2

Plánovanie medzinárodnej spolupráce Prešovského samosprávneho kraja

	Prešovský samosprávny kraj
<i>Dokumenty</i>	Program hospodárskeho a sociálneho rozvoja PSK 2014 – 2020
<i>Organizačný útvar zodpovedný za vypracovanie PHSR</i>	Odbor strategického rozvoja Úradu PSK
<i>Poradný / Kontrolný orgán</i>	Komisia regionálneho rozvoja a cestovného ruchu

¹ “PHSR PSK 2014 – 2020. Program hospodárskeho a sociálneho rozvoja Prešovského samosprávneho kraja na obdobie 2014 – 2020”. Prešovský samosprávny kraj, 2019. Dostupné na: <https://www.po-kraj.sk/sk/samosprava/kompetencie-psk/regionalny-rozvoj/phsr-psk-2014-2020/> (prístupné dňa 30. októbra 2022).

² “Komisia pre medzinárodnú spoluprácu a propagáciu kraja”. Prešovský samosprávny kraj, 2019. Dostupné na: <https://po-kraj.sk/sk/samosprava/zastupitelstvo/komisie-archiv/komisie-2006-2009/komisia-medzinarodnu-spolupracu-propagaciu-kraja/> (prístupné dňa 30. októbra 2022).

³ “Regionálny rozvoj. Regionálny rozvoj v Prešovskom kraji. Strategické dokumenty pre rozvoj kraja”. Prešovský samosprávny kraj, 2019. Dostupné na: <https://www.po-kraj.sk/sk/samosprava/kompetencie-psk/regionalny-rozvoj/> (prístupné dňa 11. októbra 2022).

Zdroj: Vlastné spracovanie, 2022.

Riadenie paradiplomatických aktivít v PSK

Organizačná štruktúra útvarov, ktoré sa podieľajú na paradiplomacii v PSK je rozvinutá a má vertikálny charakter. V PSK musí schváliť každú dohodu o zahraničnej spolupráci schváliť zastupiteľstvo samosprávneho kraja PSK a splnomocniť predsedu PSK k podpisu dohody o spolupráci.

Slovenský zákon o samosprávnych krajoch vyžaduje, aby samosprávny kraj zaslal rovnopis uzatvorenej dohody o spolupráci alebo dokladu o členstve v medzinárodnom združení územných celkov alebo územných orgánov okresnému úradu v sídle kraja (Okresný úrad Prešov v prípade PSK), v ktorého územnom obvode má sídlo. Okresný úrad v sídle kraja vedie evidenciu uzatvorených dohôd o spolupráci a o členstve samosprávnych krajov v medzinárodných združeniach územných celkov alebo územných orgánov. Okrem toho, okresný úrad v sídle kraja môže podať na súd z dôvodu nesplnenia zákonom vytýčených podmienok návrh na určenie povinnosti vypovedať dohodu o spolupráci alebo členstvo v medzinárodnom združení územných celkov alebo územných orgánov.¹

Ako je uvedené v texte vyššie, štatutárom PSK zastupujúcim kraj vo vzťahoch s tretími stranami, vrátane vo vzťahoch so zahraničnými partnermi, je predseda PSK, ktorý je zodpovedný za vedenie kraja.

V prvých rokoch fungovania PSK bol zriadený poradný orgán predsedu PSK, *Rada primátorov miest a starostov obcí*.² Dnes podľa organizačného poriadku funguje aj *Rada PSK* alebo *Poradcovia predsedu PSK*, ktorých menuje predseda PSK. Sú to poradné orgány bez výkonných právomocí. Predseda PSK môže určiť kompetenčný rámec pre *podpredsedov PSK*, ktorí tak teoreticky môžu mať vo svojom portfóliu záležitosti týkajúce sa paradiplomatických aktivít. V minulosti mal tieto aktivity v svojom portfóliu podpredseda PSK JUDr. Štefan Bieľak, ktorý funkciu podpredsedu PSK vykonával od 18. februára 2014 do 30. novembra 2017.³

Podľa Organizačného poriadku PSK zabezpečujú implementáciu a riadenie zahraničných vzťahov a cezhraničnej spolupráce tieto organizačné jednotky Úradu PSK: Oddelenie zahraničných vzťahov a protokolu (priamym nadriadeným je predseda PSK a kancelária predsedu PSK, ktoré má na starosti medzinárodné vzťahy a Odbor strategického rozvoja a Odbor projektového riadenia, ktoré riešia záležitosti spojené

¹ Zákon č. 302/2001 Z. z. o samospráve vyšších územných celkov (zákon o samosprávnych krajoch). Dostupné na: <https://www.slov-lex.sk/static/pdf/2001/2001c38.pdf> (prístupné dňa 18. októbra 2022).

² "Hlavné smery rozvoja medzinárodnej spolupráce PSK". Prešovský samosprávny kraj, 2002. Dostupné na: <https://po-kraj.sk/files/dokumenty-odborov/medzinarodna-spolupraca/hlavne-smery-rozvoja-medzinarodnej-spoluprace-psk2002-v1.4.pdf> (prístupné dňa 30. októbra 2022).

³ Rozhovory so zástupcami Úradu PSK, 12. októbra 2020.

s cezhraničnou spoluprácou (priamym nadriadeným je riaditeľ Úradu PSK a Kancelária riaditeľa Úradu PSK).

Do medzinárodnej spolupráce zapájajú ďalšie oddelenia, ak je to potrebné. Do riadiacich procesov sú tak zapájaní zástupcovia iných organizačných útvarov, v prípade, že medzinárodná spolupráca sa týka ich sektorovej agendy, za ktorú nesú zodpovednosť.

V PSK majú dané organizačné útvary veľmi podobnú náplň práce: kontakt so zahraničnými partnermi, prípravu dohôd, projektov a návštev zahraničných delegácií a výjazdov do zahraničia či protokolárne aktivity. Rovnako vedú evidenciu regionálnych a medzinárodných zmlúv o spolupráci a informácií, ktoré s týmito aktivitami súvisia.

V neposlednom rade tieto organizačné útvary sú zodpovedné za podporu medzinárodnej hospodárskej činnosti podnikov pôsobiacich v kraji alebo s účasťou kraja a podporu zahraničnej spolupráce ďalších subjektov z regiónu. Rovnako je to aj s organizačnými jednotkami, ktoré sa podieľajú na riadení cezhraničnej spolupráce. Spolupracujú v rámci regionálneho úradu pri tvorbe rozvojových stratégií a programov na medzinárodnej úrovni, podieľajú sa na spracovaní a aktualizácii odvetvových rozvojových stratégií a programov, podporujú podnikateľské aktivity prostredníctvom sieťovania, vytvárania regionálnych združení a klastrov, vytvárania sietí partnerských organizácií na podporu regionálneho rozvoja, koordináciou a podporou aktivít zameraných na realizáciu európskych stratégií, podieľajú sa na tvorbe strategických dokumentov pri implementácii štrukturálnych fondov EÚ, vydávajú podporné stanoviská k projektom v rámci vyhlásených výziev pri implementácii štrukturálnych fondov, majú zodpovednosť za implementáciu a manažment jednotlivých projektov, priebežný monitoring a hodnotenie plnenia indikátorov pri projektoch.¹

Taktiež, mnohé regionálne rozvojové agentúry alebo regionálne podporné organizácie cestovného ruchu sú podriadené samosprávnemu kraju.

V PSK sú to: *Agentúra regionálneho rozvoja PSK, Krajská organizácia cestovného ruchu Severovýchod Slovenska, Centrum rozvoja turizmu PSK pre oblasť Vysokých Tatier*. Do samotnej realizácie cezhraničnej spolupráce sú ďalej zapojené organizácie v zriaďovateľskej pôsobnosti PSK ako je uvedené vyššie (stredné školy, sociálne zariadenia, kultúrne zariadenia, Správa a údržba ciest PSK) – v závislosti od oblasti, v ktorej sa cezhraničná spolupráca uskutočňuje. Agenda oddelenia sa vzťahuje aj k Medzivládny komisiám – Slovensko – Poľsko, Slovensko – Ukrajina.² Predseda PSK je formálne členom monitorovacích výborov pre programy cezhraničnej spolupráce EÚ, ak oprávnená oblasť

¹ Cirner, M. (2021) Medzinárodná spolupráca PSK. Informačný materiál k projektu. Bratislava: SFPA.

² Úrad PSK, Informačný materiál k projektu „Zlepšenie európskej spolupráce VÚC za účelom zefektívnenia územnej samosprávy, Prešovský samosprávny kraj, 2020.

leží v PSK. V praxi sa na prácach monitorovacieho výboru podieľa zástupca pracovnej úrovne poverený predsedom PSK.

PSK nemá zastúpenie v Bruseli od roku 2018 a prebieha rozhodovací proces o tom, či bude alebo nebude PSK v budúcnosti zastúpenie v Bruseli obnovovať. Z hľadiska organizačnej štruktúry je momentálne neobsadené zastúpenie PSK v Bruseli podriadené Odboru strategického rozvoja. PSK malo svoje zastúpenie v Bruseli už od roku 2003. Zastúpenie PSK v Bruseli bolo oficiálne otvorené 22.5.2003 pod názvom Prešov Region Brussels Office a od 1.8.2018 PSK nemá zastúpenie v Bruseli.¹

Od roku 2005 zástupca PSK v Bruseli pôsobil v Dome slovenských regiónov, ktorý bol založený na základe dohody ôsmich samosprávnych krajov v roku 2005. Avšak, činnosť Domu slovenských regiónov bola k 31.12.2010 ukončená kvôli absencii jednotnej predstavy o ďalšom fungovaní a spôsobe spolufinancovania. Zastúpenie PSK v Bruseli pôsobilo ďalej v spoločných priestoroch spolu s ďalšími 3 samosprávnymi krajinami (Košický, Trenčiansky a Nitriansky samosprávny kraj).²

Medzinárodné partnerstvá PSK

Je možné konštatovať, že samosprávne kraje na Slovensku majú uzatvorenú nejakú formu spolupráce s početným množstvom zahraničných partnerov. PSK má uzatvorené partnerstvá v podobe dohôd o spolupráci, memoránd alebo vyhlásení s 13 zahraničnými regiónmi. PSK spolupracuje s regiónmi z Ukrajiny (2), Poľska (2), Francúzska (2), Česka (1), Chorvátska (1), Ruska (1), Srbska (1), Talianska (1), Nórska (1), Číny (1).

Z hľadiska typu a právnej sily zmluvných vzťahov možno uzatvorené dvojstranné zmluvy rozdeliť na dohody, memorándá a vyhlásenia. PSK má s 10 regiónmi podpísanú dohodu o spolupráci, memorandum (1) má podpísané s čínskou provinciou Hebei (ak nerátame trilaterálne memorandum podpísané s Pardubickým krajom a Zakarpatskou oblasťou, s ktorými má PSK podpísané aj samostatné dohody o spolupráci. V tomto prípade ide o *Memorandum o rozvoji trojstranných vzťahov a spolupráce PSK, Pardubického kraja, Zakarpatskej oblasti štátnej administrácie*). PSK má aj 2 spoločné vyhlásenia (provincia Provence-Alpes-Cote d'Azur vo Francúzsku; Ivanofrankivská oblasť Ukrajiny), ktoré majú najmenšiu právnu silu a sú v podstate iba formálnou deklaráciou predpokladajúcou budúcu možnú spoluprácu.

¹ Cirner, M. (2021) Medzinárodná spolupráca PSK. Informačný materiál k projektu. Bratislava: SFPA.

² "Odpočet aktivít Kancelárie BSK v Bruseli za rok 2017 a rámcový plán aktivít na rok 2018". Bratislavský samosprávny kraj, 2018. Dostupné na: https://portal.egov.region-bsk.sk/c/document_library/get_file?groupId=20182&fileEntryId=152340 (prístupné dňa 18. októbra 2022).

Značná časť partnerských regiónov PSK sa nachádza v Európe, PSK má jedného neeurópskeho partnera (provincia Hebei, Čínska ľudová republika). PSK má sedem partnerských regiónov v členských krajinách EÚ (53,84 % zo všetkých partnerských regiónov).

Tabuľka 3

Prehľad medzinárodných zmluvných vzťahov PSK

Prešovský samosprávny kraj	
<i>Región</i>	<i>Krajina</i>
More a Romsdal	Nórske kráľovstvo
Horné Pyreneje	Francúzska republika
Zakarpatská oblasť	Ukrajina
Pardubický kraj	Česká republika
Malopoľské vojvodstvo	Poľská republika
Podkarpatské vojvodstvo	Poľská republika
Abruzzo	Talianska republika
Vojvodina	Srbská republika
Dubrovničko-neretvianska župa	Chorvátska republika
Vologodská oblasť	Ruská federácia
Pardubický kraj a Zakarpatská oblasť*	Česká republika a Ukrajina
Hebei	Čínska ľudová republika
Provence-Alpes-Cote d'Azur	Francúzska republika
Ivanofrankivská oblasť	Ukrajina

*V tomto prípade ide o Memorandum o rozvoji trojstranných vzťahov a spolupráce PSK, Pardubického kraja, Zakarpatskej oblastnej štátnej administrácie.

Zdroj: Vlastné spracovanie, 2022.

Z hľadiska intenzity spolupráce meranej počtom realizovaných projektov aj finančným prínosom v PSK dominujú poľské regióny (66 % finančného prínosu a takmer 78 % z počtu realizovaných projektov). V tejto súvislosti je potrebné upriamiť pozornosť na spoluprácu PSK a Podkarpatského vojvodstva (Poľsko). PSK realizovalo s Podkarpatským vojvodstvom (Poľsko) doposiaľ 25 projektov (vyše 46 % zo všetkých realizovaných projektov) a percentuálny podiel na vzájomnej spolupráce s Podkarpatským vojvodstvom (Poľsko) na finančnom prínose pre PSK je takmer 38 % zo všetkých realizovaných projektov,

čo predstavuje viac ako 23 miliónov eur pre PSK zo vzájomnej spolupráce s Podkarpatským vojvodstvom (Poľsko).¹

Pokiaľ ide o financovanie, medzi slovenskými regiónmi nie sú zásadné rozdiely v zdrojoch financovania paradiplomatických aktivít a cezhraničných projektov. Zásadnú úlohu zohrávajú programy európskej územnej spolupráce, regionálne operačné programy EÚ, napríklad projekty realizované prostredníctvom rôznych programov cezhraničnej a nadnárodnej spolupráce sú financované z 85% z prostriedkov Európskeho fondu regionálneho rozvoja. Samozrejme, sú to aj štátne dotácie, financie z vlastných zdrojov samosprávy a ďalších zdrojov (napríklad z rôznych grantových schém alebo z rozvojovej pomoci – na Slovensku je formou tejto pomoci Slovenská agentúra pre medzinárodnú rozvojovú spoluprácu – SlovakAid, ale slovenské samosprávne kraje túto možnosť nevyužívajú). Podľa slovenského zákona o podpore regionálneho rozvoja štát prepláca samosprávnym krajom spolufinancovanie v projektoch cezhraničnej spolupráce, pokiaľ sú v rámci programov EÚ.

Spolupráca PSK je orientovaná na susedské regióny v Poľsku, najmä na spoluprácu s Podkarpatským vojvodstvom.

Monitorovanie a evaluácia paradiplomatických aktivít PSK

Samosprávne kraje v rámci záverečných účtov, výročných správ, schvaľovania rozpočtu a prostredníctvom kontrolných mechanizmov (útvár hlavného kontrolóra PSK z hľadiska finančnej kontroly) monitorujú medzinárodnú spoluprácu.

Výročné správy sú každoročne predkladané na posúdenie a schválenie do zastupiteľstiev samosprávnych krajov. Tieto správy však majú prevažne informatívny charakter o aktivitách v tejto oblasti, ktoré sa udiali za uplynulý rok.

Správy o činnosti sa predkladajú zastupiteľským orgánom regiónov. Napríklad zastupiteľstvo PSK schvaľuje správy o plnení plánov strategických dokumentov (hlavne plán hospodárskeho a sociálneho rozvoja samosprávneho kraja). Zodpovedné organizačné útvary v PSK vypracúvajú hodnotiace správy z projektov (cezhraničnej spolupráce), ktoré majú prevažne formálny a informatívny charakter. V PSK neexistuje ani ustálená metodika na vyhodnocovanie aktivít, je to skôr hodnotenie bez metodiky vyhodnocovania. Úrad PSK nevypracúva hodnotiacu správu, ktorá by komplexne a pravidelne hodnotila výsledky činnosti samosprávneho kraja v oblasti medzinárodnej spolupráce.

V PSK sa v súlade s rozpočtom PSK pravidelne každý rok zostavuje Plán zahraničných aktivít podľa Smernice pre plánovanie a organizovanie zahraničných aktivít, ktorý obsahuje návrh zahraničných aktivít v rámci spolupráce so zahraničnými partnerskými regiónmi, ako aj iné pravidelne sa opakujúce medzinárodné podujatia a iné zahraničné aktivity.

¹ Cirner, M. (2021) Medzinárodná spolupráca PSK. Informačný materiál k projektu. Bratislava: SFPA.

Medzinárodnú spoluprácu je možné kvantifikovať na základe počtu plánovaných a skutočne realizovaných medzinárodných aktivít v sledovanom období. Na tomto základe sa nedá vyhodnotiť či urobené/plánované aktivity prispeli k naplneniu cieľov medzinárodnej spolupráce. O činnosti už nefungujúceho zastúpenia PSK v Bruseli bolo zastupiteľstvo PSK každý polrok informované vo forme sumárnej správy o vykonávanej činnosti za dané obdobie pod názvom : „Správa o činnosti Zastúpenia PSK v Bruseli.“¹

Od roku 2017 PSK každoročne hodnotí v stručných bodoch činnosť predsedu PSK aj v oblasti cezhraničnej spolupráce a podpory regiónu. Toto vyhodnotenie je dostupné na oficiálnej webovej stránke PSK.² PSK vydalo aj brožúru 1000 dní v úrade, kde sú zosumarizované aktivity PSK v oblasti cezhraničnej spolupráce.³

Od roku 2001 do roku 2009 bolo v PSK zaužívané vyhodnocovanie volebných období. V tejto súvislosti boli vypracované viaceré hodnotiace dokumenty (Vyhodnotenie I. volebného obdobia orgánov samosprávy VÚC; Vyhodnotenie rozvoja vzájomných vzťahov a medzinárodnej spolupráce PSK za rok 2006 v kontexte s uzatvorenou zmluvnou základňou; Vyhodnotenie rozvoja vzájomných vzťahov a spolupráce PSK s regionálnymi partnermi v zahraničí za rok 2007 a ich hlavné smerovanie na rok 2008), ktoré sa obsiahnuteľne venovali evaluácii medzinárodných aktivít. Slúžili ako sumárne materiály k reflexii, spätnej väzbe, monitorovaniu a plánovaniu paradiplomacie regiónu.

Ak to zhrnieme, ide skôr ako o vyhodnocovanie o kontrolu (alebo finančnú kontrolu), a to najmä vynaložených peňažných zdrojov. Taktiež ide skôr o monitorovanie (správy o realizovaných projektoch) ako vyhodnocovanie. Vyhodnocovanie, v zmysle merania vopred stanovenými indikátormi, ktoré ukazujú regiónom ako sa prostredníctvom tej ktorej aktivity priblížili k dosiahnutiu strategických cieľov, sa v PSK nerealizuje.

Príklady úspešných paradiplomatických aktivít PSK

Ako je uvedené vyššie, v PSK chýba jednoznačná metodológia na vyhodnocovanie úspešných aktivít medzinárodných projektov.

PSK každoročne aktívne spolupracuje s Košickým samosprávnym krajom, Zakarpatskou oblasťou štátnou administráciou a Zakarpatskou oblasťou radou pri organizovaní podujatia „Deň priateľstva – Deň dobrosusedstva“ na slovensko-ukrajinskej hranici.

¹ Úrad PSK, Informačný materiál k projektu „Zlepšenie európskej spolupráce VÚC za účelom zefektívnenia územnej samosprávy, Prešovský samosprávny kraj, 2020.

² „Vyhodnotenie činnosti 2017 – 2022. Čo sa podarilo v kraji zrealizovať od nástupu do funkcie predsedu PSK Milana Majerského“. Prešovský samosprávny kraj, 2020. Dostupné na: <https://www.po-kraj.sk/sk/samosprava/predseda/kompetencie/vyhodnotenie-cinnosti-2017-2020/> (prístupné dňa 30. októbra 2022).

³ „1000 dní v úrade“. Prešovský samosprávny kraj, 2020. Dostupné na: https://www.po-kraj.sk/files/sk/samosprava/predseda/vyhodnotenie-cinnosti-2017-2022/brozurka_4dl_po_stranach_web.pdf (prístupné dňa 30. októbra 2022).

Deň priateľstva – Deň dobrosusedstva je medzinárodné kultúrne a spoločenské podujatie, ktorého sa každoročne zúčastňujú jednak predstavitelia štátnych orgánov, ako aj predstavitelia regionálnej a miestnej samosprávy, podnikateľské subjekty, organizácie, inštitúcie a občania v prihraničných oblastiach Slovenska a Ukrajiny.¹

PSK za najúspešnejší projekt považuje projekt Svätomariánska púť („Svetlo z východu“) a označuje ho aj ako vlajkový projekt, ktorý je realizovaný 13 partnermi z Poľska a Slovenska, pod vedením PSK. Zameriava sa na pútnický turizmus². Ďalší krajom vyzdvihovalý projekt PSK je nový turistický produkt – časť transeurópskej cyklotrasy EuroVelo 11 Prešov – Muszyna – Mníšek nad Popradom s angažovaním 3 partnerov (1 z Poľska – Miasto i Gmina Uzdrowiskowa Muszyna, 2 zo Slovenska – Krajská organizácia cestovného ruchu Severovýchod Slovenska; Ľubovnianske regionálne združenie miest a obcí Stará Ľubovňa).³ PSK akcentuje aj projekt s názvom Historicko-kultúrno-prírodná cesta okolo Tatier, ktorý je spoločným poľsko-slovenským značkovým turistickým produktom, ktorý realizuje okruh lyžiarskych, cyklistických a bežkárskejších tras okolo Tatier s dĺžkou viac ako 250 km. Okruh vedie cez historicko-kultúrne regióny rozprestierajúce sa na oboch stranách Tatier.⁴

Záver

V PSK chýba organizačná jednotka, ktorá má priamo v názve cezhraničnú spoluprácu. Avšak, aj v PSK majú priamo vo svojom portfóliu cezhraničnú spoluprácu dva odbory Úradu PSK (Odbor strategického rozvoja a Odbor projektového riadenia). V PSK existuje rozdelenie agendy na medzinárodnú spoluprácu a na cezhraničnú spoluprácu, a to v rámci oddelených organizačných útvarov. V PSK patria tieto kompetencie pod predsedu PSK a nedelegoval ich na žiadneho zo svojich podpredsedov.

V PSK zabezpečujú implementáciu a riadenie zahraničných vzťahov a cezhraničnej spolupráce tieto organizačné jednotky Úradu PSK: Oddelenie zahraničných vzťahov a protokolu (priamym nadriadeným je predseda PSK a kancelária predsedu PSK, ktoré

¹ Úrad PSK, Informačný materiál k projektu „Zlepšenie európskej spolupráce VÚC za účelom zefektívnenia územnej samosprávy, Prešovský samosprávny kraj, 2020.

² „Svätomariánska púť („Svetlo z východu“)“. Prešovský samosprávny kraj, 2020. Dostupné na: <https://www.po-kraj.sk/sk/samosprava/projekty/cezhranicne-programy/program-cs-polsko-slovensko-2014-2020/projekty-psk/svatomarianska-put-svetlo-z-vychodu.html> (prístupné dňa 30. októbra 2022).

³ „Nový turistický produkt – časť transeurópskej cyklotrasy EuroVelo 11 – Prešov – Muszyna – Mníšek nad Popradom PLSK.01.01.00-12-0111/17“. Ľubovnianske regionálne združenie miest a obcí Stará Ľubovňa, 2017. Dostupné na: http://www.lrz.sk/resources/File/info_1_o_projekte_eurovelo11.pdf (prístupné dňa 18. októbra 2022).

⁴ „Interreg V-A Poľsko – Slovensko 2014 – 2020“. Oficiálne webové sídlo obce Veľká Lomnica, 2019. Dostupné na: <https://www.velkalomnica.sk/interreg-v-a-polsko-slovensko-2014-2020.html> (prístupné dňa 30. októbra 2022).

má na starosti medzinárodné vzťahy a Odbor strategického rozvoja a Odbor projektového riadenia, ktoré riešia záležitosti spojené s cezhraničnou spoluprácou (priamym nadriadeným je riaditeľ Úradu PSK a Kancelária riaditeľa Úradu PSK). PSK nemá zastúpenie v Bruseli od roku 2018 (zastúpenie PSK v Bruseli mal v rokoch 2003 – 2018)

Dohody o spolupráci musí v PSK schvaľovať zastupiteľstvo a splnomocniť predsedu PSK, aby takúto dohodu mohol podpísať. Všetky dohody kontroluje a archivuje podľa zákona príslušný orgán miestnej štátnej správy – Okresný úrad v Prešove. PSK má intenzívnu spoluprácu s viacerými regiónmi hlavne v Poľsku (predovšetkým Podkarpatské vojvodstvo). PSK sa neangažuje sa v medzinárodných združeniach a medzinárodných sieťach. V PSK takáto participácia absolútne chýba.

Monitoring a evaluácia paradiplomackých aktivít má viac menej formálny charakter. Napriek viacerým nástrojom a postupom, sú tieto prostriedky vyhodnocovania a priebežného hodnotenia nedostatočné. Skôr ide v tomto prípade o monitorovanie a kontrolu. PSK chýba strategické plánovanie rozvoja medzinárodných vzťahov, ktoré by bolo dlhodobé a opieralo sa o koncepčné dokumenty. Samozrejme, plánovanie rozvoja medzinárodných vzťahov môže byť aj súčasťou iných dokumentov. Avšak základné strategické dokumenty PSK, a to programy hospodárskeho a sociálneho rozvoja neobsahujú komplexné hodnotenie výsledkov medzinárodnej spolupráce ako nástroja na dosahovanie rozvojových cieľov.

V PSK štandardnú kontrolnú funkciu medzinárodnej spolupráce plní zastupiteľstvo PSK. V PSK je zriadený útvar hlavného kontrolóra s hlavným kontrolórom PSK, ktorých postavenie, rozsah, pravidlá kontrolnej činnosti a jeho úlohy stanovuje zákon č. 302/2001 Z. z. o samospráve vyšších územných celkoch (o samosprávnych krajoch).

Literatúra:

1. "1000 dní v úrade". Prešovský samosprávny kraj, 2020. Dostupné na: https://www.po-kraj.sk/files/sk/samosprava/predseda/vyhodnotenie-cinnosti-2017-2022/brozurka_4dl_po_stranach_web.pdf (pristúpené dňa 30. októbra 2022).
2. "Hlavné smery rozvoja medzinárodnej spolupráce PSK". Prešovský samosprávny kraj, 2002. Dostupné na: <https://po-kraj.sk/files/dokumenty-odborov/medzinarodna-spolupraca/hlavne-smery-rozvoja-medzinarodnej-spoluprace-psk2002-v1.4.pdf> (pristúpené dňa 30. októbra 2022).
3. "Hlavné zámery rozvoja spolupráce medzi Prešovským samosprávnym krajom a Malopoľským vojvodstvom na roky 2007-2009". Prešovský samosprávny kraj, 2009. Dostupné na: <https://www.po-kraj.sk/sk/samosprava/medzinarodna-spolupraca/bilateralna-spolupraca/malopolske-vojvodstvo-polska-republika/hlavne-zamery-rozvoja-spoluprace.html> (pristúpené dňa 11. októbra 2022).

4. "Interreg V-A Poľsko – Slovensko 2014 – 2020". Oficiálne webové sídlo obce Veľká Lomnica, 2019. Dostupné na: <https://www.velkalomnica.sk/interreg-v-a-polsko-slovensko-2014-2020.html> (prístupné dňa 30. októbra 2022).
5. "Komisia pre medzinárodnú spoluprácu a propagáciu kraja". Prešovský samosprávny kraj, 2019. Dostupné na: <https://po-kraj.sk/sk/samosprava/zastupitelstvo/komisie-archiv/komisie-2006-2009/komisia-medzinarodnu-spolupracu-propagaci-u-kraja/> (prístupné dňa 30. októbra 2022).
6. "Nový turistický produkt – časť transeurópskej cyklotrasy EuroVelo 11 – Prešov – Muszyna – Mníšek nad Popradom PLSK.01.01.00-12-0111/17". Ľubovnianske regionálne združenie miest a obcí Stará Ľubovňa, 2017. Dostupné na: http://www.lrz.sk/resources/File/info_1_o_projekte_eurovelo11.pdf (prístupné dňa 18. októbra 2022).
7. "Odpočet aktivít Kancelárie BSK v Bruseli za rok 2017 a rámcový plán aktivít na rok 2018". Bratislavský samosprávny kraj, 2018. Dostupné na: https://portal.egov.region-bsk.sk/c/document_library/get_file?groupId=20182&fileEntryId=152340 (prístupné dňa 18. októbra 2022).
8. "PHSR PSK 2014 – 2020. Program hospodárskeho a sociálneho rozvoja Prešovského samosprávneho kraja na obdobie 2014 – 2020". Prešovský samosprávny kraj, 2019. Dostupné na: <https://www.po-kraj.sk/sk/samosprava/kompetencie-psk/regionalny-rozvoj/phsr-psk-2014-2020/> (prístupné dňa 30. októbra 2022).
9. "Regionálny rozvoj. Regionálny rozvoj v Prešovskom kraji. Strategické dokumenty pre rozvoj kraja". Prešovský samosprávny kraj, 2019. Dostupné na: <https://www.po-kraj.sk/sk/samosprava/kompetencie-psk/regionalny-rozvoj/> (prístupné dňa 11. októbra 2022).
10. "Svätomariánska púť („Svetlo z východu“)". Prešovský samosprávny kraj, 2020. Dostupné na: <https://www.po-kraj.sk/sk/samosprava/projekty/cezhranicne-programy/program-cs-polsko-slovensko-2014-2020/projekty-psk/svatomarianska-put-svetlo-z-vychodu.html> (prístupné dňa 30. októbra 2022).
11. "Vyhodnotenie činnosti 2017 – 2022. Čo sa podarilo v kraji zrealizovať od nástupu do funkcie predsedu PSK Milana Majerského". Prešovský samosprávny kraj, 2020. Dostupné na: <https://www.po-kraj.sk/sk/samosprava/predseda/kompetencie/vyhodnotenie-cinnosti-2017-2020/> (prístupné dňa 30. októbra 2022).
12. "Vyhodnotenie I. volebného obdobia orgánov samosprávy VÚC". Prešovský samosprávny kraj, 2005. Dostupné na:

- <https://www.po-kraj.sk/files/zasadnutia/2005/32-zasadnutie-08.12.2005/vyhodnotenie-i-volebneho-obdobia-organov-samospravy-vuc/hodnotenie-psk-2002-2005.pdf> (prístupné dňa 11. októbra 2022).
13. "Vyhodnotenie rozvoja vzájomných vzťahov a spolupráce PSK s regionálnymi partnermi v zahraničí za rok 2007 a ich hlavné smerovanie na rok 2008". Prešovský samosprávny kraj, 2008. Dostupné na: http://www.po-kraj.sk/files/dokumenty-odborov/medzinarodna-spolupraca/medzinarodna_spolupraca_psk_2007.pdf (prístupné dňa 11. októbra 2022).
 14. "Základné informácie. Základné údaje o kraji". Prešovský samosprávny kraj, 2022. Dostupné na: <https://www.po-kraj.sk/sk/fakty/zakladne-informacie/> (prístupné dňa 30. októbra 2022).
 15. Cirner, M. (2021) Medzinárodná spolupráca PSK. Informačný materiál k projektu. Bratislava: SFPA.
 16. Rozhovory so zástupcami Úradu PSK, 12. októbra 2020.
 17. Úrad PSK, Informačný materiál k projektu „Zlepšenie európskej spolupráce VÚC za účelom zefektívnenia územnej samosprávy, Prešovský samosprávny kraj, 2020.
 18. Zákon č. 302/2001 Z. z. o samospráve vyšších územných celkov (zákon o samosprávnych krajoch). Dostupné na: <https://www.zakonypreludi.sk/zz/2001-302> (prístupné dňa 18. októbra 2022).
 19. Zákon č. 539/2008 Z. z. o podpore regionálneho rozvoja. Dostupné na: <https://www.zakonypreludi.sk/zz/2008-539> (prístupné dňa 11. októbra 2022).

Партійна система Індії після парламентських виборів 2014 року: чи з'явилася домінантна партія?

Упродовж десятиліть після здобуття незалежності партійна система Індії характеризувалася домінуванням однієї партії – Індійського національного конгресу (ІНК). Індійські дослідники навіть дали з огляду на це їй особливу назву — «система Конгресу» [1]. Період домінування ІНК завершується 1989 роком, коли, за визначенням Й. Ядава [2], розпочинається третя партійна система Індії. Вона характеризується коаліційними урядами та позачерговими виборами. Водночас у 2014 році на загальних виборах перемогу отримує Бхаратія Джаната Парті на чолі із нині чинним прем'єр-міністром Нарендрою Моді. І на загальних виборах 2014 року, і 2019 року, Бхаратія Джаната Парті виступає частиною Національного демократичного альянсу – коаліції правих партій (як це було і раніше), однак саме на виборах 2014 БДП вперше отримує достатню підтримку для самостійного урядування (282 місця із 543, див. табл. 1).

Таблиця 1

Бхаратія Джаната партія, результати на загальних виборах в Індії 2009-2019 рр.¹

Вибори	БДП,%	К-сть місць	Національно-демократичний альянс,%	К-сть місць
2009	18,8%	116	24,32%	159
2014	31%	282	38,5%	336
2019	37,36%	303	45,43%	353

Ця тенденція триває й на наступних загальних виборах у 2019 році, де партія навіть покращує результат 2014 року. Окрім того, починаючи із 2014 року, БДП нарощує позиції у штатах. Нині коаліція партій, в якій загалом лідирує Бхаратія Джаната Партія – Національний демократичний альянс — є керівною у 18 із 31

¹ Усі дані щодо голосування взято із бази даних LokDhaba Центру політичних даних Тріведі при Університеті Ашоки (Індія). URL: <https://tcpd.ashoka.edu.in/lok-dhaba/>

штатів та союзних територій, які мають власні парламенти — Відган Сабхи. Не у всіх штатах та союзних територіях БДП є лідером (див. Таблиця 2), але там, де є, перевага часто дуже велика на користь БДП.

Таблиця 2

Штати, де БДП є частиною коаліційного місцевого уряду

	Штат	Коментар
1.	Аруначал Прадеш	
2.	Ассам	
3.	Гоа	
4.	Гуджарат	
5.	Гар'яна	
6.	Карнатака	
7.	Мадх'я Прадеш	
8.	Магараштра	
9.	Маніпур	
10.	Меґґалая	Не є лідером коаліції
11.	Мізорам	Лише 1 місце у парламенті, але в керівній коаліції
12.	Наґаланд	Не є лідером
13.	Одіша	
14.	Сіккім	Не є лідером
15.	Тріпура	
16.	Уттар Прадеш	
17.	Уттараканд	
18.	Пудучеррі	Не є лідером

Важливо зазначити, що попри те, що до складу Національно-демократичного альянсу входять 30 партій, жодна з них не може зрівнятися за впливом із БДП. Якщо брати до уваги загальні вибори 2019 року, то друга за величиною партія альянсу — ультраправа Шив Сена — має лише 13 місць у нижній палаті індійського парламенту Лок Сабха. Найчисельніше представництво Шив Сена має у парламенті штату Магараштра — 40 місць (у той час як БДП у парламенті штату має 106 місць). Хоча, наприклад, в коаліції парламенту штату Меґґалая БДП є міноритарним партнером, маючи лише 2 місця, у той час як найбільш чисельна партія — Національно-народна партія — 20 місць.

Напередодні загальних виборів 2019 року Бґаратія Джаната Парті зуміла також значним чином розширити свою електоральну базу, залучивши до кола

своїх прихильників також бідніші категорії виборців [3]. Це й дозволило збільшити підтримку у відсотковому розрахунку з 31% до 37%. До виборів 2019 року БДП традиційно вважалася партією, яку підтримують багаті представники вищих каст, прихильники її політичного виміру – гіндутви – ідеології вищості представників індуїзму.

Такий розвиток подій вже упродовж кількох років, спонукає політологів ставити питання: чи можемо ми говорити про нову домінуючу партію в Індії? (зокрема про це пишуть С. Палшікар, А. Зігфельд, П. Чхіббер та Р. Верма, А. Шакел та Ч. Шарма).

У політології існує чимало досліджень партійного домінування. Зокрема, визначення домінуючої партії у своїх роботах дають і М. Дюверже, і Г. Алмонд і Дж. Сарторі. Також пізніше дослідженням цього питання займалися Т. Пемпел, М. Ріманеллі, М. Боґардс та Ф. Бусек. Одним із найбільш цитованих визначень такої партійної системи, є визначення Дж. Сарторі: «Система із домінуванням однієї партії – насправді є більш ніж однопартійною системою, в якій фактично не відбувається ротації. Просто трапляється так, що одній і тій же партії вдається з часом отримати абсолютну більшість місць (не обов'язково голосів) у парламенті» [4]. Дж. Сарторі також визначає партію як домінуючу тоді, коли вона перемагає на трьох виборчих колах під ряд.

Американський політолог Т. Пемпел [5] у свою чергу виділяє чотири рівні домінування. По-перше, партія має домінувати чисельно. Вона має перемагати на виборах зі значною перевагою у порівнянні зі своїми опонентами. По-друге, домінуюча партія має мати таку ж позицію на переговорах. Аби залишатися в уряді на постійній основі домінуюча партія має займати таку позицію, яка дозволить їй ефективно торгуватися у політичних питаннях з іншими. По-третє, партія має домінувати хронологічно. Вона повинна бути керівною упродовж значного відрізка часу, не просто кількох років. По-четверте, партія має домінувати і на урядовому рівні. Вона має творити те, що можна називати «історичним проектом» – певну політику чи заходи, які формуватимуть національний політичний порядок денний.

Чотири рівні домінування, які пропонує Т. Пемпел, значною мірою дозволяють нам охарактеризувати політичний вплив Бхаратія Джаната партії в Індії упродовж останнього десятиліття. Ця партія нині домінує чисельно і на виборах у чотирьох із п'яти штатів (Гоа, Маніпур, Уттараканд, Уттар Прадеш), де вибори до місцевих парламентів відбувалися цього року, БДП отримала перемогу зі значним відривом. У переговорах позиція БДП на федеральному рівні має беззаперечну перевагу через високий рівень підтримки прем'єр-міністра Нарендри Моді (після 8 років на посаді його підтримка й далі на рівні понад 70%). Намагання перетворити багатокультурну Індію на суспільство, де домінує індуїзм як релігія та

політична ідеологія гіндутви можна охарактеризувати як «історичний проєкт», який БДП намагається втілити в життя. Так, у 2019 році уряд ухвалив закон про внесення змін до процедури набуття громадянства, згідно з яким жителі сусідніх країн, що сповідують індуїзм, можуть стати громадянами Індії, у той час як ті, що сповідують іслам, – ні. З огляду на ці кроки у 2020 році Індія вперше в індексі Freedom House була визнана напіввільною країною.

З огляду на вказані критерії, можемо говорити про те, що з 2014 року в Індії з'явилася нова домінантна партія – Бхаратія Джаната партія. Водночас, результати загальних виборів 2024 року дадуть можливість остаточно визначити, чи отримала Індія справді стійку нову партійну систему із домінуванням однієї партії.

Список використаних джерел:

1. Kothari, R. The Congress “System” in India // Asian Survey. 1964, Vol. 4. No. 12. DOI: <https://doi.org/10.2307/2642550>
2. Yadav Y. Electoral Politics in the Time of Change: India’s Third Electoral System, 1989–99//Economic and Political Weekly. No. 34/35. 1999.
3. Jaffrelot, C. Class and Caste in the 2019 Indian Election–Why Have So Many Poor Started Voting for Modi?// Studies in Indian Politics. 2020, 7(2). pp. 149–160. <https://doi.org/10.1177/2321023019874890>
4. Sartori G. Parties and Party Systems. A Framework for Analysis. ECPR Press. 2016, p. 173
5. Pempel T.J. Uncommon Democracies. The one-party dominant regime. Cornell University Press. 1990, pp. 3-4.

Підстави виокремлення, історія становлення та сутність феномена політичного піратства й піратських партій у Європі

Сьогодні здебільшого простежується два виміри структуризації політичної та міжпартійної змагальності у європейських представницьких демократіях (в країнах Західної та Центрально-Східної Європи). Перший вимір стосується класичного (чи «старого») соціополітичного поділу на основі матеріалістичних цінностей, серед яких економічний перерозподіл, клас, добробут і регулювання економіки тощо¹. У рамках цього виміру політичні партії традиційно структурують в ліво-правому ідеологічному спектрі. Так, ліві (анархістські, марксистські, комуністичні, соціал-демократичні, соціалістичні, а також частково соціал-ліберальні тощо) партії типово позиціонуються як прихильники економічної рівності. Натомість праві (консервативні, націоналістичні й етнічні, а також частково релігійні і християнсько-демократичні) партії віддають перевагу індивідуалістичним економічним свободам. Наслідком є те, що концентрація класичного («старого») виміру соціополітичного поділу партій у ліво-правому спектрі й досі головню відображена в конфлікті класових інтересів, що властиво як для консолідованих, так і неконсолідованих демократій і навіть для недемократій у Європі і світі², а тому й сприймається як провідна сфера міжпартійної змагальності у них.

На противагу, другий вимір політичної і міжпартійної змагальності стосується неklasичного, неeкoнoмічнoгo aбo ж кyльтyрнoгo (чи «нoвoгo») соціополітичного поділу на основі постматеріалістичних цінностей, серед яких зазвичай не виділяють економічний перерозподіл, добробут і регулювання економіки тощо³.

¹ Marks G., Hooghe L., Nelson M., Edwards E. Party competition and European integration in the East and West: Different structure, same causality. *Comparative Political Studies*. 2006. Vol. 39. No. 2. P. 155-175.

² Bartolini S., Mair P. *Identity, competition, and electoral availability: The stabilization of the European electorate, 1885-1985*. ECPR Press, 2007. 344 p.; Lipset S., Rokkan S. Cleavage structures, party systems and voter alignments: An introduction // Lipset S., Rokkan S. (eds.). *Party systems and voter alignments: Cross-national perspectives*. Free Press, 1967. P. 1-64.

³ Lijphart A. *Patterns of democracy: Government forms and performance in thirty-six countries*. New Haven: Yale University Press, 1999. P. 86-87.

Особливої ваги цей вимір набув з 70-х рр. XX століття, передусім у країнах Західної Європи¹, але вже з початку 90-х рр. XX ст. почав структурувати (з постійним збільшенням свого впливу) партійні системи та політичну змагальність країн Центрально-Східної Європи тощо². Концентрація неklasичного («нового») виміру соціополітичних поділів партій поєднала у собі кілька неекономічних питань: екологічні, комунальні стилі життя, захисту довкілля, стабільного розвитку, захисту прав і свобод різних груп населення, доступу до інформації, вирішення міграційних питань, захисту національної спадщини, боротьби з корупцією тощо. При цьому, базові питання, на яких почали концентруватись партії «нового» соціополітичного поділу, завжди формувались і формуються на «нових» соціополітичних реаліях. Саме це слугує основною причиною виокремлення цих партій від традиційного типу партій (або партій матеріалістичних цінностей чи «старого» соціополітичного поділу)³, хоч це і не завжди є підставою «введення» партій неklasичного («нового») соціополітичного поділу за рамки ліво-правого ідеологічного спектра⁴, але й надає їм окремішньої стійкої «ніші» у політичній змагальності.

Як продемонструвала політична практика, це виявилось надзвичайно важливо в контексті виокремлення так званих партій спеціальних/спеціалізованих політичних інтересів або ж, простіше кажучи, спеціальних партій неklasичного чи «нового» соціополітичного поділу. Останні зазвичай структурують партійно-ідеологічний спектр у випадку оцінювання впливу різних соціальних груп на процес прийняття спеціальних/галузевих політичних рішень та забезпечення їхнього лобіювання й просування⁵. При цьому, навіть немає жодного значення, чи ці партії представлені у парламенті. Натомість головним є те, що спеціальні партії – це пар-

¹ Flanagan S. Value change in industrial societies. *American Political Science Review*. 1987. Vol. 81. No. 4. P. 1289-1319.; Flanagan S., Lee A.-R. The new politics, culture wars, and the authoritarian-libertarian value change in advanced industrial societies. *Comparative Political Studies*. 2003. Vol. 36. No. 3. P. 235-270.; Franklin M. The decline of cleavage politics // Franklin M., Mackie T., Valen H. (eds.). *Electoral change: Responses to evolving social and attitudinal structures in Western Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 1992. P. 383-405.; Inglehart R. *The silent revolution: Changing values and political styles among Western publics*. Princeton: Princeton University Press, 1997. 453 p.; Kitschelt H. Left-libertarian parties: Explaining Innovation in Competitive Party Systems. *World Politics*. 1988. Vol. 40. No. 2. P. 194-234.

² Evans G., Whitefield S. Identifying the bases of party competition in Eastern Europe. *British Journal of Political Science*. 1993. Vol. 23. No. 4. P. 521-548.; Zielinski J. Translating social cleavages into party systems: The significance of new democracies. *World Politics*. 2002. Vol. 54. No. 2. P. 184-211.

³ Lane J.-E., Ersson S. *Politics and society in Western Europe*. Thousand Oaks: SAGE Publications, 1998. P. 73.

⁴ Moreno A. *Political cleavages: Issues, parties, and the consolidation of democracy*. Westview Press, 1999. 205 p.

⁵ Baron D. Review of Grossman and Helpman's special interest politics. *Journal of Economic Literature*. 2002. Vol. 40. P. 1221-1229.

тії, у засадах і маніфестах діяльності яких лежать спеціальні/нетрадиційні цінності й інтереси, які можуть мати або не мати постматеріалістичного характеру. Врешті, особливістю спеціальних/спеціалізованих партій є незвикла та не надто поширена програмна позиція та надто обмежене коло виборців і симпатиків. А тому серед спеціальних партій немає належних підстав виокремлювати політсили з однаковим проблемним й організаційним профілем та вектором програмного спрямування. Це означає, що спеціальні/спеціалізовані партії та їхні типи вартує розглядати окремішньо і саме така окремішність є каналом специфічності типів таких партій як зовсім нових.

У цьому контексті увагу буде приділено доволі новому різновиду політичних партій, які називають піратськими¹, і які є основою феномена політичного піратства в Європі та світі. Зокрема фокус буде поставлено на підставах виділення, історії становлення та сутності феномена політичного піратства й піратських партій у Європі загалом і/чи її окремих країнах зокрема. Сьогодні загальновідомо, що так звані «піратські» партії – це політсили, основною метою діяльності яких насамперед (зокрема в зрізі формування перших «піратських» партій) вважають реформування законодавства в сфері авторського права та патентів. Інакше кажучи, «піратські» партії відстоюють права людини на приватність в Інтернеті та в повсякденному житті, а також прозорість державного апарату. Такий висновок можна зробити на підставі звернення до історії чи не першої піратської партії у світі, зокрема Шведської піратської партії (швед. Piratpartiet), яка була заснована 1 січня 2006 р. і виступає за радикальну зміну чинного законодавства стосовно інтелектуальної власності, авторського права, патентів, захисту інформаційної приватності громадян та підвищення прозорості влади². При цьому, «пірати» у Швеції не відносять себе ні до лівого, ні до правого ідеологічного спектра і не бажають входити до жодних блоків³, хоч перманентно беруть участь у виборах до національного та Європейського парламенту й навіть репрезентовані (чи раніше були) у них⁴.

¹ Novotny L., Sarovec D. Contemporary pirate parties in the post-material era: Comparing success cases. *Studia Politica. Romanian Political Science Review*. 2021. Vol. 21. No. 1. P. 29-51.

² Anderson N. Political pirates: A history of Sweden's Piratpartiet. *Ars Technica*. February 26, 2009. URL: <https://arstechnica.com/tech-policy/2009/02/rick-falkvinge-is-the-face/>; Frederiksson M. The Pirate party and the politics of communication. *International Journal of Communication*. Vol. 2015. Vol. 9. No. 1. P. 909-924.

³ Otjes S. All on the same boat? Voting for pirate parties in comparative perspective. *Politics*. 2020. Vol. 40. No. 1. P. 49.

⁴ Edwards C. Sweden's Pirate party sails to success in European elections. *The Guardian*. June 11, 2009. URL: <https://www.theguardian.com/technology/2009/jun/11/pirate-party-sweden>; European elections 2009: Sweden's Pirate Party wins a seat in parliament. *The Telegraph*. June 8, 2009. URL: <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/eu/5472520/European-elections-2009-Swedens-Pirate-Party-wins-a-seat-in-parliamentpps.html>.

Таку особливість Шведської піратської партії (і більшості піратських партій у світі) можна пояснити непередбачуваним приростом її популярності в країні, а також ланцюгом подій довкола самого формування політсили та її участі у виборах. Річ у тому, що найбільшої популярності політичним «піратам» дала не стільки ідея захисту інформаційної відкритості та боротьби проти авторського права, скільки дії шведської влади/уряду, спрямовані проти вільного файлообміну, який, як відомо, здійснюються через інструментарій торрент-трекерів. Адже в травні 2006 р. поліція Швеції почала санкціоновані слідчі дії та переслідування/рейд проти найбільшого у світі торрент-трекера «ThePirateBay.org» (до речі, попри всі обмеження він діє й досі). Наслідком цього стала реакція значної частини громадськості, через що за одну добу (після рейду) кількість членів Шведської піратської партії зроста на майже 1 тис. осіб. (що майже в сотню разів перевищувало попередній щоденний приріст членів партії, заснованої на початку 2006 р.). У політично-електоральному контексті такий контраст членства (причому головню зі сталою позицією передусім на захист «ThePirateBay.org», творців якого і надалі переслідували, а в 2009 р. було засуджено до року ув'язнення і значного штрафу) можна прослідкувати на підставі порівняння успіхів Шведської піратської партії у двох поспіль виборах – національних (до шведського парламенту) в 2006 р. (під що власне і формувалась партія з погляду часових рамок) та наднаціональних (до Європейського парламенту) в 2009 р. На перших політсила отримала лише трохи більше 0,6 відсотка голосів виборців у Швеції, а на других – аж орієнтовано 7,1 відсотка (і, відповідно, євромандати). Вже після цього почався інтенсивний розвиток програми та маніфестації партії і вона перестала бути «порожньою» та випадковою, а натомість фактично виявилась спусковим механізмом для формування та розвитку політичного «піратства» у світі. Хоча, на противагу, рейтинги самої шведської політсили почали дуже різко падати («пірати» у Швеції більше ніколи не потрапляли до національного і європейського парламенту) у цей час. Однією із причин цього стала реакція основних політичних партій у Швеції на ту «випадковість», яка зумовила популяризацію «піратів». Адже мейнстрімні партії та влада просто-напросто розпочали знижувати інтенсивність антипіратських акцій і дій в рамках авторського й патентного та інтелектуальної власності. Все це засвідчує, що сам кейс Шведської піратської партії – як першої в такому роді – був якщо не «випадковим» (на хвилі непередбачуваних реакцій соціуму на певні дії влади), то зумовлений протестною природою цієї політсили і її гомологів¹.

Схожа логіка притаманна для піратських партій і в інших країнах Європи та світу. У цьому зрізі потрібно констатувати, що на підставі шведського досвіду в

¹ Erlingsson G., Persson M. The Swedish Pirate party and the 2009 European parliament election: Protest or issue voting?. *Politics*. 2011. Vol. 31. No. 3. P. 121-128.

2006 р. було створено піратські партії у таких країнах, як Австрія, Іспанія, Італія, Німеччина, Франція та США. В наступні роки створення піратських партій значно інтенсифікувалось, адже в 2007 р. це зроблено у Чилі, в 2008 р. – в Австралії та Фінляндії, а в 2009 р. (мабуть як піковий показник) – в Бельгії, Данії, Естонії, Ірландії, Канаді, Люксембурзі, Новій Зеландії, Румунії, Сполученому Королівстві, Туреччині, Чехії та Швейцарії. У 2010 р. партії «піратів» з'явились у таких країнах Європи, як Болгарія, Боснія і Герцеговина, Латвія і Нідерланди, а в 2011 р. – у таких країнах, як Марокко, Словаччина, Угорщина й навіть Україна. Ще одним піком формування піратських партій став 2012 р., адже тоді створено партії подібного типу у таких країнах, як Білорусь, Бразилія, Греція, Ізраїль, Ісландія, Норвегія, Польща, Словенія, Туніс (дві партії), Хорватія та Чорногорія (паралельно велись процеси формування субнаціональних/локальних і молодіжних «крил» та міжнародних асоціацій таких партій). Врешті-решт, одну з найновіших партій піратів створено у Сербії, адже це відбулось лише в 2022 р. Примітно і те, що деякі з цих партій припинили своє функціонування, але загалом станом на 2023 р. у світі створено близько 50 національних піратських партій. Вони співпрацюють через Інтернаціонал піратських партій, заснований у 2009-2010 р. як неурядова міжнародна організація для заохочення співпраці та єдності між піратськими партіями, а також через Європейську піратську партію, яка була створена в 2014 р. для кооперації зусиль національних і субнаціональних піратських партій напередодні тогорічних і наступних виборів до Європейського парламенту. Врешті, міжнародний профіль «політичного піратства» доповнюється тим, що з 2010 р. функціонують такі міжнародні асоціації, як «Пірати без меж» (переважно для німецькомовних країн) і Франкомовна партія піратів. Зокрема, «Пірати без меж» працюють для будівництва і зміцнення міжнародної кооперації для просування вільних знань, вільної культури та сталого розвитку цифрових технологій і сприяють розповсюдженню піратських проєктів у світі поза країнами-засновницями та членами Інтернаціоналу піратських партій, в тому числі на рівні не лише серед партій та організацій, але й серед окремих осіб. Найбільші ж виборчі успіхи «пірати» мали чи мають у таких країнах, як Швеція¹,

¹ Demker M. Sailing along new cleavages: Understanding the electoral success of the Swedish pirate party in the European parliament election 2009. *Government and Opposition*. 2014. Vol. 49. No. 2. P. 189-192.; Erlingsson G., Persson M. The Swedish Pirate party and the 2009 European parliament election: Protest or issue voting?. *Politics*. 2011. Vol. 31. No. 3. P. 121-128.; Miegel F., Olsson T. From pirates to politicians: The story of the swedish file shares who became a political party // Carpentier N. (ed.). *Democracy, journalism and technology: New developments in an enlarged Europe*. Tartu: University of Tartu Press, 2008. P. 203-215.; Svasand L. The Swedish Pirate party: Towards institutionalisation? // Harmel H., Svasand L. (eds.). *Institutionalisation of political parties. Comparative cases*. London, Lanham: Rowman & Littlefield International, 2019. P. 155-169.

Німеччина¹, але особливо Ісландія² і Чехія³, де ці партії проходили до парламентів (національних чи Європейського) і навіть брали участь у формуванні національних (як у Чехії) чи локальних (як в Ісландії) урядових кабінетів та органів влади⁴.

Уже сама політична географія піратських партій, особливо в країнах Європи, ставить на порядок денний потребу осмислення їхньої сутності та загалом явища політичного «піратства». Отож, основні вимоги, які висувуються «піратами», типово пов'язані з реформами законодавства у сфері авторського та патентного права й інтелектуальної власності. Річ у тому, що політичні «пірати» активно виступають проти різноманітних національних і наднаціональних ініціатив урядів/влади, які спрямовані на переслідування та притягнення до відповідальності провайдерів, пошукових і платіжних систем, що різним чином потурають піратству. Крім цього, піратські партії вже тривалий час сприймаються як чи не єдиний рід політсил, які виокремлюють як головний свій пріоритет розвиток інфор-

¹ Baldini G., Bolgerini S. So similar yet so different: Alternative für Deutschland and the pirate party // D'Ottavio G., Saalfeld T. (eds.). *Germany after the 2013 elections: Breaking the mould of postunification*. Abingdon: Routledge, 2015. P. 181-202.; Bartels H. Die Vorgeschichte: die Urheberrechtsdebatte und die Schwedische Piratpartiet // Niedermayer O. (ed.). *Die Piratenpartei. Aktuelle und umfassende Bestandsaufnahme aller Aspekte der Piratenpartei*. Wiesbaden: Springer, 2012. S. 15-28.; Bolleyer N., Little C., von Nostitz F.-C. Implementing democratic equality in political parties: Organisational consequences in the Swedish and the German pirate parties. *Scandinavian Political Studies*. 2015. Vol. 38. No. 2. P. 158-178.; Hensel A., Klecha S. *Die Piratenpartei. Havarie eines politischen Projekts?*. Frankfurt/Main: Otto Brenner Stiftung, 2013. P. 16-37.; Koschmieder C. Klarmachen zum Ändern? Die Piratenfraktion nach zwei Jahren im Berliner Abgeordnetenhaus. *Zeitschrift für Parlamentsfragen*. 2014. Vol. 45. No. 2. S. 365-382.; Niedermayer O. Die Wähler der Piratenpartei: Wo kommen sie her, wer sind sie und was bewegt sie zur Piratenwahl // Niedermayer O. (ed.). *Die Piratenpartei. Aktuelle und umfassende Bestandsaufnahme aller Aspekte der Piratenpartei*. Wiesbaden: Springer, 2012. S. 63-73.; Niedermayer O. Erfolgsbedingungen neuer Parteien im Parteiensystem am Beispiel der Piratenpartei Deutschland. *Zeitschrift für Parlamentsfragen*. 2010. Vol. 41. No. 4. S. 838-854.; Novotny L. Pirati v berlínske poslanectví: Balance jejich dosavadního působení. *Central European Journal of Politics*. 2015. Vol. 1. No. 1. S. 1-16.

² Beyer J. The emergence of a freedom of information movement: Anonymous, Wikileaks, the Pirate party, and Iceland. *Journal of Computer-Mediated Communication*. 2014. Vol. 19. P. 141-154.

³ Maskarinec P. The Czech Pirate party in the 2010 and 2013 parliamentary election and the 2014 European parliament elections: Spatial analysis of voters support. *Slovak Journal of Political Sciences*. 2017. Vol. 17. No. 1. P. 5-33.; Sarovec D. Assured newcomers on a squally sea? The Czech Pirate party before and after the 2017 elections. *Acta Facultatis philosophicae Universitatis Palackianae Olomouci*. 2019. Vol. 11. No. 2. P. 1-21.; Vodova P., Voda P. The effects of deliberation in Czech Pirate party: The case of coalition formation in Brno (2018). *European Political Science*. 2020. Vol. 19. P. 181-189.

⁴ Otjes S. All on the same boat? Voting for pirate parties in comparative perspective. *Politics*. 2020. Vol. 40. No. 1. P. 38-53.; Zulianello M. Mobilizing young voters? A cross-national analysis of contextual factors in pirate voting. *European Politics and Society*. 2018. Vol. 19. No. 3. P. 282-298.

маційних технологій і захист світової Інтернет-спільноти, оскільки вони намагаються використовувати та просувати найрізноманітніші ідеї і новації, пов'язані з мережею Інтернет. Чи не найяскравішим прикладом цього слугує той факт, що саме піратські партії свого часу підтримали скандальний сайт «Wikileaks» і різко виступили проти переслідування Дж. Ассанжа (це, до речі, було однією з причини колосальних електоральних успіхів політичних «піратів» в Ісландії, починаючи з 2013 р.).

У більш широкому форматі треба констатувати, що піратські партії виступають за розвиток електронного урядування, електронної участі й електронної демократії, однак декларують це як завдання розвитку й оновлення інструментів деліберації та прямої демократії у світі (і, відповідно, у своїх країнах)¹. Тим не менше, вони все-ж більше фокусуються на питаннях авторського права і переосмислення явища авторського права та феномена піратства і навіть значною мірою зуміли змінити політичний дискурс з цього приводу. Адже сьогодні все більше інших політичних партій виходять з позиції, що «піратство – це не обов'язково злочинство», оскільки беззаперечною формою крадіжки є факт, коли хтось забирає у когось можливість скористатися чимось, а натомість вільний файлообмін (як основна програмна ціль політичних «піратів») лише створює нову копію, не видаляючи сам оригінал². На цій підставі можна стверджувати, що піратські партії на момент свого виникнення значною частиною виборців і навіть аналітиків сприймалися (і сприймаються в більшості випадків й досі) як своєрідний інформаційний бренд саркастичного характеру, хоч ці політсили всіляко і намагаються подати інформаційне піратство не як крадіжку інформаційної продукції, а як її вільне використання в сучасному світі. Ситуація суттєво відрізняється у випадку тих країн і піратських партій, де останні спромоглися отримати політичні й електоральні успіхи, оскільки завдяки цьому політичні «пірати» почали трансформуватися і модифікувати свої маніфести і гасла (зокрема ці політичні сили почали

¹ Buck S. Liquid Democracy – eine Realisierung deliberativer Hoffnungen? Zum Selbstverständnis der Piratenpartei. *Zeitschrift für Parlamentsfragen*. 2012. Vol. 43. No. 3. S. 626-635.; Cammaerts B. Pirates on the liquid shores of liberal democracy: Movement frames of European pirate parties. *Javnost – The Public*. 2015. Vol. 22. No. 1. P. 19-36.; Frederiksson M., Arvanitakis J. Piracy, property and the crisis of democracy. *eJournal of eDemocracy*. 2015. Vol. 7. No. 1. P. 134-150.; Novotny L. Liquid democracy a Piratska strana v Nemecku. *Acta Politologica*. 2014. Vol. 6. No. 2. S. 156-157.; Khutkyy D. Pirate parties: The social movements of electronic democracy. *Journal of Comparative Politics*. 2019. Vol. 12. No. 2. P. 49-68.

² Bauwens M., Ostolski A. Greens and Pirates: In search of a new majority for the commons?. *Green European Journal*. January 10, 2014. URL: <https://www.greeneuropeanjournal.eu/greens-and-pirates-in-search-of-a-new-majority-for-the-commons/>

заперечувати можливість комерційного піратства)¹. Разом з цим, цілком очевидно, що піратські партії як окрема «ніша» так званих спеціальних чи спеціалізованих партій – це по суті перші політичні сили, які породжені саме інформаційним/постіндустріальним суспільством, адже вони виникли передусім як відповідь на наявні дисбаланси інформаційного характеру. Саме з огляду на це, всі піратські партії виступають за вільний та некомерційний обмін інформацією і неприпустимість його переслідування, за сприяння вільному розповсюдженню знань і вільну культуру, за лібералізацію або навіть скасування авторського та патентного права і відтак збереження громадянських прав і свобод в мережі Інтернет, що повинно розвинути транспарентність державної влади та політики в сучасному світі.

Примітно й те, що навіть попри той факт, що піратські партії формуються передусім у демократичних політичних системах, їхня поява не виключена і навіть відбувається й у недемократіях/автократіях. У першому випадку, тобто за наявності демократичного політичного режиму та свободи зібрань й асоціацій піратським партіям звісно набагато легше набути свого офіційного статусу, адже для цього є достатньо багато «вільних» каналів. Натомість у другому випадку, тобто головно в авторитарних політичних країнах, у кращому разі доводиться говорити про різні ступені активності політичних «піратів» поза рамками політичної системи, де ці політсили автоматично опиняються в статусі антисистемних чи напівсистемних. Тим не менше, піратські партії все-ж формуються і в недемократіях, чому типово сприяють процеси глобалізації та інформаційної проникненості, передусім завдяки мережі Інтернет і новітнім інформаційним технологіям. З іншого боку, потенціал розвитку та впливу піратських партій набагато більший все-таки у демократіях, а не автократіях. З цього слідує, що основною підставою виокремлення і формування піратських партій є розвиток Інтернету, але цього не достатньо, оскільки повинні бути наявними відповідні політичні умови. Крім того, впливає і рівень жорсткості регулювання авторських і патентних прав, адже їхня відносна ліберальність не є чинником успіху піратських політсил і політичного піратства загалом. Відповідно, це доводить теоретичну підставу виокремлення піратських партій як передусім спеціальних чи спеціалізованих, оскільки релевантність таких партій залежить від релевантності питань, з приводу яких вони можуть формуватись і функціонувати. І це навіть попри те, що піратські партії можуть зосереджувати свою увагу й на інших проблемах суспільно-політичного розвитку. Якщо ці

¹ Otjes S. All on the same boat? Voting for pirate parties in comparative perspective. *Politics*. 2020. Vol. 40. No. 1. P. 38-53.; Zulianello M. Mobilizing young voters? A cross-national analysis of contextual factors in pirate voting. *European Politics and Society*. 2018. Vol. 19. No. 3. P. 282-298.

інші питання більшою мірою постматеріалістичні, то піратські партії, гіпотетично, автоматично мають більші шанси на успіх, або ж навпаки.

Список використаних джерел:

1. Anderson N. Political pirates: A history of Sweden's Piratpartiet. *Ars Technica*. February 26, 2009. URL: <https://arstechnica.com/tech-policy/2009/02/rick-falkvinge-is-the-face/>
2. Baldini G., Bolgerini S. So similar yet so different: Alternative für Deutschland and the pirate party // D'Ottavio G., Saalfeld T. (eds.). *Germany after the 2013 elections: Breaking the mould of postunification*. Abingdon: Routledge, 2015. P. 181-202.
3. Baron D. Review of Grossman and Helpman's special interest politics. *Journal of Economic Literature*. 2002. Vol. 40. P. 1221-1229.
4. Bartels H. Die Vorgeschichte: die Urheberrechtsdebatte und die Schwedische Piratpartiet // Niedermayer O. (ed.). *Die Piratenpartei. Aktuelle und umfassende Bestandsaufnahme aller Aspekte der Piratenpartei*. Wiesbaden: Springer, 2012. S. 15-28.
5. Bartolini S., Mair P. *Identity, competition, and electoral availability: The stabilization of the European electorate, 1885-1985*. ECPR Press, 2007. 344 p.
6. Bauwens M., Ostolski A. Greens and Pirates: In search of a new majority for the commons?. *Green European Journal*. January 10, 2014. URL: <https://www.greeneuropeanjournal.eu/greens-and-pirates-in-search-of-a-new-majority-for-the-commons/>
7. Beyer J. The emergence of a freedom of information movement: Anonymous, Wikileaks, the Pirate party, and Iceland. *Journal of Computer-Mediated Communication*. 2014. Vol. 19. P. 141-154.
8. Bolleyer N., Little C., von Nostitz F.-C. Implementing democratic equality in political parties: Organisational consequences in the Swedish and the German pirate parties. *Scandinavian Political Studies*. 2015. Vol. 38. No. 2. P. 158-178.
9. Buck S. Liquid Democracy – eine Realisierung deliberativer Hoffnungen? Zum Selbstverständnis der Piratenpartei. *Zeitschrift für Parlamentsfragen*. 2012. Vol. 43. No. 3. S. 626-635.
10. Cammaerts B. Pirates on the liquid shores of liberal democracy: Movement frames of European pirate parties. *Javnost – The Public*. 2015. Vol. 22. No. 1. P. 19-36.
11. Demker M. Sailing along new cleavages: Understanding the electoral success of the Swedish pirate party in the European parliament election 2009. *Government and Opposition*. 2014. Vol. 49. No. 2. P. 189-192.
12. Edwards C. Sweden's Pirate party sails to success in European elections. *The Guardian*. June 11, 2009. URL: <https://www.theguardian.com/technology/2009/jun/11/pirate-party-sweden>

13. Erlingsson G., Persson M. The Swedish Pirate party and the 2009 European parliament election: Protest or issue voting?. *Politics*. 2011. Vol. 31. No. 3. P. 121-128.
14. European elections 2009: Sweden's Pirate Party wins a seat in parliament. *The Telegraph*. June 8, 2009. URL:
<https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/eu/5472520/European-elections-2009-Sweden's-Pirate-Party-wins-a-seat-in-parliament.html>
15. Evans G., Whitefield S. Identifying the bases of party competition in Eastern Europe. *British Journal of Political Science*. 1993. Vol. 23. No. 4. P. 521-548.
16. Flanagan S. Value change in industrial societies. *American Political Science Review*. 1987. Vol. 81. No. 4. P. 1289-1319.
17. Flanagan S., Lee A.-R. The new politics, culture wars, and the authoritarian-libertarian value change in advanced industrial societies. *Comparative Political Studies*. 2003. Vol. 36. No. 3. P. 235-270.
18. Franklin M. The decline of cleavage politics // Franklin M., Mackie T., Valen H. (eds.). *Electoral change: Responses to evolving social and attitudinal structures in Western Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 1992. P. 383-405.
19. Frederiksson M. The Pirate party and the politics of communication. *International Journal of Communication*. Vol. 2015. Vol. 9. No. 1. P. 909-924.
20. Frederiksson M., Arvanitakis J. Piracy, property and the crisis of democracy. *eJournal of eDemocracy*. 2015. Vol. 7. No. 1. P. 134-150.
21. Hensel A., Klecha S. *Die Piratenpartei. Havarie eines politischen Projekts?*. Frankfurt/Main: Otto Brenner Stiftung, 2013. P. 16-37.
22. Inglehart R. *The silent revolution: Changing values and political styles among Western publics*. Princeton: Princeton University Press, 1997. 453 p.
23. Khutkyy D. Pirate parties: The social movements of electronic democracy. *Journal of Comparative Politics*. 2019. Vol. 12. No. 2. P. 49-68.
24. Kitschelt H. Left-libertarian parties: Explaining Innovation in Competitive Party Systems. *World Politics*. 1988. Vol. 40. No. 2. P. 194-234.
25. Koschmieder C. Klarmachen zum Ändern? Die Piratenfraktion nach zwei Jahren im Berliner Abgeordnetenhaus. *Zeitschrift für Parlamentsfragen*. 2014. Vol. 45. No. 2. S. 365-382.
26. Lane J.-E., Ersson S. *Politics and society in Western Europe*. Thousand Oaks: SAGE Publications, 1998. 400 p.
27. Lijphart A. *Patterns of democracy: Government forms and performance in thirty-six countries*. New Haven: Yale University Press, 1999. 351 p.
28. Lipset S., Rokkan S. Cleavage structures, party systems and voter alignments: An introduction // Lipset S., Rokkan S. (eds.). *Party systems and voter alignments: Cross-national perspectives*. Free Press, 1967. P. 1-64.

29. Marks G., Hooghe L., Nelson M., Edwards E. Party competition and European integration in the East and West: Different structure, same causality. *Comparative Political Studies*. 2006. Vol. 39. No. 2. P. 155-175.
30. Maskarinec P. The Czech Pirate party in the 2010 and 2013 parliamentary election and the 2014 European parliament elections: Spatial analysis of voters support. *Slovak Journal of Political Sciences*. 2017. Vol. 17. No. 1. P. 5-33.
31. Miegel F., Olsson T. From pirates to politicians: The story of the swedish file shares who became a political party // Carpentier N. (ed.). *Democracy, journalism and technology: New developments in an enlarged Europe*. Tartu, 2008. P. 203-215.
32. Moreno A. *Political cleavages: Issues, parties, and the consolidation of democracy*. Westview Press, 1999. 205 p.
33. Niedermayer O. Die Wähler der Piratenpartei: Wo kommen sie her, wer sind sie und was bewegt sie zur Piratenwahl // Niedermayer O. (ed.). *Die Piratenpartei. Aktuelle und umfassende Bestandsaufnahme aller Aspekte der Piratenpartei*. Wiesbaden: Springer, 2012. S. 63-73.
34. Niedermayer O. Erfolgsbedingungen neuer Parteien im Parteiensystem am Beispiel der Piratenpartei Deutschland. *Zeitschrift für Parlamentsfragen*. 2010. Vol. 41. No. 4. S. 838-854.
35. Novotny L. Liquid democracy a Piratska strana v Nemecku. *Acta Politologica*. 2014. Vol. 6. No. 2. S. 154-165.
36. Novotny L. Pirati v berlinske poslanecke snemovne: Balance jejich dosavadního působení. *Central European Journal of Politics*. 2015. Vol. 1. No. 1. S. 1-16.
37. Novotny L., Sarovec D. Contemporary pirate parties in the post-material era: Comparing success cases. *Studia Politica. Romanian Political Science Review*. 2021. Vol. 21. No. 1. P. 29-51.
38. Otjes S. All on the same boat? Voting for pirate parties in comparative perspective. *Politics*. 2020. Vol. 40. No. 1. P. 38-53.
39. Sarovec D. Assured newcomers on a squally sea? The Czech Pirate party before and after the 2017 elections. *Acta Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni*. 2019. Vol. 11. No. 2. P. 1-21.
40. Svasand L. The Swedish Pirate party: Towards institutionalisation? // Harmel H., Svasand L. (eds.). *Institutionalisation of political parties. Comparative cases*. London, Lanham: Rowman & Littlefield International, 2019. P. 155-169.
41. Vodova P., Voda P. The effects of deliberation in Czech Pirate party: The case of coalition formation in Brno (2018). *European Political Science*. 2020. Vol. 19. P. 181-189.
42. Zielinski J. Translating social cleavages into party systems: The significance of new democracies. *World Politics*. 2002. Vol. 54. No. 2. P. 184-211.
43. Zulianello M. Mobilizing young voters? A cross-national analysis of contextual factors in pirate voting. *European Politics and Society*. 2018. Vol. 19. No. 3. P. 282-298.

Еволюція підходів до визначення і рамок функціонування громадянського суспільства з погляду політичної думки, історії та теорії

Громадянське суспільство – це не нове, а натомість дуже вживане поняття, яке застосовують у різних науках та сферах соціального життя. Разом із цим, досі немає цілісного та систематизованого визначення того, що може входити у рамки громадянського суспільства. Натомість у політичній теорії (і вченнях мислителів періоду до виникнення політології як науки) поширеними є кілька базових ідей і підходів з приводу означення сутності громадянського суспільства, які традиційно відрізняються логікою відмежування політичної сфери від сфери соціальної або громадянської чи, інакше кажучи, держави від суспільства й громадян. Як наслідок, існує гостра потреба розглянути такі ідеї і підходи й зрозуміти, чим вони принципово відрізняються і чи здатні доповнювати одні одних.

У цьому випадку передусім треба констатувати, що етимологічно категорія «громадянське суспільство» ввійшла у вжиток на підставі праць Цицерона й інших давньоримських і давньогрецьких філософів та мислителів. Політичного сенсу та забарвлення ж ця категорія набула після перекладу з латині терміна «*societas civilis*», який був визначений Аристотелем як «політика суспільства» або «спільнота людей, об'єднаних у законному (легітимному – авт.) політичному порядку»¹. Як наслідок, в англійській політичній думці XVI–XVII століть «громадянське суспільство» було зазвичай синонімом «співдружності» або «політичного суспільства». Йшлося про своєрідне злиття держави і «суспільства», яке передбачало підпорядкування держави спільноті користувачів приватної власності (як проти монарха, так і проти натовпу), які відтак становили умовну політичну націю. Це віддзеркалювало дуже унікальний суспільно-політичний розподіл, у якому домінуючий клас в своєму багатстві і владі дедалі більше залежав від суто «економічних» способів привласнення, а не від прямих та примусових «позаекономічних»

¹ Khilnani S. The development of civil society // Kaviraj S., Khilnani S. (eds.). *Civil society: History and possibilities*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001. P. 17.

способів накопичення політичними та військовими засобами й інструментами, в тому числі феодалною рентою або ж абсолютистським оподаткуванням тощо¹.

У період же Просвітництва і надалі, тобто з кінця XVII століття, відбулось осучаснення суті громадянського суспільства та поступове переведення цього феномена в розряд цілісного і багатолікого концепта політичної теорії та практики. Відбулось це передусім під впливом мінливих соціально-економічних (і меншою мірою політичних) реалій та зростаючого попиту на права й свободи людини і громадянина². Про це, зокрема, йдеться у працях таких відомих мислителів минулого, як Ж.-Ж. Руссо, Дж. Лок, І. Кант, А. Сміт, А. Фергюсон, А. де Токвіль, Г. Г. Гегель, К. Маркс та А. Грамші й інші. Об'єднує ідеї цих мислителів той факт, що саме на їхній підставі громадянське суспільство почали представляти як таке, що базується на прямому протистоянні чи протиставленні державі та способі виявлення громадськості. У випадку англійської традиції етимологічно це виявилось у тенденції стирання різниці між державою та громадянським суспільством, а практично – у концептуальному протистоянні між ними³. Хоча, на противагу, Дж. Лок виходив з ідеалістичної ідеї, що громадянське суспільство за сутністю – це ринкове суспільство з елементами приватної власності, яке на стільки автономне чи самостійне, що може навіть передувати державі і будь-якій політичній організації⁴. Схожим чином, Ж.-Ж. Руссо пов'язував розвиток громадянського суспільства передусім з приватною власністю й особистою відповідальністю одних людей за власність інших людей⁵. Своєю чергою, І. Кант виходив із постулата, що громадянське суспільство – це передусім «суспільство універсальних прав» і лиш у ньому «можливий найбільший розвиток природних здібностей» людини⁶.

Однак справжнього протиставлення громадянського суспільства державі було досягнуто в працях Г. Г. Гегеля і загалом у німецькій традиції суспільствознавства. Так, Г. Г. Гегель розмежовував природу громадянського та політичного життя людини і громадянина, зокрема завдяки трактуванню громадянського су-

¹ Wood E. The uses and abuses of «civil society». *Socialist Register*. 1990. Vol. 26. P. 60-84.

² Carothers T., Barndt W. Civil society. *Foreign Policy*. 1999-2000. Vol. 117. P. 18-24+26-29.

³ Wood E. The uses and abuses of «civil society». *Socialist Register*. 1990. Vol. 26. P. 60-84.

⁴ Locke J. *Second treatise of government* / Edited by R. Cox. Illinois: Harlan Davinson, 1982.; Ehrenberg J. *Civil society the critical history of an idea*. New York and London: New York University Press, 1999. 285 p.; Taylor C. Modes of civil society. *Public Culture*. 1990. Vol. 3. No. 1. P. 95-118.

⁵ Rousseau J. *Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes*. Paris: Presses Pockets, 1965 [1754]. P. 108.

⁶ Kant I. Idea for a universal history from a cosmopolitan point of view: Translation by Lewis White Beck // Kant I. *On History*. The Bobbs-Merrill Co., 1963 [1784]. URL: <https://www.marxists.org/reference/subject/ethics/kant/universal-history.htm#n1>

пільства як «сфери, паралельної державі, але окремої від неї», тобто сфери, «де громадяни об'єднуються відповідно до власних інтересів та бажань»¹. Завдяки цьому було охоплено базові характеристики і невідмінні атрибути громадянського суспільства, серед яких система потреб (передусім праці людей, яка сприяє особистій свободі та соціальній відповідальності), захист приватної власності державою (через наявність системи відповідних, чітких і обов'язкових законів та регуляції), а також наявність поліції та корпорації (які повинні допомагати людям мислити та діяти вільно і для досягнення своїх цілей, зокрема через захист та гарантії прав людей). У відповідь на це, люди – як члени громадянського суспільства – повинні виконувати всі обов'язки останнього та працювати для нього і його інтересів. Саме тому той же Г. Г. Гегель виходив із зауваження, що громадянське суспільство є «продуктом» розвитку або навіть диференціації (як «втрати моралі») сімей та родин, які відтак закладають підвалини понадсімейних (понадродинних) відносин у соціумі². З іншого боку, мислитель вважав, що «громадянське суспільство» є тотожним конструкції «буржуазного суспільства» або можливим лише в умовах буржуазного розвитку, адже саме «сучасна економіка» трактувалась необхідною умовою громадянського суспільства³. Пояснення такої умови в тім, що можливість збереження і індивідуальної свободи, і «універсальності» держави, замість підпорядкування одна одній, як це було раніше (в тому числі в Англії), ґрунтувалася на появі нового класу та цілком нової сфери суспільного існування – окремої й автономної «економіки». Саме в цій новій сфері приватне та публічне, окремішне й універсальне могли зустрітись внаслідок взаємодії приватних інтересів на території, яка не була ні домогосподарством, ні державою, а натомість посередництвом між ними – громадянським суспільством.

Паралельно з цим і приблизно в однаковий часовий період почали виникати ще інші пояснення сутності та змісту громадянського суспільства, висловлювані тими чи іншими мислителями і вченими, внаслідок чого сам концепт неодмінно почав плюралізуватись. Зокрема, А. Сміт, але передусім його послідовники виходили з зауваження, що під громадянським суспільством потрібно розуміти дуже широкі «проблематичні відносини між приватним і публічним, особистим і соціальним, суспільною етикою й індивідуальними інтересами, індивідуальними пристрастями та громадськими турботами»⁴. У підсумку деякі мислителі прийняли ідею про те, що громадянське суспільство становить собою окрему сферу

¹ Carothers T., Barndt W. Civil society. *Foreign Policy*. 1999-2000. Vol. 117. P. 18.

² Hegel J. *Elements of the philosophy of right* / Edited by Allen W. Wood. Cambridge: Cambridge University Press, 1991. P. 220.

³ Wood E. The uses and abuses of «civil society». *Socialist Register*. 1990. Vol. 26. P. 60-84.

⁴ Seligman A. *The idea of civil society*. New York: Free Press, 1992. 241 p.

людських стосунків і діяльності, яка відрізняється від держави, але не є ані публічною, ані приватною (або, можливо, обома одночасно), втілюючи не лише спектр соціальних взаємодій поза приватною сферою домогосподарств та публічною сферою держави, а й мережу виражено економічних відносин, сфери ринку, арени виробництва, розподілу та обміну тощо¹. Примітно, що необхідною, але недостатньою передумовою для цього концепту та підходу розуміння громадянського суспільства була ідея трактування держави як абстрактного утворення з власною корпоративною ідентичністю, яка еволюціонувала з розвитком європейського абсолютизму. На противагу, іншим дуже виразним моментом стало те, що цілісна концептуальна логіка розуміння громадянського суспільства почала вимагати появи «автономної» економіки та соціальної сфери, відокремлених від єдності політичного й економічного, яка все ще була характерною для абсолютистської держави і про яку багато говорилось у рамках марксистського підходу (про який йтиметься далі). Емпіричним доведенням цьому слугував той факт, що навіть в Англії, яка є батьківщиною капіталізму та країною, де рано почали говорити про «громадянське суспільство», було далеко до реального встановлення «опозиції» між громадянським суспільством і державою, а натомість ці два феномени та сутності переважно змішувались.

Цілком контрверсійний підхід у рамках розвитку політичної думки й історії запропонували К. Маркс і Ф. Енгельс, які вкладали у «громадянське суспільство» передусім «реальні» виробничі відносини та спілкування у процесі виробництва в умовах розвитку буржуазного суспільства². При цьому, Ф. Енгельс переважно визначав громадянське суспільство як «світ економічних відносин» і вважав, що політична економія є «наукою про громадянське суспільство». А натомість К. Маркс називав громадянське суспільство соціальною організацією, сформованою певним взаємним промисловим виробництвом та спілкуванням. Загалом же марксисти не були такими «ідеалістами» як представники класичної німецької філософії та суспільствознавства, адже не вважали, що суспільний розвиток визначається або свідомістю людини, або волею Бога. На цій підставі К. Маркс трансформував розрізнення між державою і громадянським суспільством, оскільки заперечував універсальність держави та наполягав, що вона виражає особливості громадянського суспільства і його класових відносин³. Натомість він наполягав, що розвиток громадянського суспільства є природним історичним процесом. Пояснював він це тим фактом, що люди дійсно творять свою власну історію, але процес суспільного розвитку визначається не вільною волею та бажаннями людей, а

¹ Wood E. The uses and abuses of «civil society». *Socialist Register*. 1990. Vol. 26. P. 60-84.

² Marx K., Engels F. *The German ideology*. Moscow: Political Literature, 1987 [1845]. P. 35.

³ Wood E. The uses and abuses of «civil society». *Socialist Register*. 1990. Vol. 26. P. 60-84.

швидше їхніми матеріальними умовами життя, які формують всі сфери соціального життя людей, зокрема державу, політику, мораль, релігію, філософію тощо.

Як це не звучить парадоксально, але розвиток поглядів і теорії громадянського суспільства виявився далеко не лінійним, оскільки про нього фактично «забули» (принаймні в доробках мислителів та вчених) у часовому відтинку від кінця XIX до середини XX століть. Основна причина такого «забуття» полягала в тому, що у цей час увагу науковців було зосереджено на соціально-економічні витрати під час промислової революції. Натомість значне «повернення» до громадянського суспільства відбулось після Другої світової війни – як унаслідок демократизації (і тому проблем в авторитарних режимах), так і в контексті переосмислення наслідків соціально-економічного розвитку у світі. У цьому випадку потрібно звертатись до доробків передусім А. Грамші, в яких зроблено чи не першу ствердну спробу якісно заперечити дуалізм «держава – громадянське суспільство», який поступово почав зникати з мейнстріму політичного дискурсу¹. Найцікавіше, що це було зроблено у рамках спроби відродити концепцію громадянського суспільства як центрального організаційного принципу соціалістичної/неомарксистської теорії. Метою такої логіки було визнання як складності реалізації політичної влади у конституційних державах Заходу (на відміну від більш відкритих і примусових недемократичних країн), так і труднощів витіснення системи класового панування, в якій класова влада не має чітко видимої точки концентрації в державі, але розпорошена по всьому суспільству і його культурних практиках. Зроблено це з принципом на апропріацію громадянського суспільства як «території» нового виду боротьби, яка повинна перевести «битву» проти капіталізму не лише до його економічних основ, але й до його культурних та ідеологічних коренів у повсякденному житті. Інакше кажучи, ідея «громадянського суспільства» А. Грамші в чистому вигляді була однозначно задумана як зброя проти капіталізму, а не пристосування до нього². Однак на практиці цей підхід традиційно почав використовуватись як «новий ревізіонізм», а тому з часом перестав мати чіткий антикапіталістичний ухил і намір, а також почав схиляти до розуміння громадянського суспільства як, з одного боку, консенсусу, але з іншого боку – арени боротьби за гегемонію та рушія історичних змін³, хоча й типово почав використовуватись на «прокат» передусім лівими політиками і партіями. Як наслідок, саме такими ідеями

¹ Wood E. The uses and abuses of «civil society». *Socialist Register*. 1990. Vol. 26. P. 60-84.

² Katz H. Civil society theory: Gramsci // *International Encyclopedia of Civil Society*. Springer, 2010. P. 408-412.; Rupert M. Reading Gramsci in an era of globalising capitalism. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*. 2005. Vol. 8. No. 4. P. 483-497.

³ Katz H. Civil society theory: Gramsci // *International Encyclopedia of Civil Society*. Springer, 2010. P. 408-412.; Persaud R. *Counter-hegemony and foreign policy: The dialectics of marginalized and global forces in Jamaica*. SUNY Press, 2001. P. 49.

громадянського суспільства у поданні А. Грамші користувались чимало опозиціонерів та дисидентів в країнах Латинської Америки, а також теперішньої Центрально-Східної і Східної Європи¹ (коли вони були так званим «Східним блоком»).

У результаті цього в другій половині – в кінці XX століття склалась цікава ситуація, адже почали комбінуватись чи принаймні зіставлятись два протилежні імпульси розвитку: з одного боку, нова концепція громадянського суспільства, яка сигналізувала, що ліві політики і політсили засвоїли досвід лібералізму про небезпеку державного «пригноблення»; з іншого боку, чітке усвідомлення того, що соціалістична традиція суттєво «пригноблювала» громадянське суспільство. Інакше кажучи, прихильники громадянського суспільства розпочали ефективно захищати недержавні інститути, організації та відносин на противагу впливові держави, але почали робити це паралельно з прагненням послабити опір примусу капіталізму². Така логіка знайшла реальне відображення (і навіть продовження) й це відбулось в ході і після діяльності польської «Солідарності», падіння Берлінської стіни, горбачовської перебудови і гласності, розпаду СРСР тощо, внаслідок чого було запущено процеси соціального та політичного оновлення у світі.

Як наслідок, явище громадянського суспільства почали все більше і більше розширювати, спеціалізувати або ж наповнювати конкретною специфікою. Так, сьогодні громадянське суспільство дуже часто розуміють як «третій сектор», що протиставляється державі та бізнесу. Інакше кажучи, йдеться про посередницькі інституції, які дають змогу висловлювати голос різним секторам суспільства та збагачують політичну чи суспільно-політичну участь громадськості в демократичних країнах і суспільствах з перехідною економікою тощо. На додачу, громадянське суспільство в деяких країнах та на міжнародній арені здебільшого розуміють як недержавні, неурядові чи неприбуткові організації в ролі «цеглинок громадянського суспільства»³ (хоч це стосується далеко не всіх таких організацій), кількість яких перманентно і невпинно зростає. У такому випадку атрибутами таких організацій стають складні мережі вільно сформованих, самостійно згенерованих, підтримуваних та відтворюваних асоціацій, які автономні від держави і пов'язані правовим порядком чи набором спільних правил.

Окремим варіантом розуміння громадянського суспільства в такому випадку постає його «укрупнення» до статусу і ролі глобального, зокрема у рамках нового підходу до розуміння громадянського суспільства в рамках як політичної

¹ Carothers T., Barndt W. Civil society. *Foreign Policy*. 1999-2000. Vol. 117. P. 18-24+26-29.

² Wood E. The uses and abuses of «civil society». *Socialist Register*. 1990. Vol. 26. P. 60-84.

³ Grodsky B. From neo-corporatism to delegative corporatism? Empowerment of NGOs during early democratization. *Democratization*. 2009. Vol. 16. No. 5. P. 902.

теорії, так та теорії міжнародних відносин¹. Саме в такому випадку глобальне громадянське суспільство розуміється як суспільство в рамках міжнародних процесів, яке бере участь в політиці й економіці, котрі, своєю чергою, є не стільки міжнародними, скільки транснаціональними. Обриси такого розуміння громадянського суспільства у глобалізованому масштабі стали можливими здебільшого після Другої світової війни, хоча їхні паростки виявлялись і раніше, а посилились в останні десятиліття². Особливо відчутно це стало на тлі різних «патологій» ролі держав у міжнародному житті³, а передусім в контексті війн і конфліктів, внаслідок чого глобальне (як і національне – у межах держав) громадянське суспільство первинно протиставлялось саме державам⁴. З іншого боку, розуміння глобального громадянського суспільства не завжди похідне від розуміння цього феномена у рамках окремих держав і на це є різні причини⁵. Врешті, треба підсумувати, що глобальне громадянське суспільство різні мислителі і науковці розуміють по-різному, зокрема як: міжнародний порядок без війни (Е. де Ваттель та І. Кант); сферу цивілізованості, в якій війна, тероризм, антитерористична політика і дискурс, агресивний націоналізм, утвердження імперії та військової могутності й підкорення імперативам капіталістичного ринку не мають місця; місце певного виду політичної діяльності, де держави можуть бути мішенями, а не повноправними учасниками тощо⁶.

З цього однозначно слідує, що чинні визначення громадянського суспільства суттєво відрізняються від тих, які були запропоновані у рамках класичних ідей та доробків, адже вони не обов'язково наполягають на протиставленні державі, а натомість допускають співпрацю держави і громадянського суспільства⁷. Окрім

¹ Dryzek J. Global civil society: The progress of post-Westphalia politics // *Annual Review of Political Science*. 2012. Vol. 15. P. 101-119.; Edwards M., Gaventa J. *Global citizen action*. Earthscan, 2001. 328 p.; Mathews J. Power shift: The rise of global civil society. *Foreign Affairs*. 1997. Vol. 76. No. 1. P. 50-66.

² Chandhoke N. The limits of global civil society // Anheier H., Glasius M., Kaldor M. (eds.). *Global civil society*. Oxford: Oxford University Press, 2002. P. 52.; Corry T. Global civil society and its discontents. *Voluntas*. 2006. Vol. 17. No. 4. P. 305-307.

³ Dryzek J. Global civil society: The progress of post-Westphalia politics // *Annual Review of Political Science*. 2012. Vol. 15. P. 101-119.

⁴ Kaldor M. *Global civil society: An answer to war*. Cambridge: Polity, 2003. P. 7-8.

⁵ Bartelson J. Making sense of global civil society. *European Journal of International Relations*. 2006. Vol. 12. No. 3. P. 371-395.; Chambers S, Kopstein J. Civil society and the state // Dryzek J., Honig B., Phillips A. (eds.). *The Oxford handbook of political theory*. Oxford: Oxford University Press, 2006. P. 378.

⁶ Keane J. *Global civil society?*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003. P. 201.

⁷ Patrick J. Civil society in democracy's third wave: Implications for civic education. *Smith Research Center Opinion Papers*. 1996. No. ED406297. 29 p.; Diamond L. *What civil society can do to develop democracy*. Presentation to NGO Leaders. Baghdad: Convention Center (February 10, 2004).

того, вони вже майже не вибудовуються на категорії приватної власності і навіть власності загалом (хоч пов'язані з економікою і соціально-економічною сферою)¹. Разом з цим, майже незмінним залишається сприйняття, згідно з яким громадянське суспільство і його окремі організації, індивіди та групи є незалежною соціальною (а тому можливо і політичною) силою, яка здатна стримувати й обмежувати владу держави та її різних інститутів тощо.

З іншого боку, поняття «громадянське суспільство» сьогодні мобілізується у досить великій розмаїтості варіантів і підходів, а тому слугує настільки різноманітним цілям, що, на перший погляд, навіть не можливо виокремити єдину школу і логіку думки та змісту, пов'язану з цим феноменом. Відображено це в тому, що не лише з теоретичної, але й з емпіричної точки зору громадянське суспільство поточно виглядає як «перенапружений концепт», тобто як конструкт, позбавлений чіткої теоретичної та емпіричної бази, породжуючи тим самим контрастні, а іноді й навіть протилежні емпіричні узагальнення². Тим не менше, сьогодні все-таки є нагода хоча би частково зіставити різні підходи щодо розуміння громадянського суспільства та звести їх до спільного знаменника деяких домінуючих тем. Адже громадянське суспільство, як правило, має на меті ідентифікувати арену хоча би потенційної свободи поза державою або ж, інакше кажучи, простір для автономії, добровільних асоціацій і плюралізму чи навіть конфлікту, гарантованого різновидом «формальної» і конституційної демократії, яка розвинулась та консолідувалась в першу чергу на Заході. В соціально-економічному ж контексті ідея громадянського суспільства типово узагальнюється завданням зведення капіталістичної системи або «економіки» до однієї з багатьох сфер множинної та неоднорідної складності сучасного суспільства. Зводяться до спільного знаменника ці базові прикметники сучасного розуміння громадянського суспільства логікою множинності активностей і діяльності у різних сферах, оскільки громадянське суспільство дає змогу різних варіантів протидії примусу як держави/політики, так і економіки. З цього слідує, що громадянське суспільство як таке робить наголос на множинності соціальних, політичних і економічних відносин та практик. Хоча економічні трансакції все частіше та частіше виводяться за рамки громадянського суспільства, а натомість останнє все більше і більше піддається політизації як «домівка» різних соціальних і суспільно-політичних рухів³.

¹ Wood E. The uses and abuses of «civil society». *Socialist Register*. 1990. Vol. 26. P. 60-84.

² Sartori G. Concept misformation in comparative politics. *The American Political Science Review*. 1970. Vol. 64. No. 4. P. 1033-1053.; Baccaro L. Civil society, NGOs, and decent work policies: Sorting out the issues. *ILO Discussion Papers*. 2001. No. DP/127/2001. 78 p.

³ Cohen J., Arato A. *Civil society and political theory*. Cambridge: Massachusetts Institute of Technology Press, 1994. 800 p.

Список використаних джерел:

1. Baccaro L. Civil society, NGOs, and decent work policies: Sorting out the issues. *ILO Discussion Papers*. 2001. No. DP/127/2001. 78 p.
2. Bartelson J. Making sense of global civil society. *European Journal of International Relations*. 2006. Vol. 12. No. 3. P. 371-395.
3. Carothers T., Barndt W. Civil society. *Foreign Policy*. 1999-2000. Vol. 117. P. 18-24+26-29.
4. Chambers S, Kopstein J. Civil society and the state // Dryzek J., Honig B., Phillips A. (eds.). *The Oxford handbook of political theory*. Oxford: Oxford University Press, 2006. P. 363-381.
5. Chandhoke N. The limits of global civil society // Anheier H., Glasius M., Kaldor M. (eds.). *Global civil society*. Oxford: Oxford University Press, 2002. P. 35-53.
6. Cohen J., Arato A. *Civil society and political theory*. Cambridge: Massachusetts Institute of Technology Press, 1994. 800 p.
7. Corry T. Global civil society and its discontents. *Voluntas*. 2006. Vol. 17. No. 4. P. 303-324.
8. Diamond L. *What civil society can do to develop democracy*. Presentation to NGO Leaders. Baghdad: Convention Center (February 10, 2004).
9. Dryzek J. Global civil society: The progress of post-Westphalia politics // *Annual Review of Political Science*. 2012. Vol. 15. P. 101-119.
10. Edwards M., Gaventa J. *Global citizen action*. Earthscan, 2001. 328 p.
11. Ehrenberg J. *Civil society the critical history of an idea*. New York and London: New York University Press, 1999. 285 p.
12. Grodsky B. From neo-corporatism to delegative corporatism? Empowerment of NGOs during early democratization. *Democratization*. 2009. Vol. 16. No. 5. P. 898-921.
13. Hegel J. *Elements of the philosophy of right* / Edited by Allen W. Wood. Cambridge: Cambridge University Press, 1991. 514 p.
14. Kaldor M. *Global civil society: An answer to war*. Cambridge: Polity, 2003. 200 p.
15. Kant I. Idea for a universal history from a cosmopolitan point of view: Translation by Lewis White Beck // Kant I. *On History*. The Bobbs-Merrill Co., 1963 [1784]. URL: <https://www.marxists.org/reference/subject/ethics/kant/universal-history.htm#n1>
16. Katz H. Civil society theory: Gramsci // *International Encyclopedia of Civil Society*. Springer, 2010. P. 408-412.
17. Keane J. *Global civil society?*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003. 220 p.

18. Khilnani S. The development of civil society // Kviraj S., Khilnani S. (eds.). *Civil society: History and possibilities*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001. P. 11-32.
19. Locke J. *Second treatise of government* / Edited by R. Cox. Illinois: Harlan Davidson, 1982.
20. Marx K., Engels F. *The German ideology*. Moscow: Political Literature, 1987 [1845].
21. Mathews J. Power shift: The rise of global civil society. *Foreign Affairs*. 1997. Vol. 76. No. 1. P. 50-66.
22. Patrick J. Civil society in democracy's third wave: Implications for civic education. *Smith Research Center Opinion Papers*. 1996. No. ED406297. 29 p.
23. Persaud R. *Counter-hegemony and foreign policy: The dialectics of marginalized and global forces in Jamaica*. SUNY Press, 2001. 284 p.
24. Rousseau J. *Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes*. Paris: Presses Pockets, 1965 [1754].
25. Rupert M. Reading Gramsci in an era of globalising capitalism. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*. 2005. Vol. 8. No. 4. P. 483-497.
26. Sartori G. Concept misformation in comparative politics. *The American Political Science Review*. 1970. Vol. 64. No. 4. P. 1033-1053.
27. Seligman A. *The idea of civil society*. New York: Free Press, 1992. 241 p.
28. Taylor C. Modes of civil society. *Public Culture*. 1990. Vol. 3. No. 1. P. 95-118.
29. Wood E. The uses and abuses of «civil society». *Socialist Register*. 1990. Vol. 26. P. 60-84.

ЧАСТИНА 2

ПАРТІЙНО-ВИБОРЧІ ДЕТЕРМІНАНТИ СТРУКТУРИЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ І ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОГО ПОСТУПУ: ДОСВІД КРАЇН ЄВРОПИ ТА ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНИ

Віталій Лебедюк

*кандидат наук з державного управління,
доцент кафедри політології та національної безпеки
Національного університету «Острозька академія»,
директор «Школи політичної аналітики «Поліс»»*

Преференційне голосування на місцевих виборах 2020 року в Україні¹

Місцеві вибори 2020 року в Україні проходили за абсолютно нових умов та нової виборчої системи. Цьому передували дві ключові інституційні зміни. Перше, набуття чинності Виборчого кодексу (1 січня 2020 року), яким впроваджувалась нова пропорційна виборча система із гнучкими списками (*flexible-list PR systems*) [12]. Тепер виборець повинен спочатку проголосувати за партію та, за бажанням, проставити порядковий номер кандидата в депутати (преференційне голосування). Таким чином, виборці отримали можливість безпосередньо впливати на склад представницького органу. Друге, це впровадження нового адміністративно-територіального поділу, який суттєво зменшив не тільки кількість територіальних одиниць, а й зменшив кількість місцевих депутатів.

Основні нововведення стосувалися як дизайну виборчого бюлетеня, так і алгоритму виборчої системи. Перш за все було поділено територіальні громади за кількістю виборців в яких вибори проходитимуть за пропорційною системою із гнучкими списками чи мажоритарною виборчою системою (таблиця 1). Поріг було понижено з 90 тисяч до 10 тисяч виборців. Таким чином обрання місцевих депутатів до обласної ради, районної ради і рад територіальних громад із кількі-

¹ Це розширений варіант результатів дослідження представлених у наступних статтях: Лебедюк В. Ефекти виборчої реформи на місцевих виборах 2020 року в Україні: регіональний контекст. Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії. 2022. № 42, с. 260–267.; Лебедюк В. Недійсні бюлетені і преференційне голосування на місцевих виборах 2020 року в Україні. *Politicus*. 2022. № 3. с. 25–33.

стю понад 10 тисяч виборців проходило за пропорційною системою із гнучкими списками. Водночас суб'єктами висунення кандидатів у таких громадах могли бути тільки політичні партії. Мажоритарна виборча система відносної більшості застосовувалась у територіальних громадах до 10 тисяч виборців з можливістю самовисунання. В даному випадку територія територіальних громад була поділа на багатомандатні виборчі округи в яких може бути обрано від 2 до 4 депутатів.

Таблиця 1

Виборчі правила на місцевих виборах в Україні

Рівень представницьких органів влади	місцеві вибори 2010	місцеві вибори 2015	місцеві вибори 2020
Міські голови	Мажоритарна виборча система відносної більшості в єдиному одномандатному окрузі	Мажоритарна виборча система відносної більшості у містах з кількістю виборців до 90 000 та система абсолютної більшості у містах з кількістю виборців понад 90 000	Мажоритарна виборча система відносної більшості у містах з кількістю виборців до 75 000 та система абсолютної більшості у містах з кількістю виборців понад 75 000
Сільського та селищного голови	Мажоритарна виборча система відносної більшості в єдиному одномандатному окрузі	Мажоритарна виборча система відносної більшості в єдиному одномандатному окрузі	Мажоритарна виборча система відносної більшості в єдиному одномандатному окрузі
Сільські та селищні ради	Мажоритарна виборча система відносної більшості з одномандатними виборчими округами	Мажоритарна виборча система відносної більшості з одномандатними виборчими округами	Мажоритарна виборча система відносної більшості в багатомандатних округах (обирається від 2 до 4 депутатів) в територіальних громадах з кількістю виборців менше 10 000. Пропорційна виборча система з гнучкими виборчими списками в територіальних громадах з кількістю виборців більше 10 000 (балотуватись у депутати можна тільки від партій).
Обласні, районні, міські ради	Змішана пропорційно-мажоритарна виборча система, за якої одна половина депутатів місцевої ради обирається за пропорційною системою (за партійними списками) у багатомандатних виборчих округах, а інша половина – за мажоритарною системою в одномандатних виборчих округах.	Мажоритарна виборча система відносної більшості у містах з кількістю виборців менше 90 000. Пропорційна виборча система до рад з кількістю виборців понад 90 000. Розподіл місць між партіями здійснюється за допомогою виборчої квоти (модифікована квота Хейра).	

Джерело: складено автором на основі виборчого законодавства України [19, 20, 12].

По-друге, за пропорційної системи із гнучкими списками, кожен кандидат у депутати був розміщений у відповідному порядку в єдиному списку партії (за винятком першого номера) та відповідно закріплювався за одним із територіальних виборчих округів. В кожному територіальному виборчому окрузі політична партія могла розмістити від 5 до 12 кандидатів у депутати. Відповідно дизайн виборчого бюлетеня був розділений на дві умовні частини. В лівій частині бюлетеня виборці повинні були обрати одну політичну партію, а в правій частині бюлетеня могли (не зобов'язані) вписати номер одного із кандидатів з територіального виборчого округу обраної політичної партії. Таким чином система обчислення здобутих мандатів політичною партією була двоступінчаста. Спочатку кількість голосів виборців поданих за певний список політичної партії з територіального виборчого округу ділиться на виборчу квоту. На цьому етапі ми отримуємо кількість мандатів отриманих політичною партією в певному територіальному виборчому окрузі.

На другому етапі залишки отримані від ділення розподілялися між єдиними списками політичних партій. На цю частину виборчого алгоритму виборці не мали суттєвого впливу, оскільки єдині списки були визначені з'їздами політичних партій. Однак, за умови подолання кандидатом у депутати бар'єру у розмірі 25% від виборчої квоти, вони могли підійматися вгору у рейтинговому порядку. Якщо кандидату не вдавалося "покреслити" свою позицію у списку, то партійний список залишався без змін, такий яким його визначила політична партія. Кожен кандидат мав змогу балотуватися одночасно до рад двох рівнів (наприклад, міської та сільської). Наприклад, у Словаччині кандидат може піднятися у рейтингу за умови подолання бар'єру у 3% від партійних голосів (до 2004 року цей поріг становив 10%). Зниження бар'єру подвоїло кількість обраних кандидатів [4]. По-третє, була впроваджена 40% гендерна квота у списках кандидатів (двоє з кандидатів в кожній п'ятірці списку повинні бути іншої статі).

Мета та завдання. Основною метою дослідження є з'ясувати основні наслідки від провадження нової виборчої моделі на місцевих виборах 2020 року в Україні. Досягнення мети передбачає розв'язання наступних завдань: 1) проаналізувати частку преференційних голосів; 2) протестувати низку чинників, які потенційно можуть впливати на частку преференційних голосів. Щоб детально протестувати основні нововведення виборчої реформи ми проаналізували результати виборів до Рівненської обласної ради. Такий методологічний крок пояснюється відсутністю електоральних результатів на рівні виборчих дільниць в межах України. Центральна виборча комісія України не публікує таку інформацію, а подає лише агреговані результати місцевих виборів [17]. Щоб прослідкувати основні наслідки від впровадження нової виборчої моделі ми скористалися доступною ін-

формацією з протоколів Рівненської обласної територіальної виборчої комісії на рівні виборчих дільниць [13].

Методи дослідження. Залежною змінною є частка преференційних голосів. Незалежними змінними є частка недійсних бюлетенів, явка виборців та підтримка партії (частка голосів отриманих кожною партією). Перед застосуванням методу регресійного аналізу (метод найменших квадратів) ми перевірили наші дані на відповідність нормальному закону розподілу. Зважаючи на те, що наші дані є позитивними і досить неоднорідними, ми перетворили змінні у натуральні логарифми. Хоча така процедура ускладнює інтерпретацію значень бета-коефіцієнтів регресійних моделей, але метою такого перетворення є перевірка на надійність отриманих результатів (*robustness check*). Поряд з тим ми застосували перевірку на значущість зв'язку за допомогою коефіцієнта кореляції Пірсона та рангового коефіцієнта кореляції Спірмена. Така додаткова перевірка пов'язана з тим, щоб виявити стійку залежність між даними, оскільки коефіцієнт Пірсона виявляє лінійну залежність (чутливий до нормального розподілу), тоді як коефіцієнт Спірмена не такий чутливий до параметричних умов. Застосувавши ці методи аналізу даних ми отримали однакові результати, що свідчить про надійність висновків. Однак для зручності інтерпретації результатів у дослідженні будуть представлені результати коефіцієнта кореляції Пірсона та проста регресійна модель.

Перша гіпотеза пов'язана із новим алгоритмом електоральної поведінки виборців. Недійсними вважались бюлетені без позначки за партію (у випадку, коли виборець скористався тільки правом преференційного голосу), проте дійсними вважались ті, що були лише з позначкою за партію [7].

Гіпотеза 1: Чим більша частка преференційних голосів, тим більша частка недійсних бюлетенів.

Друга та третя гіпотеза пов'язана із потенційними впливами від впровадженої нової виборчої системи на місцевих виборах на електоральні результати політичних партій та кандидатів від політичних партій у територіальних виборчих округах [14].

Гіпотеза 2: Чим більша явка виборців тим більша підтримка політичних партій та більша частка преференційних голосів за кандидатів від певної політичної партії.

Гіпотеза 3: Чим вище у рейтингу розміщується кандидат, тим більшу частку преференційних голосів він отримає.

Ми протестуємо гіпотези на основі даних про результати місцевих виборів 2020 року до Рівненської обласної ради. Одиницею аналізу є виборчі дільниці Рівненської області (1002 одиниць аналізу).

Серед основних аналітичних матеріалів щодо функціонування нової виборчої системи на місцевих виборах варто відзначити результати спостереження

Громадянської мережі “Опора” [16]. Поряд з тим проблематика наслідків виборчої реформи була проаналізована низкою дослідників. Зокрема на прикладі виборів депутатів до Львівської обласної ради [11] та Харківської обласної ради [21]. Як відповідь на запит щодо розуміння наслідків виборчої реформи на місцевих виборах 2020 року була проведена міжнародна наукова конференція «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам’яті Юрія Романовича Шведа) 28 листопада 2020 року, під час якої вченими висвітлювались особливості виборчого процесу в різних регіонах України [18].

Результати. Пропорційна система із гнучкими списками є однією з найбільш поширених у Європі виборчих систем (Австрія, Бельгія, Чеська Республіка, Данія, Естонія, Нідерланди, Польща, Словаччина та Швеція). У порівняльній літературі пропорційна виборча система із гнучкими списками завжди викликає додатковий дослідницький інтерес, який стосується не тільки мотивів виборців щодо преференційного голосування та боротьби кандидатів за преференційні голоси виборців, а й розумінню виборців системи голосування [1].

Зважаючи на новий дизайн бюлетеня (застосовується в територіальних громадах з понад 10 тисяч виборців), прийнятим практично за три місяці до місцевих виборів, очікувався значний приріст недійсних бюлетенів через нерозуміння виборцями системи голосування. І на це була низка причин. По-перше, у порівнянні з попередніми місцевими виборами процес заповнення бюлетеня ускладнився через вибір з-поміж численної кількості альтернатив (кандидатів у депутати). По-друге, кожен виборець, у переважній більшості, отримував по чотири бюлетені (один для голосування за голову міста чи села, а решта для голосування за депутатів сільської або міської, районної та обласної ради) [14].

Отримані результати свідчать про те, що частка недійсних бюлетенів збільшилася в середньому вдвічі у порівнянні з попередніми місцевими виборами. Якщо поглянути на частку недійсних бюлетенів у розрізі типу територіальної громади, то виявляється, що найбільша частка недійсних бюлетенів спостерігається на рівні сільських громад (9,3%). Тоді як найменша частка недійсних бюлетенів була серед міських територіальних громад (8,3%). Однак, у порівнянні із іншими європейськими країнами, таке зростання не є критичним. Для порівняння, на місцевих виборах 2014 року у Польщі частка недійсних бюлетенів склала 17,5% [6], а явка виборців була на рівні 47,3% [8]. Якщо поглянути на явку виборців то можна простежити чітку тенденцію до її поступового зниження. У порівнянні із місцевими виборами 2015 року рівень абсентеїзму збільшився майже на 7%.

Наступний аспект функціонування нової виборчої моделі стосується частки преференційних голосів виборців за кандидатів із територіальних виборчих списків. В середньому 80,7% виборців скористалися правом проголосувати за окремого кандидата з партії у територіальних виборчих округах. Перший виборчий

округ (Вараський район) якісно відрізняється за часткою преференційних голосів у порівнянні з рештою округів Рівненської області (в середньому на 5% більше голосів виборці віддали за кандидатів із територіальних виборчих списків). На місцевих виборах у європейських країнах частка преференційних голосів є нижчою. Наприклад, у Литві на місцевих виборах частка преференційних голосів становила 66%, а у Бельгії правом преференційного голосу скористалися 74% виборців [3; 10].

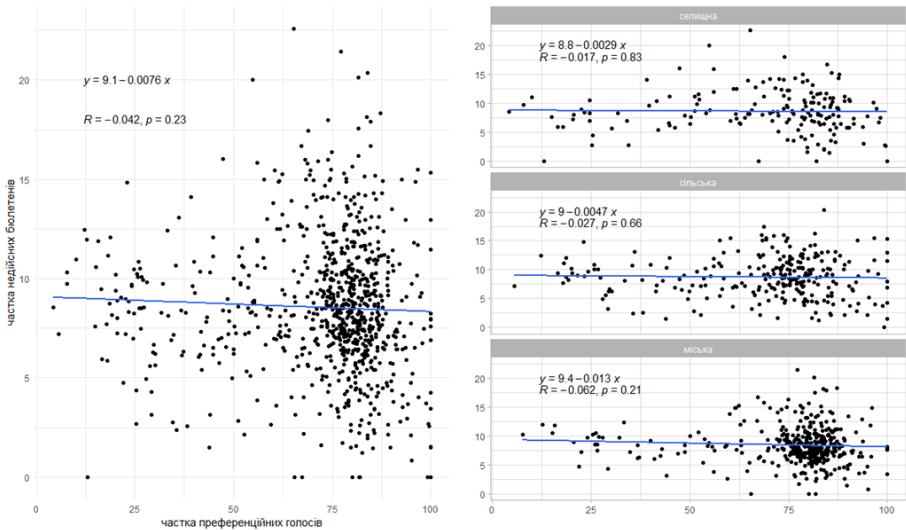

Рис. 1. Вплив частки преференційних голосів на частку недійсних бюлетенів на місцевих виборах 2020 року до Рівненської обласної ради.

Джерело: власні розрахунки на основі протоколів територіальної виборчої комісії Рівненської області.

Результати статистичного аналізу, представлені на рис. 1, вказують на відсутність статистичної залежності між часткою преференційних голосів та часткою недійсних бюлетенів. В даному випадку ми не можемо стверджувати, що із зростанням частки преференційних голосів зменшується чи зростає частка недійсних бюлетенів. Таким чином побоювання щодо зростання кількості зіпсованих бюлетенів через незрозуміння виборцями нового алгоритму електоральної поведінки не виправдалось. У подальших дослідженнях варто звернути більше уваги на інші змінні, які можуть потенційно впливати на частку зіпсованих бюлетенів.

Найбільшу частку преференційних голосів виборців отримала “Європейська солідарність” (85,9%), “Сила і честь” (83,6%), “За Майбутнє” (83,7%), а найменшу частку преференційних голосів виборців отримала “Наш Край” (66%), “Аграрна партія України” (70%) та “Радикальна партія Олега Ляшка” (72,7%). Найвища частка преференційних голосів спостерігалася у першому територіальному виборчому окрузі (Вараський район) за партію “Сила і честь” (89,5%), а найнижча частка преференційних голосів була зафіксована теж у першому територіальному виборчому окрузі за партію “Наш Край” (47,7%). В середньому частка преференційних голосів на 4,7% менша у політичних партіях, які не подолали 5% бар’єр. Простежується значущий статистичний зв’язок між часткою преференційних голосів виборців за кожну партію та загальним рівнем підтримки відповідної політичної партії в територіальних виборчих округах (коефіцієнт кореляції Пірсона становить 0,6).

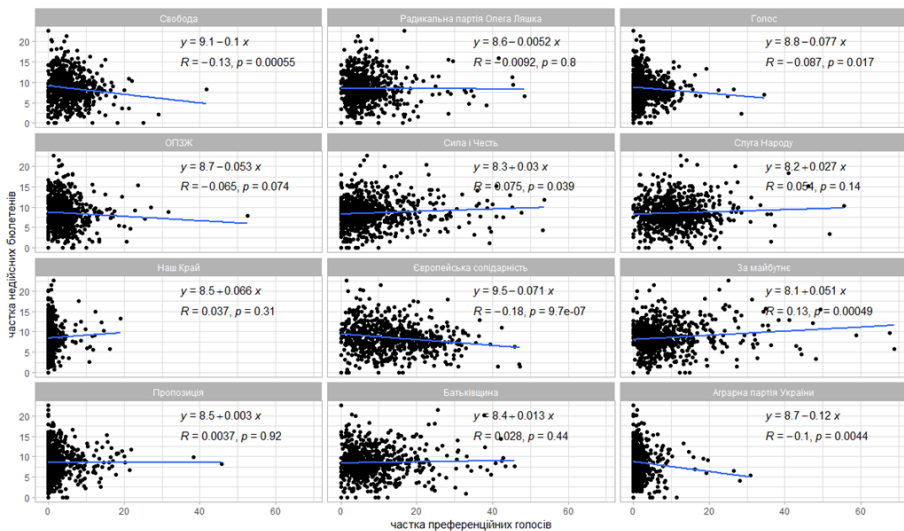

Рис. 2. Вплив частки преференційних голосів на частку недійсних бюлетенів на місцевих виборах 2020 року до Рівненської обласної ради у розрізі партій.

Джерело: власні розрахунки на основі протоколів територіальної виборчої комісії Рівненської області.

Якщо проаналізувати вплив преференційних голосів на частку недійсних бюлетенів у розрізі політичних партій, то можна простежити певні закономірності (рис. 2). Слабка обернена статистично значуща залежність існує між часткою пре-

ференційних голосів та часткою недійсних бюлетенів для політичної партії Свобода ($y = 9,1 - 0,1x$, $R = -0,13$), Голос ($y = 8,8 - 0,077x$, $R = -0,087$), Європейська солідарність ($y = 9,5 - 0,071x$, $R = -0,18$) та Аграрна партія України ($y = 8,7 - 0,12x$, $R = -0,1$). Тобто із зростанням частки преференційних голосів зменшується частка недійсних бюлетенів для цих політичних партій. Це може свідчити про те, що на дільницях, де було подано більше преференційних голосів, виборці цих політичних партій робили менше помилок під час голосування. Натомість існує пряма статистично значуща залежність між часткою преференційних голосів та часткою недійсних бюлетенів для політичної партії Сила і Честь ($y = 8,3 + 0,03x$, $R = 0,075$) та За майбутнє ($y = 8,1 + 0,051x$, $R = 0,13$). Позитивна кореляція між часткою недійсних бюлетенів та часткою преференційних голосів за кандидатів від цих двох політичних партій може свідчити про те, що на виборчих дільницях, де ці партії користуються більшою підтримкою, виборці припускалися більше помилок під час голосування. Додатковий аналіз отриманих результатів дозволяє стверджувати, що саме на рівні сільських виборчих дільниць простежується зростання зіпсованих бюлетенів для політичної партії Сила і Честь та За майбутнє. Кандидати у депутати від цих політичних партій ймовірно менш інтенсивну проводили роз'яснювальну кампанію серед свого електорату у сільській місцевості.

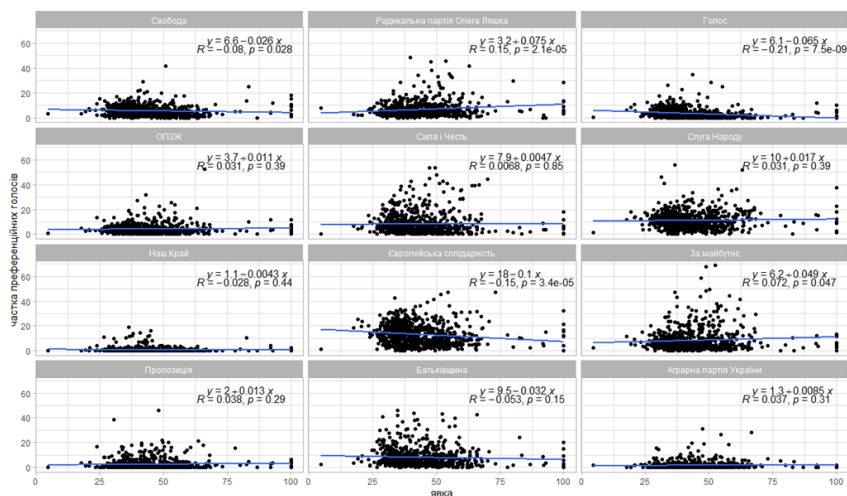

Рис. 3. Вплив явки на частку преференційних голосів на місцевих виборах 2020 року до Рівненської обласної ради у розрізі партій.

Джерело: власні розрахунки на основі протоколів ТВК Рівненської області.

Результати статистичного аналізу, представлені на рис. 3, вказують на наявність двох груп політичних партій, які мають прямий та обернений статистично значущий зв'язок між явкою та часткою преференційних голосів виборців. Для прикладу, на місцевих виборах 2014 року у Польщі, було встановлено слабку позитивну залежність між явкою та часткою недійсних бюлетенів [9]. Слабка обернена статистично значуща залежність існує між явкою та часткою преференційних голосів для політичної партії Свобода ($y = 6,6 - 0,026x$, $R = -0,08$), Голос ($y = 6,1 - 0,065x$, $R = -0,21$), Європейська солідарність ($y = 18 - 0,1x$, $R = -0,15$). Тобто із зростанням явки виборців зменшується частка преференційних голосів для цих політичних партій. Ми отримали аналогічні результати проаналізувавши вплив явки на загальну підтримку політичних партій. Це може свідчити про те, що на виборчих дільницях, де була більша явка, виборці цих політичних партій менше підтримували політичну партію та менше використовували право преференційного голосу. Натомість існує пряма статистично значуща залежність між явкою та часткою преференційних голосів для політичної партії Радикальна партія Олега Ляшка ($y = 3,2 + 0,075x$, $R = 0,15$) та За майбутнє ($y = 6,2 + 0,049x$, $R = 0,072$). Позитивна кореляція свідчить про те, що на виборчих дільницях, де була більша явка, виборці віддавали більше переваги цим політичним партіям та використовували право преференційного голосу. Виявлені закономірності потребують більш детального аналізу у наступних дослідженнях. Однак, аналіз електоральної поведінки свідчить про те, що електорат політичної партії Свобода, Голос та Європейська солідарність був асиметричним, тобто в основному сконцентрований у міських територіальних громадах. Тоді як найнижча явка виборців у Рівненській області спостерігалася саме на рівні міських громад (36,1%), а на рівні сільських та селищних громадах суттєво більшою (45,7% і 43,2% відповідно). Найбільшу електоральну підтримку на рівні сільських громад серед усіх політичних партій мала Радикальна партія Олега Ляшка та За майбутнє [15].

Найбільша явка спостерігалася на рівні сільських та селищних територіальних громадах (45,7% і 43,2% відповідно), тоді як на рівні міських громад явка в середньому менша на 5% (36,1%). Варто зазначити, що під час визначення меж територіальних виборчих округів спостерігається нерівномірний поділ за кількістю виборців. Кількість виборців у третьому окрузі (Сарненський район) на 45% більше у порівнянні з сьомим округом (Рівненський район). Така диспропорція вплинула і на представленість депутатів з відповідних округів у Рівненській обласній раді (4 депутати представляють 7 округ, а 9 депутатів представляють 3 округ). Таким чином кількість виборців яка припадає в середньому на одного обраного депутата варіюється від 12 до 20 тисяч виборців.

Важливим дослідницьким аспектом у функціонуванні пропорційної виборчої системи із гнучкими списками є власне право преференційного голосу. Очі-

кується що кандидати у депутати прагнуть максимізувати ймовірність перемоги на виборах та отримати преференційні голоси. Політичні партії, в свою чергу, теж прагнуть максимізувати кількість мандатів у представницьких органах. Тому очевидною стратегією політичної партії є розміщення кандидатів у територіальних виборчих округах таким чином, щоб отримати більше преференційних голосів, оскільки кожен додатковий преференційний голос є голосом за партію.

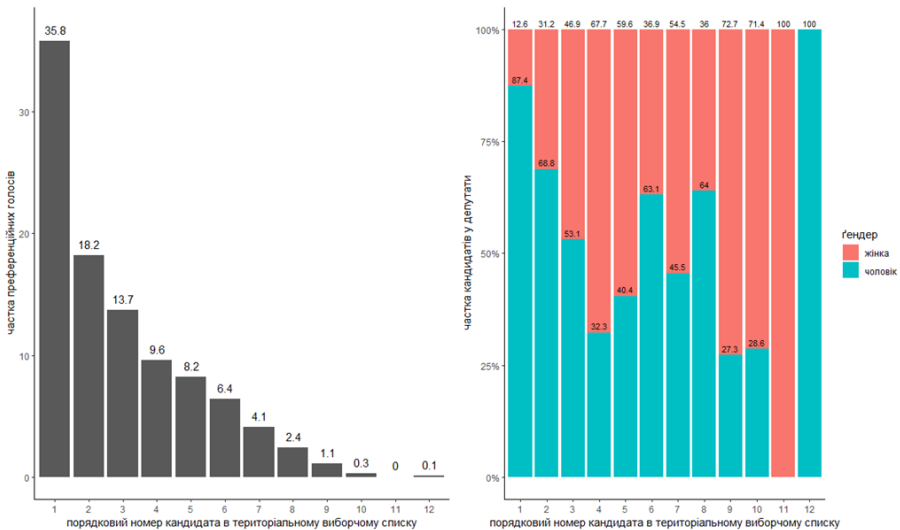

Рис. 4. Частка преференційних голосів та частка кандидатів на місцевих виборах 2020 року до Рівненської обласної ради в залежності від порядкового номеру в територіальному виборчому списку.

Джерело: власні розрахунки на основі протоколів територіальної виборчої комісії Рівненської області.

Загалом 80,7% виборців скористалися правом преференційного голосування на місцевих виборах 2020 року до Рівненської обласної ради. На рис. 4. простежується чіткий асиметричний розподіл щодо загальної частки преференційних голосів поданих за кандидатів відповідно до їх порядкового номеру у територіальному виборчому списку. Тобто, у середньому, кандидати, які займають перші місця, отримують близько третини всіх преференційних голосів. Частка преференційних голосів вдвічі менша для кандидатів, які займають другі місця у списках, але тенденція до спадання частки голосів згладжується близько четвер-

того та п'ятого місця у списку. Однак, така закономірність не є виключно українським кейсом, оскільки асиметрична підтримка кандидатів є звичним явищем в інших країнах, де функціонує виборча система з преференційним голосуванням [5].

Дотримання 40% гендерної квоти вимагало від політичних партій додаткових організаційних зусиль, оскільки у кожній п'ятірці партійного списку повинно бути два кандидата іншої статі. Відтак основними критичними позиціями є місця у нижній частині списку. Аналіз розміщення кандидатів у територіальних виборчих списках вказує на те, що близько 70% кандидатів, що обіймали з першої до третьої позиції, були чоловіки. Поряд з тим простежується закономірність, що частка кандидатів-жінок поступово зростає і становить абсолютну більшість тільки на четвертій і п'ятій сходинці та дев'ятій і десятій. Тобто у більшості випадків політичні партії підійшли формально до процесу розміщення кандидатів у територіальних виборчих списках. Усі кандидати-жінки (шість), які отримали мандат в результаті преференційних голосів, посідали першу та другу сходинку у територіальному виборчому списку. Таким чином, кандидати-жінки отримують значно менше преференційних голосів (у середньому на третину менше), ніж кандидати-чоловіки. Наприклад у Бельгії простежується обернена залежність, де кандидати-чоловіки отримують значно менше преференційних голосів (у середньому на чверть менше), ніж кандидати-жінки [2].

У порівнянні з попереднім скликанням Рівненської обласної ради частка жінок збільшилася вдвічі і становить 26,6% від складу ради. Одна жінка отримала мандат за рахунок першого місця у єдиному партійному списку (Лозова Оксана від "Радикальна партія Олега Ляшка"). Ще четверо жінок отримали мандати за рахунок набрання необхідної мінімальної кількості преференційних голосів виборців (Богатирчук-Кривко Світлана та Острожчук Ярослава від "Європейська солідарність", Мариніна Людмила від "Слуга Народу", Черній Алла від "Батьківщина"). Варто зазначити, що існує суттєва диспропорція у кількості голосів виборців поданих за обраних депутатів. Зокрема максимальна кількість набраних голосів належить Дехтярчук Олександрю від "Європейська солідарність" (5112 голосів виборців), а мінімальну кількість голосів отримала Макачук Катерина від "Сила і Честь" (43 голоси виборців).

Найбільша частка жінок серед кандидатів у депутати була присутня у виборчих списках політичної партії "Батьківщина" (50%), "Пропозиція" (46,2%), "За Майбутнє" (45,9%) та "Європейська солідарність" (45,2). Тоді як найнижча частка жінок була у списках партії "Слуга Народу" (40,8%). Не зважаючи на суттєву варіацію кількості жінок серед кандидатів у депутати, показник співвідношення голосів чоловіків до голосів жінок вказує на те, що в середньому підтримка чоловіків була в два рази більшою за підтримку жінок.

Із 64 депутатів Рівненської обласної ради 35 депутатів (54,7%) одержали свої мандати за єдиними партійними списками у порядку визначеними з'їздом політичних партій. Для порівняння, серед депутатів обласних рад України за єдиними партійними списками було обрано 47,1% депутатів [21, с. 73]. Таким чином на обрання абсолютної більшості депутатів Рівненської обласної ради виборці не мали впливу. Варто зазначити, що 26 депутатів не набрали необхідного мінімуму від виборчої квоти, щоб можна було просуватися списком вгору. Цей мінімум становив 1104 голосів виборців (25% від виборчої квоти до Рівненської обласної ради у 4415 голосів). З них 12 жінок стали депутатками ради (75% від усіх обраних жінок), що свідчить на користь гендерної квоти. У Рівненській обласній раді минулого скликання серед депутатів було тільки 9 жінок. Якщо не враховувати 7 гарантованих мандатів, через обіймання першої позиції у єдиному партійному списку, то з 26 обраних депутатів 22 пройшли за єдиними партійними списками. Також було зафіксовано 17 випадків, коли кандидати в депутати не пройшли за територіальними виборчими списками, хоча подолали необхідний мінімум від виборчої квоти. Цікавим є факт, що тільки 13 депутатів (20,3%) змогли піднятися на "прохідне" місце завдяки преференційним голосам виборців (4 депутата від "Європейська солідарність", 3 депутата від "Батьківщина" та по два депутати від "Слуга Народу", "Сила і Честь", "За Майбутнє"). Якщо взяти до порівняння результати преференційних голосів на виборах до Львівської обласної ради (19%) [11] та Харківської обласної ради (20%) [21] то можемо простежити подібний ефект від преференційних голосів виборців. Тобто потрапити до обласних рад у зазначених регіонах вдалося кожному п'ятому депутату завдяки преференційним голосам виборців.

Висновки. Проаналізувавши основні нововведення у виборчому законодавстві щодо місцевих виборів в Україні у 2020 році ми дійшли наступних висновків. Частка преференційних голосів виявилась відносно високою, водночас була не достатньою щоб протистояти монополії політичних партій у питанні, кому бути депутатом обласної ради. Поряд з тим простежуються дві закономірності. Зростання преференційних голосів виборців збільшує загальну підтримку політичних партій у відповідному виборчому окрузі. Зменшення загальної підтримки політичної партії призводить до зміщення обраних депутатів за рахунок єдиного партійного списку. Гендерна квота спрацювала через єдині партійні списки.

Не підтвердилася перша гіпотеза щодо частки преференційних голосів та частки недійсних бюлетенів, але частково підтверджується в розрізі електорату певних політичних партій. Тобто на виборчих дільницях, де було подано більше преференційних голосів за політичні партії Свобода, Голос, Європейська солідарність та Аграрна партія України, виборці цих партій робили менше помилок під час голосування. Тоді як для політичної партії Сила і Честь та За майбутнє підтве-

рджуються гіпотеза, що дозволяє стверджувати, що виборці цих партій робили більше помилок під час голосування. Особливо така закономірність простежується на рівні сільських виборчих дільниць. Частково підтверджується друга гіпотеза щодо впливу явки на підтримку політичної партії та частки преференційних голосів за кандидатів від певної політичної партії. Тобто на виборчих дільницях де зростала явка виборців, зменшувалась частка преференційних голосів для політичної партії Свобода, Голос та Європейська солідарність. Тоді як для політичної партії Радикальна партія Олега Ляшка та За майбутнє підтверджується гіпотеза, що дозволяє стверджувати, що зі зростанням явки, зростала підтримка та частка преференційних голосів для цих партій. Поясненням таких закономірностей є електоральна підтримка цих політичних партій. Електорат політичної партії Свобода, Голос та Європейська солідарність був в основному сконцентрований у міських територіальних громадах (найнижча явка виборців), а електорат Радикальна партія Олега Ляшка та За майбутнє був сконцентрований у сільських громадах (найвища явка виборців). Підтвердилася третя гіпотеза щодо порядкового номеру кандидата у територіальних виборчих списках та часткою преференційних голосів. Кандидати, які посідали перші позиції у списках, отримали в середньому третину усіх преференційних голосів.

Якби кількість мандатів розподілялася суто за преференційними голосами виборців, то кількість жінок залишилася на рівні попереднього скликання або й менше, а четвертій частині обраних депутатів, за чинною виборчою системою, довелося б поступитися мандатами своїм колегам, які подолали необхідний мінімум від виборчої квоти. Якщо така виборча модель буде впроваджена на парламентських виборах, то вже можна простежити певні наслідки.

Список використаних джерел:

1. Audrey A., Depauw S., Shugart M. and Chytilek R. Party nomination strategies in flexible-list systems: Do preference votes matter? *Party Politics*. 2017. Volume 23. Issue 5. P. 589–600.
2. Bouteica N., Smulders J., Maddens B., Devos C., Wauters B. «A Fair Day's Wage for a Fair Day's Work»? Exploring the connection between the parliamentary work of MPs and their electoral support. *The Journal of Legislative Studies*. 2019. Vol. 25. № 1. pp. 44–65.
3. Däubler Thomas. Do more flexible lists increase the take-up of preference voting? *Electoral Studies*. 2020. Volume 68.
4. Farrell D., Mcallister I. Voter satisfaction and electoral systems: Does preferential voting in candidate-centred systems make a difference? *European Journal of Political Research*. 2006. Vol. 45, pp. 723–749.

5. Folke O., Rickne J. Who wins preference votes? An analysis of party loyalty, ideology, and accountability to voters. *Journal of Theoretical Politics*. 2020. Vol. 32. №1, pp. 11–35.
6. Gorecki M., Pierzgański M., Stępień P. Ballot Paper Design and Vote Spoiling at Polish Local Elections of 2014: Establishing a Causal Link. *East European Politics and Society and Culture*. 2019. № 34 (3). P. 611–636.
7. Lebediuk W. Kto wygrał wybory samorządowe na Ukrainie? *Komentarze/ Polityka*. Lublin: Centrum Europy Wschodniej, Maria Curie-Skłodowska University. № 27.
8. Nieważne głosy, ważny problem. Wyniki badania kart do głosowania w wyborach do sejmików województw 2014 / Adam Gendźwiłł, Mikołaj Cześniak, Jarosław Flis, Jacek Haman, Anna Materska-Sosnowska, Bartłomiej Michalak, Paweł Pietrzyk, Jarosław Zbieranek. Warszawa: Fundacja im. Stefana Batorego, 2016. 170 s.
9. Sleszyński P., *Analiza rozkładu przestrzennego głosów nieważnych w wyborach samorządowych*. Warszawa, 2011.
10. Wauters B., Thijssen P., Van Erkel P. Preference Voting in the Low Countries: A Research Overview. *Politics of the Low Countries*. 2020. Volume 2. Issue 1.
11. Бойко Н. Наскільки відкритими виявилися „відкриті списки”? 2020. URL: <https://voxukraine.org/naskilki-vidkritimi-viyavilis-vidkriti-spiski/> (дата звернення: 12.10.2022).
12. Виборчий кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#> (дата звернення: 02.10.2022).
13. Документи територіальної виборчої комісії. URL: <https://ror.gov.ua/dokumenty-teritorialnoyi-viborchoyi-komisiyi> (дата звернення: 12.10.2022).
14. Лебедюк В. Ефекти виборчої реформи на місцевих виборах 2020 року в Україні: регіональний контекст. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2022. № 42, с. 260–267.
15. Лебедюк В. Недійсні бюлетені і преференційне голосування на місцевих виборах 2020 року в Україні. *Politicus*. 2022. № 3. с. 25-33.
16. Остаточний звіт за результатами спостереження Громадянської мережі ОПОРА на місцевих виборах–2020. URL: https://www.oporaua.org/report/vybory/mistsevi-vybory/mistsevi_2020/zvit-mistsevi-vybory_2020 (дата звернення: 12.10.2022).
17. Офіційний вебсайт Центральної виборчої комісії України. URL: https://cvk.gov.ua/vybory_category/mistsevi-vibori.html (дата звернення: 12.10.2022).
18. Політичні партії і вибори: українські та світові практики: зб. ст. і тез за результатами п'ятої міжнародної наук. конф. «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведи) від 28

листопада 2020 року / за ред. Анатолія Романюка і Віталія Литвина. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2021. Вип. 5. 388 с.

19. Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів : Закон України від 10.07.2010 № 2487-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2487-17> (дата звернення: 01.10.2022).
20. Про місцеві вибори : Закон України від 14.07.2015 № 595-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-19> (дата звернення: 01.10.2022).
21. Фісун О., Авксентьев А. Дворівнева пропорційна виборча система в Україні: крос-регіональний аналіз першої апробації. Політичні дослідження / Political Studies: Український науковий журнал. 2021. Вип. 2. С. 62–79.

Володимир (Зеєв) Ханін
PhD, доктор політичних наук, професор
Відділення політичних наук
Університет імені Бар-Ілана
(Ізраїль)

Вибори 2019-2022 рр. як дзеркало кризи та трансформації партійно-політичної системи Ізраїля

Дискусії щодо стану та перспектив парламентської демократії в єврейській державі в професійних, інформаційних і суспільних колах в Ізраїлі триває вже не перший рік. Основним тригером цих обговорень є якщо не криза, то очевидно нестійкість партійно-політичної системи країни. А головне дослідницьке питання, хвилююче як академію, так і широкі маси – чи маємо ми справу з вже не першим в історії Ізраїля ситуативним збоєм, який з часом, як і попередні, вдасться перебороти? Чи мова йде про системну кризу партійно-політичної системи Ізраїля, базові елементи якої були закладені ще за декілька десятиліть до створення самої Держави?

Історична ретроспектива

Майже два десятиліття після «електорального перевороту» 1977 р. (який поклав кінець епосі «напів-конкурентної демократії» кінця 1940-х початку 1970-х рр. на чолі з неподільною правлячою помірною лівою партією МАПАЙ Авода) і до середини 90-х років. XX століття політична ситуація в країні визначалася суперництвом двох великих парій. А саме правоцентристської Лікуд («Згуртування») та лівоцентристської Авода (Партія праці), які стоять на чолі відносно згуртованих відповідно «правого» та «лівого» партійно-політичних блоків.¹ У сумі, отримуючи більше половини мандатів у Кнесеті (парламенті), обидві «великі партії» могли дозволити собі вести переговори «з позиції сили» зі своїми потенційними партнерами при формуванні «правої» або «лівої» коаліції. І, тим більше, у разі формування уряду національної єдності, що виникали в результаті угоди двох провідних партій, що саме по собі стало предметом академічних дискусій, чи є цей факт сві-

¹ Див. детальніше: Alan Arian and Asher Arian, *The Second Republic: Politics in Israel* (Chatham, NJ: Chatham House, 1997).

дченням стійкості партійного та електорального компонентів ізраїльської моделі парламентарної демократії, чи, навпаки, їхньої слабкості.¹

Але вже в середині 1990-х рр., коли електорально-політична система країни вступила в період, який часто називається «партійним поліморфізмом», інститут «великих партій» фактично припинив своє існування. Майже чверть наступного століття число мандатів, які мали фракції двох «великих» партій у Кнесеті, за рідкісним винятком, не перевищувало більше чверті складу Кнесету, що за будь-яких обставин робило фракції правлячих парій меншістю навіть у вузькій правлячій коаліції. І навпаки зростав сукупний потенціал їхніх конкурентів за голоси «лівих» та «правих» виборців.² Цей процес став відповіддю на глибокі зміни, що відбулися в Ізраїльському суспільстві – його перетворення з «унітарного» на плюралістичне, легітимація ідеї мультикультуралізму, зростання політичної ваги нових еліт та різних соціальних, культурних та общинних груп.³

З кінця першого десятиліття нового століття базовим був уже інший тип партійних союзів, завданням яких було вже не стільки досягнення політичного домінування в країні в цілому, а забезпечення відносної переваги над супротивниками з протилежного табору. Самі блоки виглядали як платформа «конкурентного співробітництва» провідних (тобто «колишніх великих») у кожному таборі партій з тими секторальними рухами, що приєднуються до них, лідери яких зацікавлені вийти за початкові рамки своїх громад на загально-ізраїльську арену.⁴

Підсумком стала зростаюча залежність лідерів цих партій при формуванні уряду від середніх і дрібних політичних фракцій, кожна з яких, увійшовши до уряду, по суті, отримувала «ключ від коаліції», а разом з ним – вага та вплив, непропорційний їх розмірам та підтримці у суспільстві. Будь-які внутрішні розбіжності між членами коаліції могли призвести і часто призводили до урядової кризи та позачергових виборів – через це вибори відбувалися все частіше, а каденції Кнесета – все коротші. По суті, за останні два десятиліття з 9 минулих скликань Кнесета цього часу більш-менш повну 4-річну каденцію вдалося провести лише двом з них – 18-му (2009-2013) та 20-му (2015-2019 рр.). Ще два скликання Кнесета пропрацювали близько 3-х років, каденції решти п'яти були ще коротшими. Своєрідний антирекорд поставив Кнесет 21 скликання, обраний 9 квітня 2019

¹ Див., наприклад: Elazar Daniel J. and Sandler Shmuel, eds. *Who's the Boss in Israel? Israel at the Polls, 1988–1989* (Detroit: Wayne State University Press, 1992).

² Asher Arian and Michal Shamir, “A Decade Later, the World Had Changed, the Cleavage Structure Remained: Israel 1996-2006”, *Party Politics*, Vol 14 (November 1, 2008), pp. 685-705.

³ Див.: *Новые элиты Израиля*/Под. ред. Э. Бен-Рафаэля, Б. Нойбергера и др. – Иерусалим: Дом Бялика, 2007 (на иврите).

⁴ В. (З.). Ханин, *Партийно-политические структуры и электоральный процесс в Израиле в начале XXI века*. – М.: ИБВ, 2014, сс. 17 – 34.

року та розпущений лише через п'ять місяців – 3 жовтня того ж року. З того моменту і, по суті, по сьогоднішній день Ізраїль перебуває в стані виборчих кампаній, що переходять одна в одну. Сформований наприкінці грудня 2022 р. вже шостий уряд лідера правоцентристської партії Лікуд («Згуртування») Біньяміна («Бібі») Нетаньяху та його союзників – фракцій консервативних релігійних сіоністів і релігійних ультра-ортодоксів (т. зв. «Харедим») має, здавалося б, комфортну більшість у 64 зі 120 парламентських мандатів. Проте вже через місяць ініційований ними пакет юридичних і цивільних реформ спровокував найбільш потужну за останні майже два десятиліття суспільно-політична криза, внаслідок чого здатність нинішнього складу Кнесету провести всю відведену законом 4-річну каденцію вже зараз викликає у коментаторів великі сумніви.

У пошуках виходу

Подібна безпрецедентна в ізраїльській історії ситуація, і явна політична безвихідь, в якій опинилася партійно-політична система Ізраїля, на думку багатьох, дозволяє говорити, що дана проблема носить системний характер і готові погодитися з думкою, яку озвучив, завершуючи свою каденцію як Президента країни Реувен (Рубі) Рівлін: «Ніколи раніше ізраїльська демократія не потребувала так її оновлення».¹

На практиці в експертних і в політичних колах обговорюються чотири пропозиції, три з яких пов'язані з прийняттям відповідних законодавчих актів у рамках тих чи інших проектів реформи політичної системи Ізраїля. Перша – це різке зміцнення виконавчої влади, і, отже, стабільності уряду шляхом запровадження «виконавчого президентства» в одній із двох його моделей – американської (всенародно обраний президент сам формує «уряд професіоналів» або європейської парламентсько-президентської (президент формує уряд, що складається з політиків, відповідальних також і перед Кнесетом). Друга ідея – це перехід від історично прийнятої в Ізраїлі пропорційної виборчої системи (голосування за партійні списки) до мажоритарної системи (за виборчими округами), завдяки чому в Кнесеті домінуватимуть дві-три великі партії, які мають розвинену інфраструктуру та базу в місцевих органах влади.² І третя – різке підвищення електорального бар'єру, тобто мінімальної частки – частка голосів, яку має отримати виборчий список для того, щоб брати участь у розподілі парламентських місць.

¹ Reimagining Democracy. 29 October 2020 At 10:30 AM <https://en.idi.org.il/events/32701>

² Див. наприклад, Ашер Ариан, Давид Нахмиас и Рут Амир, *Системы управления и исполнительная власть в Израиле*. – Иерусалим: Израильский Институт демократии, 2002. – Сс.150 – 186 (на иврите).

За всією зовнішньою привабливістю цих ідей ймовірність їхньої реалізації вкрай сумнівна. Перша викликає в суспільстві небезпідставні побоювання, що її результатом може стати надмірна концентрація влади в руках вузької групи лідерів та/або тих, що стоять за ними еліт – з усіма вихідними витратами для ізраїльської демократії. Друга на практиці може означати «самоліквідацію» дрібних і середніх партій і втрату общинними групами, що стоять за ними, можливості впливати на процес прийняття загальнонаціональних політичних рішень. Третя також мало ймовірна у ситуації, коли лідери якраз великих партій, схильних, навпаки, підтримати ідею зниження електорального бар'єру для того, щоб у Кнесет пройшло більше їхніх «природних союзників». (Поки що вимушених докладати чималих зусиль до об'єднання своїх потенційних сателітів).

На відміну від трьох попередніх, четверта ідея пов'язана з різними партійно-електоральними стратегіями в рамках існуючої системи: створення широких і стійких (а не «технічних») передвиборчих блоків, здатних забезпечити своїм ініціаторам однозначну і безперечну перемогу на виборах.

Спроби створення таких блоків справді мали місце бути: у 2013 році це була спілка двох правоцентристських партій Лікуд та НДІ «Лікуд Бейтейну». У 2015 – блок двох лівоцентристських партій Авода (Партія праці) та Ха-Тнуа («Рух»), «Сіоністський табір». На трьох виборах 2019-2020 років. – блок «Кахоль-Лаван» («Біло-блакитні», за кольорами ізраїльського прапора) – союз двох центристських – Телем («Колія», або «Напрямок руху») та «Хосен ле-Ісраель» («Стійкість Ізраїля») та лівоцентристської «Єш атид» («Є майбутнє») партій. Як показала практика, всі ці проекти не пережили більш ніж одну повноцінну каденцію Кнесету.

Крім неминучих і зрозумілих персональних політичних амбіцій політиків, причиною їхнього розпаду, зважаючи на все, був набір вбудованих протиріч. І головне з них – що претендуючи на роль партії влади та основного центру сили в політичній системі країни, такі блоки, окрім право- або лівоналаштованого ядра (в ізраїльському політичному лексиконі – «домашнього електорату») традиційних виборців партій, що входять до них, змушені також звертатися до широких верств помірковано налаштованих виборців у центрі політичного спектру. Тому пошук загальної платформи для цих різномірних сегментів, навіть якщо в якийсь момент і вдається це зробити, неминуче перетворює їх на короткотерміновий одноразовий проект.

Більше шансів, теоретично, можуть мати ініціативи, націлені не так на традиційну нішу власне партій центру, які намагаються втиснутись у вузький проміжок між провідними партіями «широкого правого» та «широкого лівого табору». Скільки претендують на роль «центристської партії влади» і, висунувши привабливого лідера або ідею, освоїти, крім 4-5 «плаваючих» між широким правим і лі-

вим табором мандатів, також найбільші сегменти помірних флангів політичного спектру країни, і очолити уряд.

Що час від часу і трапляється, але опинившись в опозиції, і такі партії негайно демонструють тенденції до розпаду на елементи, з яких вона свого часу була сконструйована.

Найбільш яскравим прикладом була створена 2005 року Аріелем Шароном на платформі його плану «одностороннього відокремлення від палестинських територій» партія «Кадіма» («Вперед»). Під керівництвом Ехуда Ольмерта, який замінив Аріеля Шарона через кілька місяців, Кадіма завоювала 29 мандатів на виборах наступного року і стала правлячою партією, але вже до початку 2008 року практично вичерпала свою початкову ідею і потенціал «широкого центристського проекту». І проіснувала на політичній арені країни ще півдесятиліття лише тому, що, сильно «полівівши», зуміла, вже під керівництвом Циппи Лівні, витіснити партію Авода (партія Праці) з ніші головної політичної сили «широкого» лівого табору. Провівши в опозиції майже всю каденцію Кнесету 19 скликання (2009-2013 рр.), до її кінця ця партія розкололася, і тихо згасла в наступному Кнесеті, завоювавши, під керівництвом колишнього начальника Генштабу ЦАХАЛу Шауля Мофаза, який змінив Лівні, на виборах 2013 року лише два мандати.¹

У наступні роки на нішу, що звільнилася, претендували три політичні ініціативи, кожна з яких була, по суті, «реінкарнацією» однієї з трьох версій колишньої «центристської партії влади». Спадкоємцем Кадіми епохи Ципі Лівні фактично стала партія «Еш атид» (ЄА), створена відомим телеведучим Яіром Лапідом на початку 2011 року, яка викинула тоді гасла «боротьби за статус та права середнього класу, що несе на собі основне навантаження податкових та цивільних обов'язків». І зуміла стати головним бенефіціаром тих, хто прокотився країною влітку і восени 2011 року, хвиля протестів проти дорожнечі житла та загального підвищення вартості життя, яка на своєму піку вивела на вулиці міст Ізраїля сотні тисяч демонстрантів. Ця стратегія відразу принесла партії 19 мандатів на виборах 2013 року, з якими Еш Атід і увійшла до третьої урядової коаліції Біньяміна Нетаньяху, де лідер ЄА Яір Лапід зайняв посаду міністра фінансів.

У 2015 році фракція ЄА, зменшившись до 11 мандатів, залишилася в опозиції, але поступово почала знову посилюватися, підбираючи «відпадаючих» від Аводи виборців з числа «старих мапайників» (представників сімей, які раніше поколіннями голосували за Аводу та її попередницю – помірковану-соціалістичну партію).) і голоси, що «плавають» між лівим та правим блоком. А також, у стилі

¹ Детальніше див.: Владимир (Зеєв) Ханін, *Партийно-политические структуры и электоральный процесс в Израиле в начале XXI века.* – М.: ИБВ, 2014. (Гл. 3 - Кадима: взлет падение «партии центра»). Сс. 63 – 89.

«партій центру» в їхній розширеній версії, висунула претензії на помірні сегменти широкого правого табору, намагавшись захопити їх досить розпливчастою схемою Яіра Лапіда про «протистояння між екстремістами праворуч і ліворуч, які намагаються помістити реальність у звичні ідеологічні моделі».¹

На новому витку ЄА, не відмовляючись повністю від теми боротьби за права середнього класу, наголосила на соціально-цивільній проблематиці, яка включала два основні сюжети. Перший – це проблема боротьби з корупцією, яка привернула громадську увагу у зв'язку з поліцією, що розслідується (і постійно зливаються в пресу), рядом підозр щодо Прем'єр-міністра. А також роздратування «повзучим», що зростає у значної частини суспільства, як вважали прихильники такої точки зору, зміною історичного статус-кво між світським і релігійним населенням країни на користь релігійних громад і організацій. Що було темою, яка отримала таке потужне звучання на «тритактих» виборах 2019-2020 років.

Паралельно, однак, з'ясувалося, що на ті самі ролі, голоси та тематику є й інші претенденти. Серед них був колишній начальник Генштабу, а у 2013-2016 роках. міністр оборони Ізраїля Моше («Буги») Яалон. Наприкінці лютого 2018 року він приступив до формування власної поміркованої-центристської партії, на чолі якої він мав намір балотуватися в Кнесет 21-го скликання, обіцяючи скласти «альтернативу» Бін'яміну Нетаньяху, і як і інші претенденти на цей статус, роблячи заяву на помірний фланг Лікуди. На практиці центристський проект М. Яалона «Телем» поступово набував рис Кадіми у версії Шауля Мофаза – також як Яалон, у минулому начальника Генштабу та міністра оборони. Причому, зважаючи на тодішні соціологічні дані, без особливих шансів пройти підвищений з того часу електоральний бар'єр. І під саму завісу каденції 20-го Кнесета у Яалона та Лапіда з'явився новий серйозний суперник: ще один колишній начальник Генштабу ЦАХАЛу Бенні Ганц. Наприкінці грудня 2018 року, тобто вже під час виборчої кампанії у Кнесет 21-го скликання Ганц оголосив про створення нової політичної партії «Хосен ле-Ісраель» («Стійкість Ізраїля»), куди він залучив ще одного колишнього начальника генштабу ЦАХАЛу Габі Ашкеназі. Судячи з ентузіазму, який цей крок викликав у різних сегментах помірнього центру, в особі даного проекту, якому опитування одразу почали передбачати двозначне число мандатів, могло йтися про довгоочікувану багатьма «реінкарнацію» Кадіми в її центристській версії «Шарона-Ольмерта». У всякому разі, конкуренти Ганца сприйняли його заяву цілком серйозно, і вважали за краще прийняти пропозиції союзу, що надійшли від нього.

¹ Susan S. Glasser, "The Man Who Would Beat Bibi", *Politico*, March 24, 2017, <https://www.politico.com/magazine/story/2017/03/benjamin-netanyahu-israel-politics-yair-lapid-interview-214945>

Наприкінці січня 2019 р. було оголошено про об'єднання Хосен ле-Ісраель і «Телем», а буквально за день до остаточного терміну подання списків до виборчої комісії 21 лютого 2019 року до спільного блоку з партіями «трьох генералів» Яір Лапід приєднав і свою партію. Це об'єднання, що отримало назву «Кахоль-Лаван», стало своєрідною «парасолькою» для всіх трьох зазначених вище версій колишньої «Кадіми», а Бені Ганц – новою надією ліволіберальних політичних та корпоративно-ділових еліт «Першого Ізраїля», що вирости з державно-профспілкового сектору економіки.

Наступні події показали, що незважаючи на початковий ентузіазм, блок «Кахоль-Лаван» якому опитування пообіцяли 35 депутатських мандатів - що згодом і сталося - повторив шлях всіх ізраїльських проектів, які претендують на статус центристської партії влади. Однак ці події вже мали зовсім інший соціально-політичний контекст.

Електоральний марафон 2019-2022 років.

Безпрецедентність ситуації стала очевидною, коли вперше в ізраїльській політичній історії ні глава Лікуда Біньямін («Бібі») Нетаньяху, ні його тодішній головний суперник, лідер блоку Кахоль-Лаван Бенні Ганц двічі не зумів реалізувати отриманий ним, за підсумками виборів, що відбулись у квітні та вересні 2019 р., до Кнесету 21 і 22 скликання, мандат формування уряду. І якщо в першому випадку, вичерпавши відведений законом час для формування правлячої коаліції, глава кабінету вважав за краще просто розпустити парламент і піти на нові дострокові вибори, то у другому випадку цей мандат повернули Президенту країни. А потім передано лідерові «Кахоль-Лаван» Бенні Ганцу, який також не впорався з покладеною на нього місією. Так само це не вдалося йому і після третіх за рахунком у цьому списку виборів у березні 2020 років у Кнесет вже 23 скликання, коли Ганц, згідно з кількістю фракцій, які порекомендували його на пост Прем'єр-міністра, першим отримав шанс на формування уряду.

Причиною, у всіх трьох випадках, став «фактор Авігдора Лібермана», лідера створеної ним у грудні 1999 року «світської правої» партії «Наш дім - Ізраїль» («Ісраель Бейтейну», НДІ), чия основна маса виборців, як і сам Ліберман, є урожденцями країн колишнього СРСР. Відставка Лібермана з другого за значенням у виконавчій політичній ієрархії країни посту міністра оборони, який він обіймав у 2016-2018 роках у четвертому уряді Біньяміна Нетаньяху, і вихід його партії з коаліції і дала поштовх процесу, який призвів до дострокових виборів у Кнесет в квітні 2019 року. І саме отримані цією партією у квітні 2019 року – 5, у вересні – 8, а у березні 2020 року – 7 мандатів стали свого роду, «libra tongue» між таборами Ганця та Нетаньяху.

Кожен із них міг розраховувати, крім мандатів власних фракцій, на підтримку потенційних союзників по «широкому правому» та «широкому лівому» таборах. Тобто, відповідно, з одного боку, релігійних партій, а з іншого боку – лівих та ультралівих списків. Що сумарно могло дати блоку потенційних прихильників Нетаньяху у квітні 60 та вересні 2019 р. 55 мандатів, а блоку потенційних прихильників Ганця – відповідно, 55 та 57 мандатів. Тобто ні тому, ні іншому, без підтримки НДІ, цього виявилось недостатньо для отримання більшості, але ні той, ні інший цієї підтримки не знайшов.

Виник політичний глухий кут, який, з одного боку, став підсумком як неготовності Нетаньяху утиснути інтереси своїх стратегічних партнерів з рухів, які представляють інтереси релігійних євреїв-ультраортодоксів (т. зв. «харедим») – сефардської партії ШАС та ашкеназького блоку Єврейство Тори (Є) і прийняти необхідний Ліbermanом пакет цивільних реформ. Насамперед – довести до кінця ухвалений Кнесетом ще у 2018 р. у першому читанні Закон про заклик молоді харедим у ЦАХАЛ та їх подальшу інтеграцію на ринку праці, де цей сектор представлений диспропорційно нижче за інші єврейські сегменти суспільства. Тобто реалізувати проект, який став символом затребуваної у суспільстві ідеї «рівного розподілу громадянського та фінансового тягаря». З іншого боку – нездатності Ганця реалізувати пропонувану тим самим Ліbermanом ідею створення «широкого ліберального уряду», куди б увійшли обидві провідні партії – Лікуд і «Кахоль-Лаван», без участі «не-сіоністів» - харедим і анти-сіоністів з Об'єднаного арабського списку (ОАС), з якими лідер НДІ рішуче відмовлявся перебувати у коаліції.

Ця ситуація зберігалася і в перші місяці після наступних, третіх поспіль виборів у Кнесет. Правляча партія Лікуд Біньяміна Нетаньяху в союзі з двома партіями релігійних ультра-ортодоксів - «Єврейство-Тори» та ШАС та блоком релігійних сіоністів «Яміна» у сумі отримали у березні 2020 року 58 мандатів (з них 36 сам Лікуд). Їхній основний суперник, блок «Кахоль-Лаван» Бенні Ганца та його можливі партнери з об'єднаного списку партій Авода-Гешер та Мерець, у сумі отримали ще менше – 40 (відповідно, 33 та 7) місць у Кнесеті. Таким чином, ні Нетаньяху, ні Ганц навіть з урахуванням того, що його на посаду прем'єр-міністра порекомендували також 15 членів Об'єднаного арабського списку – не мали необхідного мінімуму в 61 із 120 мандатів Кнесету для формування право-релігійної чи лівоцентристської коаліції.

Таким чином, у точній відповідності до передвиборних прогнозів, знову ключовим фактором виявилася партія «Наш дім – Ізраїль», яка цього разу завоювала 7 мандатів, майже 6 з яких були отримані в середовищі вихідців з колишнього СРСР. На відміну від виборів у квітні 2019 року, коли фракція НДІ порекомендувала Біньяміна Нетаньяху, і у вересні ц. р., коли вона утрималася від підтримки

будь-яких кандидатів, цього разу Ліberman вирішив підтримати Бенні Ганца, що дозволяло йому першим спробувати сформувати уряд.

Проте Ганц майже не мав шансів на те, щоб скласти його «вузький варіант». Ганц прийняв практично всі умови Ліberman, але головна перешкода вимога про «сіоністський уряд без арабських партій і «харедим» нікуди не поділася. Не кажучи вже про те, що і публіка, судячи з опитувань, не була в захваті від ідеї уряду, що включає ОАС або навіть спирається на зовнішню підтримку антисіоністських арабських партій. Наприклад, в опитуванні, проведеному на початку березня 2020 року на замовлення газети «Ісраель Хайом», проти такої ідеї виступали 55% опитаних та лише 31% респондентів виступали за такий варіант. До того ж, з думкою більшості також виявилися солідарними щонайменше троє правоналаштованих депутатів від блоку «Кахоль-Лаван».¹ Таким чином, на порядку денному знову постало питання про створення «широкого уряду національної єдності», на чому Ліberman наполягав напередодні і після виборів до Кнесету 22 скликання у вересні 2019 року - але так і не зміг «змусити», як він сподівався, лідерів Лікуди і Кахоль-Лаван, які також не зуміли тоді отримати зі своїми партнерами необхідного мінімуму мандатів, піти на компроміс. Перешкодою були неготовність керівників Лікуди відмовитись від стратегічного союзу з партіями харедим. А також відмова як мінімум двох із трьох найближчих партнерів Ганца по блоку «КахЛав» — лідера лівоцентристської партії «Еш атид» Яіра Лапіда та центристського списку «Телем» Моше Яалона — прийняти компроміс, запропонований тодішнім Президентом країни Р. Рівлін. (Згідно з його пропозицією, Нетаньяху повинен був першим обійняти посаду Прем'єр-міністра, і поступитися його Ганцю або у другій половині каденції, або відразу ж у разі винесення судом обвинувального вердикту у справах, пов'язаних з розслідуваннями, що ведуть проти Нетаньяху, за підозрами в корупції)

Власне, відродження цієї ж схеми в дещо іншій конфігурації було метою Ліberman після березневих 2020 року виборів. Було зрозуміло, що він рекомендував Ганца на посаду прем'єра зовсім не для того, щоб той став на чолі уряду «лівої меншини», а навпаки, главою уряду, що включає «Кахоль-Лаван» і Лікуду, на чолі з Нетаньяху або без нього. А потім, вважають коментатори, до цієї коаліції міг би приєднатися і НДІ.²

Шанси на створення такого уряду значно підвищилися у зв'язку з надзвичайною ситуацією, продиктованою глобальною епідемією Коронавірусу, що діс-

¹ Див.: Gideon Allon, Yehuda Shlezinger and Yori Yalon, "Israelis would like to avoid minority government, poll finds", Israel Hayom, 03/13/2020.

² Tova Lazaroff, "Lieberman's long shot, a Netanyahu ouster and a centrist secular government", The Jerusalem Post, 5 March 2020.

талася і до Ізраїля. Наприклад, проведене 13 березня т. р. опитування 12 каналу ІТВ показало, що 64% респондентів вступали за «негайне створення єдиного надзвичайного уряду з Лікуда та «Біло-блакитних» для протистояння кризі коронавірусу та його соціально-економічним наслідкам.¹ Оцінюючи ізраїльський та світовий досвід такого роду коаліційних урядів, дослідники Ізраїльського інституту демократії Офер Кеніг та (Ofer Kenig) та Данна Бландер (Dana Blander) зазначають, що у переважній більшості випадків факторами їх формування (за наявності доброї волі політиків) є стан військової, економічної або іншої надзвичайної ситуації, в якій опинилася країна, або політичний глухий кут.²

Загалом ситуація в Ізраїлі відповідала обом мотивам. Протягом майже чотирьох тижнів після виборів не було зрозуміло, чи зможуть лідери двох найбільших партій – «Лікуд» та блоку «Кахоль-Лаван» відкласти в сторону свої особисті та політичні розбіжності та сформувати уряд національної єдності, за умови якщо він існуватиме декілька років, чи тимчасовий уряд надзвичайного стану, покликаного протистояти епідемії та економічним наслідкам, викликаних нею. Або ж єдиним варіантом лишається проведення чергових, вже четвертих поспіль дострокових виборів.

Було реалізовано третій, ніким не очікуваний варіант: в квітні 2020 року, Бенні Ганц, розколовши блок «Кахоль-Лаван» (зі збереженням назви за своєю партією), дійшов згоди із Беньяміном Нетаньяху про створення уряду національної єдності (або іншими словами «уряду надзвичайного стану»), головне завдання якого полягало у боротьбі з епідемією та економічними наслідками, викликаними пандемією. У чому була причина такого кроку?

Варто зауважити, що на відміну від колишньої «Кадіми», вибудованої навколо конкретної ідеологічної концепції, з'єднувальною ідеєю блоку «Кахоль-Лаван» була не стільки концепція створення альтернативи «Лікуду» та зовнішньополітичній та соціально-економічній ідеологічній доктрині правого табору, скільки декларована ним здатність стати центром тяжіння для членів табору «лише не Бібі». Тобто, зміст цього полягав у спробі акумулювати голоси виборців широкого ідеологічного спектру «від центру та лівіше», для того щоб шляхом зміщення до центру, змінити тенденцію формування незмінного з 2009 року уряду «Лікуду», на чолі з «правим яструбом» Нетаньягу. Інакше кажучи, зробити те, що не змогли зробити ні у 2009 році «Кадіма», ні в 2013 році «Авода», ні в 2015 році

¹ Цит. по: "Poll: Most Israelis want a unity government, trust PM Netanyahu", *Arutz Sheva* 14/03/20 <http://www.israelnationalnews.com/News/News.aspx/277255>

² Ofer Kenig and Dana Blander, "A Unity Government to Deal with the Emergency?", IDI, March 24, 2020 <https://en.idi.org.il/experts/2177>

блок «Сіоністський табір», ні інші партії, конкуруючі за лідерство в «широкому правому таборі».

Тому, при невдачі, чи навіть частковому успіху виконання своєї заявки, шанси на збереження блоку «Кахоль-Лаван» початково були оцінені як невисокі. Особливо, якщо лідер цієї фракції, який знову отримав після третіх поспіль виборів мандат на формування уряду, не зможе цього зробити або не зможе увійти до широкого уряду з Лікудом на своїх умовах. Саме цей сценарій і було реалізовано наприкінці травня 2020 року: Бенні Ганц, котрий отримав голоси виборців різних ідеологічних таборів, зобов'язався покласти край правлінню Беньяміна Нетаньягу, і саме тому приєднався зі своєю політичною силою до правої релігійної коаліції, яку лише із міркувань етикету і порятунку обличчя нового партнера в оточенні Нетаньяху прозвали «урядом національної єдності». До того ж, Бенні Ганц зробив це на умовах, які напередодні не готовий був навіть обговорювати. Натомість його колишні партнери з блоку «Кахоль-Лаван», партії «Телем» Моше Яалона та «Єш Атід» Яіра Лапіда, залишились в опозиції.

Подальше стало буквальною цитатою фіналу партії «Кадіма», останній лідер якої, Шауль Мофаз, аби запобігти «черговим позачерговим виборам», приєднався у травні 2012 року до другого кабінету Беньяміна Нетаньяху з 28 мандатами. Але лише для того аби покинути його 10 неділь потому, і після наступних виборів 2013 року зі значними зусиллями отримати лише два мандати.¹

Шанси на те, що уряд «блоку Нетаньягу» та «Кахоль-Лаван» проіснує декілька років, з початку оцінювалися як вкрай невисокі, що і підтвердилося 8 місяців потому, коли Кнесет, було автоматично розпущено після невдалих спроб прийняти державний бюджет, через суперечності Нетаньягу та Ганца. Але і четверті, за останні два роки вибори, які відбулися у березні 2021 року, практично не змінили електоральні симпатії річної давнини. Єдина різниця полягала в тому що цього разу *libra tongue* стала партія поміркованих релігійних сіоністів «Яміна» («Вправо») Нафталі Бенета, отримавши 7 мандатів.

Таким чином, майже протягом трьох наступних місяців залишалося незрозумілим чи зможе блок прихильників лідера «Лікуду» та його стратегічних партнерів із ультарелігійних ШАС та ЕТ, а також правоконсервативного блоку «Релігійний сіонізм», які сумарно отримали 52 парламентські мандати, втримати біля себе партію «Яміна». Та окрім того, знайти двох чи більше «перебіжчиків» з табору противників Нетаньяху, для того щоб мати хоча б мінімальну більшість в Кнесеті для формування уряду. Або це зможуть зробити його противники, об'єднані в вельми неоднорідний за ідеологічною та етно-культурною ознакою «блок

¹ Додатково див.: Владимир (Зеэв) Ханин, Партийно-политические структуры и электоральный процесс в Израиле в начале XXI века. — Москва: Институт Ближнего Востока, 2014. — С. 154.

змін». В складі останнього опинилися, отримавши відповідно 6 та 7 мандатів дві праві партії – «Тиква Хадаша» («Нова Надія») і НДІ, дві центристські – «Єш Атід» (17 мандатів) та «Кахоль-Лаван» (8 мандатів), та дві ліві партії – «Авода» та «Мерець», які отримали 7 та 6 мандатів відповідно. Або ж, якщо ні ті, ні інші не впо-раються із цим завданням, у вересні 2021 року Ізраїль очікували б п'яті вибори поспіль, результати яких зважаючи на соціологічні опитування, не надто відрізня-лися б від березневих виборів 2021 року.

Певний час здавалося, що найближче до поставленої мети був саме Бібі – він перший як депутат, зібравши найбільшу кількість рекомендацій, отримав від президента мандат на формування уряду, а Бенет був готовий стати частиною його чергової коаліції, якби Нетаньягу зміг за його участі зібрати необхідний міні-мум в 61 мандат. Однак, не зважаючи на всі запевняння лідера «Лікуду», знайти обіцяних перебіжчиків йому так і не вдалося. Проблему могло вирішити приєд-нання до коаліції, або підтримка ззовні з боку арабської партії РААМ, (політичного лобі поміркованого крила Ісламського руху Ізраїля, яка незадовго до зазначених подій вийшла із Об'єданого арабського списку (ОАС), в обмін на визначені полі-тичні та бюджетні преференції. Причиною розколу ОАС став проголошений голо-вою партії РААМ Мансуром Аббасом заклик «перевернути» черговість пріорите-тів лідерів ізраїльських арабів. На практиці це означає вихід арабських партій із традиційної ніші «несистемної опозиції», яка ставила в пріоритеті своєї лобістсь-кої політики проблему створення Палестинської держави та інші питання, що сто-сувалися зовнішніх інтересів.

Натомість, М. Аббас запропонував зосередитися першочергово на специ-фічних соціально-економічних та громадянських інтересах арабомовної меншості населення Ізраїля. Задля досягнення цих цілей, М. Аббас був готовий приєдна-тися як до «право-релігійної» коаліції Беньяміна Нетаньяху, так і до «блоку змін». Причому, як зауважив М. Аббас в одному із інтерв'ю ізраїльським ЗМІ, перший варіант видався йому більш «комфортним».

Однак, цей план так і не відбувся, і перепорою стала зовсім не жорстка критика з боку лідерів ОАС, які зберігали прихильність попередній політичній лі-нії, а позиція блоку «Релігійний сіонізм». Його лідери Бецацель Смотрич та Ітамар Бен-Гвір наклали вето на формування коаліції, яка на їх думку покладається на підтримку «ісламістської партії РААМ та інших прихильників терористів». Таким чином, було реалізовано іншу опцію. Після того як лідер «Лікуду» повідомив пре-зиденту Рівліну про чергову невдачу в процесі формування коаліції, 5 травня 2021 року право формувати урядову коаліцію було передано лідеру партії «Єш Атід» Яіру Лапіду. Останній спромігся за відведені на це законом 28 днів, паралельно з підписанням коаліційних угод з усіма потенційними учасниками «уряду змін», пе-реконати приєднатися до нього лідера «Яміни» Нафталі Бенета, який за домовле-

ностями отримав посаду прем'єр-міністра на першу половину каденції (в другу половину каденції ця посада мала перейти Лапіду).

Характерно, що ця складна конструкція (архітектором якої окрім самого Лапіда, вважається голова НДІ Авігдор Ліberman), була реалізована, попри появу в травні обставин, які мали всі шанси «підірвати» її зсередини. Мова йде про чергову серію насильницьких провокацій, включаючи ракетні обстріли міст півдня та центру країни бойовиками угруповання радикальних ісламістів ХАМАС та 11-денну антитерористичну операцію-відповідь ЦАХАЛУ «Вартовий стін». Однак після завершення 21 травня військових дій переговорний процес було доведено до кінця. Остаточну крапку поставила домовленість Бенета та Лапіда з лідером партії РААМ Мансуром Аббасом, який як і заявляв раніше висловив готовність увійти в їх коаліцію приблизно на тих же умовах, які за даними ЗМІ запропонував М. Аббасу Беньямін Нетаньягу.

«Уряд змін»: досягнення та невдачі

Загалом і цей уряд, на який в ізраїльському суспільстві покладали значні надії протримався більше року, хоча спочатку ніщо не віщувало такого розвитку подій. Відповідно до домовленостей лідерів фракцій, спільною платформою для співробітництва вельми неоднорідної коаліції мала стати ідея винесення за межі протиріч між лівими та правими партіями з приводу палестино-ізраїльського конфлікту. Натомість запропоновано зосередитися на двох критичних питаннях, з приводу яких між партнерами офіційно був майже повний консенсус: економіка та громадянський сектор.

«Уряду змін» за порівняно короткий термін вдалося досягти чималого успіху за цими двома пунктами. Так, після трирічної перерви, уряд прийняв підготовлений в короткі терміни Міністерством фінансів, яке очолив А. Ліberman, державний бюджет, тим самим забезпечивши нормальне функціонування урядових міністерств. «Відкриття» економіки, завдяки відмові від політики карантинів, що використовувалася попереднім урядом для боротьби з епідемією COVID-19, з якою новому уряду вдалося впоратися без таких надзвичайних мір – дозволило забезпечити безпрецедентні темпи економічного зростання. Безробіття, яке досягло у 2020 та першій половині 2021 років двозначних величин, впало менше 4 %, рівня нижчого, ніж до початку пандемії.

Протягом року відносно нормального функціонування «уряду змін» значний дефіцит, успадкований від попереднього уряду, вперше з 1978 року змінився профіцитом бюджету в розмірі 9,8 млрд. шекелів (близько 0.6% ВВП, найвищий профіцит бюджету розміром 9.8 млрд. шекелів зафіксовано в січні 2022). Всього напередодні розпуску уряду Бенета-Лапіда вільні кошти в державному бюджеті складали близько 30 млрд. шекелів. Позитивні макроекономічні показники су-

проводжувалися серією заходів, спрямованих на зниження дороговизни життя в Ізраїлі шляхом лібералізації ринку, що включало зменшення регуляції, антимонопольні заходи, відкриття імпорту сільського господарства, виділення ділянок під житлове будівництво.

В громадянських питаннях були вжиті перші кроки з обмеження монополії головного рабина та уточнення параметрів світсько-релігійного статусу кво та корекція викривлень, які накопичилися в сфері взаємовідносин релігії та держави.

Уряд та сили безпеки вели реактивну політику стримування радикальних ісламістів терористичних палестино-арабських угруповань в Іудеї та Самарії та їх підрозділів всередині «Зеленої межі». Як наслідок, вдалося досягти перемир'я з ісламістами в секторі Гази, без продовження попередньої практики передачі катарської готівки в валізах керівництву ХАМАСа в секторі. Замість цього було напроцьовано прозорий механізм передачі коштів на гуманітарні потреби населення та виплату заробітних плат чиновникам через спеціальний фонд ООН. Також прийнято програму з боротьби з масштабною злочинністю в арабському секторі. Уряд продемонстрував вагомі досягнення у сфері безпеки і боротьби з терором. Показовим прикладом слугує ретельно підготована та майстерно проведена в серпні 2022 року, ліквідація військової та політичної верхівки терористичного угруповання «Ісламський джихад» в Газі.

У сфері зовнішньої політики «уряду змін» вдалося досягти як мінімум трьох вагомих результатів. По-перше, вдалося покращити відносини з Білим домом, змінивши практику публічної демонстрації розбіжностей із США на ефективне вирішення суперечок за закритими дверима. Результатом цього стала готовність американської адміністрації припиняти анти ізраїльські виступи в міжнародних організаціях, а також не загострювати увагу на поселенську активність за «зеленою межею». До прикладу, в цьому контексті показовим є старт будівництва чотирьох тисяч одиниць житла в Іудеї та Самарії та підключення до інфраструктури «молодих форпостів», створених без узгодження з громадянською адміністрацією, не зважаючи на всі суперечності між Вашингтоном та Єрусалимом з цього приводу. І що особливо важливо, уряду Бенета вдалося переконати Білий дім утриматися від відновлення ядерної угоди з Іраном.

По-друге, уряду змін вдалося зберегти та розвинути контакти з країнами Затоки та помірними арабськими країнами, розширивши коло потенційних учасників «угод Авраама», ініційованих Дональдом Трампом. І це всупереч твердженням їх опонентів, що весь цей проєкт фактично тримається на зв'язках, можливостях та авторитеті Б. Нетаньяху і неодмінно дасть збій при будь-якому іншому прем'єр-міністрі. Крім того, було знижено рівень напруги у відносинах між Туреччиною та Йорданією.

По-третє, засудивши російську агресію в Україні та вживши значних зусиль з дипломатичної та політичної підтримки Києва та надання масштабної гуманітарної допомоги цій країні, уряд Бенета-Лапіда уникнув прямої конфронтації з Москвою. Що було і лишається вкрай актуальним для збереження свободи дій ЦАХАЛу в Сирії з метою не допустити перетворення території в новий іранський плацдарм проти Ізраїля.

Оптимізм членам урядової коаліції надавали суспільні настрої. Всупереч прогнозам прихильників опозиції, що неоднорідна правляча коаліція впаде одразу після її створення, зважаючи на суттєві розбіжності між її членами, нічого подібного початково не відбувалося. Наприклад, опитування проведене через місяць після формування уряду Бенета-Лапіда інститутом «Мігдам» для 12 каналу ТБ Ізраїля продемонструвало, що нова коаліція не втрачає популярності, і навпаки, навіть дещо закріпила свої результати – з 61 до 63 потенційних місць.¹ Схожі дані демонстрували результати опитувань наступних місяців, приблизно до початку весни 2023 року.

Інакше кажучи, як іронічно зауважували коментатори країна виявилася спроможною демонструвати стабільний розвиток навіть якщо прем'єр-міністра звати не Беньямін Нетаньягу, що стало вельми неприємним сюрпризом для колишнього прем'єр-міністра та його прихильників. Задля досягнення мети повернення до влади, було обрано три методи.

Першим став перехід блоку Нетаньяху в несистемну опозицію, нішу, яку раніше займали виключно антисіоністські арабські партії. Практично, це означало, що «Лікуд» та його союзники робили все можливе аби заблокувати будь-які законопроекти правлячої коаліції, включаючи і цілком праві ідеї, десятиліттями декларовані правим політичним табором – легалізація «молодих поселень» в Юдеї і Самарії, продовження закону про статус ізраїльських поселенців за зеленою межею, продовження мораторію на майже автоматичне надання ізраїльського громадянства палестинським арабам, які одружуються з ізраїльтянами (в основному арабами)² і т.п.

¹ Див.: Амит Сегаль, «Місяць коаліції – опрос центрального випуска новостей [12 каналу ИТВ]: лишь 14% опрошенных считают, что Беннет на своем месте на посту главы правительства» (עמית סגל, "חודש לקואליציה - סקר "המהדורה המרכזית": 14% בלבד חושבים שבנט במקומו בראשות הממשלה"), МАКО, 12/07/21, https://www.mako.co.il/news-politics/2021_q3/Article-ea28dcb30db9a71027.htm?sCh=31750a2610f26110&pid=173113802

² Причиною цього введеного в роки «другої інтифади» (хвилі арабського терору) 2001-2004 рр. і щорічно відновлюваного мораторію став факт активної участі значної кількості палестинських арабів, які отримали громадянство єврейської держави, в рамках возз'єднання арабських сімей.

Другим була маніпулятивна та сповнена фейків антиурядова пропаганда, сфокусована на найбільш болючих для ізраїльтян темах. До прикладу, довгий час в опозиції намагалися безуспішно спекулювати темою безпеки, що не діяло б до того моменту, поки у громадян було б відчуття, що уряд в цій сфері діє як мінімум не гірше ніж три попередні уряди на чолі з «Лікудом». «На щастя» для Нетаньягу нова серія терактів весною-літом 2022 р. актуалізувала цю тему фактично напередодні виборів. Контр-терористична операція «Хвилеріз», розпочата у відповідь на підвищення активності палестинських бойовиків в Іудеї та Самарії давала відчутний результат, але для повного вирішення проблеми спецслужбам потрібен був час.

Сприятливою для спекуляції видалася і економічна проблематика. В першу чергу це стосується питання інфляції, яка різко зросла та досягла влітку 2022 р. більше 5 %. Її тригером стали зовнішні причини – розірвання логістичних ланцюгів завдяки «закриттю» країни в Китаї, ріст цін на імпортне продовольство та енергоносії через війну в Україні та вплив негативних економічних трендів на світовому ринку. Хоча заходи уряду з лібералізації економіки та монетарна політика банку Ізраїля змогли стримати інфляцію на помітно більш низькому рівні, ніж в США (близько 8%) і в країнах ЄС (в середньому близько 9%), для ізраїльтян, які щоденно стикалися із зростанням цін на продукти харчування та товари повсякденного попиту, сприятливі макроекономічні показники були фактично нічим.

Припускаємо, що керівництво опозиції розуміло, що економічна політика правлячої коаліції почне давати результати приблизно через півтора-два роки. Тому команді Бібі не можна було дати опонентам цей термін, а потрібно було знищувати їх коаліцію будь-якою ціною, у найкоротші терміни. Цією ціною стала нагорода для перебіжчиків із інших політичних партій, які отримали гарні місця в списку «Лікуду», що і раніше траплялося в практиці Ізраїля, але з недавнього часу стало поганим тоном. Так чи інакше в ситуації, коли коаліція володіла мінімальною більшістю в 61 голос, вихід будь-якого депутата автоматично прирівнювався до краху. Що і сталося в липні 2022 року.

Очевидно, що «Лікуд» та його союзники починали виборчу кампанію з кращої та більш сприятливої позиції, ніж їх опоненти. Фактично, вони диктували порядок денний. І пріоритеті порядку денного опинилися питання економічної безпеки. В цьому секторі «Лікуду» було достатньо пообіцяти виборцям лише вирішити проблеми «негайно, як тільки вони отримають владу», на відміну від правлячої коаліції, яка мала надто мало часу для отримання масштабних наслідків своїх реформ.

Другим, сприятливим моментом для них став високий рівень згуртованості табору Нетаньягу, до якого входили «Лікуд», дві ультрарелігійні партії, сефардська ШАС, Сіашкенаський блок «Яхадут ха-Тора», а також «Ціонут Датіт» («Релігій-

ний сіонізм»), як представник найбільш консервативного табору релігійних сіоністів, та ультраправа популістська партія «Оцма Йехудит» («Єврейська міць»), лідерів яких Б. Смотрича та Бен-Гвіра Нетаньягу зміг переконати піти на вибори єдиним списком, доєднавши до нього малу партію «Ноам», на чолі з одним із найбільш одіозних політиків Ізраїля Аві Маозом (радикальним анти феміністом та гомофобом).

Ти не менше, навіть в цій ситуації, опитування проведені напередодні виборів 1 листопада 2022 року демонстрували, що хоч і блок Нетаньягу і лідирує порівняно з «блоком змін», гарантій на абсолютну перемогу він не має. Саме тому розуміючи, що якщо вони не зможуть отримати більшості на виборах, перспектива лишитися в опозиції може бути більш ніж реальною, лідери «Лікуду» та релігійних фракцій робили все можливе для забезпечення високої явки свого традиційного електорату.

Активність виборців правих, центристських та лівих партій, які підтримували уряд змін була значно меншою. Окрім цього, на відміну від коаліції Нетаньягу об'єднаної ультимативним лідером, вони мали одразу трьох претендентів на посаду прем'єр-міністра та боролись в ході виборчої кампанії не лише з опонентами з право-релігійного блоку, але і зі своїм потенційними союзниками. Окрему роль тут відіграла і подальша інфляція ідеологічного спадку «Угод Осло» (палестино-ізраїльського мирного процесу), які все менш популярні навіть в лівоцентристській частині ізраїльського політичного спектру.

В результаті, з двох списків, які все ще відкрито заявляли про свою відданість ідеям Осло (яких Лапід, який змінив Бенета на посаді прем'єр-міністра після оголошення нових виборів, на відміну від Нетаньягу так і не зміг переконати піти на вибори одним блоком) та менш активна в цьому сенсі лівоцентристська «Партія праці» («Авода») зафіксували найгірший результат у свої майже столітній історії – 5 мандатів. А крайня ліва партія «Мерець» отримавши менше 5 тис. голосів, взагалі не пододала електоральний бар'єр, залишивши не репрезентованими голоси більше 150 тис. виборців.

Низьку явку продемонстрував і арабський сектор. Але якщо партія помірних ісламістів РААМ, яка влітку минулого 2021 року увійшла в коаліцію змін та задекларувала себе в якості руху арабської меншості, лояльної єврейській державі Ізраїль, піднялась на цих виборах з 4 до 5 мандатів, то «несистемний» Об'єднаний арабський список зменшив своє представництво, а партія радикальних арабських націоналістів Балад, яка відкололася від них напередодні виборів, також не пододала електоральний бар'єр, відправивши «на вітер» більше 138 тис. голосів.

Результатом цього став невеликий технічний збій – блок Беньяміна Нетаньягу, який реально набрав 48% голосів, отримав, тим не менше, 64 із 120 мандатів в Кнесеті, його опоненти в єврейському секторі 4, та 10 мандатів – арабські

списки. Таким чином черговий уряд Нетаньягу може на перший погляд опиратися на згуртовану та комфортну більшість в Кнесеті. Але на практиці ситуація не є настільки проста.

Що далі?

Поді та факти, наведені в даній статті, ще підлягають подальшому осмисленню, оскільки багато із згаданих нами процесів далекі від свого завершення. Але деякі висновки про стан сучасної ізраїльської партійної системи та парламентської демократії можна зробити вже зараз.

По-перше, конфлікт між Ізраїлем та палестинськими арабами, що становив головну лінію протистояння великих партійно-політичних таборів – правого та лівого, які відповідно негативно чи позитивно відносилися до ідеї створення поруч із Ізраїлем Палестинської держави як способу вирішення даної проблеми, перешкоджає бути головним наріжним каменем електоральної політики. І хоча це питання все ще лишається одним із головних чинників мобілізації електорату партій, які входять в широкий правий чи лівий табір, воно більше не здатне маргіналізувати тему громадянських реформ, соціально-економічної політики та не в останню чергу питання оптимізації системи влади.

Можна помітити і роль у цьому «угод Авраама» стосовно нормалізації відносин Ізраїлю з ОАЕ, Бахрейном, Суданом та Марокко, що стало фактором подальшого відтиснення теми арабо-ізраїльського конфлікту у громадській думці ізраїльтян на периферію загальнонаціонального порядку денного. Як результат, має місце розпад блокової моделі і трансформація традиційних ідеологічних лояльностей, за вектором «праві яструби» та «ліві голуби», на ситуативні партійні комбінації на тлі зростання «лівої ідеї» в будь-якому – зовнішньополітичному, економічному та соціально-економічному сенсі.

Станом на сьогодні, головним вектором політичного розмежування стали громадянські питання, і в першу чергу взаємовідносини держави та релігійних спільнот. Почавши з другорядного, на перший погляд, питання про призов до ЦАХАЛ ультрарелігійної молоді, суспільна дискусія перейшла в значно ширшу площину. Темою обговорення стала відповідність сучасним реаліям всього комплексу норм та правил, діючих в рамках світсько-релігійного статусу-кво (тобто узгоджених та загальноприйнятих норм відносин між державою та релігією), який утвердився на початках формування ізраїльської державності. І навіть ширше: про зміст ідеї єврейської демократичної держави в сучасну епоху та сенс ідеологічного та практичного сіонізму через сім десятиліть після створення держави Ізраїль. Власне це і стало ледь не головною (а відтак навіть першою) темою останніх чотирьох виборчих кампаній 2019-2022 років, які продемонстрували

нову лінію розподілу ідеологічних відмінностей між блоком Нетаньягу та виборцями політичних партій, які підтримали «уряд змін».

По-друге, не виправдав себе висновок про те, що виходом із ситуації, продиктованої партійним поліморфізмом, буде створення широких та стійких (а не технічних) передвиборчих блоків, здатних забезпечити своїм ініціаторам однозначну та безсумнівну перемогу на виборах. Примітно, що блок біло-блакитних не витримав випробування електоральним марафоном, і та ж перспектива чекає будь-який блок, утворений виключно для повалення Нетаньягу.

Не очевидним є й гарантоване збереження блоку, заточеного лише на те, щоб залишити Бібі при владі. Першим дзвінком для конструкції, яку хтось із іронією, а хтось і всерйоз називає «непорушним блоком ликудників і харедим», стала заява лідерів ЕТ і ШАС восени 2022 р. про те, що їхня лояльність Лікуду поширюється лише до того моменту, поки він формує коаліцію, і вони не мають наміру йти в опозицію разом із «партією Бібі».

На цьому етапі Нетаньягу зміг вирішити цю проблему, забезпечивши своїй коаліції на парламентських виборах в листопаді 2022 року на перший погляд стійку більшість в 64 мандати, а собі вшосте за свою політичну кар'єру посаду прем'єр-міністра. Але передумови можливого розриву з лідерами харедим нікуди не зникли. Вже менше ніж через два місяці після формування свого нового уряду Нетаньягу піддався критиці з боку лідерів Яадут Ха-Тора та ШАС через невиконання коаліційних угод. А саме через відсутність обіцяних коштів на розвиток ультра-ортодоксальних організацій та виділення для них владних повноважень. Натякають, що «Нетаньягу дарма вважає, що лише він лишається можливим варіантом. Ми не станемо сидіти склавши руки, дозволяючи йому проявляти неповагу».¹

По-третє, в перспективі повернення до влади лівих партій не передбачено. Їх присутність в уряді, як продемонстрували події останніх 2-3 років можлива лише в складі коаліції, основу якої становитимуть праві партії. Тому найбільші шанси очолити уряд лишаються у представника правого табору, а саме за першість в цьому таборі і йде боротьба – і виклик влади діючому лідеру йде не зовні, а зсередини правого табору. Першим зримими виявом цього феномену став докладно описаний вище фактор лідера правої світської партії НДІ Авігдора Лібермана. Другим зовнішнім чинником стала поява навесні 2021 року свого роду «другого Лікуда», яким стало «відбрунькування» від «Лікуда Нетаньяху» Гідона Сара і його союзників, які заснували партію «Тиква Хадаша» («Нова надія», сьогодні – у блоці з партією «Кахоль Лаван»). Лідери цієї партії стали жорсткими критиками діяльності блоку Нетаньяху та одними з ключових партнерів «уряду змін» 2021-2022 років.

¹ Цит. по: Ynet, 3 березня 2023 р.

Реальний вектором розмежування пролягає по лінії протистояння двох центрів сил, навколо яких формуються два потенційні блоки, погляди яких розрізняють за широким спектром питань: з економіки громадянських питань, етнічної теми, та як раніше здавалося незначних питань зовнішньої політики та безпеки. Відповідно, перший, правий умовно консервативний блок включає «Лікуд», харедим та союз двох партій ультра релігійного національного табору «Ціонут Датіт» Бецалеля Смотрича та «Оцма Йехудит» Ітамар бен Гвіра, які прийняли порядок денний ультра ортодоксів з релігійних та громадянських питань. Та правий, умовно-ліберальний блок, до якого входять нова партія Г. Сара «Нова надія» (сьогодні в блоці з партією Кахоль Лаван), НДІ, «Еш-Атід», і на цьому етапі не представлені після розпаду «Яміни» в Кнесеті своєю партією, але цілком мотивовані ініціативи ліберального флангу та течії релігійних сіоністів.

Жоден блок на даний момент не має впевненої та стабільної більшості, та вимушений буде в будь-якому випадку вибудовувати відносини ще з двома блоками, які лишилися на вільному ринку. Араби, на котрих явно націлені і перший та другий «Лікуд», і власне ліві «Мерець» та «Авода», результати яких змінилися відповідно до останніх опитувань – перша мала б сьогодні можливість отримати 4 мандати, в той час як лейбористи не долають бар'єр. Слабкою ланкою, є і партії харедим, які не можуть дозволити собі лишитися в опозиції. Тому в Сара і Ганца, потенціал яких, судячи з опитування в березні 2023 р., значно зріс за рахунок падіння рейтингу Лікуда на тлі ініційованого правлячим блоком пакету реформ, що обмежують незалежність судової системи,¹ є явна спокуса домовитися в якийсь момент з ними, залишивши осторонь «громадянських та економічних лібералів» – НДІ правого Лібермана і Еш Атід ліво-центриста Лапіда (хоча щодо останнього є й інші судження).

Так чи інакше, видається очевидним що в суспільстві все ще є запит на наявність в центрі політичного спектру сили, яка б володіла автономною позитивною програмою, в силу чого була б здатна у разі збереження стратегічного союзу «Лікуду» та консервативно-релігійних партій, скласти йому політичну альтернативу. Якщо носії саме таких поглядів зазвичай складають електоральну базу проєктів, які претендують на нішу центристських партій влади, потенціал вона має. Питання лише в ідеологічному фокусі та харизматичному лідері (список яких, якщо мова йде про вищі шаблі згаданих партій – НДІ, Лікуд та Кахоль-Лаван чи їх помірних флангів, невеликий та загалом відомий), здатному втілити такий проєкт на практиці. Загалом, не виключено що багатий на події 5782 (2022-2023) є єврейський рік все ще не вичерпав весь список можливих сюрпризів.

¹ «Война опросов: как на самом деле Израиль относится к реформе», Вести, 17 марта 2023 <https://www.vesty.co.il/main/opinions/article/hk4e5t11g3>

Mindaugas Jurkynas
*Dr., Jean Monnet Chair, Professor,
The Head of Department of Political Science,
Vytautas Magnus University
(Lithuania)*

Finding the first democratic elections in Lithuania

Introduction

Nobody reported or analysed the municipal elections in 1990. Official information about the results of the 1990 municipal elections in the national media was very fragmentary. The reconstruction of the results of the 1990 municipal elections fill in this gap. Very few scholars barely mentioned these elections. Algis Krupavičius and Robertas Pogorėlis (2004, 269) referred to overall results and Richard Krickus (1997, 307) wrote of the 20 per cent fall of the electoral turnout in the 1995 local elections compared with the 1990 municipal elections. It still remains a known unknown about the winners of the municipal elections in early 1990. The aim of the article is to establish the results of the 1990 local elections. The data came from the national and especially local media. This analysis attempts to ascertain the electoral results in the “upper level” of the elections, that is, in the cities and districts of the “national” level.

Turnout in 1990 Elections

After the re-establishment of independence on 11 March 1990, the first democratic elections in Lithuania were local elections. The first round took place on 24 March 1990 and the second round – on 7 April 1990. The return local elections for the remaining unallocated seats were organised on 19 May and 24 November 1990. The turnout in the first round was 64.83%. Among 2,574,151 registered voters, 1,668,858 came to the polls. In comparison, the turnout in the first round of the elections to the Supreme Council-Constitutive Assembly reached 71.72% (1,851,343 votes out of 2,581,359 registered voters). Turnout in the district municipalities was 68.63% and in the city municipalities – 60.09%. The run-offs for the metropolitan councils were organised in 17 (in the district councils in 411) and return elections in 102 constituencies (in the district councils in 296). Out of 9331 deputies, 76.02% (7093) were elected in the first round, 8.76% (817) went to the second round and 15.22% (1421) in the return elections. 73.42% (5208) of elected officials in the first round were the first-time elected officials, comprising 55.85% of all registered candidates. 24.55% (1741)

among the elected candidates were women, 85.08% (6035) were Lithuanians, 11.56% (820) – Poles, 1.99% – Russians and 1.37% (97) belonged to other nationalities.

The total turnout in the second round was around 65% and in the return elections about 55%. Average activity in the city municipalities was over 60% (in district councils – 68%) in both rounds. However, the turnout in the return elections in the cities, fell to over 43% (in district councils – 56.9%).

The opinion polls about the turnout in the municipal elections were organised on 14–20 December 1990. The main reasons were disillusionment in formerly elected deputies, political games, worsening life and disillusionment with the Supreme Council. Asked if respondents would participate in return local elections, 42 per cent were positive and 33 per cent negative (Gaidys and Tureikytė 2015, 42).

The Results of the Local Elections 1990

The national media reported the hard-line Communists suffered a defeat by gaining just 6% of votes. 34% went for the independent Communists and 58% were taken by various candidates. All city and district councils elected chairs and mayors (in city municipalities) and district governors (in district municipalities) with the necessary 75% quorum of councillors. The majority of local councils elected chairs and administrative heads after the run-offs. According to the local media reports, the independent Lithuanian Communist Party won the municipal elections obtaining 57% of all the political offices (council chairs, mayors/district governors). The candidates supported by *Sąjūdis* were successful in 11 metropolitan councils controlling over 70% of chairs and mayors among 665 council deputies. In the city municipalities, the Popular Movement won 91% of council chairs and 55% of mayors. The LKP, in turn, prevailed in 44 district councils with 68% of major offices among 2247 councillors. The independent Communists controlled 59% of chairs and 77% of governors. The *Sąjūdis* gained 391 out of 1340 (30.2%) district municipal seats in 31 districts during the elections of chairs and governors. The independents received 10% and the hard-line Communists (TSKP) – 2.7% of chairs and governors. Only one woman was elected as district governor among 110 political positions.

The comparison of the national and municipal elections with a break of several weeks between them revealed a striking difference. The *Sąjūdis* overwhelmingly won general elections with 76.7% of seats belonging to the candidates supported by the Popular Movement, yet lost the municipal elections obtaining just 30% of chairs and mayors/governors. Only the metropolitan areas in 11 largest cities supported the Popular Movement.

Table 1

Electoral results (chairs and mayors/governors), city councils

	Total	Chairs	Mayors
<i>Sqjūdis</i>	16 (72.7%)	10 (90.9%)	6 (54.55%)
LKP	3 (13.65%)	1 (9.1%)	2 (18.2%)
Independent	3 (13.65%)	0	3 (27.25%)
Total	22 (100%)	11 (100%)	11 (100%)

Source: Author's calculation

Table 2

Electoral results (chairs and mayors/governors), district councils

	Total	Chairs	Governors
LKP	60 (68.2%)	26 (59.1%)	34 (77.3%)
<i>Sqjūdis</i>	17 (19.3%)	13 (29.55%)	4 (9.1%)
Independent	8 (9.1%)	3 (6.8%)	5 (11.4%)
TSKP	3 (3.4%)	2 (4.55%)	1 (2.2%)
Total	88 (100%)	44 (100%)	44 (100%)

Source: Author's calculation

Table 3

Electoral results (chairs and mayors/governors), city and district councils combined

	Total	Chairs	Mayors/Governors
LKP	63 (57.3%)	27 (49.1%)	36 (65.5%)
<i>Sqjūdis</i>	33 (30%)	23 (41.8%)	10 (18.2%)
Independent	11 (10%)	3 (5.5%)	8 (14.5%)
TSKP	3 (2.7%)	2 (3.6%)	1 (1.8%)
TOTAL	110 (100%)	55 (100%)	55 (100%)

Source: Author's calculation

83.7% of all deputies (7811) were elected in the “upper” and “lower” municipal levels. LKP received 39.1% (3054) of seats after the run-offs and return elections. In city councils, the independent Communists won 17% and in district councils – 35%

seats. After this election, LKP also controlled 72.2% (288) of 399 lower administrative level local governors (Masilionis 2011, 35).¹ Moreover, according to Algis Krupavičius and Robertas Pogorėlis (2004, 269), 2444 councillors (38.4%) were from the independent Lithuanian Communist Party, 30% were supported by the *Sąjūdis* and 461 (5.87%) came from the hard-line Communists. Elected deputies of the *Sąjūdis* comprised a majority only in 5 district councils. The official report in the largest Communist daily “Tiesa” informed that the independent Lithuanian Communist Party got 34.29% of municipal seats. This article discovered a different picture in the “upper” level of the local elections.

In 6 (out of 11) largest city municipalities, the *Sąjūdis* won 65.3% (301 out of 461) councils’ seats² (100% (6) chairs and 66.7% (4) mayoral positions). In 25 district municipalities (out of 44), LKP obtained 44.6% (576 out of 1293) municipal seats. The data in the remaining district municipalities (14) with no information on the independent LKP results revealed that Popular Movement gained 35.1% (200 out of 587 seats). It means that in 38 (out of 44) district municipalities with the results on either the independent LKP or the *Sąjūdis*, the reformist Communists had the support of the absolute majority of all mandates with 60.5% (23) chairs and 76.3% (29) governors. The independent LKP attracted more votes of non-affiliated and sometimes *Sąjūdis*’ deputies in electing councils’ chairs and governors especially in the district councils.

Conclusions

The study reconstructed the results of the unreported local elections in 1990. These findings correct and complement the previous official electoral information and fragmented scholarly insights. The main conclusion is about the overall victory of the independent Lithuanian Communist Party among 2912 deputies in 55 city and district municipalities and the defeat of the Popular Movement who had conveniently won 76.7% of seats in the national elections several weeks prior to the municipal elections.

The independent LKP obtained 57% of all political offices (council chairs, city mayors/district governors) and the Popular Movement – 30%. The independents had 10% and the hard-line Communists as part of the Communist Party of the USSR got 2.7% of chairs and governors. Only one woman was elected as governor among all 110 political positions. The LKP was popular in the countryside, and the *Sąjūdis* in the cities. In 44 district councils, the independent Communists took 68% of all political offices

¹ Povilas Masilionis informed the data in the book came from the then *ad hoc* electoral register at the Lithuanian Communist Party (interview with Povilas Masilionis, 4 April 2022).

² In the 6 largest cities, *Sąjūdis* controlled 301 out of 396 (77%) seats at the municipal councils at the time of elections of chairs and mayors.

among 2247 council deputies. In 11 city councils, the Popular Movement controlled over 70% of all political offices among 665 council deputies.

When it comes to the number of deputies won, in the six largest city municipalities, the *Sqjūdis* controlled 65.3% (301 out of 461) council seats. In district municipalities, the independent LKP obtained 44.6% (576 out of 1293) council seats in 25 district municipalities (out of 44). The data in the remaining 14 district municipalities with no information available on the LKP results showed that 35.1% (200 out of 587) seats went to the *Sqjūdis*, meaning that the rest must have been the councillors from the reformist LKP and the independents. In sum, the data available for 38 out of 44 district municipalities revealed the LKP held the majority of the councils' mandates. In the district councils, the elections of independent Communist chairs and district governors may have attracted the votes of the independents and the *Sqjūdis*' deputies, since the independent LKP candidates used to receive more votes than it had in the councils. The reformed Communists survived the sea-change of political transformation, as they prepared for it and actively supported Lithuania's drive towards independence and democracy. They won the local elections in 1990 and the early parliamentary elections in 1992. The party chair, Algirdas Brazauskas, had success in the presidential elections in 1993: the political demise of the former Communists (Taagepera 1990, 310) was greatly exaggerated.

References:

1. Gaidys, Vladas and Danutė Tureikytė (2015), *Visuomenės nuomonės tyrimai Lietuvos istorinio lūžio laikotarpiu*, Lietuvos socialinių tyrimų centras, p. 200.
2. Krickus, Richard (1997), Democratisation in Lithuania, in Karen Dawisha and Bruce Parrott, eds, *The Consolidation of Democracy in East-Central Europe*, Cambridge University Press, pp. 290–333.
3. Krupavičius, Algis and Robertas Pogorėlis (2004), Rinkimų Sistema ir rinkimai, in Krupavičius, Algis and Alvidas Lukošaitis, eds, *Lietuvos politinė sistema: sąranga ir raida*, Kaunas, Poligrafija ir informatika, pp. 243–284.
4. Masilionis, Povilas (2011), *Nepriklausomybės ir demokratijos žingsniai 1989–2010 metų kronika*, Vilnius, Gairės. P. 384.
5. Taagepera, Rein (1990), The Baltic States, *Electoral Studies*, 9:4, pp. 303–311.
6. Vrk.lt (2012), *Nuo 1991 m. iki šiol paskelbtų referendumų rezultatai*, https://www.vrk.lt/documents/10180/432567/2340_referendumai2012-06.pdf/84adb4dc-41c4-44c3-896d-2aff437125d3, Accessed 15 November 2022.

Local media (March-May 1990, title, municipality):

1. „Alytaus naujienos“ (Alytus)
2. „Anykšta“, (Anykščiai)
3. „Banga“ (Klaipėda)
4. „Bičiulis“ (Kelmė)
5. „Biržiečių žodis“ (Biržai)
6. „Druskininkų savaitė“ (Druskininkai)
7. „Dzūkų žinios“ (Lazdijai)
8. „Jonavos balsas“ (Jonava)
9. „Kaišiadorių aidai“ (Kaišiadorys)
10. „Kauno tiesa“ (Kaunas)
11. „Kėdainių garsas“ (Kėdainiai)
12. „Kolektyvinis darbas“ (Anykščiai)
13. „Kupiškėnų mintys“ (Kupiškis)
14. „Nauja vaga“ (Ignalina)
15. „Naujas gyvenimas“ (Birštonas)
16. „Naujasis kelias“ (Marijampolė)
17. „Pirmyn“ (Molėtai)
18. „Santarvė“ (Mažeikiai)
19. „Sidabrė“ (Joniškis)
20. „Šiaulių naujienos“ (Šiauliai)
21. „Šviesa“ (Jurbarkas)
22. „Švyturys“ (Kretinga)
23. „Tėvynė“ (Panevėžys)
24. „Tėviškės žinios“ (Kaunas)
25. „Vienybė“ (Akmenė)
26. „Aistuva“ (Ukmergė)
27. „Artojas“ (Šilalė)
28. „Auksinė varpa“ (Pakruojis)
29. „Aukštaitis“ (Utena)
30. „Darbas“ (Pasvalys)
31. „Draugas“ (Šakiai)
32. „Draugystė“ (Vilnius)
33. „Galvė“ (Trakai)
34. „Gėlupis“ (Prienai)
35. „Gimtasis Rokiškis“ (Rokiškis)
36. „Gimtoji žemė“ (Ukmergė)
37. „Kibirkštis“ (Plungė)
38. „Klaipėda“ (Klaipėda)

39. "Laikas" (Šiauliai)
40. "Lenino priesakai" (Šalčininkai)
41. "Merkio kraštas" (Varėna)
42. "Mūsų kraštas" (Radviliškis)
43. "Mūsų žinios" (Tauragė)
44. "Mūsų žodis" (Skuodas)
45. "Naujas Gyvenimas" (Prienai)
46. "Naujas Rytas" (Raseiniai)
47. "Neringa" (Neringa)
48. "Palanga" (Palanga)
49. "Pamarys" (Šilutė)
50. "Panevėžio tiesa" (Panevėžys)
51. "Pasvalio Sąjūdis" (Pasvalys)
52. "Pergalė" (Vilkaviškis)
53. "Rytas" (Švenčionys)
54. "Skuodo žodis" (Skuodas)
55. "Širvinta" (Širvintai)
56. "Tauragiškių balsas" (Tauragė)
57. "Telšių laikraštis" (Telšiai)
58. "Utenis" (Utena)
59. "Vakarinės naujienos" (Vilnius)
60. "Varpilė" (Varėna)
61. "Zarasų kraštas" (Zarasai)
62. "Žemaitis" (Plungė)
63. "Žvaigždė" (Švenčionys)

Юрій Остапець
*доктор політичних наук, професор,
декан факультету суспільних наук
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Характеристика партійного ландшафту країн Європейського Союзу за результатами парламентських виборів 2022 року

Починаючи з середини XIX ст. в середовищі політичних партій відбулися суттєві трансформації від елітарних клубів до масових ідеологічних політичних партій, а потім до всеохоплюючих і картельних. З кінця XX ст. в еволюції політичних партій чітко окреслилися дві нові тенденції, які обумовлені процесом глобалізації (утворення загальноєвропейських партій, партій «нової політики») та розвитком цифрових технологій (виникнення мережевих/кіберпартій).

«А в останні десятиліття «політичні системи країн Європейського Союзу зіштовхнулися з низкою серйозних викликів, які мали суттєвий вплив і на формування партійних систем. Ці виклики пов'язані з фінансовою кризою 2008–2009 рр., міграційною кризою 2015–2016 рр., антиглобалістськими рухами та євроскептицизмом. Перенесення їх у сферу політики виявилось у протистоянні «мейнстрімних» і антисистемних партій / партій «нової політики», особливості якого можна простежити на основі аналізу результатів парламентських виборів» [19, с. 83].

Крім того, «на конфігурацію партійних систем країн Європейського Союзу має суттєвий вплив загальносвітовий тренд трансформації політичних партій: від масових партій з чіткою ідеологічною спрямованістю і розгалуженою ідеологічною структурою до картельних / мережевих / кіберпартій із розмитотою ідейною орієнтацією та відсутністю традиційної апаратно-організаційної структури» [19, с. 83]. На результат парламентських виборів 2022 р. також мала вплив розпочата Росією війна проти України.

Упродовж 2022 р. у десяти країнах Європейського Союзу відбулися парламентські вибори: Португалії (30.01.2022), Мальта (26.03.2022), Угорщина (03.04.2022), Словенія (24.04.2022), Франція (17.06; 19.06.2022), Швеція (11.09.2022), Італія (25.09.2022), Латвія (01.10.2022), Болгарія (02.10.2022), Данія (01.11.2022).

Португалія (30.12.2022 р., вибори португальського парламенту – Асамблея Республіки, 230 депутатів). Депутати португальського парламенту обираються за пропорційною виборчою системою у 18 округах (226 депутатів) без виборчого бар'єру, а ще 4 обираються португальськими громадянами, які проживають за

межами країни. Малі виборчі округи разом з методом розподілу мандатів д'Ондта дозволяють «відсікати» малі партії від участі у розподілі депутатських мандатів.

Сучасна партійна система і система народного представництва Португалії склалися в ході португальського революційного транзиту (1974–1976), більш відомого як «Курс революційного процесу», коли новим демократичним партіям довелося з нуля створювати свої організаційні структури. На нинішній день партійно-політична система Португалії залишається стабільно двопартійною, а при владі чергуються дві центристські сили – соціал-демократи (правоцентристи) і соціалісти (лівоцентристи). В сучасній політичній історії Португалії (з 1974 р.) соціал-демократи мали можливість формувати уряд чотири рази, а соціалісти, включаючи 2022 р. – двічі. Зазначимо, що португальські партії дотримуються в реаліях дещо правіших ідеологічних постулатів, ніж можна подумати, виходячи з їхніх назв [12].

Вибори 30 січня 2022 р. були позачерговими, оскільки у листопаді 2021 р. португальський парламент не зміг проголосувати за прийняття бюджету, оскільки Комуністична партія і партія «Лівий блок» відмовилися підтримати своїх партнерів по урядовій коаліції. Головними конкурентами на виборах були Соціалістична партія (лідер прем'єр-міністр А. Кошта) і Соціал-демократична партія (лідер).

Перемогу на виборах здобула Соціалістична партія, отримавши 119 місць (включно з 2 місцями закордонних округів) з 230 (абсолютна більшість). На попередніх виборах результат був дещо нижчий – 108 місць. Соціалістична партія Португалії за своїми програмними положеннями ближча до німецьких соціал-демократів, ніж до класичних соціалістів [4; 25].

Друге місце посіла Соціал-демократична партія, набравши 27,8 % голосів виборців і 73 депутатські місця (включаючи 2 місця від закордонних округів). За своїми ідейними орієнтирами ця партія знаходиться ближче до німецького Християнсько-демократичного союзу та британських консерваторів, і входить у Європарламенті до Європейської народної партії [4; 25].

Третє місце дісталось ультраправій партії «Chega!» («Досить»). Вона показала різкий приріст популярності у порівнянні з виборами 2019 р., коли вона здобула лише один депутатський мандат. У новому португальському парламенті вона буде мати 12 депутатських мандатів (7,15 %). Підтримка крайніх правих партій у Португалії дещо збільшилася, але і надалі залишається низькою. Крайнім правим політичним силам складно здобути прихильність у Португалії після чотирьох десятиліть фашистської диктатури. Слід зазначити, що Португалія – одна з п'яти країн Європейського Союзу поряд з Великобританією, Ірландією, Мальтою і Люксембургом, яка до 2019 р. не мала обраної крайньої правої партії в парламенті. Дещо змінилася ситуація після президентських виборів у Португалії, коли

лідер партії «Chega» А. Вентура отримав 11,9 % голосів виборців. Таким чином, хвиля правого популізму досягла і Португалії [12; 25].

Четвертий результат отримала партія «Ліберальна ініціатива», набравши 4,94 % (8 мандатів). Її ідеологічна доктрина базується на принципах класичного лібералізму. П'ятий результат дістався «Лівому блоку» – 5 депутатських мандатів (на 14 менше, ніж на попередніх виборах), шостий результат у «Унітарної Демократичної Коаліції» (Комуністична партія Португалії та Екологічна партія зелених) – 4,39 % (6 депутатських місць, що удвічі менше, ніж на попередніх виборах). Більше місць при меншій кількості голосів виборців коаліції дісталось завдяки конвертації голосів виборців у депутатські мандати, яка прописана в законі про вибори. Таким чином, «Лівий блок» та «Унітарна Демократична Коаліція» були покарані виборцями за спричинену політичну кризу при голосуванні за державний бюджет у листопаді 2021 р. Інші партії, які потрапили до парламенту мають по одному/два депутатських місця і не впливають на політичний процес («Людина-Тварини-Природа», «Livre» («Вільна») та інші). Не отримала жодного мандату одна із мейнстримних консервативних партій, яка упродовж 47 років здобувала представництво в парламенті «Демократичний і соціальний центр – Народна партія (1974)» [4]. Результати виборів подано у Таблиці 1.

Таблиця 1

Результати виборів до Асамблеї Республіки 30 січня 2022 року

Назва партії / блоки (рік створення)	Результат, %	К-ть депут. місць	Ідеологія
Соціалістична партія (1973)	41,6	119 (+11)	Соціал-демократія
Соціал-демократична партія (1974)	27,8	73 (-6)	Ліберальний консерватизм, християнська демократія
Chega («Достатньо!») (2019)	7,1	12 (+11)	Націоналізм, консерватизм, правий популізм
Ліберальна ініціатива (2017)	4,9	8 (+7)	Лібералізм
Лівий блок (Револьюційна соціалістична партія, Народний демократичний союз) (1999)	4,4	5 (-14)	Демократичний соціалізм, Екосоціалізм
Коаліція демократичної єдності (Комуністична партія, Партія зелених, Демократичний наступ) (1987)	4,3	6 (-6)	Комунізм, зелена політика

Джерело: побудовано автором на основі [25].

Отже, за результатами позачергових парламентських виборів 2022 р. конфігурація партійної системи Португалії залишилася незмінною – двохпартійною. Відзначимо успіх праворадикальної партії «Chega», яка за декілька років стала третьою за рейтингом, а її лідер здобув на президентських виборах у 2021 р. 11,9 % голосів виборців. А також констатуємо, що важку поразку на виборах отримала партія «Соціально-демократичний центр – Народна партія», яка вперше за 47 років не отримала у парламенті жодного мандата.

Угорщина (03.04.2022, вибори угорського парламенту – Національної Асамблеї, 199 депутатів). Угорський парламент обирається за змішаною виборчою системою: 106 депутатів – в одномандатних виборчих округах за системою відносної більшості, а 93 – за закритими партійними списками у територіальних округах. Партія, яка бажає представляти загальнонаціональний список повинна висунути кандидатів у 71 виборчому окрузі. Електоральний бар'єр для партій – п'ять відсотків, для двопартійних виборчих блоків – десять відсотків, а для блоків із трьох і більше партій – п'ятнадцять відсотків. Для списків національних меншин виборчий бар'єр становить четверту частину квоти Хейра від усіх голосів, які підраховуються на національному рівні. Якщо таку кількість голосів список національної меншини не набирає, то тоді перший кандидат із списку представляє її в угорському парламенті без права голосу [23, с. 322–323].

Особливістю виборчої кампанії 2022 р. було проведення об'єднаною опозицією у вересні – жовтні 2021 р. передвиборів («праймериз»). Ініціатором об'єднання опозиційних сил був екс прем'єр-міністр Ф. Дюрчань, який програвши парламентські вибори 2010 р. лідеру партії «Фідес» В. Орбану відтоді не залишав спроб отримати реванш. Ідею Ф. Дюрчання підтримав мер Будапешту Г. Карачонь, який також вважав, що перемогти В. Орбана можна лише об'єднавши зусилля різних політичних сил. В результаті була утворена опозиційна коаліція «В єдності за Угорщину» до складу якої увійшли такі політичні партії: «Демократична коаліція», «Рух за кращу Угорщину» («Йоббік»), «Діалог за Угорщину», «Рух Моментум», «LMP – Зелена партія Угорщини», Угорська соціалістична партія [8; 24].

Сутність «праймеризу» опозиційних сил полягала в тому, щоб в кожному одномандатному окрузі за результатами збору підписів виборців висунути лише одного кандидата. А також визначитись з претендентом на посаду прем'єр-міністра. За результатами «праймериз» перемогу отримав П. Маркі-Зай (мер м. Ходмезовашархей), який і очолив об'єднану опозицію.

Загальнонаціональні партійні списки вдалося висунути лише шести партіям і виборчим блокам (на попередніх виборах таких було 23). Крім виборчого блоку «Фідес»/ХДНП та об'єднаної опозиції «В єдності за Угорщину», партійні списки зареєстрували для участі у виборах такі партії: «Угорська партія двохвостой

собаки», «Наша Батьківщина» (партія утворилася внаслідок розколу «Йоббік»), «Партія нормального життя» та партія «Рух рішень».

На загальний хід виборчої кампанії суттєвий вплив мала війна Росії проти України. Під час виборчої кампанії В. Орбан позиціонував себе як захисник Угорщини, гарант миру і стабільності, акцентуючи на тому, що Угорщина здійснює для України гуманітарну допомогу. При цьому він категорично виступав проти надання озброєння і переміщення в Україну зброї через угорсько-український кордон. «У російсько-українській війні Угорщина стоїть на боці Угорщини», – так звучала офіційна позиція уряду В. Орбана щодо цього питання [24].

Об'єднана опозиція проводила вибори під гаслом «Орбан або Європа», а її лідер П. Маркі-Зай виділив такі пріоритети виборчої кампанії: мир у Європі та країні; безпека та передбачуваність; зростаючі можливості для всіх громадян країни, незалежно від їхнього кольору шкіри, походження, політичних поглядів та сексуальної орієнтації. При цьому він додав, що «необхідно порвати з політикою, через яку країна зрадила своїх союзників і навмисно зруйнувала єдність Євросоюзу, потураючи глобальним владним прагненням військового злочинця Володимира Путіна» [24; 25]. Інші політичні сили не мали суттєвого впливу на перебіг виборчого процесу.

За результатами парламентських виборів четвертий раз поспіль (з 2010 р.) перемогу здобув блок «Фідес»/ХДНП, здобувши при цьому дві третини депутатських місць. Результати виборів подано в таблиці 2.

Таблиця 2

Результати виборів до Національної Асамблеї Угорщини 3 квітня 2022 року

Партія / виборчий блок	Одномандатні округи, к-ть мандатів	Загально-державний округ, к-ть голосів (%), к-ть мандатів	Загальна к-ть мандатів	Відсоток мандатів, %
Виборчий блок «ФІДЕС» / ХДНП	88	(53,1 %) 47	135	67,8 %
Об'єднана опозиція «В єдності за Угорщину»	18	(35,0 %) 39	57	28,6 %
Партія «Наша Батьківщина»	0	(6,1 %) 6	6	3,0 %
Список німецької національної меншини	0	1	1	0,6 %
Всього	106	93	199	100

Джерело: побудовано автором на основі [25].

Отже, В. Орбан зі своєю політичною силою черговий раз здобув перемогу на виборах. Виступаючи перед своїми прихильниками в Будапешті після того, як стали відомі попередні результати, він зазначив, що «ця перемога запам'ятається на все життя, тому що так багато людей ополчилися проти нас: ліві вдома, ліві за кордоном, бюрократи в Брюсселі, всі фонди та організації імперії Сороса, іноземні ЗМІ і, зрештою, навіть український президент» [24].

За правочентристську коаліцію «ФІДЕС/ХДНП» проголосувало 53,1 % виборців, які взяли участь у голосуванні. За об'єднану опозицію «В єдності за Угорщину» віддали свої голоси 35,0 % виборців, а нова ультраправа партія «Наша Батьківщина» отримала 6,1 % голосів. Один депутатський мандат дістався представнику німецької національної меншини [25].

Таким чином, ідеологічний профіль угорського парламенту виглядає наступним чином: ліволіберальна об'єднана коаліція «В єдності за Угорщину» – правочентристська коаліція «Фідес/ХДНП» – ультраправа партія «Наша Батьківщина». Конфігурація партійної системи може бути названа як партійна система з домінуючою партією.

Визнавши результати парламентських виборів 2022 р. і привітавши «Фідес/ХДНП» з перемогою, лідер альянсу «В єдності за Угорщину» П. Маркі-Зай відзначив, що «опозиція зазнала історичної поразки, але все одно ми ставимо під питання демократичність і свободу проведення виборів. Упродовж 12 років перебування при владі В. Орбан провів конституційну, судову, виборчу, інформаційну реформи і нав'язав суспільству ультраконсервативні ідеали» [25].

А вже через деякий час після виборів (15 вересня 2022 р.) депутати Європарламенту підтримали резолюцію про те, що країна під керівництвом В. Orbana стала «гібридним режимом виборчої автократії», посиляючись на ерозію демократії, основних прав і верховенства закону [16]. Йдеться про те, що під керівництвом В. Orbana в Угорщині сформована держава «неліберальної демократії».

У політико-безпековому вимірі перемога В. Orbana ставить під сумнів ефективність роботи регіональних форматів співпраці у Євросоюзі (йдеться про Вишеградську четвірку та Бухарестську дев'ятку). Неможливість офіційного Будапешта відмовитися від подальшої співпраці з Росією як наслідок матиме довгострокове обмеження політичного діалогу з Україною та ускладнення відносин з іншими демократичними країнами на Європейському континенті.

Словенія (24.04.2022, вибори словенського парламенту – Державних зборів Словенії, 90 депутатів). Вибори до Національних зборів відбуваються за пропорційною системою відкритих списків у восьми 11-мандатних округах з 4 % загороджувальним бар'єром (88 депутатів). А також по одному представнику обирається від італійської та угорської національної меншини за методом Борда [23, с. 496].

У виборах до парламенту прийняли участь 21 політична партія і виборча коаліція. Виборчий бар'єр подолали чотири партії і одна виборча коаліція: «Рух свободи», Словенська демократична партія, коаліція «Нова Словенія – Християнські демократи», партія «Соціал-демократи» та «Ліві». Результати виборів подано в Таблиці 3.

Таблиця 3

Результати виборів до Державних зборів Словенії 24 квітня 2022 року

Партія (рік утворення)	% голосів	К-ть місць	Ідеологія
«Рух свободи»	34,5	41(нова партія)	Соціальний лібералізм, зелена політика
Словенська демократична партія	23,5	27 (+2)	Націоналізм, консерватизм, популізм
Коаліція «Нова Словенія – Християнські демократи»	6,8	8 (+1)	Консерватизм, християнська демократія
«Соціал-демократи»	6,6	7 (-3)	Соціал-демократія
«Ліві»	4,4	5 (-4)	Демократичний соціалізм, екологізм

Джерело: побудовано автором на основі [25].

Головне протистояння на виборах відбулося між урядовою правоцентристською Словенською демократичною партією (Я. Янші) та новоствореною за рік до виборів лівоцентристською партією «Рух свободи» (Р. Голомб). Я. Янші разом з прем'єрами Польщі й Чехії відвідали Київ 19 березня 2022 р. після російського вторгнення на територію України. Перемогу на виборах здобула партія «Рух свободи» з результатом 34,5 % голосів виборців (41 мандат з 90). Такого результату у Словенії ще не досягала жодна партія [25].

Якщо взяти до уваги надзвичайно високу явку виборців 70,9 %, то можна констатувати протестність голосування словенських виборців, так би мовити плебісцит довіри/недовіри уряду Я. Янші. Але незважаючи на це урядова Словенська демократична партія отримала 23,5 % голосів виборців (27 депутатських мандатів). Радикальне/протестне голосування є характерною особливістю парламентських виборчих кампаній у Словенії. Таким чином словенське суспільство виражало недовіру чинному уряду з надією на те, що нові політичні сили будуть ефективніше вирішувати нагальні соціальні проблеми. Так було у 2011 р., коли перемогу на виборах здобув З. Янкович (партія «Позитивна Словенія»), у 2014 р. – М. Церар («Партія М. Церара»), у 2018 р. – М. Шарец (партія «Список М. Шареца»).

Однією з головних причин популярності нових політичних сил є недовіра до старих еліт і високий запит суспільства на їх оновлення.

Слід зазначити, що у порівнянні з попередніми виборами 2018 р. суттєво втратили підтримку партія «Соціал-демократи» (-3 мандати) та партія «Ліві» (-4 мандати). А популістська партія «Список Мар'яна Шареца», яка на виборах 2018 р. здобула підтримку 12,6 % виборців і фінішувала другою, взагалі не змогла подолати виборчий бар'єр у чотири відсотка (3,7 %). Це приклад того, як новостворені популістські партії, які не мають ні організаційної структури, ні чіткої програми дій втрачають увесь свій електоральний потенціал упродовж однієї парламентської каденції. Але це не завадило М. Шарецу отримати посаду Міністра оборони.

Урядова коаліція за результатами виборів була утворена трьома партіями: «Рух свободи» (10 міністрів), «Соціал-демократи» (4 міністра), «Ліві» (3 міністра). Конфігурацію партійної системи Словенії за результатами виборів можна назвати багатопартійною двоблоковою: лівий центр («Рух свободи», «Соціал-демократи», «Ліві») – правий центр (Словенська демократична партія, «Нова Словенія», «Християнські демократи»).

Франція (12, 19 червня 2022 р., перший і другий тур виборів до нижньої палати французького парламенту – Національної Асамблеї, 577 депутатів).

Як зазначає Ю. Копинець «Франція тривалий час була зразком політичної моделі для нових демократій. Правоцентристська Республіканська партія Франції (РПФ) і лівоцентристська Французька соціалістична партія (ФСП) при підтримці їхніх політичних партнерів регулярно змінювали одна одну при владі. Однак при цьому останні десять років суттєво зростав потенціал і популярність партії «Національний фронт» (після ребрендингу «Національне об'єднання»)» [12].

Монополія вказаних двох партій на утворення чергових урядових коаліцій була зруйнована за результатами парламентських виборів 2017 р., на яких перемогу здобула маловідома пропрезидентська політична партія «Вперед, Республіка!» (Е. Макрон), отримавши більше 50 % депутатських мандатів. В той же час РПФ і ФСП вибори програли, отримавши відповідно 21,5 % (125 депутатських мандатів) і 9,5 % (34). Націоналістична партія «Національне об'єднання» здобула 13,2 % голосів виборців. До парламенту за результатами виборів пройшли дві «нові» партії, отримавши при цьому високий результат: «Вперед, Республіка!» та «Нескорена Франція» [12].

Вибори до Національної Асамблеї Франції у 2022 р. завершували електоральний цикл, розпочатий президентськими виборами 2017 р., на яких перемогу здобув Е. Макрон. Зазначимо, що особливістю парламентських виборів у Франції є те, що їм передують вибори президента, і відповідно вони відбуваються під

впливом президентської кампанії. Ж.-Л. Меланшон у 2022 р. назвав парламентську виборчу кампанію «третім туром» президентських виборів.

Оскільки президентські вибори мають суттєвий вплив на розстановку сил на виборах парламентських, то ми коротко проаналізуємо їх результати. У президентських виборах брали участь 12 кандидатів. Президентські вибори у Франції відбулися 10 і 14 квітня 2022 р. Головними претендентами на вихід до другого туру президентської кампанії були Е. Макрон (чинний президент Франції, лідер партії «Відродження»), Ж.-М. Ле Пен (лідер партії «Національне об'єднання») та Ж.-Л. Меланшон (лідер партії «Нескорена Франція») [14].

На правому фланзі з'явився новий ультраправий конкурент Ж.-М. Ле Пен – Е. Земмур, який заснував партію «Реконкіста». Він виступив з тими програмними положеннями, від яких нинішній день відійшла партія «Національне об'єднання»: жорстка міграційна риторика, збереження діалогу з Росією та інше). Як покажуть результати і президентських і парламентських виборів такі меседжі вже мало цікавлять французького виборця.

На лівому фланзі з Ж.-Л. Меланшоном («Нескорена Франція») також конкурували декілька кандидатів: Ф. Руссель (Комуністична партія Франції), Я. Жадо (партія «Європа. Екологія. Зелені»). Розпорошеність голосів виборців на лівому фланзі не дала змоги лідеру найбільш рейтингової лівої партії «Нескорена Франція» потрапити до другого туру виборів, оскільки він програв лідеру «Національного об'єднання» Ж.-М. Ле Пен 1, 2 % голосів виборців [14].

І, звичайно, традиційними учасниками виборів були представники РПФ (В. Пекрес) і ФСП (А. Ідальго). Інші кандидати не мали суттєвого впливу на результати виборів.

За результатами другого туру виборів перемогу здобув Е. Макрон (58,5 %) проти 41,4 % у Ж.-М. Ле Пен. Ці вибори знову показали, що дві партії, які колись домінували у партійній системі Франції, не змогли відновитися після поразки на парламентських виборах 2017 р., а відтак електоральні показники їхніх представників були занадто низькими: В. Пекрас, РПФ (4,7 %), А. Ідальго, СПФ (1,7 %) [14].

Електоральний вибір громадян є результат тих соціально-політичних процесів, які відбуваються у суспільствах. Французьке суспільство напередодні президентських і парламентських виборів охарактеризовано у роботі соціолога Ж. Фурко «Французький архіпелаг». З цією роботою автор став лауреатом Національного конкурсу політологічних робіт 2019 р. У дослідженні Ж. Фурко констатує про кардинальну зміну суспільного укладу Франції в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. «Якщо в 1950–1960 рр. можна було говорити про гомогенну французьку націю, об'єднану спільними цінностями, з приблизно рівним рівнем і образом життя, то на нинішній день вона переродилась на низку замкнутих соціальних груп, які фо-

рмально проживають на території однієї держави, не відчуваючи себе єдиним цілим» [26].

Вказує Ж. Фурко і на причини такої трансформації, до яких відносить «відмову від традиційних соціальних інститутів, зростання кількості джерел інформації, зростання почуття індивідуалізму, збільшення кількості мігрантів, поглиблення розколу між політичними елітами, втрата партіями чіткої ліво-правої ідентичності та інші» [26].

Як наслідок у суспільстві з'являються низка нових соціально-політичних розмежувань (столиця-периферія, молодь-населення похилого віку, прихильники світських цінностей-мусульмани, євроскептики-єврооптимісти), головним із яких стає розмежування між сучасною буржуазією, яка пристосувалася до глобальної економіки і «низамми» (народними верствами, які програли від глобалізації). Саме ці зміни є головною причиною «електоральної революції» у Франції в 2017 р., вони ж структурували електоральний вибір і в 2022 р.

Головними суб'єктами парламентських виборів 2022 р. у Франції були: 1) пропрезидентська коаліція «Разом» (партії Е. Макрона «Відродження», «Територія прогресу», «Демократичний рух» та інші); 2) коаліція лівих сил «Новий народний екологічний і соціальний союз» (NUPES). Врахувавши недоліки роздробленості і поразку на президентських виборах до об'єднання лівих увійшли сили, які у президентській кампанії брали участь самостійно: партії «Непокірна Франція», Соціалістична партія Франції, «Європа. Екологія. Зелені», Французька комуністична партія). Альянс «NUPES» був утворений через два місяця після президентських виборів; 3) альянс «Республіканців» і партії «Союз демократів і незалежних»; 4) праворадикальна партія «Національне об'єднання»; 5) ультраправа партія Е. Земмура «Реконкіста» [25].

У Франції нижня палата парламенту обирається за мажоритарною системою абсолютної більшості, тому вибори відбуваються у два тури. За результатами першого туру перемогу отримує той кандидат, який набирає абсолютну більшість дійсних голосів виборців, але не менше 25 % зареєстрованих виборців. Якщо жоден кандидат не досяг таких результатів, то проводиться другий тур виборів серед кандидатів, які набрали не менше 12,5 % голосів виборців. У другому турі перемогу здобуває кандидат, який набрав найбільшу кількість голосів виборців (система відносної більшості).

За результатами другого туру виборів найбільшу кількість мандатів здобула пропрезидентська коаліція «Разом» – 245 з 577 парламентських місць. В той же час зазначимо, що вперше з 1997 р. діючий президент Франції не має абсолютної більшості в парламенті. Для порівняння, на попередніх парламентських виборах 2017 р. партія Е. Макрона «Вперед, Республіко!» здобула 350 депутатських мандатів [12]. На нашу думку, це результат тих процесів, які відбуваються у фран-

цузькому суспільстві, і які в першу чергу пов'язані з процесом глобалізації. «Новий народний екологічний і соціальний союз» здобув 131 депутатське місце, відтак ліві політичні сили повернули втрачену впливовість у парламенті. «Національне об'єднання» здобуло 89 депутатських місць, і це також результат кардинальних змін у французькому соціумі. Це найкращий результат партії на парламентських виборах і він у нинішніх умовах буде мати значимий вплив як на політичне життя Франції, так і на конфігурацію її партійної системи. У порівнянні з парламентськими виборами 2017 р. кількість мандатів «Національного об'єднання» збільшилась в 11 разів (89 проти 8). Тим більше, слід врахувати перехід праворадикалів на правоцентристські консервативні позиції (такий крен до центру праворадикалів спостерігається і низці інших країн Європейського Союзу, наприклад у Швеції). Четвертий результат мають «Республіканці» – 61 депутатський мандат. Якщо враховувати наявність кризових моментів у діяльності партії, то це досить непоганий результат. Повне фіаско за результатами виборів чекало на партію «Реконкіста», яка свою програму вибудовала на колись базових меседжах «Національного об'єднання». Крім того у парламенті буде 22 депутати від різних лівих сил, 10 – від різних правих сил, 10 – депутатів-регіоналів [25].

Отже, за результатами виборів конфігурація партійної системи має такий вигляд: ліві («Новий народний екологічний і соціальний союз») – центр (коаліція «Разом») – праві («Національне об'єднання»). Таким чином, партійна система Франції з двохпартійної поступово перетворюється на трьохпартійну.

Швеція (11.09.2022, вибори шведського парламенту – Риксдагу, 349 депутатів). Із 1998 р. в Швеції запроваджено преференційну пропорційну систему, тобто виборець отримав можливість поставити позначку поряд з ім'ям конкретного кандидата й за певних обставин це може змінити порядок партійного списку. Для цього кандидату потрібно набрати не менше 5 % особистих голосів. Прогідний бар'єр для політичних партій становить 4 % голосів виборців [3; 18].

Відповідно до законодавства вибори відбуваються у 29 виборчих округах, де обирають 310 депутатів. Голоси розподіляються за модифікованим методом Сент-Лаге з першим дільником 1,4. Решта 39 місць, які називаються компенсаційними місцями, розподіляються між різними партіями, щоб забезпечити найбільш точне представництво голосів на національному рівні. На ці компенсаційні місця обираються кандидати, чия партія має найбільший залишок у виборчих округах. Щоб взяти участь у розподілі цих компенсаційних місць, партія повинна набрати 4 % голосів на національному рівні або 12 % у конкретному виборчому окрузі. Така система дає значну перевагу великим партіям (тільки їм під силу подолати 12 %-й бар'єр у виборчому окрузі), але залишає незначний шанс середнім партіям (здатним зібрати 4 % голосів виборців по країні в цілому) [3; 18].

Заслугує на увагу шведський досвід залучення молоді до виборчого процесу. Молодь готуються до голосування заздалегідь: директори шкіл мають право запрошувати представників різних політичних партій, щоб учні дізналися про те, як працює партійна система країни. В той же час з власної ініціативи агітацію у школах партіям заборонено. Як і в більшості інших країн, голосувати у Швеції можна з 18 років, але, на відміну від інших держав, старшокласники все ж таки можуть взяти участь у виборах. Для них проходить експеримент Skolval (шкільні вибори). Він полягає в тому, що школа може подати повідомлення про намір брати участь у виборах, і тоді школярі, починаючи з сьомого класу, можуть голосувати за допомогою тих самих бюлетенів, що й дорослі. Результати цих виборів не зараховуються, але мало чим відрізняються від «дорослих». У 2022 р. за результатами голосування школярів першою все-таки виявилася Поміrkована коаліційна партія (27,09 % у школярів проти 19,10 % та «третього місця» у дорослих). У 2022 р. в експерименті взяли участь 1442 школи, в яких проголосували майже 386 тисяч учнів. Аналогічним чином проводяться вибори до Європарламенту, щоправда, у них бере участь на порядок менше шкіл [3].

Швеція – це країна з багатопартійною системою, яку можна назвати системою поміrkованого плюралізму (за Дж. Сарторі). Оскільки у законодавстві Швеції не встановлено чітких вимог до реєстрації політичних партій, то це мало наслідком утворення значної кількості партій. Йдеться про 760 партій, більшість з яких є регіональними, або партіями «одного питання».

Упродовж XX – на поч. XXI ст. у політичній системі Швеції домінувала Соціал-демократична робітничая партія Швеції, яка традиційно конкурувала з правою опозицією, котра уособлювалася Поміrkованою коаліційною партією («модератори»). І лише 13 років (1976–1982, 1991–1994, 2006–2010) вона перебувала в опозиції.

Кардинальним чином ситуація змінилася за останні десятиліття, і пов'язується це з прогресуючим впливом праворадикальної партії «Шведські демократи»: на парламентських виборах у 2006 р. вона отримала 2,9 % голосів виборців, у 2010 р. – 5,7 %, у 2018 р. – 17,5 % [25]. Партія була утворена у 1988 р. внаслідок злиття низки маргінальних ультраправих нацистських і екстремістських груп [6; 9].

До 2010 р. усі шведські партії підтримували політику «санітарного кордону» щодо «Шведських демократів». І лише після їхньої перемоги на парламентських виборах 2010 р. вона вийшла із зони «руконепотискання». Санітарний кордон між поміrkованими правими силами та праворадикальними популістами було порушено 20 січня 2020 р., коли лідер Поміrkованої партії У. Крістерссон заявив, що готовий співпрацювати зі «Шведськими демократами» завдяки позитивним змінам у їхньому середовищі. А вже у листопаді 2021 р. праві партії пред-

ставили спільний бюджет зі «Шведськими демократами», який ухвалив Риксдаг, оскільки соціал-демократичний уряд меншості не зміг ухвалити власний законопроект [9].

Не підлягає сумніву те, що, тривале перебування Соціал-демократичної робітничої партії Швеції при владі до певної міри деформувало формат партійної системи у бік домінування лівоцентристських сил. В той же час можна констатувати, що нині серед шведських партій немає класичного розподілу на лівих і правих. Він є умовним, оскільки усі парламентські партії підтримують концепцію «держави загального добробуту/шведську модель суспільного устрою», оскільки шведська громадська думка активно виступає на користь цієї ідеї.

Аналіз результатів виборів до шведського Риксдагу. На виборах до шведського парламенту, які відбулися 9 вересня 2018 р. голоси виборців були розподілені наступним чином: 28,31 % голосів здобула Соціал-демократична партія, 19,8 % – Поміrkована коаліційна партія, 17,5 % – партія «Шведські демократи», 8,6 % – Партія центру, 8 % – Ліва партія (колишня комуністична), 6,3 % – Християнські демократи, 4,4 % – Партія зелених, 1,6 % – інші партії. У підсумку сформувалася «червоно-зелена» коаліція, яку очолив лідер шведських соціал-демократів С. Левен [25].

Таблиця 4

Результати виборів 11 вересня 2022 року до шведського Риксдагу

Назва партії (рік заснування)	% голосів виборців	К-ть деп. місць	Ідеологія
Соціал-демократична робітнича партія Швеція (1889)	30,35	107 (+7)	Соціал-демократія, лівоцентризм
Шведські демократи (1988)	20,52	73 (+11)	Націоналізм, євроскептицизм, консерватизм
Поміrkована коаліційна партія (1904)	19,1	68 (-2)	Ліберальний консерватизм
Ліва партія (1917)	6,74	24 (-4)	Соціалізм, екосоціалізм
Партія центру (1913)	6,72	24 (-7)	Центризм, соціальний лібералізм
Християнські демократи (1964)	5,34	19 (-3)	Консерватизм, християнська демократія
Партія зелених (1981)	5,09	18 (+2)	Зелена політика
Ліберали (1934)	4,62	16 (-4)	Правоцентризм, лібералізм

Джерело: побудовано автором на основі [25].

Зазначимо, що відповідно до змін у партійній системі відбулися зміни і у основних напрямках електоральної конкуренції. Якщо у минулому (сер. XX – поч. XXI ст.) головними темами передвиборчих дискусій були економіка і особливості функціонування шведської моделі соціальної держави, то, починаючи з 2010 р. такими темами стали: міграція, членство в Європейському Союзі, національна ідентичність, законність і порядок. А на виборах 2022 р. додалася ще проблематика вступу Швеції до НАТО та допомога Україні у російсько-українській війні. Результати виборів подано в таблиці 4.

Отже, за результатами виборів перемогу здобули праві сили, незважаючи на те, що соціал-демократи, які перебували при владі, набрали більше голосів ніж на попередніх виборах, покращивши таким чином свій результат. Праві сили, до складу яких входять правопопулістська партія «Шведські демократи», Поміrkована коаліційна партія, партія «Християнські демократи», партія «Ліберали» разом здобули 49,5 % голосів і 176 депутатських місць. Ліві сили, які представлені Соціал-демократичною партією, Лівою партією, Партією зелених та Центристською партією, здобули 48,8 % голосів (приблизно на 600 000 менше, ніж їхні опоненти) і 173 місця. Явка виборців, яка завжди була високою (80,6 %), але в той же час нижчою на 6,5 %, ніж на виборах 2018 р. [25].

До основних причин перемоги правих сил на парламентських виборах слід віднести: 1) втому від восьми років ліволіберального урядування на чолі з соціал-демократами; 2) «Шведські демократи» змогли переконати пересічного виборця про загрозу їхньому стабільному життю від мігрантів та іноземного капіталу, і пообіцяли вирішити ці проблеми; 3) зміна поколінь у шведській політиці, а звідси за праві сили голосує молодь, а соціал-демократів підтримує старше покоління.

Зазначимо, що лівоцентристські сили здобули найбільшу кількість голосів виборців у великих містах, кількох університетських містечках, столичному регіоні, а праві політичні сили більшість отримали у сільській місцевості.

Урядова коаліція була утворена чотирма правими партіями: Поміrkованою коаліційною партією, партією «Шведські демократи», партією «Християнські демократи» та партією «Ліберали», а прем'єр міністром став лідер «модераторів» У. Крістерссон. До урядових посад не були залучені представники партії «Шведські демократи» (ультраправі), котрі отримали неміністерські посади. Такою була принципова вимога партії «Ліберали», які вважають «Шведських демократів» своїми політичними ворогами, а останні «Лібералів» непотрібною партією [6; 9].

Позиція шведського політикуму загалом і безпосередньо правлячої коаліції щодо російсько-української війни не змінилася, а відтак Україні можна і надалі розраховувати на політичну та військову підтримку Швеції.

Італія (25.09.2022, вибори нижньої палати італійського парламенту – Палати депутатів, 577 депутатів). Парламент Італії має двопалатну структуру і скла-

дається з Палати депутатів (нижня палата) і Сенату. Відповідно до італійського конституційного референдуму, який відбувся у 2020 р. Палата депутатів скоротилася з 600 до 400 депутатів, а Сенат до 200. Палата депутатів обирається наступним чином: 147 в одномандатних округах, 245 у багатомандатних округах за партійними списками, 8 за пропорційним представництвом у багатомандатних закордонних округах. Для того, щоб отримати депутатські мандати політична партія повинна набрати не менше 3 % голосів виборців, а коаліція не менше 10 %.

Партійна система Італії тривалий час демонструвала циклічну закономірність домінування і чергування при владі «лівих» і «правих» сил. Руйнація такої «недосконалої» двопартійності почалася в 80-х рр. XX ст., а вже напередодні парламентських виборів 1994 р. у них з'являються серйозні конкуренти – правопопулістські партії «Вперед, Італія» (С. Берлусконі) і «Ліга Півночі» (М. Сальвіні). Відтак в кінці 90-х партійна система Італії стає біполярною, а, починаючи з середини першого десятиліття 2000-х рр. виникає третій полюс в політичному / партійному житті Італії – «Рух п'яти зірок» [13].

Головними конкурентами на парламентських виборах 2022 р. були такі політичні сили: 1) коаліція правих партій («Брати Італії», «Ліга», «Вперед, Італіє!»; 2) коаліція на чолі з Демократичною партією; 3) партія «Рух п'яти зірок; 4) дві нові політичні сили, які брали участь у виборах вперше (партія «Альянс зелених і лівих» та виборча коаліція двох партій «Дія – Viva Італія») .

За результатами парламентських виборів 25 вересня 2022 р. перемогу здобула коаліція правих партій. Популістська партія «Брати Італії» на чолі з Дж. Мелоні, яка на виборах 2018 р. набрала 4,26 % голосів, отримала у 2022 р. більше чверті голосів (25,99 %) виборців. Партія виникла з «Італійського соціального руху», який після Другої світової війни створили прихильники Б. Муссоліні, а її прапор символізує вогонь на могилі «дуче» [20]. Сама ж Дж. Мелоні стверджує, що «Брати Італії» – це мейнстрімна консервативна партія, просуваючи гасло «Бог, батьківщина і сім'я» [20]. Нині Дж. Мелоні стала обличчям європейських правих консерваторів. Вона очолює «Європейських консерваторів і реформістів» – групу євроскептиків у Європейському парламенті, до якої також належать польська партія «Право і справедливість», партія «Шведські демократи» та іспанська партія «Голос» [1].

Ще одна правопопулістська партія «Ліга» на чолі з М. Сальвіні зменшила свій електоральний результат у порівнянні з виборами 2018 р. вдвічі (8,77 % голосів виборців). Популістська партія колишнього прем'єр-міністра С. Берлусконі «Вперед, Італіє!» здобула 8,11 % голосів виборців, що також удвічі менше у порівнянні з попередніми виборами. Коаліція, сформована партіями «Брати Італії», «Ліга» та «Вперед, Італіє!», здобула 43,79 % голосів виборців і отримала абсолютну більшість у Палаті депутатів і Сенаті [25].

Коаліція лівих сил на чолі з Демократичною партією (лідер Е. Летта), до якої також увійшли низка малих ліберальних партій («Європа +», «Альянс зелених і лівих» та інші), зазнав важкої поразки, набравши 26,13 % голосів виборців (Демократична партія набрала 19,07 % голосів).

Популістська партія «Рух п'яти зірок» на чолі з Дж. Конте здобула 15,43 % голосів виборців, втративши у порівнянні з попередніми виборами половину своїх виборців. Розкол у партії відбувся напередодні парламентських виборів по питанню військової підтримки України у російсько-українській війні. Дж. Конте виступав проти такої підтримки. На знак протесту партію залишила група депутатів на чолі з Л. ді Майо.

Центристська коаліція під назвою «Terzo Polo» (третій полюс), сформована К. Календою (лідер партії «Дія») і М. Ренці (лідер партії «Viva Італія»), набрала 7,79 % голосів. Обидва лідери роблять ставку на розбіжності поміж різними партіями правої коаліції, що на їхню думку може дозволити їм здобути високий електоральний результат. Явка виборців 25 вересня 2022 р. склала 64,07 %, різко низившись порівняно з голосуванням 4 березня 2018 р. (- 9,79 %) [25]. Результати подані в таблиці 5.

Таблиця 5

Результати виборів до італійської Палати депутатів 25 вересня 2022 року

Назва партії (рік заснування)	Результати виборів у БВО*, %	Усього деп. місць з результатами в ОВО*	Ідеологія
Брати Італії (2012)	25,99 (69 депутат.)	119	Націоналізм, соціальний консерватизм, євроскептицизм
Демократична партія (2007)	19,07 (57)	69	Соціал-демократія, соціал-лібералізм, європеїзм
Ліга (1991)	8,77 (23)	66	Соціальний консерватизм, популізм, євроскептицизм
Рух п'яти зірок (2009)	15,43 (41)	52	Популізм, пряма демократія, євроскептицизм
Вперед, Італіє! (2009)	8,11 (22)	45	Правоцентризм, ліберальний консерватизм, християнська демократія
Дія – Viva Італія (2022)	7,79 (21)	21	Популізм, центризм, соціальний лібералізм
Альянс зелених і лівих (2022)	3,63 (11)	12	Зелена політика, лівоцентризм

*БВО – багатомандатний виборчий округ, **ОВО – одномандатний виборчий округ.

Джерело: побудовано авторами на основі [25].

Отже, урядова коаліція в Італії утворена трьома партіями: «Брати Італії», «Ліга», «Вперед, Італіє!», а прем'єр міністром стала лідер партії «Брати Італії» Дж. Мелоні. Серед вказаних партій лише лідерка «Братів Італії» щиро підтримує Україну. Від початку повномасштабного вторгнення Дж. Мелоні переконує, що виступає за всі зусилля Європейського Союзу та НАТО у допомозі Києву [1; 2; 10]. Вона підтримала лінію М. Драгі щодо надання допомоги Україні. «Оголошення про приєднання до Російської Федерації чотирьох областей України після фіктивних референдумів, проведених в умовах насильницької військової окупації, не має юридичного чи політичного значення», – заявила Дж. Мелоні. За її словами, «своїми діями В. Путін вкотре демонструє своє неоімперіалістичне бачення радянського зразка, що загрожує безпеці всього європейського континенту» [17].

Лідери інших трьох праворадикальних партій («Ліга», «Вперед, Італіє!», «Рух п'яти зірок» (не входить до урядової коаліції)) симпатизують В. Путіну та у минулому співпрацювали з ними (наприклад С. Берлусконі), а М. Сальвіні у 2014 р. приїздив до окупованого Криму.

На першому засіданні парламенту 13 жовтня головою Сенату було обрано Іньяціо Беніто Марію Ла Русса («Брати Італії») – співзасновника партії «Брати Італії», щирого прихильника Б. Муссоліні. А 14 жовтня був обраний і голова нижньої палати італійського парламенту Л. Фонтана («Ліга»), політик-екстреміст, прихильник В. Путіна, який носить футболки з написом «зняти санкції з Росії» та був «офіційним» міжнародним спостерігачем під час кримського «референдуму» 2014 р. Парадокс голосування за вказані кандидатури полягав у тому, що не всі представники праворадикальної коаліції за них голосували, зважаючи на скандальні бекграунди кандидатів на посади. А призначення голови Палати депутатів, незважаючи на підтримку України Дж. Мелоні, є проблемним для України [6].

Латвія (01.10.2022, вибори латвійського парламенту – Сейму, 100 депутатів). Однопалатний латвійський парламент (Сейм) обираються за пропорційною виборчою системою преференційних / відкритих списків з п'ятивідсотковим виборчим бар'єром для політичних партій і виборчих коаліцій за формулою непарних дільників Сант-Лаге у п'яти виборчих округах.. «Ця виборча формула, вважає А. Романюк, зумовлює дуже високий рівень пропорційності поділу голосів виборців» [23, с. 300]. Партійну систему Латвії можна ідентифікувати як помірковану багатопартійну без домінуючої партії.

За результатами виборів до латвійського парламенту відбулися суттєві зрушення в електоральних уподобаннях громадян у порівнянні з виборами 2018 р. Результати виборів подано в таблиці 6.

Таблиця 6

Результати виборів до Сейму Латвії 1 жовтня 2022 року

Партія / виборча коаліція (дата створення)	% голосів	К-ть деп. місць	Ідеологія
Партія «Нова єдність» (2010)	18,97	26	Ліберальний консерватизм, правоцентризм
Коаліція «Союз зелених та селян» (2002)	12,44	16	Консерватизм, екологізм
Виборчий блок «Об'єднаний список» (2022)	11,01	15	Регіоналізм, зелена політика, соціальний консерватизм
Партія «Національне об'єднання «Все для Латвії» – «Вітчизні і свободі / ДННЛ» (2010)	9,29	13	Націонал- консерватизм
Партія «За стабільність!» (2021)	6,80	11	Євроскептицизм, популізм, центризм
Партія «Латвія на першому місці» (2021)	6,24	9	Соціальний консерватизм, популізм
Партія «Прогресивні» (2017)	6,16	10	Соціал-демократія

Джерело: побудовано автором на основі [25].

Депутатські мандати за результатами волевиявлення отримало 7 партій та виборчих блоків. З них чотири партії і блоки депутатські мандати здобули вперше: партії «Прогресивні», «За стабільність», «Латвія на першому місці» та виборчий блок «Об'єднаний список». До складу «Об'єданого списку» входять «Зелена партія», партія «Об'єднання регіонів» та «Лієпайська партія». З попереднього Сейму у новому будуть представлені: партії «Нова єдність», «Національне об'єднання «Все для Латвії» – «Вітчизні і свободі / ДННЛ» («Національне об'єднання»), виборча коаліція «Союз зелених та селян» [15; 21].

Слід зазначити, що на виборчий процес в Латвії значимий вплив мала війна Росії проти України. В результаті дві проросійські партії не змогли подолати виборчий бар'єр (Соціал-демократична партія «Злагода», «Російський союз Латвії»). На попередніх виборах «Злагода» мала найвищий електоральний результат 19,8 %. Як наслідок відбулося розпорошення голосів російського електорату та подолання виборчого бар'єру проросійською партією «За стабільність!».

Не отримали депутатських мандатів у силу об'єктивних причин «Нова консервативна партія» та об'єднання партій «Розвиток/Так», які входили до урядової

коаліції у попередньому сеймі. Явка виборців становила 59, 26 %, що на 4,6 % більше, ніж на попередніх виборах.

Таким чином до головних результатів виборів віднесемо: 1) розпорошення проросійського електорату та виборче фіаско двох російських партій («Злагода», «Російський союз Латвії»); 2) утворення проєвропейської урядової коаліції у складі партій «Нова єдність», «Національне об'єднання» та виборчого блоку «Об'єднаний список»; 3) руйнування етноцентричної моделі голосування; 4) злет нових популістських партій «Латвія на першому місці» та «За стабільність!».

Болгарія (02.10.2022, вибори болгарського парламенту – Народних зборів, 240 депутатів). 2 жовтня 2022 р. відбулися уже четверті за півтора року позачергові парламентські вибори. На попередніх позачергових виборах, які пройшли 14.11.2021 р. перемогу здобув виборчий блок «Продовжуємо зміни». «Виборчий блок «Продовжуємо зміни» формально був утворений трьома маловпливовими партіями «Вольт Болгарія», «Європейський середній клас», «Політичний рух соціал-демократів». Лідерами цього блоку стали випускники Гарвардського університету К. Петков і А. Василів, які у перехідному кабінеті займали пости міністра економіки та міністра фінансів відповідно. Вказаних політиків підтримали у Вашингтоні та Брюсселі, як таких, які не є дилетантами і зможуть ефективно управляти урядом» [19].

Але уряд К. Петкова проіснував недовго, і змушений був піти у відставку в результаті вотуму недовіри, ініційованого лідером партії «Громадяни за європейський розвиток Болгарії» (ГЕРБ) Б. Борисовим і підтриманого партією С. Трифонова «Є такий народ», яка входила в урядову коаліцію.

В даному випадку ми спостерігаємо деструктивну поведінку нової персоналізованої популістської партії «Є такий народ». Така поведінка вказує на одну із тенденцій розвитку партійних систем «молодих» демократій: «анти-політики (актори, музиканти і т. д.) вміють завойовувати серця і розум виборців, але вони, як правило, не здатні ефективно виконувати складні управлінські функції» [19].

Відтак результат такої діяльності вказаних партій, як правило, повне політичне фіаско: 04.04.2021 р. – нова партія С. Трифонова здобуває 17,6 % голосів виборців (51 депутатське місце), а сам результат виборів називають «електоральною революцією»; 11.07.2021 р. – партія С. Трифонова здобуває 24 % голосів виборців (65 депутатських місць), але її лідер відмовляється співпрацювати з іншими політичними силами; 14.11.2021 р. – партія С. Трифонова втрачає рейтинг і отримує 9,5 % голосів (25 депутатських місць); 02.10.2022 р. – вона не змогла подолати виборчий бар'єр (політичне фіаско).

У парламентських виборах 02 жовтня 2022 р. взяли участь 24 партії і 6 виборчих коаліцій. Народні збори Болгарії складаються з 240 депутатів, які обираються за пропорційною системою закритих партійних списків у 31 багатомандат-

ному виборчому окрузі з 4 % виборчим бар'єром [23, с. 279]. Виборчий бар'єр подолато 7 політичних сил., а явка виборців була найнижчою за всю постсоціалістичну історію Болгарії – 39,4 %. Результати виборів подано в Таблиці 7.

Таблиця 7

Результати виборів до Народних зборів Болгарії 2 жовтня 2022 року

Партія/виборча коаліція (рік створення)	% голосів	К-ть місць	Ідеологія
Виборчий блок «ГЕРБ – Союз демократичних сил»	25,3	67 (+8)	Консерватизм, популізм
Виборча коаліція «Продовжуємо зміни»	20,2	53 (- 14)	Соціальний лібералізм
Партія «Рух за права і свободи» (1990)	13,7	36 (+2)	Соціальний лібералізм, захист інтересів турецької національної меншини
Партія «Відродження»	10,1	27 (+14)	Національний консерватизм, русофільство
Болгарська соціалістична партія (1990)	9,3	25 (+1)	Соціал-демократія, лівий популізм
Виборчий блок «Демократична Болгарія» (2018)	7,4	20 (+4)	Лібералізм
Партія «Болгарський розквіт»	4,6	12 (нова)	Націоналізм

Джерело: побудовано автором на основі [25].

Отже, за результатами виборів конфігурація партійної системи не змінилася і вона залишилася багатопартійною системою поляризованого плюралізму. Практично не змінився і акторний склад партійної системи, а зміни торкнулися лише частки депутатських місць, які здобули політичні сили.

До парламенту пройшла нова націоналістична політична партія «Болгарський розквіт», а натомість низка інших націоналістичних партій не змогли подолати виборчий бар'єр («Атака», «Національний фронт порятунку Болгарії» та інші).

Зазначимо, що політична криза в Болгарії поступово збільшує рейтинг про-російських політичних сил: партія «Відродження» збільшила своє представництво в Народних зборах на 14 депутатів (24 депутатські місця).

На жаль урядова коаліція за результатами виборів так і не була створена, а відтак у Болгарії відбудуться ще одні дострокові вибори, що є свідченням глибокої кризи болгарського парламентаризму і партійного будівництва та небажання домовлятися політичним лідерам у стінах Народних зборів.

Данія (01.11.2022, дострокові вибори данського парламенту – Фолькетингу, 179 депутатів). Парламент Данії обирається на основі пропорційної виборчої системи з 2 % виборчим бар'єром. Партійна система Данії двоблокова, яку утворюють «червоний» блок, основою якого є Соціал-демократична партія Данії та «синій» блок, який асоціюється з консервативною партією «Венстре».

Позачергові вибори були зумовлені кризовою ситуацією в парламенті, яка стала результатом прийняття рішення прем'єр-міністром Данії М. Фредеріксен про знищення хворих на коронавірус норок (17 мільйонів). Наслідком таких дій уряду було знищення цілою галузі датської економіки, хоча пізніше вирощування норок знову дозволили. Тому М. Фредеріксен змушена була оголосити про позачергові вибори у листопаді місяці.

Головна лінія конкуренції на виборах пролягала між «червоним» і «синім» блоками. За результатами виборів перемогу здобула Соціал-демократична партія Данії з результатом 27,5 % голосів виборців (50 депутатських місць), а явка виборців становила 84,1 %. Результати виборів подано в Таблиці 8.

Таблиця 8

Результати виборів Фолькетингу в Данії 1 листопада 2022 року

Назва партії (дата створення)	Результат, %	К-ть депут. місць	Ідеологія
Соціал-демократична партія Данії (1871)	27,5	50 (+2)	Соціал-демократія
Венстре (Ліберальна партія Данії) (1870)	13,3	23 (-23)	Консервативний лібералізм, аграризм
Помірковані (2022)	9,3	16 (нова)	Лібералізм, центризм
Соціалістична народна партія (1959)	8,3	15 (+1)	Зелена політика, демократичний соціалізм
Датські демократи (2022)	8,1	14 (нова)	Націонал-лібералізм, правий популізм
Ліберальний альянс (2007)	7,9	14 (+10)	Лібералізм, лібертаріанство
Консервативна народна партія (1915)	5,5	10 (-2)	Ліберальний консерватизм, енвайроменталізм
Красно-зелена коаліція (1989)	5,2	9 (-4)	Соціалізм, євроскептицизм
Радикальна Венстре (1905)	3,8	7 (-9)	Соціальний лібералізм, проєвропеїзм
Нові праві (2015)	3,7	6 (+2)	Національний консерватизм, євроскептицизм, антисламізм
Альтернатива (2013)	3,3	6 (+1)	Зелена політика, проєвропеїзм
Данська народна партія (1995)	2,6	5 (-11)	Націонал-консерватизм, правий популізм, данський націоналізм

Джерело: побудовано автором на основі [25].

Отже, вибори в Данії, як і в інших країнах Північної Європи, вказують на стабільність партійних систем. За результатами виборів партійна система Данії залишається багатопартійною двоблоковою. Головними конкуруючими партіями є Соціал-демократична партія Данії і партія «Венстре» (ліберальний консерватизм). В той же час слід констатувати зміну акторного складу партійної системи та окремих електоральних результатів політичних партій, хоча і не значну.

По-перше, збільшився формат партійної системи, якщо за результатами парламентських виборів депутатські мандати отримали 10 політичних партій, то у 2022 р. – 12. По-друге, до парламенту пройшли дві нові політичні партії з досить високим результатом: «Помірковані» – 9,3 % (16 мандатів) і «Данські демократи» – 8,1 % (14 мандатів). По-третє, праворадикальна Данська народна партія змогла здобути лише 5 депутатських мандатів. Для порівняння, у 2015 р. вона була другою за рейтингом політичною силою з результатом 21,15 (37 депутатських мандатів), у 2019 р. – 8,7 % (16 депутатських мандатів). У 2015 р. партія досягла свого історичного максимуму за рахунок європейської міграційної кризи. Різне падіння популярності ДНП у 2022 р. пов'язане з вичерпанням антиімміграційного дискурсу і перехоплення ініціативи мейнстримними партіями та новими партіями ультраправого спрямування.

По, четверте, більшість в парламенті здобув «червоний блок» – 90 депутатських мандатів, натомість «синій» блок отримав – 73 депутатські мандати і центристська партія «Помірковані» з 16 депутатськими мандатами залишилася позаблоковою, скоріш за все з метою більшої її пізнаваності на майбутніх виборах.

Отже, охарактеризувавши парламентські вибори 2022 р. в країнах Європейського Союзу, можна зробити такі висновки.

По-перше, збільшення фрагментації партійних систем, що є результатом появи нових соціально-політичних розмежувань. Нові соціальні конфлікти не мають постійного і комплексного характеру, вони більш локалізовані і фрагментовані, а розмежування по інтересам часто носить тимчасовий, ситуаційний характер, створюючи в основному короточасні, не стабільні об'єднання. Відповідно до цього починає фрагментуватися політика, яка носить нині здебільшого «конкретний», «монопроблемний» характер, і не орієнтована на довгострокові проекти. Наприклад, Швеція, Італія, Латвія, Болгарія.

По-друге, поступова втрата «мейнстримними» партіями домінуючого статусу у партійних системах, що безпосередньо пов'язано з кризою останніх, яка обумовлена зростаючим відчуженням між політичним класом і виборцями (пов'язане з процесом глобалізації), накопиченням протестного потенціалу (євроскептики, націоналісти, антиглобалісти, «зелені» й інші), кризою ліво-правої системи «ідеологічних координат» тощо. Наприклад, Франція, Італія, Словенія.

По-третє, жорстка конкуренція у ході електоральних кампаній «мейнстрімних» партій і партій «нової політики». Успіх партій «нової політики» обумовлений низкою чинників, до головних із яких можна віднести такі: а) розчарування громадян в політиках і політичних партіях, зростання недовіри до них; зниження рівня партійної ідентифікації; проблема з рекрутуванням нових і утриманням старих членів партій; б) зменшення впливу політичних партій на функціонування урядів; в) медіатизація, персоналізація та професіоналізація політики; г) деідеологізація політичного життя; д) ціннісна трансформація суспільств, перехід до домінування «постматеріальних» цінностей. Вказаний тип електоральної конкуренції є характерним практично для усіх країн Європейського Союзу.

По-четверте, зростання рейтингу праворадикальних партій, їх демаргіналізація і подолання ними бар'єру «руконепотискання». Одна із головних причин виникнення правих популістських політичних партій у Європейському Союзі – виникнення нового соціально-політичного поділу між глобалізованою постмодерністською елітою і простими громадянами національних держав (конфлікт «глобалізовані еліти – антиглобалістично налаштовані маси»). Наприклад, «Chega» («Досить!») (Португалія); партії «Йоббік», «Наша Батьківщина» (Угорщина); партія «Національне об'єднання» (Франція); партія «Шведські демократи» (Швеція); партії «Брати Італії», «Ліга», «Рух п'яти зірок», «Вперед, Італіє!» (Італія); партії «Латвія на першому місці», «За стабільність!» (Латвія); «Данська народна партія» (Данія) та інші.

По-п'яте, персоніфікація політики, утворення іменних партій, які досить часто мають негативний вплив на функціонування партійної системи і політичний розвиток в цілому. Наприклад, партія «Список Мар'яна Шареца» (Словенія), партія «Є такий народ» С. Тріфонова (Болгарія) та інші.

По-шосте, виникнення мережевих/кіберпартій, які в своїй діяльності опираються на використання сучасних цифрових технологій. Для них характерні такі риси: відсутність формального членства та організаційної структури, мінімізація чисельності і партійного апарату, безпосередня взаємодія з виборцями («Йоббік» в Угорщині, «Рух п'яти зірок» в Італії, «Партія свободи» в Нідерландах та інші). Принципи організаційної роботи мережевих партій останнім часом активно запозичуються й іншими політичними силами.

Список використаних джерел:

1. Бондарева Х. Ультраправа, що підтримує Україну: що відомо про ключову кандидатку в прем'єри Італії. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/09/14/7146768/> (дата звернення 27.09.2022).

2. Вдовиченко В., Сидоренко С. «Хороші фашисти» та загроза для Європи: що чекати Україні від нового уряду Італії. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/09/26/7147520/> (дата звернення 28.09.2022).
3. Вибори в Швеції: 10 особливостей. URL: <https://ru.sweden.se/lyudi-i-obschestvo/demokratiya/vybory-v-shvecii-10-osobennostej> (дата звернення 25.09.2022).
4. Воронко О. Монобільшість соціалістів та ривок ультраправих — як минули позачергові вибори в Португалії/ URL: <https://izbirkom.org.ua/publications/vybory-2020/2022/monobilshist-socialistiv-ta-rivok-ultrapravih-yak-minuli-pozachergovi-vibori-v-portugaliyi/> (14.09.2022).
5. Горбик Р. Швеція нових можливостей: як подолати ризики, що несе коаліція за участю ультраправих. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/10/28/7149495/> (дата звернення 27.10.2022).
6. Горбик Р. Ультраправий прорив: чи зменшить коаліція з радикалами підтримку України Швецією URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/09/16/7146876/> (дата звернення 17.09.2022).
7. Груша-Поссамай Я. Союз фашистів та кримнаштів: як нова коаліція Італії почала роботу зі скандалів. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/10/14/7148693/> (дата звернення 15.10.2022).
8. Давимука О. Парламентські вибори в Угорщині: переобрання Орбана і наслідки для України та Європи. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-04/vibori_ugorschina.pdf (дата звернення 12.09.2022).
9. Захарова О. Вибори у Швеції. Хто такі Шведські демократи та чому їхня перемога налякала лібералів. URL: <https://thepage.ua/ua/politics/peremoga-pravih-u-shveciyi-hto-taki-shvedski-demokrati> (дата звернення 17.09.2022).
10. Коаліція правих партій з партіями-«друзями Путіна» перемагає на виборах у Італії. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/09/26/7147464/> (дата звернення 28.09.2022).
11. Коваль Н., Панченко Ю. Піррова перемога Макрона: які ризики несуть нові вибори Франції для України і не тільки. URL:

- <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/06/13/7141149/> (дата звернення 12.09.2022).
12. Копинець Ю. Вплив сучасних тенденцій розвитку країн Європейського Союзу на еволюцію і функціонування партійної системи України: дис..... к. політ. наук 23.00.02 / Ужгородський національний університет. 2021. 269 с. URL: https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/11/dis_kopynets.pdf (дата звернення 17.06.2022).
 13. Копинець Ю.Ю. Парламентські вибори у країнах Європейського Союзу у 2018 році: характеристика електоральних результатів та конфігурацій партійного ландшафту. *Політикус: наук. журнал*. 2020. № 3. С. 44–51.
 14. Кравченко В. Результати президентських виборів у Франції (24 квітня 2022 р.). Другий термін Е. Макрона. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-04/franciya_vibori.pdf (дата звернення 12.09.2022).
 15. Кудрін О. Новий Сейм Латвії: проєвропейська коаліція та проросійський провал. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3585675-novij-sejm-latvii-proevropejska-koalicia-ta-prorosijskij-proval.html> (дата звернення 26.10.2022).
 16. Кудрін Ф. Європарламент постановив, що Угорщина більше не може називатись демократією. URL: <https://tyzhden.ua/News/255696> (17.10.2022).
 17. Майбутня прем'єрка Італії: Путін – загроза, анексія не має значення. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/09/30/7147846/> (дата звернення 01.10.2022).
 18. Моренчук Анатолій, Моренчук Андрій. Особливості політичної системи системи Швеції: досвід для України URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/15769/1/18.pdf> (дата звернення 25.09.2022).
 19. Остапець Ю., Копинець Ю. Парламентські вибори 2021 року в країнах Європейського Союзу: характеристика загальних тенденцій та національних особливостей електорального вибору. *Регіональні студії*. 2022. № 30. С. 82–90.
 20. Павлюк О. Коаліція з «друзями Путіна»: як дострокові вибори можуть змінити зовнішню політику Італії. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/09/23/7147362/> (дата звернення 27.09.2022).
 21. Панченко Ю. Програш росіян та нова коаліція: чим завершилися вибори у Латвії. URL:

- <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/10/3/7147973/> (дата звернення 27.10.2022).
22. Панченко Ю., Іщенко Н. Скандальний друг України: чи збереже Словенія проукраїнську політику. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/04/26/7138440/> (дата звернення 14.09.2022).
23. Романюк А., Литвин В. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Вишеградської групи та інших країн Центрально-Східної Європи: монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 548 с.
24. Сидоренко С. Антиукраїнський Орбан: що робитиме Угорщина після виборів «під знаком війни». URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/04/4/7137219/> (дата звернення 12.10.2022).
25. The European Elections Monitor (Парламентські вибори в Швеції 11 вересня 2022 р.). URL: <https://www.robert-schuman.eu/en/the-european-elections-monitor/2021/> (дата звернення 25.09.2022).
26. Fourquet, J. L'archipel français. Naissance d'une nation multiple et divisée. Paris: Seuil, 2019. 348 p.

Владіслав Дудінскі
*PhD, Associate Professor,
Head of the Department of Civil Education,
University of Presov
(Slovak Republic)*

Наталія Марадик
*PhD, Associate Professor at
the Department of Theory of Politics,
University of Presov
(Slovak Republic)*

Особливості виборчої системи до Парламенту Чеської Республіки

Значення виборів для утвердження демократії безпосередньо залежить від суспільно-політичних умов, що наявні в конкретній країні. У тих авторитарних державах, де складається сприятливе для неї співвідношення сил і забезпечуються хоча б засадничі принципи вільних виборів, вони є найкращим інструментом демократизації суспільства. Вибори забезпечують для суспільства найбільш безболісний, мирний перехід до демократії, адже за своєю суттю вони виключають політичне насильство. Вибори – найбільш ефективний засіб ліквідації авторитарного режиму і приходу до влади демократичних сил. Вони фактично виключають негативні для демократизації суспільства наслідки зміни влади.

Важливе значення виборів як інструменту переходу до демократії полягає в тому, що вони самі по собі виступають великим кроком на шляху демократизації: або взагалі означають утвердження демократичного режиму, або кладуть початок процесу інтенсивної демократизації політичної системи, що завершується прийняттям демократичної конституції [2, с. 205].

Важливе значення виборів як інструменту переходу до демократії пов'язане також із затвердженням ними основоположних прав і свобод особистості, загальнолюдських цінностей. Вільні вибори самі по собі передбачають повагу правлячим режимом (і опозицією) свободи слова, зібрань і об'єднань, рівноправності громадян та інших політичних прав громадян. Вони утверджують в суспільстві атмосферу осуду насильства, поваги гідності особистості, думки більшості народу, що сприяє розвитку демократичної свідомості громадян, підвищення їх політичної активності, прагнення до демократичних змін.

Значення виборів як інструменту переходу суспільства до демократії і найважливішої умови її життєздатності та ефективності, реалізація основних принципів вільних виборів безпосередньо залежать від організації виборчого процесу. Формування державних органів шляхом вільних демократичних загальних виборів в демократичній правовій державі надає особливу правову значимість порядку формування представницьких органів державної влади Чеської Республіки (далі ЧР) [11, s. 60].

У Чеській Республіці в процесі виборів реалізується воля народу, яка є джерелом формування не тільки представницької (законодавчої) влади, а й виконавчої влади на загальнодержавному рівні. За допомогою виборів на місцях формуються органи державної влади та органи місцевого самоврядування, що надає унікальну важливість виборчому процесу. Фактично вибори є легітимною формою безпосереднього народного волевиявлення і є найважливішим проявом демократії.

За допомогою виборів населення ЧР має безпосередній вплив на формування органів державної влади та органів місцевого самоврядування і через них реалізує своє право на участь в управлінні державними і громадськими справами. Такий демократичний порядок формування органів державної влади та органів місцевого самоврядування є необхідною умовою життєдіяльності громадянського суспільства і правової держави, де одним з основних критеріїв є активна участь громадян ЧР в державних і суспільних справах, засноване на плюралізмі думок, інтересів різних соціальних груп. Формування представницьких органів на справедливій виборній демократичній основі, за участю самих громадян ЧР, є необхідним фактором успішного прогресивного розвитку чеської держави. Демократичні вибори, за допомогою яких представницькі органи державної влади утворені народом, дозволяють нівелювати соціальні конфлікти в соціумі і в максимальному ступені врахувати і захистити інтереси різних соціальних груп чеського суспільства [1, s. 53].

Вільні демократичні вибори, в сучасній Чеській Республіці, що проводяться на засадах демократичного національного законодавства про вибори є, по суті, антиподом порядку формування аналогічних державних органів в Чехо-Словаччині. При комуністичному режимі в цій країні вибори носили формальний характер і не надавали громадянам можливість справжнього вибору між різними кандидатами. Вибори проводилися під контролем партійно-державного апарату, що обмежувало свободу волевиявлення народу і надавало широкий простір для фальсифікацій результатів виборів.

Вибори в правовій демократичній державі безпосередньо відображають співвідношення політичних сил в країні, рівень політичної культури суспільства, стан політичної системи. Вибори в ЧР засновані на принципах політичного плю-

ралізму. За допомогою виборів виявляється воля більшості населення, яка і є фундаментом демократичної влади в країні. В умовах розвиненої політичної системи в правовій демократичній державі при достатній політичній активності громадян в процесі виборів створюються умови для відображення в передвиборних програмах широкого спектра точок зору і поглядів на подальший розвиток країни. Найважливішою метою виборів в ЧР є досягнення консенсусу в суспільстві з питань перспектив розвитку та досягнення стабільності і порядку в державі і суспільстві. Сенс виборів в ЧР полягає в тому, щоб надати громадянам можливість волевиявлення щодо формується державної влади або органів місцевого самоврядування. Ці структури, отримавши підтримку населення країни, повинні функціонувати відповідно до волі народу. Вибори також надають можливість демократичного вирішення соціальних протиріч і вибору оптимального шляху розвитку держави і суспільства [6, s. 15].

Виборча система в Чеській Республіці – складне багатопланове явище, що включає в себе сукупність правових норм, що регулюють процес підготовки і проведення виборів, сукупність організаційних інститутів, забезпечують реалізацію виборчого процесу в Чеській Республіці, а також сукупність стійких взаємозв'язків між організаційними інститутами, що забезпечують виборчий процес в країні. У виборчій системі ЧР можна також виділити відносно самостійні підсистеми, що забезпечують порядок обрання відповідних органів державної влади та органів місцевого самоврядування: 1) Палати депутатів Парламенту ЧР; 2) членів Сенату Парламенту ЧР; 3) представницькі органи земель Чеської Республіки; 4) органів місцевого самоврядування; 5) депутатів до Європейського парламенту; 6) Президента ЧР (з 2012 року) [4, s. 33].

Поряд із загальними нормативними актами, що містять принципові положення виборчого права і складають основу правового регулювання організації і проведення виборів в ЧР, порядок виборів до представницьких органів державної влади та органів місцевого самоврядування регулюється спеціальними правовими актами. Їх можна розглядати як відносно самостійні підсистеми виборчої системи Чеської Республіки, які відрізняються за різними параметрами, спричиненими особливостями порядку обрання в представницькі державні органи та органи місцевого самоврядування.

Відмінною особливістю виборчої системи є те, що Конституція ЧР не містить спеціального розділу, присвяченого виборчій системі Чеської Республіки та окреслено тільки загальні положення, що стосуються загальних принципів виборчого права демократичної держави, а також вікових цензів пасивного і активного виборчого права (ст. 18 – 20 Конституції ЧР) [7]. Ці загальні принципи виборчого права, проголошені в Конституції ЧР стосовно виборів в Палату депутатів і Сенату парламенту ЧР застосовуються і до виборів в крайові представницькі ор-

гани державної влади, районні представницькі органи і в органи місцевого самоврядування. Вибори до представницьких органів і органів місцевого самоврядування різних рівнів спираються на широку законодавчу базу, що додає особливу легітимність виборам. Детальне правове регулювання виборчого процесу на всіх етапах проведення виборчої компанії є важливою правовою гарантією проведення демократичних справедливих виборів, які відображають справжнє волевиявлення виборців щодо представників тієї чи іншої політичної партії, що приймає участь у виборах. Найважливішим засобом досягнення справедливості і демократичності виборів є судові гарантії участі громадян Чеської Республіки у виборчому процесі в країні.

Процес оновлення виборчого законодавства було розпочато 27 лютого 1990 року, коли Федеральні збори ЧСФР ухвалили новий закон про вибори, що змінив попередній, прийнятий у 1971 році. Нова редакція цього важливого законодавчого акту базувалася на виборчому законі 1946 року, за яким були проведені останні вільні вибори у повоєнній Чехословаччині. Новий закон враховував також досвід виборчої процедури багатьох європейських демократичних країн [12, с. 101].

Після розділу Чехословацької Федерації виборчі правила у Чехії тривалий час залишалися без суттєвих змін. Так, у спадок залишилася пропорційна система виборів до обох палат Парламенту, які проходили у 8 округах, що територіально співпадали з межами адміністративних одиниць (країв). Виборці мали можливість змінювати порядок кандидатів у крайових списках за допомогою 4 рейтингових голосів, які бралися до уваги у разі досягнення 10 % на рівні краю. Певних змін зазнав пропускний поріг для входження до Парламенту, який був не однаковий для окремих партій та коаліцій.

У виборче право ЧР входить широке коло джерел, до яких відносяться Конституція ЧР, що закріплює основні принципи виборчого права щодо виборів палат Парламенту ЧР і органів місцевого самоврядування (ст. 18-20; 102 Конституції ЧР) [7], Закон ЧР від 27 вересня 1995 року «Про вибори до Парламенту Чеської Республіки» [8] та інші нормативно-правові акти.

Відчутні корективи до Закону «Про вибори до Парламенту Чеської Республіки та про зміну й доповнення деяких інших законів» (прийнятого у 1995 році) було внесено у 2000 році під час дії так званої «опозиційної угоди» між основними політичними гравцями чеської політичної сцени – ГДП і ЧСДП. Ними було досягнуто домовленостей про запровадження системи, яка б дозволила посилити роль (тобто збільшити представництво у парламенті) великих політичних суб'єктів на противагу інтересам малих партій. Для цього пропонувалося запровадити особливі методи перерахунку голосів у мандати і збільшити кількість виборчих округів. У результаті чого до пропорційної системи було вкраплено мажоритарні елементи.

ритарні елементи виборчої геометрії та арифметики у вигляді 35 виборчих округів і модифікованого дільника д'Ондта (до цього часу для розподілу депутатських мандатів застосовувався метод Гагенбаха-Бішоффа). Знизилася кількість рейтингових голосів до 2-х, а їхня дія набирала чинності вже у разі досягнення 7 % межі на рівні краю. Збільшено було й електоральний бар'єр для коаліцій з двох партій з 7 % до 10 %, для коаліцій з трьох партій – з 9 % до 15 %, понад три партії – з 11 % до 20 %. Дане нововведення не мотивувало партії до передвиборчої співпраці, оскільки за таких умов бар'єр завжди підвищується на 5 відсотків, тобто прямо пропорційно до кількості коаліційних партій. Все це робилося з метою усунути у перспективі з політичної сцени на той час єдиного опозиційного конкурента «Коаліцію чотирьох» [4, s. 75].

Необхідність таких нововведень аргументувалася потребою у перспективі уможливити формування уряду більшості з партій, які б мали близьку виборчу програму, що є однією з основних умов стабільної та тривалої роботи уряду. При цьому попередня практика і виборчі правила не сприяли цьому, у результаті чого правляча коаліція було нестабільною, урядовий кабінет малоефективним, а його курс – не послідовним. Наслідком цього виявилися численні відставки уряду, призначення дострокових виборів. Така система застосовувалася у ЧР до 2004 року.

Зазначену виборчу реформу правлячі партії втілили без відтворення відповідних змін у Конституції. З урахуванням цього колишній президент В. Гавел оскаржив вищезазначені нововведення у Конституційному суді, який частково задовольнив скаргу і відмінив рішення про запровадження 35 виборчих округів (нині виборчі округи у Чехії співпадають з межами адміністративних одиниць, яких 14). У той час, як у чотирьох найбільших областях (Прага, Центральночеський, Південноморавський та Мораво-Сілезький краї) обирається у середньому 23-25 депутатів, то у Ліберецькому тільки 8, Карловарському 5 депутатів. Як бачимо, з одного боку, у великих виборчих округах список складається з понад 30 кандидатів, що за сучасного методу виборчих кампаній, дає можливість політичним партіям провести до Палати депутатів чимало невиразних кандидатів. З іншого боку, під час виборів у малих округах партії стають більш персоналізованими, а результати тут майже «мажоритарні». Все ж збільшення кількості виборчих округів стало чи не головним досягненням проведеної виборчої реформи, оскільки призвело до створення підґрунтя для розвитку місцевих партійно-політичних структур. Адже до того часу у Чехії не існувало навіть зародку регіональної партійно-політичної еліти. Партії розвивали свою діяльність лише на загальнодержавному рівні [3, s. 186].

Виборче право Чеської Республіки детально регламентує стадії виборчого процесу в Парламент країни, починаючи з моменту їх призначення і закінчуючи оголошенням результатів виборів. У зв'язку з проведенням виборів в політичній

системі країни виникає складна система правовідносин між суб'єктами, такими як виборці, політичні партії, державні органи, кандидати в депутати, засоби масової інформації. У процесі підготовки і проведення виборів на кожній його стадії задіяні різноманітні організаційні та правові інститути ЧР. Детальне правове регулювання процесу підготовки та проведення виборів до Парламенту ЧР дозволяє громадянам держави найбільш повно реалізувати своє право на участь у вирішенні суспільних справ. Правові акти, що регулюють порядок підготовки і проведення виборів до Парламенту передбачають заходи щодо попередження можливого незаконного перешкоджання участі громадян у виборах і способи вирішення конфліктів в ході підготовки і проведення виборів.

Відповідно до Конституції ЧР призначення виборів в обидві палати Парламенту віднесено до компетенції Президента ЧР. Рішення Президента про призначення виборів обумовлено необхідністю контрасигнатури відповідного нормативного акту глави держави главою Уряду або за його дорученням одним із членів Уряду. У тому випадку, якщо посада президента залишається вакантною або глава держави не може виконувати свої обов'язки з вагомих причин, замінити його в здійсненні даних його повноважень щодо призначення виборів не може ніхто. Днем призначення виборів вважається той, в якому було офіційно опубліковано повідомлення про призначення виборів в ту або іншу палату Парламенту ЧР [9; 10].

Днем виборів в палати представницького органу держави за законодавством ЧР є робочий день, що передує неробочому дню. Виборчі дільниці відкриваються о 8 годині ранку і закриваються о 22 годині.

Згідно з Конституцією і звичаями законодавства вибори в Парламент Чеської Республіки здійснюються за територіальним принципом. При виборах в Палату депутатів Парламенту ЧР територія Чеської республіки ділиться на виборчі краї і при виборах в Сенат на виборчі округи. І ті й інші в свою чергу поділяються на виборчі дільниці. Для забезпечення можливості волевиявлення громадян ЧР знаходяться за межами Чеської Республіки при дипломатичних та консульських установах ЧР в іноземних державах створюються виборчі дільниці [11, с. 64].

Наразі вибори до Палати депутатів (строком на чотири роки) проводяться за пропорційною виборчою системою з голосуванням у 14 багатомандатних виборчих округах, межі яких збігаються з межами адміністративно-територіального поділу Чехії, у кожному з яких розподіляється від 5 до 25 мандатів. Кожен виборець може підтримати лише один список кандидатів, обравши при цьому не більше 2 претендентів у списку. До участі у розподілі мандатів допускаються партії, які отримали на свою підтримку не менше 5% дійсних голосів виборців, коаліції двох політичних партій, які отримали на свою підтримку не менше 10% голосів виборців, коаліції трьох політичних партій, які заручилися підтримкою не менше

15% голосів виборців. Розподіл мандатів між партіями здійснюється за методом д'Ондта. Розподіл мандатів між кандидатами від партій здійснюється в порядку черговості, визначеної списком, однак особи, котрі отримали на свою підтримку 7% і більше голосів, отримують мандати незалежно від місця свого розташування у списку [12, с. 103].

Чеський Сенат обирається строком на 6 років з ротацією кожних два роки третини членів палати, згідно мажоритарної виборчої системи абсолютної більшості з голосуванням у 81 одномандатному виборчому окрузі. Якщо жоден із кандидатів за результатами підрахунку голосів не отримав на свою підтримку більше 50% голосів виборців, проводиться повторне голосування, до участі в якому допускаються два кандидати, котрі отримали на свою підтримку більшість голосів. Обраним у другому турі вважається кандидат, який отримав на свою підтримку більше голосів, ніж його опонент [12, с. 103].

Списки виборців складаються виконавчими муніципальними органами або представницькими установами на місцях. Список виборців є документом, на підставі якого громадяни ЧР реалізують своє активне виборче право. Занесення в список виборців є формальною підставою для участі виборця у виборах до парламенту. У законодавстві ЧР закріплюються гарантії, які дають можливість оскаржити відмову внести виборця до списку виборців. Виборець має право вимагати усунення неточностей в списках виборців, що перешкоджають участі даного громадянина у виборах в Палату депутатів Парламенту ЧР.

Підготовкою та проведенням виборів в Парламент ЧР займаються не тільки спеціально створювані для цієї мети виборчі комісії, а й інші державні органи, які відповідно до виборчого законодавства ЧР залучаються до забезпечення виборчої компанії і проведення виборів. Перш за все, в їх число входять: Державна виборча комісія ЧР, дільничні виборчі комісії. До підготовки та проведення виборів залучаються також такі державні органи і установи, як: Міністерство внутрішніх справ, Міністерство закордонних справ, Чеське статистичне управління та інші державні органи та муніципальні установи на місцях [1, с. 31].

Спеціалізованими виборчими органами в ЧР є Національна виборча комісія та дільничні виборчі комісії. Інші державні органи, задіяні в процесі підготовки і проведення виборів і виконують визначені законом окремі функції, використовують для вирішення поставлених перед ними завдань наявні в їхньому розпорядженні матеріальні ресурси і персонал, що знаходиться в підпорядкуванні даного державного органу.

Велике значення в законодавстві ЧР про вибори в Палату депутатів Парламенту ЧР надається проведенню виборчої кампанії. Законом про вибори до Парламенту ЧР кожному надається можливість всіма законними способами агітувати за або проти будь-якого кандидата, закликати їх до участі в голосуванні або до

бойкоту виборів. Особливу роль у виборчій кампанії з виборів до Парламенту ЧР відіграють політичні партії, які є основними суспільно-політичними інститутами, які прагнуть до завоювання депутатських мандатів у Палаті депутатів. Законодавством ЧР про вибори регламентується використання засобів масової інформації в процесі проведення виборчої кампанії. В ході проведення виборчої кампанії практикується також використання інших форм впливу на виборців, як, наприклад, збори, демонстрації, зустрічі з виборцями, публічні дискусії, організація круглих столів тощо. Правове регулювання охоплює і такі сторони проведення виборчої кампанії, як забезпечення рівного доступу кандидатів до використання засобів реклами і до використання засобів масової інформації. Законодавство ЧР забороняє опублікування прогнозів про результати виборів за три дні до початку голосування і під час голосування до його закінчення, а також передбачає санкції за порушення даної заборони [8].

Принциповим положенням законодавства про вибори до Парламенту є пункт, який закріплює рівність кандидатів при використанні рекламних місць для наочної агітації в містах та інших населених пунктах за шістнадцять днів до голосування. Законодавством забороняється агітація за 48 годин до початку голосування і в процесі голосування. Закон передбачає рівний доступ політичних партій, політичних рухів, коаліцій зареєструвати свої списки кандидатів в депутати для участі у виборах до Парламенту ЧР на використання таких засобів масової інформації як радіо і телебачення по 14 годин безкоштовного ефірного часу. Норми законодавства про вибори забороняють будь-яку агітацію в приміщенні виборчої дільниці і в безпосередній близькості від ділянки під час голосування [8].

Законодавство про вибори Чеської Республіки, так само як і законодавство будь-якої іншої держави, передбачає забезпечення всіх необхідних умов для особистої участі виборця у виборах і дотримання таємниці голосування. З цією метою в приміщенні виборчої дільниці передбачені спеціально обладнані для цього кабінети або кімнати. У визначених законом випадках допускається допомога іншого виборця. У ст. 19 п. 6 Закону про вибори до Парламенту ЧР 1995 року говориться, що в приміщенні, відведеному для заповнення виборцем бюлетеня, ніхто не може бути присутнім одночасно з виборцем, в тому числі і член дільничної виборчої комісії. Закон допускає присутність у виборчій кабінеті іншого виборця як довірена особа, (крім члена дільничної виборчої комісії), в тому випадку, якщо виборець в силу своїх фізичних вад не може самостійно заповнити бюлетень, вкласти його в конверт і опустити у виборчу скриньку, або не може читати або писати. У цьому випадку за нього це робить його довірена особа. З поважних причин, головним чином за станом здоров'я, виборець може зажадати забезпечити йому можливість проголосувати поза приміщенням виборчої дільниці. З цим проханням він заздалегідь звертається в муніципалітет, а в день голосування до дільничної

виборчої комісії. Однак у згаданому вище законі зазначено, що виборець може голосувати поза виборчою дільницею тільки в тому випадку, якщо даний виборець знаходиться на території міста чи іншого населеного пункту, який входить в сферу повноважень даної дільничної виборчої комісії. В цьому випадку дільнична виборча комісія направляє до даного виборцю двох своїх членів з переносною урною, конвертом та виборчими бюлетенями. При голосуванні за межами приміщення дільничної виборчої комісії члени виборчої комісії зобов'язані забезпечити виборцю таємницю волевиявлення [8].

Відповідно до законодавства ЧР виборець, який прийшов на виборчу дільницю, отримує виборчий бюлетень за наявності його прізвища в списках виборців і при наданні виборчій комісії доказів про наявність у нього громадянства ЧР. Процедура голосування виборця полягає в тому, що виборець у виборчій кабіні вибирає з бюлетенів виданих йому членом виборчої комісії той бюлетень, за який він прийняв рішення віддати свій голос і вкладає його в спеціальний конверт, виданий йому дільничною виборчою комісією. Вийшовши з виборчої кабінки, він опускає конверт з бюлетенем, в присутності членів виборчої комісії, у виборчу скриньку. Підрахунок голосів після закінчення голосування здійснює дільнична виборча комісія, після чого складається протокол, який надходить до спеціального уповноваженого на те представника Чеського статистичного управління для подальшої обробки [5].

Фінансування державних органів задіяних у виборах до Парламенту ЧР здійснюється з державного бюджету. Законодавство ЧР не регламентує джерела фінансування для виборчих об'єднань, які висувають списки кандидатів і не встановлює для них гранично допустимі витрати на проведення виборчої кампанії.

Таким чином можемо зробити висновок, що в основу виборчого права Чеської Республіки, як і більшості сучасних демократичних держав, закладені загально визнані принципи і норми виборчого права. Втілення цих принципів в процесі формування державних органів ЧР і органів місцевого самоврядування в максимальному ступені забезпечує найбільш повну реалізацію влади народу в даному процесі.

Сукупність необхідних вимог і умов, дотримання яких – невід'ємна складова успішного проведення виборів в демократичній правовій державі, знаходять своє втілення в принципах виборчого права ЧР. Дотримання цих принципів є необхідною умовою визнання легітимності виборів в сучасних державах. Це нерозривно пов'язано з дотриманням обов'язкових норм, які сформульовані як в міжнародно-правових актах, так і в Конституції Чеської Республіки та інших нормативно-правових актах ЧР.

Виборча система Чеської Республіки пройшла суттєву трансформацію, яка відбувалася у досить жорсткому протистоянні як між політичними партіями, так і

між різними гілками влади (Парламентом, Президентом та Конституційним судом). Якщо проаналізувати викладене вище, то можна відзначити відносну ефективність виборчої системи Чехії, яка узгоджується із законодавством Європейського Союзу, толерує демократичні цінності й протягом тривалого часу дозволяла сформувати дієздатні Уряд та законодавчий орган. Урядові кризи здебільшого є наслідком внутрішньопартійних негараздів, корупційних скандалів, пов'язаних з іменами правлячих політиків.

Список використаних джерел:

1. Charvát J. Politika volebních reforem v ČR po roce 1989. Praha: Grada Publishing, 2013. 232 s.
2. Filip J. Volební inženýrství v ČSFR a ČR v letech 1990 až 1992. In: Novák M., Lebeda T. a kol.: Volební a stranické systémy ČR v mezinárodním srovnání. Aleš Čeněk: Dobrá voda u Pelhřimova, 2004. S. 197-230.
3. Havlík V. Krize vládnutí v České republice. Analýza působení volebního a stranického systému a návrhy možných řešení / Vlastimil Havlík, Lubomír Kopeček // Politologický časopis. 2008. Vol. 15, No. 3, P. 183-205.
4. Klíma M. Kvalita demokracie v České republice a volební inženýrství. Praha: RADIX, 2001. 180 s.
5. Linek L. Čistá a celková volební volatilita v Česku v letech 1990-2013: stejný koncept, odlišná měření a podobné závěry? In Acta Politologica, 2014. roč. 6. č. 1, S. 24-38. [online]. URL: <http://www.soc.cas.cz/publikace/cista-celkova-volebni-volatilita-v-cesku-v-letech-1990-2013-stejny-koncept-odlisna-mereni>.
6. Novák M. Volební a stranické systémy ČR v mezinárodním srovnání / Miroslav Novák, Tomáš Lebeda. Praha: Aleš Čeněk, 2004. 488 s.
7. Ústava České republiky ze dne 16. prosince 1992 Změna: 347/1997 Sb. Změna: 300/2000 Sb. Změna: 448/2001 Sb. Změna: 95/2001 Sb.
8. Zákon č. 247/1995 Sb., o volbách do Parlamentu České republiky a o změně a doplnění některých dalších zákonů ve znění zákona č. 212/1996 Sb., nalezu US č. 243/1999 Sb., zákona č. 204/2000 Sb., nalezu US č. 64/2001 Sb., zákona č. 491/2001 Sb., č. 37/2002 Sb., č. 171/2002 Sb., č. 230/2002 Sb., č. 62/2003 Sb.
9. Zákon o jednacím řádu Poslanecké snemovny // Sb. zak. č. 90/1995. – S. 1010-1049.
10. Zákon o jednacím řádu Senátu // Sb. zak.č. 107/1999. S. 2583-2587.
11. Бухарин Н. Будущее социал-демократии стран Центральной и Восточной Европы / Левый поворот и левые партии в странах Центральной и Восточной Европы. М.: ИМЭПИ РАН, 1998. 196 с.
12. Марадик Н. Перехід до демократії в Чеській Республіці: монографія. Ужгород: Інформаційно-видавничий центр ЗІППО, 2012. 174 с.

Tomáš Kajánek
*PhD Candidate,
Faculty of International Relations
University of Economics in Bratislava
(Slovak Republic)*

Zuzana Beňová
*PhD Candidate,
Faculty of International Relations
University of Economics in Bratislava
(Slovak Republic)*

Genesis of the most significant violations of EU fundamental values in Hungary and Poland

Summary

Over the past decade, Hungary and Poland have become the Member States most often associated with the crisis of breaches of the values on which the European Union is built. It is precisely the two countries that are the only ones in the history of the European Union to face the procedure under Article 7 of the Treaty on European Union. The present conference paper aims to summarize the most significant cases of violations of EU law with a direct impact on the fundamental values of the EU, which shape the current aspects of membership of Hungary and Poland in the European Union. The paper also presents a comparison of selected rating indicators assessing the state of democracy in two Central European countries over the past decade. On the example of the decline of democracy in Hungary and Poland, it is possible to observe several parallels and differences at the same time. The paper contains two tables.

Keywords: Hungary, Poland, democracy, rule of law, EU fundamental values.

Introduction

Over the past decade, cases of violation of the EU's fundamental values enshrined in Article 2 of the Treaty on European Union have become an integral part of the political discourse on the EU level, apart from the effects of the global financial crisis or the outbreak and management of the migration crisis and COVID-19 crisis in Europe. The issue of violations of these values has become closely linked to selected EU Member States – notably Hungary and Poland – following several national reforms, laws passed, court decisions of national courts, national policy agendas and other ad

hoc events that have led to several infringement proceedings against individual countries. The issues of democratic decline, breaches of the rule of law or respect for human rights, including the rights of minorities as fundamental values on which the EU is built in the founding treaties or other sources of EU law (eg the EU Charter of Fundamental Rights) have made Hungary and Poland over the past decade much more visible on the political map of Europe than any other Member State acceding to the EU since 2004.

Applied methodology and brief literature overview

In the conference paper, we present an analysis of the genesis of selected indicators of the state of democracy and the rule of law in Hungary and Poland during the past decade of the 21st century. Based on the concept of the quality of democracy, we briefly analyse changes in the assessment of the quality of democracy in Hungary and Poland through several indices. We mainly use the Freedom House¹, Economist Intelligence Unit² and Varieties of Democracies³ – indices that are most frequently cited in the scientific literature. The selected rating indicators are further confronted

¹ The Freedom House Democracy Index records the state of democracy in 29 countries in the region of Central Europe and Central Asia through annual reports. The measurement of the democracy rating in individual states consists in a combination of so-called ratings. 7 heads: National democratic governance, Electoral process, Civil society, Independence of the media, Local democratic governance, Judicial framework and independence, Corruption. The index range represents the interval 0-7. For information on the methodology for evaluating the individual titles of the Freedom House Democracy Index, see FREEDOM HOUSE. Nations in Transit: Methodology. [online]. In: Freedom House, 2022. [cit. 2022-01-15]. Available at <https://freedomhouse.org/reports/nations-transit/nations-transit-methodology>

² The Economist Intelligence Unit Democracy Index records the state of democracy in 193 countries in the world economy through annual reports. The measurement of the index rating of the state of democracy consists in the evaluation of 60 indicators divided into five basic categories: electoral process and pluralism, civil liberties, government functioning, political participation and political culture. The index range is 0-10. For information on the methodology for evaluating the individual categories of the Economist Intelligence Unit, see THE ECONOMIST INTELLIGENCE UNIT. Democracy Index 2020: In sickness and in health? [online]. In: The Economist Intelligence Unit, 2021, p. 56. [cit. 2022-01-15]. Available at <https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2020/>

³ The Varieties of Democracy Index records the state of democracy in 202 countries in the world economy through annual reports. Measuring the rating of democracy captures the electoral and liberal aspects of democracy in more than 100 different aspects. The index range represents the interval 0-1. For information on the Varieties of Democracy Index methodology, see ALIZADA, Nazifa et al. Autocratization Turns Viral. Democracy Report 2021. [online]. In: Varieties of Democracy, 2021, p. 13. [cit. 2022-01-15]. Available at https://www.v-dem.net/static/website/files/dr/dr_2021.pdf

with the most significant infringements of EU law with a direct overlap to the core European values set out in Article 2 of the Treaty on European Union, following which the Commission has initiated infringement procedures against two Central European countries. Several of these events largely shaped the current position of Hungary and Poland in the system of European integration, and debates on the future of the European Union respectively. We use the databases of the European Commission and the Court of Justice of the EU for information and data on infringement procedures and judgments of the Court of Justice. The issue of weakening democracy in Poland and Hungary has become the core of research by several authors, especially in the member countries of the European Union. Several authors openly refer to Poland and Hungary as so-called illiberal democracies. Piotrowski defines illiberal democracy as a democracy in which free and democratic elections are organized, but political change and post-election behaviour cannot be considered democratic [22]. Fareed Zakaria is considered to be one of the first to use the concept of illiberal democracy [27]. He also identified countries such as Russia and China as typical examples of countries with illiberal tendencies. The events of recent years, represented by local governments in Hungary and Poland, have caused more and more authors to directly label these two countries as illiberal democracies [2]. Pap considers Hungary to be a form of illiberal democracy in which democratic elections have taken place, but government power significantly limits and does not respect the rights of individuals or selected minorities [21]. Although several similar features can be observed between Poland and Hungary in terms of the state of democracy and the rule of law, Kelemen argues that the European Union's approach to Poland and Hungary differs [19]. He considers Poland's strategic role in region of central Europe and its geographical size in the context of the European Union to be crucial.

The state of democracy and the rule of law in Hungary and Poland

Apart from EU state of democracy and rule of law evaluation reports or the positions of individual states and leaders of selected Member States criticizing the decline of democracy and violations of the rule of law in EU Member States, we recognize several other reports or instruments appealing to the state of democracy and the rule of law (not only) in the Central and Eastern Europe. Based on Freedom House 's evaluation reports and democracy indices, Hungary and Poland recorded pre – accession ratings of the state of democracy comparable to selected Western European Member States, mainly due to optimistic trends of deepening EU integration leading to full compatibility of national law with EU law. In addition, following ratings in the first years of EU membership repeatedly identified Hungary and Poland as pioneers of democracy in the CEE region pointing to a number of comments criticizing the adoption of selected laws, national reforms, court rulings in selected cases and other hoc events

of national politics. At the beginning of the second decade of the 21st century, the annual evaluation reports continued to give the two countries high ratings, describing the democracy in each state as institutionally consolidated [15]. Based on the data in the table below, we can observe the beginning of a continuous decline in rating assessments of the state of democracy in Hungary, which indicates a decline in the democratic principles.

As a result of the adoption of a range of controversial legislation and reforms, the weakening of checks and balances system or the restriction of fundamental rights and freedoms after the parliamentary elections in 2010, Hungary's rating was downgraded to so-called semi-consolidated democracy with one of the lowest levels of respect for democratic principles within the region of post-communist EU Member States [17].¹ In the same period, after the formation of the new Polish government after the parliamentary elections at the end of 2015, we can spot the beginning of a declining trend in the assessment of the state of democracy in Poland, which has continued in Freedom House reports to the present day.² We can spot several important parallels in the justifications for lowering ratings in individual annual reports, but at the same time there are several specifics in the form of adopted laws, reforms and government actions in violation of fundamental rights and freedoms or the system of checks and balances as basic principles of democracy. In response to a series of other national policy events in the past five years, the general assessment of the state of democracy in Poland was reduced following Hungary's earlier model of semi-consolidated democracy while Hungary has been definitively reclassified from the list of European democracies to the so-called transient, resp. hybrid mode countries [17]. The above-mentioned cases of declining assessments of the state of democracy have thus become the most significant cases of a general decline in democracy in the EU's eastern enlargement countries over the past decade. Based on annual reports, we observe that in the case of other countries of eastern enlargement, there was no significant decrease in evaluation indices in the same period under review, which, however, cannot be confused with the absence of cases of deteriorating democracy in neighbouring countries.

Based on another assessment tool for the state of democracy in individual countries of the world economy published by the Economist Intelligence Unit, we can observe several differences in the aggregate assessment of the state of democracy in

¹ Bulgaria and Romania received a lower democracy rating in 2015 in the region of post-communist EU Member States.

² The specifics of the Polish rating in the annual reports in the period 2015-2020 were the most significant decline in the assessment of the independence of the judiciary recorded in the Freedom House reports since 1995.

Hungary and Poland. Contrary to the above-mentioned ratings, the annual reports have not ranked two states as full democracies since the beginning of the past decade, which are characterized by only very limited cases of violations of human rights, democracy and the rule of law. In the period after 2010, in the evaluation reports of the Economist Intelligence Unit, the status of incomplete democracy, which is generally characteristic of the entire region of the post-communist EU Member States, has stabilized in both countries [24]. Although the annual reports agree with the reasons for the downgrading of democracy ratings in the Freedom House annual reports in the rating justifications, the values in the table below suggest a seemingly more modest pace of democracy decline in Hungary and Poland [25]. However, the lower decrease in index values in relative comparison is mainly the reason of the different calculation methodology and the number of monitored areas within the annual reports.

The Variety of Democracy index has undoubtedly become a similarly important tool used to conceptualize, measure and compare the state of democracy in individual countries of the world economy [26]. Out of the three monitored index evaluations, we can consider the given index on the basis of more than a hundred measured aspects of democracy as the most comprehensive indicator of the state of democracy in individual states. The annual reports generally justify a continuous decline in democratic ratings in Hungary and Poland by the same major national policy paradigms or national court decisions with a negative impact on fundamental rights and freedoms, a functioning system of checks and balances and other pillars of democracy and the rule of law. However, based on the available data sets and annual reports, we can also draw comparative conclusions about the state and decline of democracy in individual countries of the world economy much more precisely. In general, Poland in the annual reports of the past decade is generally still considered to be the so-called democratic state, while maintaining minimum acceptable democratic standards. On the contrary, according to the annual report in 2018, the fall in the state of democracy in Hungary resulted in a change of rating from a democratic regime to an autocratic one [1]. Based on a comparison of available data on the state of democracy in the 202 countries monitored during the second decade of the 21st century, Poland, together with Hungary, experienced the largest decline in democracy in the world economy [1].

Table 1

Selected indicators of the state of democracy in Hungary and Poland

	Freedom House Index											
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
HU	5,61	5,39	5,14	5,11	5,04	4,82	4,71	4,46	4,29	4,07	3,96	3,71
PL	5,68	5,79	5,86	5,82	5,82	5,79	5,68	5,43	5,11	5,04	4,93	4,57
	Economist Intelligence Unit Index											
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
HU	7,21	7,04	6,96	6,96	6,9	6,84	6,72	6,64	6,63	6,63	6,56	
PL	7,05	7,12	7,12	7,12	7,47	7,09	6,83	6,67	6,67	6,62	6,85	
	Varieties of Democracy Index											
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
HU	0,68	0,66	0,64	0,58	0,53	0,49	0,49	0,45	0,39	0,37	0,37	
PL	0,83	0,83	0,83	0,82	0,81	0,8	0,61	0,55	0,55	0,53	0,49	

Source: Author's own work.

A brief overview of the procedures initiated in connection with the violation of the fundamental values of the European Union in Hungary and Poland

Based on EU membership, all Member States are bound by both primary and secondary sources of EU law as well as secondary sources of law not mentioned in the founding treaties. An integral part of the existence of EU law as an integral part of the legal order of the Member States has become the reference to cases of its violation, their resolution and the continuous strengthening of prevention institutes. As in other Member States, infringements of EU law, which in many cases since the beginning of Hungary and Poland's membership of the EU have resulted in formal procedures under Article 258 TFEU for breaches of the EU law. Based on data available in the EC database on infringement decisions and EC annual reports monitoring compliance with EU law in the Member States, the EC initiated a total of 565 infringement procedures

against Hungary and Poland between 2012 and 2020, of which 286 were conducted against Poland. and 279 against Hungary [8].

Table 2

Open infringement procedures against Hungary and Poland as of December 31

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Hungary	54	42	37	44	38	57	48	50	66	61
Poland	95	82	68	79	78	76	70	70	74	80
EÚ28	1775	1343	1300	1347	1368	1657	1559	1571	1564	1786

Source: Author's own work.

Taking into account the European comparison within the EU27, resp. EU28, the number of infringement proceedings initiated against the two named states cannot be considered significantly high. However, over the past decade, cases of infringement procedures linked to breaches of the EU's fundamental values set out in Article 2 of the Treaty on European Union have become characteristic of Hungary and Poland. Based on the presumptions of the procedure and Article 2 of the EU Treaty itself, which sets out but does not specify the EU's fundamental values, the EC's procedures against Hungary and Poland are explicitly based on other specific articles of the Treaties and other sources of EU law. In the following section, we present a brief overview of selected proceedings against Hungary and Poland, which are characterized by a reference to the EU's fundamental values.

The result of the Hungarian parliamentary elections in 2010 resulted in a significant collapse of the Hungarian left-wing spectrum and the formation of a new government with a constitutional majority composed of Fidesz – the Hungarian Christian Democratic People's Party led by V. Orbán. As a result of the repeated victories in the 2014 and 2018 elections (in both cases by gaining a constitutional majority), the Hungarian executive thus fell into the hands of the appointed tandem of right-wing parties for a period of twelve years. The characteristic features of V. Orbán's past governments have been controversial cases of disruption of the checks and balances system, control and sanctioning of the media and non-governmental organizations in Hungary and other building units of a democratic society and the rule of law. The first major media laws of December 2010 regulating the Hungarian media regulatory system and freedom of the press, together with the basic rules for media content, became the first major case of new legislation contrary to the EU's core values. Two enacted laws regulating the election of members of regulatory body, the media sanctioning system,

the assessment of balanced media coverage and the application of the law against service providers based abroad under parliamentary election during the Fidesz constitutional majority resulted in growing pressure of the EC in early 2011 accompanied by the EP, calling for the adoption of legislative changes in the adopted laws. Finally, in the case of media legislation, the Hungarian government under pressure partially amended the law, although several criticised points remained unchanged [20].

A year later, in January 2012, the EC initiated 3 further proceedings against Hungary related to the risk of violating the EU's fundamental values. In the first case, the EC condemned the adoption of the amended Act on the Hungarian Central Bank for several points concerning the politicization of the Hungarian Central bank, e.g. by appointing one of the Vice-Governors directly by the Prime Minister or by the bank's obligation to inform the government in advance with the agenda of meetings that members of the government may attend, or by merging the central bank with the Hungarian Financial Market Supervisory Authority. Following the initiation of procedure under EC pressure, the Hungarian government amended the Hungarian Central Bank Act and the relevant provisions of the Constitution, as a result of which the proceedings were ultimately not referred to the Court of Justice of the EU. On the other hand, in the case of two other infringement procedures, it was the Court of Justice that ruled on the infringement. In the case of the establishment of a new body in charge of data protection and freedom of information, chaired by A. Péterfalvi, at the initiative of Prime Minister Orbán, the position of data protection ombudsman in Hungary was prematurely terminated in 2012. In the judgment, the Court of Justice of the EU upheld a breach of its obligations arising from the interference in the independence of the supervisory authority with political power in Hungary. The reason for the EC's third action against Hungary in 2012 was the newly adopted Judiciary Act, which jeopardizes the rule of law in the question of the independence of the Hungarian judiciary as a result of the immediate change in the retirement age of judges from 70 to 62. In its judgment, as in the previous case, the Court of Justice ruled that EU law had been breached as a result of which the Hungarian government approved the new Judiciary Act on 11 March 2013. The new law amended the retirement ages and the Hungarian government compensated the dismissed judges [18].

An equally important EC infringement procedure against Hungary, which also refers to the EU's core values, is the case of the Hungarian Higher Education Act of April 2017 concerning the presence of foreign higher education institutions, including universities, setting out several criteria for their presence, and operations in Hungary. The act was described discriminatory while restricting (not only) academic freedom in an EU member state and, due to the insufficient response of the Hungarian government, referred to the Court of Justice of the EU [11]. The passed law became one of the most symbolic moments of Orbán's «anti-Soros» populist agenda in the run-up to

the 2018 parliamentary elections, in order to protect Hungarian sovereignty and nationality from external influences. As in previous cases, the Court of Justice of the EU in its October 2020 judgment upheld the EC's opinion and ruled that Hungary had violated WTO law, EU law and the EU Charter of Fundamental Rights, in particular on academic freedom [4]. The final departure of the Central European University from Hungary in 2019 became an important memento of the adoption of the approved legislation and the infringement procedure.

In 2021, the controversial legislation adopted in Hungary was supplemented by discriminatory elements directed against the LGBTIQ sexual minority of the Hungarian population. Prior to its adoption, the bill, originally designed to toughen sexual crimes, included several provisions banning the spread and depiction of homosexuality and gender reassignment to minors. As a result of concerns about the violation of the fundamental rights enshrined in the EU Charter of Fundamental Rights and the fundamental values on which the Union is founded, the EC also initiated procedure against Hungary in July 2021 [8]. Due to Hungary's inaction, the EC issued a reasoned opinion in December 2021 and it is still uncertain at this time whether the case will be forwarded to the Court of Justice of the EU [13].

Several of the above-mentioned adopted laws and measures, together with many other cases related to violations of the EU's fundamental values set out in Article 2 of the Treaty on European Union in Hungary, led the EP to vote in September 2018 on a critical report on the state of democracy in Hungary. By adopting a report by a two-thirds majority, the EP formally called on the EU Council to decide, in accordance with Article 7 of the Treaty on European Union, that there is a clear risk of a serious breach of the values on which the Union is founded. In Hungary's subsequent October 2018 action against the EP for the invalidity of the adopted resolution, the EU Court of Justice ruled in June 2021 that the EP had acted correctly and that the launch of the Article 7 of the Treaty on European Union is in place for more than three years [5]. However, during this period, there has been no significant shift in Hungary's repeated hearings in the EU Council, which has not yet voted on the risk of violating the EU's fundamental values.

Unlike the launch of a mechanism under Article 7 of the Treaty on European Union in Hungary on the initiative of the EP, procedure against Poland was initiated by the EC on the basis of persistent concerns about the rule of law in Poland due to the adoption of several pieces of legislation in relation to the Polish judiciary and its independence. The beginning of the Polish constitutional crisis generally dates back to the second half of 2015, when the PiS won the parliamentary elections by winning a majority in both chambers of parliament. The newly elected government quickly amended the Constitutional Court Act shortly after its inauguration, followed by a quick election of five (out of 15) constitutional judges in parliament, four of whom

were immediately appointed by President A. Duda. Following the abovementioned, the paralysis of the Polish Constitutional Court and the general concerns of the EC regarding the independence of the Polish judicial system in January 2016, the EC promptly used the EU Rule of Law Framework for the first time as a result of a threat of breach of the core values on which the EU is built. During this period, another 13 laws were passed in Poland affecting the entire structure of the judicial system in Poland, including the Constitutional Court, the Supreme Court, general courts, the National Judicial Council, the Polish Prosecutor's Office and the National School of Justice [11]. The common denominator of the adopted legislation has become the creation of opportunities for the intervention of both executive and legislative bodies in the functioning of the above-mentioned bodies. Following the adopted legislation and the ineffectiveness of the EC dialogue with Poland within the established EU framework for strengthening the rule of law after almost two years, the EC proceeded on 20 December 2017 assessment of the existence of a clear risk of a serious breach of the rule of law by Poland by the EU Council.

As in the case of Hungary, in the case of Poland we observe a number of initiated EC procedures or judgments of the Court of Justice of the EU referring to the fundamental values of the EU set out in Article 2 of the Treaty on European Union. In general, however, it follows from the procedures initiated that the cases of violation of the basic values of the EU by Poland, which substantiate the initiated procedures of the EC, are more narrowly profiled mainly on the rule of law resulting from the independence of the Polish judiciary, resp. Polish judicial system as such, as a result of more than 30 legislative acts adopted in recent years. Two similar cases initiated against Poland in July 2017 and July 2018 related to selected laws adopted as part of the Polish judicial reform launched in 2017. While earlier law approved a reduction in the retirement age of general court judges in a discriminatory manner from 67 to 65 years for men and 60 years for women, by adopting the second law, the Polish Parliament, by analogy, lowered the retirement age of judges of the Supreme Court of Poland from the original 70 to 65 years for both sexes. On cases of appeal, resp. the continuation of the affected judges in office according to the adopted legislation is decided by the Minister of Justice and the President. In both cases and following inaction by Poland, the EC referred the matter to the Court of Justice of the EU. Based on the judgments of 24 June 2019 [6] and 5 November 2019 [3], the Court of Justice has in both cases confirmed the breach of EU law including the fundamental values of the EU.

In April 2019, the EC launched further infringement procedures against Poland for a new disciplinary regime for both judges of the Supreme Court and the General Courts. Due to Poland's inaction and the continuing concerns arising from the demonstrable influence of the Polish legislature and the executive on the establishment of

the Supreme Court Disciplinary Chamber and the fairness of the new disciplinary regime, the EC referred the matter to the EU Court of Justice in October 2019. The EC further followed up on these concerns by launching a fourth, rule of law related violation of Poland in April 2020, following the adoption of a new law on the judiciary in December 2019, which directly expanded the notion of disciplinary offenses, creating additional scope for the use of the disciplinary regime as a systematic political control of the content of judicial decisions and thus an additional threat to the independence of the Polish judiciary from the legislature and the executive. Following a referral to the Court of Justice of the EU in March 2021, the Court of Justice of the EU finally ruled on 14 July on interim measures, including the immediate suspension of the Disciplinary Chamber. Another judgment of 15 July 2021 finally confirmed the incompatibility of the disciplinary regime for Polish judges with EU law, but the Disciplinary Chamber continued to carry out its activities. Following non-compliance with the judgment, the Court of Justice of the EU decided on 27 October 2021 to impose a fine of EUR 1 million on Poland per day until the obligations arising from the previous judgment were fulfilled. At the same time, the Court of Justice of the EU ruled in its judgment that it was necessary to prevent serious and irreparable damage to the EU legal order and to the values on which the EU is founded, in particular the rule of law [7].

As in the case of discriminatory legislation against sexual minorities in Hungary, the EC initiated proceedings against Poland in July 2021 in response to the increasing regional resolutions in selected municipalities and regions in which almost a third of the population lives, creating the so-called zones without LGBTI ideology [9]. Following the opening of the procedure and the threat of suspension of the EU budget, four of the five voivodships concerned finally withdrew their declarations on LGBTI zones in September 2021, but the EC's procedure continued in early 2022 [23]. The EC's last action against Poland, in which the EC alleges violations of EU law, including EU fundamental values, took place on 22 December 2021 following judgments of the Polish Constitutional Court of July and October 2021, in which the Constitutional Court ruled that selected articles of the Treaty on the EU and the Treaties on the Functioning of the EU are in conflict with the Polish Constitution, as a result of which the Polish court has de facto questioned the supremacy of EU law [14]. The rulings of the Constitutional Court itself and the launch of the EC's fifth infringement proceedings against Poland undoubtedly create additional pressure to address the crisis of EU values, which could, at the instigation of several Member States or the EP, speed up the ongoing procedure under Article 7 of the Treaty on European Union towards Poland.

Conclusions

Hungary and Poland have long pointed to the current limits of European integration as a result of controversial legislation, adopted reforms or restrictions on the

system of checks and balances in both countries. Despite several differences, the two states have also been characterized by several parallel adopted measures undermining democratic principles and the rule of law. The cumulative cases of breaches of EU fundamental values underlined by the EC procedures against Hungary and Poland, judgments of the EU Court of Justice or the actual launch of the mechanism under Article 7 Treaty on European Union undoubtedly pose significant threats with far-reaching implications for EU Member States themselves, or the EU as such. Following the events of the end of 2020, the current governments in Hungary and Poland pointed to the possibility of blocking consensus decisions (in this case the EU budget for the coming years) in making selected aspects of membership (drawing funds) conditional on respect for the rule of law. Further non-compliance with the EU's fundamental values in individual Member States can undoubtedly result in significant constraints on the functioning of the EU Single market or other aspects of current European integration.

References:

1. ALIZADA, Nazifa et al. Autocratization Turns Viral. Democracy Report 2021. [online]. In: Varieties of Democracy, 2021, p. 13. [cit. 2022-01-15]. Available at: https://www.v-dem.net/static/website/files/dr/dr_2021.pdf
2. BUZOGÁNY, A. Illiberal democracy in Hungary: authoritarian diffusion or domestic causation?. In *Clusters of Authoritarian Diffusion and Cooperation: The Role of Interests vs. Ideology?*, 2017, vol. 24, no.7, p. 1307-1325.
3. COURT OF JUSTICE OF THE EU. *Judgment in Case C-192/18*. [online]. In: Court of Justice of the European Union, 2019. [cit. 2022-01-22]. Available at: <https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2019-11/cp190134sk.pdf>
4. COURT OF JUSTICE OF THE EU. *Judgment in Case C-66/18*. [online]. In: Court of Justice of the European Union, 2020. [cit. 2022-01-18]. Available at: <https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2020-10/cp200125en.pdf>
5. COURT OF JUSTICE OF THE EU. *Judgment in Case C-650/18*. [online]. In: Court of Justice of the European Union, 2021. [cit. 2022-01-18]. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SK/TXT/PDF/?uri=CELEX:62018CJ0650&from=EN>
6. COURT OF JUSTICE OF THE EU. *Judgment in Case C-619/18*. [online]. In: Court of Justice of the European Union, 2019. [cit. 2022-01-22]. Available at: <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=215341&pageIndex=0&doclang=SK&mode=req&dir=&occ=first&part=1&cid=745210>

7. COURT OF JUSTICE OF THE EU. *Order of the Vice-President of the Court in Case C-204/21 R*. [online]. In: Court of Justice of the European Union, 2021. [cit. 2022-01-22]. Available at: <https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2021-10/cp210192en.pdf>
8. EUROPEAN COMMISSION. *Annual reports on monitoring the application of EU law*. [online]. In: European Commission, 2022. [cit. 2022-01-18]. Available at: https://ec.europa.eu/info/publications/annual-reports-monitoring-application-eu-law_en
9. EUROPEAN COMMISSION. *EU founding values: Commission starts legal action against Hungary and Poland for violations of fundamental rights of LGBTIQ people*. [online]. In: European Commission, 2021. [cit. 2021-10-22]. Available at: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_21_3668
10. EUROPEAN COMMISSION. *December infringements package: key decisions*. [online]. In: European Commission, 2021. [cit. 2022-01-18]. Available at: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/inf_21_6201
11. EUROPEAN COMMISSION. *Hungary: Commission takes second step in infringement procedure on Higher Education Law*. [online]. In: European Commission, 2017. [cit. 2022-01-18]. Available at: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_17_1952
12. EUROPEAN COMMISSION. *Reasoned proposal in accordance with Article 7(1) of the Treaty on European Union regarding the rule of law in Poland*. [online]. In: European Commission, 2017. [cit. 2021-10-22]. Available at: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-16007-2017-INIT/en/pdf>
13. EUROPEAN PARLIAMENT. *Resolution of 12 September 2018...* [online]. In: European Parliament, 2018. [cit. 2022-01-18]. Available at: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2018-0340_SK.html
14. EUROPEAN COMMISSION. *Rule of law: Commission launches infringement procedure against Poland for violations of EU law by its Constitutional Tribunal*. [online]. In: European Commission, 2021. [cit. 2021-10-22]. Available at: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_21_7070
15. FREEDOM HOUSE. *Freedom in the World 2010*. Maryland: Rowman & Littlefield Publishers, 2010, 839 s. ISBN 978-1-4422-0494-2.
16. FREEDOM HOUSE. *Nations in Transit 2015*. [online]. In: Freedom House, 2015. [cit. 2022-01-18]. Available at: https://freedomhouse.org/sites/default/files/2020-02/FH_NIT2015_06.06.15_FINAL.pdf
17. FREEDOM HOUSE. *Nations in Transit 2020*. [online]. In: Freedom House, 2020. [cit. 2022-01-18]. Available at:

- https://freedomhouse.org/sites/default/files/2020-04/05062020_FH_NIT2020_vfinal.pdf
18. HALMAL, G. *The Early Retirement Age of the Hungarian Judges*. In European University Institute, 2017, p. 471-488.
 19. KELEMEN, R. Europe's Other Democratic Deficit: National Authoritarianism in Europe's Democratic Union. *Government and Opposition*, vol. 52, no. 2, p. 211-238.
 20. KURUCZ, M. Vývoj vzťahov Maďarska k EÚ. In *Ekonomické, politické a právne otázky medzinárodných vzťahov*, 2018, p. 269-278.
 21. PAP, A. *Democratic Decline in Hungary Law and Society in an Illiberal Democracy*. 1st edition. New York: Routledge, 2017. ISBN 9780367312978.
 22. PIOTROWSKI, G. Civil Society in Illiberal Democracy: The Case of Poland. In *CZECH JOURNAL OF POLITICAL SCIENCE*, 2020, no. 2, p. 196-214.
 23. POLITICO. *Polish regions beat a retreat on anti-LGBTQ+ resolutions*. [online]. In: Politico, 2021. [cit. 2021-10-22]. Available at: <https://www.politico.eu/article/polish-regions-retract-anti-lgbt-resolutions-after-threat-eu-funding/>
 24. THE ECONOMIST INTELLIGENCE UNIT. *Democracy Index 2015: Democracy in an age of anxiety*. [online]. In: Freedom House, 2016. [cit. 2022-01-18]. Available at: <https://www.yabiladi.com/img/content/EIU-Democracy-Index-2015.pdf>
 25. THE ECONOMIST INTELLIGENCE UNIT. *Democracy Index 2020: In sickness and in health?* [online]. In: The Economist Intelligence Unit, 2021. [cit. 2022-01-18]. Available at: <https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2020/>
 26. VARIETIES OF DEMOCRACY. *The V-Dem Dataset*. [online]. In: Varieties of democracy, 2022. [cit. 2022-01-18]. Available at: <http://v-dem.net/vdemds.html>
 27. ZAKARIA, F. The Rise of Illiberal Democracy. In *Foreign Affairs*, 1997, vol. 76, no.6, p. 22-43.

Michael Augustín
*Mgr., PhD, Assistant Professor,
Faculty of International Relations,
University of Economics in Bratislava
(Slovak Republic)*

Neutrality claim: Who wants to withdraw from NATO in Slovakia?

Abstract

The article analyses the narratives of political parties and representatives, which call for Slovakia to withdraw from NATO and for the neutrality of the Slovak Republic. Criticism of the foreign policy of the United States, the claim to deepen the relationship with the Russian Federation and Pan-Slavism ideas are becoming the sources of legitimacy in defending the military neutrality of the Slovak Republic. The main objective is to identify the key actors behind these claims and reconstruct one of the perspectives of the cleavage, which takes place around the foreign and security policy's orientation in Slovakia.

Keywords: Slovak Republic, NATO, military neutrality, extremist right-wing parties, radical left.

Introduction

Criticism of the North Atlantic Alliance has a tradition in Slovakia that dates back to the 1990s. It is related to the government of former PM and leader of Movement for a Democratic Slovakia (*Hnutie za demokratické Slovensko*, HZDS) Vladimír Mečiar, his inconsistent foreign policy and a particular political campaign, which ultimately resulted in the exclusion of the Slovak Republic from the first wave of NATO enlargement.

This happened even though Slovakia initially belonged to the candidate countries with the other V4 countries. In addition, immediately after its establishment in 1993, the Slovak Republic joined Western structures and, apart from the goal to become an EU Member State, set itself the goal of joining NATO. The Third Mečiar Government (1994–1998) defined this goal as a priority of the security and foreign policy of the Slovak Republic in its programme. However, Mečiar's practical approach differed from this declared goal. For four years, statements by representatives of the governing coalition about the possible neutrality of Slovakia appeared, and in this context, they compared Slovakia to Austria or Finland. This culminated in a thwarted referendum in 1997, in which citizens were asked three questions: "1. Are you in favour

of Slovakia's accession to NATO? 2. Are you in favour of the deployment of nuclear weapons in the territory of the Slovak Republic? 3. Are you in favour of deploying military bases on the territory of the Slovak Republic?" The fourth question, supported by the opposition, concerned the direct election of the president, and was omitted from the distributed ballots. Mečiar tried to explain Slovakia's position as a "bridge between West and East", which was the idea developed by E. Beneš and T.G. Masaryk (Čížik 2020). Western leaders pointed out that statements by government officials, including the Prime Minister, were in many cases favouring Slovakia's neutrality rather than NATO's accession. Mečiar's statement also underlines this fact: "If they do not want us in the West, we will turn to the East". At the end of Mečiar's government, it was extremely challenging to talk about the pro-Western orientation of Slovakia, and, thanks to intensive contractual cooperation with the Russian Federation, many clearly described it as mostly Eastern-oriented, nevertheless, during this period neutrality of the Slovak Republic was frequently often discussed (Čížik 2020; Samson 1997).

With the arrival of the government of Mikuláš Dzurinda, the foreign policy orientation returned to the pro-Western trajectory, and the Slovak Republic became a NATO member in 2004. Despite many concerns that Direction – Slovak Social Democracy (SMER-SSD) formed a government with HZDS and Slovak National Party (*Slovenská národná strana*, SNS) in 2006, the government did not break strong foreign policy continuity, remained a reliable partner in NATO, and actively participated in NATO international operations. Even other governments, of which SMER-SSD party was a part, were not marked by the effort to make Slovakia a neutral country. However, the PM Robert Fico (SMER-SSD) and some deputies from his party (e. g. Ľuboš Blaha) did not hide their wish to maintain more intensive political relations with Russia and Vladimir Putin.

The government, formed by the Ordinary People and Independents Personalities (*Obyčajní ľudia a nezávislé osobnosti*, OĽANO) and other parties after the 2020 parliamentary elections, can be characterized as pro-European and pro-NATO. The Minister of Defence Jaroslav Nad' and his Secretary of State Marian Majer are well-known representatives of the Slovak security community, which is characterized by its pro-Atlantic orientation and strong criticism of the Russian Federation. It can be stated that the discourse of neutrality of the Slovak Republic disappeared from the political mainstream after Mečiar's governments.

The aim of this article is to look at who are the main actors of the neutrality claim in Slovak party politics and how the discourse on NATO withdrawal in the programs and attitudes of political parties after 2015 has developed. We will try to reconstruct one of the aspects of the cleavage, which takes place around the foreign and security policy orientation in Slovakia, and what political forces stand on both sides of this cleavage.

Applied methodology

According to the general comparative literature on political parties, left-wing parties are usually labelled as more “dovish” and more pacifist, emphasising international multilateral diplomacy. In contrast, right-wing parties tend to belong to “hawkish” and favour higher defence budgets and military alliances. However, we cannot take for granted that we can straightforwardly deduct party preferences on foreign and security policy from their positioning on the left-right economic dimension (Raunio and Wagner 2020). In conditions of transforming cleavage structures, the sociocultural or GAL/TAN dimension (Hooghe, Marks and Wilson 2002; Marks et al. 2006) has become more important, as sovereigntists, nationalists, and antiglobalists have increased their vote shares across Europe in the last decade. In the former Eastern bloc area, the division that is taking place around foreign and security policy within individual states is also strengthening (Hloušek and Kanion 202; Metodieva 2019; Pisciotta 2016).

Our article summarises a qualitative content analysis of the corpus, represented by the programs of political parties, their attitudes promoted in the media and activities, including the individual attitudes and statements of activists who are not representatives of specific political parties. The observed time interval falls into the period after 2015. In conclusion, based on this, we reconstruct the foreign and security policy cleavage in Slovakia.

Results of the investigation

The Communist Party of Slovakia (*Komunistická strana Slovenska*, KSS) is not the legal successor to the Communist Party of Slovakia (1948) because it was created in 1992 as a new political subject. Still, it sees itself as the party’s ideological heir. However, in the 2002–2006 parliamentary term, the party had 6.32 % of the vote (181 872 votes) and was an opposition party. In the most recent elections to the Slovak National Council, the party did not pay its election deposit and did not take part in the elections.

KSS supports the principle of parliamentary democracy and wants to implement its programme in the interest of extending human rights and freedoms. The society at which KSS aims should be founded on economic and political pluralism, on the existence of private, common, and state ownership, or on a mixed economy. KSS aims to use democratic methods to establish a non-capitalist social order that will combine the advantages of planning with the market mechanism in the interest of working people (Program – KSS 2022). The aim of KSS is thus to build socialism but on pluralistic political and economic foundations, which represent an inevitable retreat from the original Marxist-Leninist ideology.

KSS favours a referendum on leaving NATO and is against Slovakia's membership of NATO, supporting the idea of Slovak neutrality, recognised and guaranteed by international organisations (Ibid.). In February 2019, it organised a protest in Košice on the occasion of the visit of NATO Secretary General Jens Stoltenberg. Nevertheless, the protest was not finally allowed for security reasons (Komunistická strana Slovenska – KSS 2019).

In 2019, one KSS member published an article on the party's website. He alleged that Slovakia's accession to the North Atlantic Treaty is a betrayal of the legacy of Slovak anti-fascist resistance and the Slovak National Uprising (Bobor 2019). On KSS website, NATO is referred to as a „criminal organisation“, the party demands a ban on the entry of any foreign armies into the territory of the Slovak Republic and refuses to build bases and military stocks for foreign troops in Slovakia (Okupanti z NATO nám želajú šťastný nový rok 2019). Furthermore, KSS asked the government officials to withdraw from the intention to sign the Defence Cooperation Agreement (DCA) between the Slovak Republic and the USA (Armáda USA nemá miesto na slovenskej zemi 2022).

KSS has jointly organised several local protests against NATO and its bases. For example, in 2015, civic activists organised a protest in Bratislava, attended by representatives of KSS and left-wing activists. Approximately 300 participants took part in the demonstration. The demonstration was also attended by people from the Slovak Movement of Resurgence (*Slovenské hnutie obrody*, SHO), at that time a nationalist-oriented civic association with a positive attitude towards the war president of Slovakia, Jozef Tiso.¹ „We must demand neutrality and a new security structure,“ leftist peace activist Eduard Chmelár said, and he added that Slovakia should withdraw from NATO (Duman 2015). Ján Čarnogurský was also among the speakers. He is a former Slovak politician who served as the prime minister of Slovakia and the former chairman of the Christian Democratic Movement. He was a member of the dissident movement in Czechoslovakia before 1989. Today he is chairman of the Slovak-Russian association and an active member of the Valdai Club. Čarnogurský sees a direct threat in the Alliance's bases. „We don't want military bases because there would be a clash in Slovakia if they stood here,“ he said (Ibid.).

The Resistance – Labour Party (*VZDOR – strana práce*) was created in 2014. Most of the party's founding members were previously in KSS and in the leadership of the Socialist Union of Youth (SZM), which until 1997 was the only registered youth organisation in Slovakia to support the anti-capitalist left, anti-fascism and communist

¹ The civic association SHO was transformed into a political party in 2019. In the longer term, this nationalist-oriented party intends in its program, make Slovakia a militarily neutral country (Predstavujeme vám volebný program SHO... 2019).

ideals openly. A faction gradually emerged in SZM that was critical of the functioning and policy of KSS, criticising it for being ossified, dogmatic, conservative, and bureaucratic, as well as for holding various non-Marxist positions. After several internal party disputes with the leadership of KSS, the faction decided to leave the party and abandon its posts within SZM. Thus, they created VZDOR-SP.

VZDOR-SP favours the Slovak Republic leaving NATO and is pushing for the abolition of NATO's regional headquarters in Vajnory and the establishment of foreign military bases (Politický program Vzdoru-strany práce 2018). The party thus strongly opposed the opening of the NATO Regional Headquarters (NFIU SVK) near Bratislava. At the beginning of 2022, they organised a protest against the DCA with the Socialists.sk party (*Socialisti.sk*) and the NGO United for peace (*Zjednotení za mier*) (Spoločne proti „obrannej“ dohode... 2022). The vice-president of the Confederation of Trade Unions Monika Uhlerová, Ján Čarnogurský and the chairman of SNS Andrej Danko also spoke during the protest. In the spring of 2022, the VZDOR-SP party announced a merger with Socialisti.sk.

The movement Socialisti.sk was created in October 2019 after successfully collecting enough signatures to register a new political party. Its leading representative and first chairman was university professor, journalist, activist, and peace movement member Eduard Chmelár. The same year, he had unsuccessfully stood in the first round of the presidential elections. Socialisti.sk were strongly influenced by socialist politicians (Jeremy Corbyn, Bernie Sanders, Yanis Varoufakis) and by new left currents which had emerged from the Social Democrats and begun to dust off their former radical and anti-capitalist positions. Socialisti.sk is the youngest party that profiles itself as a radical left and calls for Slovakia's withdrawal from NATO. It stands for pacifist values in the form of abolition of the armed forces and making Slovakia a neutral, peaceful country (Čo chceme? Politický program... 2020).

However, the demands for NATO withdrawal and claim neutrality are not limited to the radical left circles. In several program theses, they have an intersection with the extremist right. For example, KSS and the extremist right parties stand in unison on the question of the withdrawal of Slovakia from the EU and NATO (Daubner 2019). People's Party Our Slovakia (*Kotlebovci – Ľudová strana naše Slovensko*, ĽSNS) is a far-right neo-Nazi political party that holds sovereigntist positions in foreign policy. Their chairman Marian Kotleba and members of the party openly have pro-Russian and pan-Slavic positions. In their program, we find a particular thesis: „We will enforce Slovakia's withdrawal from the NATO criminal pact and withdraw Slovak troops from foreign occupational missions.“ (Desatoro ĽS Naše Slovensko 2022). After the outbreak of war in Ukraine, the party's deputy chairman Martin Beluský spoke about the neutrality of the Slovak Republic in the plenary session of the Slovak National Council. He pointed out that NATO membership directly engages the Slovak people in conflicts

and that the solution is Slovakia's military neutrality. According to him, the citizens should decide on this issue in a referendum. At the same time, he submitted a draft resolution to the National Council to announce such a referendum (Martin Beluský: Členstvo v NATO nás priamo zapája do konfliktov 2022).

The deputies who left ĽSNS after the internal conflicts in 2021 took over the existing political party and renamed it the Republic party (*Republika*). The party is trying to differentiate itself with its moderate rhetoric; on the other hand, there is a strong staff continuity in party leadership between *Republika* and ĽSNS. It is also possible to label it as a conservative and nationalist party. Significant program continuity is also manifested, for example, in the attitude towards NATO: "This military organisation has no justification in today's world. It only serves as an extended US hand in Europe. [...] We favour the military neutrality of Slovakia, just as Austria, Switzerland, Sweden, etc., are neutral." (Pracovný program – *Republika* 2022).

Conclusion

In the 1990s, during the governments of Vladimír Mečiar, the discourse on the neutrality of the Slovak Republic and the high level of scepticism towards the NATO was linked to the demand for a political and economic orientation towards the Russian Federation. This claim has disappeared from mainstream political positions with the arrival of strongly pro-European and pro-Atlantic governments. However, to a certain extent, European integration facilitated the rise of populist or nationalist parties (Arzheimer, Evans, and Lewis-Beck 2017).

In Slovakia, the critical discourse against Slovakia's foreign policy orientation is gaining strength and voter support after the migration crisis that hit Europe, especially after Euromaidan, the Crimean crisis. It happened thanks to the gradual deterioration of the diplomatic dialogue between the Western countries and the Russian Federation and the imposition of sanctions on Russia by the EU and its Member States. The narratives of the withdrawal of the Slovak Republic from NATO and the topic of Slovakia's military neutrality returned to the political mainstream since ĽSNS had become a parliamentary party and, together with *Republika*, they are represented at the national level as well as in European parliament. Outside the political mainstream, the neutrality claims come from non-parliamentary radical left-wing parties.

The parties on the other side of this foreign and security policy cleavage, supporting Slovakia's membership in NATO, are the establishment parties, primarily the governmental parties: the conservative anti-corruption movement OĽANO, the neo-liberal party Freedom and Solidarity (*Sloboda a Solidarita*, SaS) and the social-conservative party We Are the Family (*Sme rodina*). Neither the social-conservative SMER-SSD nor the social democratic party Voice – Social Democracy (HLAS-SD) stand out for withdrawing from NATO from the opposition parties. However, they strongly opposed

the adoption of the DCA. Progressive Slovakia (*Progresívne Slovensko*, PS), a liberal party, strongly supports Slovakia's membership in NATO from relevant non-parliamentary parties.

The escalation of tensions associated with the Russian military's approaching the Ukrainian borders at the turn of 2021–2022 intensified these moods. In the national context of Slovakia, the whole situation was exacerbated by the DCA approval process. At the same time, the government was criticised for disproportionately speeding up the entire process and for the absence of public debate. After the outbreak of Russian intervention in Ukraine, far-right and far-left parties sought to make counteraccusation claims against NATO and USA by whataboutism rhetoric. They drew attention to the bombing of Yugoslavia by NATO troops in 1999, the US invasion to Afghanistan and the war in Iraq supported by a coalition of willing. Claims from the parliamentary opposition and non-parliamentary parties have repeatedly appeared in various forms, proposing the military neutrality of Slovakia as a security solution that is in the interests of the Slovak Republic and its citizens. At the same time, these parties reject any provision of military assistance to Ukraine and perceive it as direct involvement of Slovakia in the military conflict.

We can see that the foreign and security policy cleavage in Slovakia does not take place on the line between the right and the left. It is not even a pure GAL / TAN cleavage. In the issue of Slovakia's military neutrality and NATO membership, on the one hand, there are united nationalist, anti-globalist, and pacifist forces. On the other hand, social democratic, socially conservative, conservative, liberal and neoliberal parties represent entities that do not support the military neutrality of Slovakia.

References:

1. *Armáda USA nemá miesto na slovenskej zemi. Vyhlásenie Komunistickej strany Slovenska.* (2022). Official portal of the Communist Party of Slovakia. Available at: <http://kss.sk/armada-usa-nema-miesto-na-slovenskej-zemi>.
2. Arzheimer, K.; Evans, J.; Lewis-Beck, M. S., eds. (2017). *The SAGE Handbook of Electoral Behaviour*. London: SAGE.
3. Bobor, J. (2019). *Vstup Slovenska do NATO je zradou odkazu Slovenského národného povstania*. Official portal of the Communist Party of Slovakia. Available at: <http://kss.sk/vstup-slovenska-do-nato-je-zradou-odkazu-slovenskeho-narodneho-povstania>.
4. Čížik, T. (2020). Security perception and security policy of the Slovak Republic, 1993–2018. In *Defense & Security Analysis*, 37(1): 23–37. DOI: <https://doi.org/10.1080/14751798.2020.1831228>.

5. *Čo chceme? Politický program 2020*. (2020). Official portal of the Socialisti.sk. Available at: <https://socialisti.sk/politicky-program/>.
6. Daubner, P. (2019). The Slovak Paradox. In *Transform Europe*, 3 June 2019. Available at: <https://www.transform-network.net/en/focus/overview/article/ep-2019-the-european-left-one-mouth-many-voices/the-slovak-paradox/>.
7. *Desatoro ĽS Naše Slovensko*. (2022). Official portal of the Kotlebovci – Ľudová strana Naše Slovensko. Available at: <http://kotlebovci.sk/program/>.
8. Duman, M. (2015). “Putin, náš prezident.” Proti NATO protestovali v Bratislave Čarnogurský aj Chmelár. In *Hospodárske noviny*, 26 March 2015. Available at: <https://dennik.hnonline.sk/slovensko/518056-putin-nas-prezident-proti-nato-protestovali-v-bratislave-carnogursky-aj-chmelar>.
9. Hloušek, V., Kaniok, P. (2021). Europe forever? Czech political parties on the orientation of Czech foreign policy. In *East European Politics*, 37(4), 702–721. DOI: <https://doi.org/10.1080/21599165.2020.1855424>.
10. Hooghe, L., Marks, G., Wilson, C. (2002). Does Left/Right Structure Party Positions on European Integration? In *Comparative Political Studies*, 35(8): 965–989.
11. Komunistická strana Slovenska – KSS. (2019, February 19). *Privítame hosti v Košiciach*. [Status update]. Facebook. Available at: <https://www.facebook.com/KomunistickaStranaSlovenska/photos/protest/2386301048047087/>.
12. Marks, G., Hooghe, L., Nelson, M., & Edwards, E. (2006). Party Competition and European Integration in East and West: Different Structure, Same Causality. In *Comparative Political Studies*, 39(2): 155–175.
13. *Martin Beluský: Členstvo v NATO nás priamo zapája do konfliktov. Riešením je neutralita Slovenska!* (2022). Official portal of the Kotlebovci – Ľudová strana Naše Slovensko. Available at: <http://kotlebovci.sk/2022/03/martin-belusky-clenstvo-v-nato-nas-priamo-zapaja-do-konfliktov-riesenim-je-neutralita-slovenska/>.
14. Metodieva, A. (2019). *Russian Narrative Proxies in the Western Balkans*. Washington: German Marshall Fund of the United States. Available at: <http://www.jstor.com/stable/resrep21239>.
15. *Okupanti z NATO nám želajú šťastný nový rok*. (2018). Official portal of the Communist Party of Slovakia. Available at: <http://kss.sk/okupanti-z-nato-nam-zelaju-stastny-novy-rok>.
16. Pisciotta, B. (2016). The Center-Periphery Cleavage Revisited: East and Central Europe from Postcommunism to Euroscepticism. In *Nationalism and Ethnic Politics*, 22(2), 193–219. DOI: <https://doi.org/10.1080/13537113.2016.1169063>.

17. *Politický program Vzduchu-strany práce*. (2018). Official portal of the VZDOR-SP. Available at: https://vzdor.org/?page_id=4720.
18. *Pracovní program – Republika*. (2022). Official portal of the Republika party. Available at: <https://www.hnutie-republika.sk/program/>.
19. *Predstavujeme vám volebný program SHO: Alternatíva pre Slovensko*. (2019). Official portal of the Slovak Movement of Resurgence. Available at: <https://sho.sk/predstavujeme-vam-volebny-program-sho-alternativa-pre-slovensko/>.
20. *Program KSS*. (2022). Official portal of the Communist Party of Slovakia. Available at: <https://kss.sk/program>.
21. Raunio, T., Wagner, W. (2020). The Party Politics of Foreign and Security Policy. In *Foreign Policy Analysis*, 16(4): 515–531. DOI: <https://doi.org/10.1093/fpa/oraa018>.
22. Samson, I. (1997). *Die Slowakei zwischen Annäherung an Moskau und Streben nach Westintegration*. (Berichte / BIOst, 2-1997). Köln: Bundesinstitut für ostwissenschaftliche und internationale Studien. Available at: <https://www.ssoar.info/ssoar/handle/document/4279>.
23. *Spoločne proti „obrannej“ dohode s USA!* (2022). Official portal of the VZDOR-SP. Available at: <https://vzdor.org/?p=5866>.

Peter Šadlák
*Mgr. in Political Science,
Department of Political Science
Alexander Dubček University Of Trenčín
(Slovak Republic)*

Salaf.de and the interpretation of some concepts from the point of view of purist Salafism

Abstract

Salaf.de is a website that, thanks to the fact that it spreads the content that is identified with purist Salafism, is accessible on the Internet. So far, it has not been blocked by the German authorities and is still accessible on the Internet. Therefore, the person interested here can get acquainted with the Salafist faith and the view of Salafists on various aspects of life, for example, the relationship with non-believers. Here you can familiarize yourself with topics such as aqida – the theological dogma of Islam, the Koran, sunna, fiqh – Islamic jurisprudence, etc. On this page, interested parties can familiarize themselves with the Salafist interpretation of terms such as al-walā' wa-l-barā' and the phenomenon of foreigners, with the concept of human rights, or with the status of women and many other topics. The content presented on this website is not prohibited and can be found without any problems, unlike other websites that German authorities have banned. But this does not mean that familiarization with this content will not be the gateway to radical Salafism.

Keywords: al-walā' wa-l-barā', fiqh , aqida , Salafism, Koran, Sunnah.

Introduction

The study presents the following works. Ist der Muslim fremd in dieser Welt, written by Muhammad S. Al-Almany. In this work, its author deals with the phenomenon of the foreigner and the ghuraba in Islam. Loyalität und Lossagung im Islam , in which Sheikh Saalih ibn Fawzaan Al-Fawzaan discusses the principle of al-walā' wa-l-barā'. A Misverständnisse über Menschenrechte im Islam, by Dr. Abdul Rahman Al-Sheh, who deals with human rights in Islam in his work. The authors have conservative views. However, the life values presented in this way appeal to many. It should be emphasized that salaf.de is an officially permitted website, but the opinions presented here are very conservative. Acquaintance with the basics of Salafist ideology can lead to the fact that the interested party finds himself in the traditional Islamic values presented here and gradually slides towards radical Salafism. Conservatories can be at-

tractive to individuals seeking meaning in life, and the texts through which they can become familiar with them can open the door to succumbing to Salafist ideology.

Salaf.de and the interpretation of some concepts from the point of view of purist Salafism

Salaf.de is a website that has not yet been blocked by the German authorities and is still accessible on the Internet. This is because its content is included in the so-called purist Salafism. Therefore, the interested party can get acquainted with the views of Salafist preachers on many practical aspects of life, such as the relationship with non-believers and the faith that is characteristic of Salafism. Topics that a believer can familiarize themselves with are divided into categories: *aqida* – the theological dogma of Islam, *Koran*, *Sunnah*; *fiqh* – Islamic jurisprudence, *chutba* – a speech delivered by a scholar in the mosque, relation to non-Muslims, etc.

On the home page is a video in which Imam Hassan Dabbagn of the Al Rahman Mosque in Leipzig condemns the attack in Berlin on 19/12/2016. Links to various websites with religious content can also be found here. Among the many topics that this website covers, we decided to present the issue of such phenomena as human rights in Islam, the application of the principle of *al-walā' wa-l-barā'* and the phenomenon of foreigners from the point of view of Salafist scholars, whose works on these topics are on available on the mentioned website.

Specifically, it concerns the following authors and their works. *Ist der Muslim fremd in dieser Welt*, written by Muhammad S. Al-Almany, deals with the phenomenon of the foreigner – *ghuraba* in Islam. *Loyalität und Lossagung im Islam*, written by Sheikh Saalih ibn Fawzaan Al-Fawzaan, discusses the principle of *al-walā' wa-l-barā'*. *Misverständnisse über Menschenrechte im Islam*, in which the author Dr. Abdul Rahman Al-Sheha deals with human rights in Islam. It should be emphasized that *salaf.de* is an officially authorized website, but the opinions presented here are very conservative. Acquaintance with the basics of Salafist ideology as presented by this site, which is assigned to purist Salafism, may lead the interested party to find themselves in the conservative values presented here. As it has been emphasized several times in this work, these values are very attractive for many individuals looking for the meaning of life, and the relatively undemanding texts with which they can familiarize themselves create one way to succumb to the Salafist ideology. It should also be emphasized that this is a site associated with purist Salafism, and this does not mean that a believer thus acquired will continue to adhere to the interpretation of Islam as presented by purist Salafists, but experience confirms that it is just the opposite.

Al-walā' wa-l-barā'. This principle was already briefly presented in the theoretical part of the thesis. On the *salaf.de* website, the reader can familiarize himself with how Sheikh Saalih ibn Fawzaan Al-Fawzaan interprets it in a work whose German title

is Loyalität und Lossagung im Islam. The original source was islamhouse.com. Here one can find a large amount of material relating to the Salafist interpretation of Islam in various languages. One of them is German. The basic duty of every Muslim is to be friendly and loyal to all followers of Islam and at the same time to be hostile to the enemies of this religion. That is why a Muslim must love people who recognize the principle of tawhid and behave friendly and loyal towards them.

For the same reason, he despises people whom he refers to as *ishraak* – he is hostile towards people who reject the uniqueness of God and his right to worship. Friendly relations with unbelievers are forbidden by Allah himself, even in cases where relations with relatives are concerned. The prohibition of social connections with adherents of other religions is documented in the sura «You who have believed, do not take Jews and Christians as confidants. Some are confidants of others. And whoever among you would take them as confidants belongs to them. Surely, God will not correct the wrongdoing of people. [Sura 5:51]»¹ Concerning unbelievers who do not cause any harm to Muslims, good treatment is recommended, but at the same time, an unbeliever should not become a friend of a believer. Even correct relations with non-believers must not develop into friendly relations because they may lead to such persons converting to Islam. Likewise, this principle does not mean believers cannot do business with non-believers. The following verse of the Qur'an also talks about the prohibition of friendly relations with non-Muslims: «You who have believed, do not take confidants from My enemies and your enemies, you show them your kindness, and they refused to believe in what came to you of the truth. They drive out the messenger and you only because you believe in God, your Lord. If you have gone out, pursuing the path I have determined and seeking my satisfaction. You show them kindness in secret, yet I know better what you have hidden and what you have shown. Whoever of you does this has gone astray from the straight path [Sura 60:1]»² The Sheikh substantiates these claims with another quote from the Koran «You will not find people who believe in God and the Last Day and who at the same time show kindness to the one who opposes God and his Messenger (Muhammad). (58:22)»³ According to the author of the text, this is one of the essential elements of faith that many believers miss, and therefore they often do not realize the error they are living in when they speak of Christians as their brothers. The relevant part should clearly imply not only the prohibition of relations with non-believers but also the command for friendly relations with believers.

¹ Koran p. 170.

² Koran p. 615.

³ Koran p. 610.

He defines the external signs of loyalty and friendship towards non-Muslims as follows:

The similarity in dress and expression. This condition is fulfilled by anyone who imitates non-Muslims, for example, by imitating their customs, worship and behaviour, for example, even shaving their beards.

Living in infidel countries and not fulfilling the obligation to travel to Muslim countries. Travelling to Muslim countries is a condition for a believer to protect his faith, which is the duty of every Muslim, and his permanent life in the land of non-believers is proof of his connection with them. Therefore, a believer is prohibited from permanent residence in the countries of non-believers. Exempted from this obligation are those who do not have the opportunity to travel or stay in the lands of non-believers because they are spreading their true faith. Travel to non-believing countries for entertainment and relaxation is permitted only when necessary, such as for medical care, business or study. Such a journey is permitted due to its necessity; after fulfilling its goal, the believer is obliged to return to the lands of believers. In order to travel, the following conditions must also be met: the public practice of one's faith, strong personal faith, avoiding places that could lead one to temptation, and the believer must constantly be on the lookout for the intrigues of unbelievers who will try to divert him from the right path faith. One of the conditions for travelling to non-believers' countries is spreading true faith among non-believers.

Supporting the unbelievers in their actions against Muslims and praising and advocating the practices of non-Muslims, seeking the support of non-Muslims, trusting non-Muslims and giving important positions to such persons. Non-Muslims are supposed to be those who hate Muslims and plot treason against them. They enjoy every failure of the Muslims and try to harm them in every way precisely because they abuse the trust of the Muslims. The following parts of the Qur'an also prove this: «You who have believed, do not take anyone other than yourselves as close confidants, for they will not miss any opportunity to corrupt you. They want you to get into trouble. Hatred oozes from their mouths, and what their chests hide is even greater. We have made the signs clear to you if you understand.» ¹(3:118)

Another Surah to prove this statement reads as follows: «Behold, you love them, but they do not love you, and you believe in the entire book. And when they meet you, they say, 'We believe,' but when they are left alone, they bite their fingers in anger against you.»² (3:118-120) Based on these verses, the prohibition against assigning unbelievers to confidential tasks is justified, as this allegedly enables them to plot against the Muslims. This category should also include the employment of non-

¹ Koran p.101.

² Koran p.102.

Muslims as labourers, professional drivers, educators, and employees in low-paid occupations who come into contact with Muslim families or Muslims in Muslim countries.

The use of the unbelievers' calendar and calendar is another sign. The use of the calendar, which is tied to religious holidays and customs, is considered particularly undesirable. Precisely in order to avoid this, the Muslim calendar should have been introduced for them, which begins with the departure of Muhammad from Mecca to Medina.

Praising non-Muslims and admiring non-Muslims includes extolling their civilizational achievements and admiring their skills without regard to their false religion. This principle does not mean that Muslims cannot study the science of non-believers as long as this study aims to acquire knowledge that will benefit the community of believers. It also includes:

- a) Participation in unbelievers' holidays.
- b) Using the names of unbelievers.
- c) Striving to obtain forgiveness for unbelievers from Allah.

The external signs of loyalty and friendship commanded by Allah towards Muslims are defined as follows: Departure – hijra, to Muslim countries and leaving the lands of non-believers. From an Islamic point of view, hijra forces a believer to protect his religion. Traveling for this purpose is the duty of every Muslim until the Day of Judgement. The only exception is the situation that does not allow him to leave the country of the infidels, or his stay in the country of the infidels is connected with the spread of Islam. Supporting Muslims with the commitment of one's life, money and words in all matters. Regardless of whether this support relates to issues of religion or everyday life.

It also includes:

- a) Compassion for their suffering and joy for their achievements.
- b) Fair dealing with believers.
- c) Wanting good for Muslims.
- d) Avoidance of believers being deceived. Doing good deeds towards believers.
- e) Praying for the believers and asking for forgiveness and mercy from Allah.

Fair and dignified treatment of believers. This is also emphasized by the surahs (49:11-12), which read as follows: «You who have believed, let not men mock men, for perhaps they will be better than they, nor women, for perhaps they will be better than they.» You who have believed, avoid much presumption, for some presumption is the basis of sin. Do not spy or gossip about each other. Perhaps one of you would be happy to eat the flesh of your dead brother, for which he would oppose you.»¹

¹ Koran p. 572.

To stand on the side of believers in every situation. Not only in good times but also in bad times, when insincere believers often turn away from the true faith. These hypocrites show themselves as those who side with the believers only in good times.

Visiting the faithful. He substantiates this claim with the hadiths in which the Prophet emphasizes the benefit of meeting between believers in the name of Allah. Respecting the rights of believers. This should be reflected when closing deals as follows: no one should offer for sale goods that have already been provided to the same customer by another merchant. Also, no one has to offer a higher price for a product if someone else has been interested in it before. Likewise, no one applies for the hand of a woman who has already been asked by someone else before him. Based on how people can claim to apply the principle of *al-walā' wa-l-barā'*, people are divided into three groups:

The first group consists of those to whom unconditional love belongs. This applies to the most devoted of believers, prophets, and martyrs. This category primarily includes Muhammad as the Prophet of God, who should be loved more than any other person. Immediately after Allah are the wives of the Prophet, members of the Prophet's family, his companions, the first four caliphs, the so-called companions of the Prophet. «muhaajiruun», who emigrated with him to Medina, residents of Medina who took the so-called prophet «ansaar». «ahlu badr» – this is the category of Muhammad's companions who fought with him in the Battle of Badr. Furthermore, they are the so-called «ahlu bai'atu-l ridhwaan¹», they swore allegiance to the Prophet. Another category is the *taabi'uun* as believers who knew the companions of Muhammad during their lifetime. Of course, the aforementioned *al-salaf al-ṣāliḥ* and their great scholars must not be missing, especially the founders of the legal schools Abu Hanifa, Malik ibn Anas, ibn Idrīs al-Shāfi‘ and Ahmad ibn Hanbal.

The second group comprises those towards whom an utterly dismissive attitude must be taken. This category includes all unbelievers, *mushrikuun* – associators, hypocrites, apostates from the true faith – *murtadduun*, those who deviated from the true faith and can no longer be said to be Muslims, so-called. *mulhidduun*. This attitude is based on the sura (58:22), which reads: «You will not find a people who believe in God and believe in the Last Day and who show kindness to the one who opposes God and His Messenger.» ²

¹ Those who passed the so-called the oath of allegiance under the tree in 628 AD. I. or 6 of the Islamic era, when 1,400 Muslims swore an oath of allegiance to Muhammad at the gates of Mecca and were threatened with having to do battle with the followers of the Quraysh. In the end, the battle did not take place and the conditions under which the Muslims would be able to enter Mecca were negotiated.

² KORAN p.610.

The third group consists of Muslims who commit sins. Therefore, as Muslims, on the one hand, affection and friendship belong to them; on the other hand, enmity belongs to them for their sins and disobedience to Allah. Love for Muslims requires pointing out their mistakes and not condoning them; they must be brought back to the right path with the help of other Muslims. That is why they are commanded to do good and forbidden to do evil. Punishments following Islamic law are to be used against such persons. The purpose of these punishments is to bring believers back to the path of correct faith.

Muhammad S. Al-Almany – Is a Muslim a Stranger in this World?

The concept of foreigner – ghuraba, comes from Muhammad's saying, in which he says that Islam started as a foreigner and will return as a foreigner. Although the overall context of this statement remains unknown, it has become one of the key elements of ideology for Salafists. He points to a small group of Muhammad's followers who left Mecca for Medina with him. «The concept of foreigners is therefore related to the concept of the hijra and the community of Abraham in the sense of severing family and tribal ties and moral correction from corruption.»¹ The most important characteristics of a foreigner are as follows. «To adhere firmly to the Sunnah² and to shun any innovation in faith. This is how two types of alienation arise. The alienation of foreigners from followers of other religions and the alienation of the followers of the Sunnah from other sects of Muslims.»³

He deals with this issue in his article, which is available on the salaf.de website and Muhammad S. Al-Almany. Like the text that dealt with the issue of *al-walā' wa-l-barā'*, this one can be found on islamhouse.com and is a translation from English to German.

The introduction outlines the current situation of Muslims, who do not feel part of the societies in which they live, on the contrary, they feel like foreigners. The answer to the question of why this happens is that they differ from the majority in their lifestyle. It is they who follow the principles of true religion, considering that all living things, including heaven and earth, have voluntarily submitted to God's will, and the only ones who have not done so are unbelievers. The life of Muslims cannot be deviation. That this is so is proven by the author of the text together with the sura (41:11), which reads as follows: «Then (God) fixed to the sky (*istawa* means to ascend, direct somewhere, etc.), which (the sky) was smoke and said to him (heaven) and

¹ ŤUPEK, P. Ideologie Islámského státu: Salafistická rétorika, chálifát a cizinci, p. 97.

² A prophetic tradition based on the collection of sayings of Muhammad and the first believers.

³ KÖPFER, B. Ghuraba – das Konzept der Fremden in salafistischen Strömungen, p. 455.

earth: «Come (arrive) willingly (and obediently) or against your will.» They said (heaven and earth): «We come willingly (and obediently).»¹

Allah gave people a choice between obedience and disobedience, and the role of the prophets was to warn them of the consequences of their actions. Thus, Muslims submit to God voluntarily and live following Allah's will and natural order; therefore, they are never truly alone. Every person is supposed to be born a Muslim and lose this original religion only due to his upbringing. Thus, those who disobey Allah act against the natural order of things and voluntarily submit to Allah are «so-called» foreigners. A man was created to offer to Allah and no one but Him to fulfil only His commandments. Therefore, they can only worship Allah as a god. The one who does not follow this principle will hurt his life.

In conclusion, the author claims that the believing Muslim, who thanks to his faith submits to Allah and the commands of his Prophet, lives thanks to his faith in an inner balance that never leaves him. He has a strength in him that always gives him courage. Every day he can observe the positive impact of following Allah's commandments on his life and the whole society. It is evident to every Muslim that those who act contrary to the laws of Allah and His Prophet are punished for their actions already in their lifetime because Allah created everything and decides what is right and what is wrong; the Muslim is never alone.

The concept of human rights in Islam, as understood by Dr. Abdul Rahman Al-Sheha

Abdul Rahman Al-Sheha is another scholar whose publication can be read by those interested on salaf.de. It is a translation from Arabic into German language; it provides an insight into the idea of human rights from the pen of a conservative Muslim scholar. Right at the beginning, he talks about the three concepts of human rights that dominate the contemporary world. The first conception places the rights of the individual above the rights of society and is characteristic of a capitalist society. The second place the rights of society above the rights of the individual and is typical of communism. And then there is a third conception which assumes that there are individual rights and societal rights. Strict regulations mutually regulate them. If they conflict, the rights of the society take precedence over the rights of the individual. He identifies this concept with Islam.

In his work, he focused on human rights from the point of view of Islam, which are based on the Koran, the Sunnah, and the sayings of the Prophet Muhammad, which Muhammad himself was guided by, and their application would be beneficial for all of humanity even today because it would achieve a higher level of security. The Qur'an and the Sunnah are the essential sources of law by which society is to be gov-

¹ Koran p. 532.

erned. They regulate not only the rights of the individual but also the rights of society and protect the public interest at the same time. He criticizes the Western concept of human rights; he sees its most significant weakness in the fact that international organizations that are supposed to supervise the protection of these rights often fail, and human rights are violated in the world. Islam is the complete opposite; it calls for the protection of the weak. However, a condition for the protection of human rights is the application of Islamic principles as they are contained in the sources of Islamic law.

The primary task of Islam is to provide for each individual's basic needs, which he defines as peace and security. According to the author, Islam should give peace and security for every person without distinction. Muslims do not have to worry about being subjected to any threat. Corporal punishment should be used against persons who violate this principle. Securing food by ensuring that everyone has good work to provide for their basic needs, and when age or health reasons prevent them from working, they are entitled to help from the government. Those who cannot work are entitled to alms – zakat.

In his work, he focused on human rights from the point of view of Islam, which are based on the Koran, the Sunnah, and the sayings of the Prophet Muhammad, which Muhammad himself was guided by, and their application would be beneficial for all of humanity even today, because it would achieve a higher level of security. The Qur'an and the Sunnah are the primary sources of law by which society is to be governed. They regulate not only the rights of the individual but also the rights of society and protect the public interest simultaneously. He criticizes the Western concept of human rights; he sees its most significant weakness in the fact that international organizations that are supposed to supervise the protection of these rights often fail, and human rights are violated worldwide. Islam is the complete opposite; it calls for the protection of the weak. However, a condition for the protection of human rights is the application of Islamic principles as they are contained in the sources of Islamic law. The primary task of Islam is to provide for each individual's basic needs, which he defines as follows:

Peace and security. According to the author, Islam should provide peace and security for every person without distinction. Muslims do not have to worry about being subjected to any threat. Corporal punishment should be used against persons who violate this principle.

Securing food by ensuring that everyone has adequate work so that they can provide for their basic needs, and when age or health reasons prevent them from working, they are entitled to help from the government. Those who cannot work are entitled to alms – zakat.

The right to education is to be attained by every person, and every Islamic government must create the conditions that enable every person to achieve this education. Muhammad's statement also evidences this: «Seeking knowledge (better education) is a duty for every Muslim (male or female).»¹

Equality in Islam: All Muslims should have equal rights regardless of skin colour, country of origin or language, nationality or social status. «The distinction of people in the face of Allah is based on their piety, honesty and obedience to Allah's orders.»² He also bases his opinion on the following part of the Qur'an, which follows that all believers are absolutely equal before God and God will judge them according to their piety and life: «People! We created you from a male and a female and made you nations and tribes to know each other (not to fight or destroy). The most exalted among you in the sight of God is the most God-fearing (not white or black, poor or rich, he is the one who gains a high place in God's sight, but he is the most God-fearing). God knows everything and is omniscient (he knows well what everyone does and how they think). (49:13)»³ Thus, according to Islamic law, it is necessary to treat all people equally, regardless of social class or race. No one is above the law and protected from the decisions of Islamic courts; therefore, the judgments handed down based on Islamic law are equally valid for all. There are also no particular types of punishment for a specific group.

Preserving social harmony is essential; therefore, every Muslim should have the right to his country's natural resources. The government should actively create jobs and use its country's mineral wealth to benefit its people.

Protection of religion. Since Islam is a religion destined for all humanity, Muslims must further spread this religion and avoid radicalism. At the same time, Muslims should avoid causing unnecessary hatred towards their religion and should strictly adhere to the Islamic faith while practising their religion. Adherence to the principle of mercy is a matter of course.

Protection of life, property and state borders

Protection of religion. The jihad fighter should be aware that he participates in it to please Allah. If the enemies of Islam stop fighting the believers, they must stop fighting. Islam forbids killing people who are not directly participating in combat actions, and this applies to the elderly, children, women, the sick, medical personnel, monks or the wounded. At this point, it should be pointed out that Abdul Rahman Al-Sheha does not state that there is no complete consensus on whether killing the above

¹ Dr. Abdul Rahman Al-Sheha. Missverständnisse über Menschenrechte im Islam, p. 13.

² Dr. Abdul Rahman Al-Sheha. Missverständnisse über Menschenrechte im Islam, p. 17.

³ The Koran p. 572.

population groups is really forbidden. «Some interpretations insist that other groups of people can also be killed if they are proven to have helped enemy fighters.»¹ This statement is also supposed to support the following verse of the Qur'an: «And when the sacred months have passed, then kill those who associate partners with God, wherever you find them and take them captive and besiege them and lie in wait for them in each of the places. If they repent, perform the prayer, and give zakat, then let them go. For God is forgiving and merciful (9:5).»²

Torturing captives and humiliating them or keeping them in excessively small cells is forbidden until they die from lack of food and water.

Protection of the human body. Human life is highly valued in Islam. Therefore, very severe punishments are meted out to anyone who violates this principle, it even allows revenge against individuals who harm others, and the death penalty is applied to those who intentionally kill themselves. Such a criminal will also be punished in the next world, where he will not escape the righteous wrath of Allah. There is a strict prohibition of suicide because the purpose of human life is to serve Allah. It is not permissible for a person to abuse his own body, even to perform a sacrifice for Allah. **Protection of the mind.** A person should protect his spirit to perform his religious duties properly. To make this possible, the believer is forbidden to use drugs, various poisons and alcohol, which could have a negative impact on the performance of his religious duties.

Protection of marriage. Islam strictly forbids infidelity and behaviour that could induce infidelity. Looking at a strange man or woman, the presence of an unmarried man and woman without the presence of a third person are considered such activities. Inappropriate touching is also prohibited. Infidelity is punishable by stoning but must be confirmed by four independent witnesses.

Protection of property is punishable by death under Islamic law. Since it is a severe punishment, the following conditions must be met for its execution: the stolen items must be locked, the thief must not steal to secure his livelihood, and the value of the stolen item must be sufficiently high. If the judge decides not to punish amputation, the following punishments can be given: imprisonment, fine, and public flogging.

Other categories that Islam pays attention to are: protection of offspring, kinship, adoption of children, recognition of children by the father, rejection of children by the father if it is proven that they are not his, changing a woman's name after marriage is prohibited and is an expression of rights and women's freedom, protection of the weak and disabled – this also includes seniors who can no longer work. Protection

¹ MENDEL, M. Džihád Islámská koncepce šíření víry, p. 74.

² Koran p. 245.

of the so-called national wealth: all mineral resources are public property. This means that the income from them must be used to cover the needs of the population.

Rights to Allah: Allah has the exclusive right to be worshipped by man. Therefore, one must submit to him out of conviction. Only Allah has the right to be worshipped. Therefore, every action of people must be in accordance with Allah's will. For this reason, obligatory prayers were established. Even zakat alms are a way for a person to prove his piety and, at the same time, do good deeds. This is evidenced, for example, by Sura 92:18 «Who gives (from himself) his possessions (from what God has given him) and purifies himself (gives from his possessions for the purposes that God has determined to purify his possessions and himself). (92:18)»¹ Fasting has a similar purpose, as it leads a person to better resist temptations. Participation in the pilgrimage to Mecca and regular worship are a matter of course.

In connection with the performance of a religious service, observance of ritual procedures is required, from which there are exceptions if circumstances prevent their implementation. For example, if there is no water available for the ritual or if the woman is menstruating. Old and sick people who cannot fast are also exempted from fasting. A pilgrimage to Mecca is obligatory, but if an individual does not have sufficient means, he can postpone it until he can afford it financially.

Rights of the husband. They are based on the belief that men are more rational than women. Therefore, a man must take care to protect the interests of the family, but in no case must he behave like a tyrant. A woman is to be obedient to the orders of a man as long as they do not contradict the commandments of Allah or His Prophet. A woman must not demand things from a man she cannot provide. A woman's role is to protect property and children. Watching a woman's honour means she does not leave the house without his permission.

Rights of the wife. The wife is entitled to a dowry; without a dowry, the marriage contract is invalid. If a man has more than one wife, they are entitled to equal, fair treatment by the husband. All wives must be provided with the same living conditions, have the same opportunities to dress and spend the same amount of time with each one. If he does not fulfil these conditions, he is acting unfairly.

A man must treat his wives with care and friendship and be able to solve every problem. A wife has the right to a satisfactory level of intimacy with her husband and to spend sufficient time with family members.

Financial security. A man is obliged to support his family financially. He has to provide suitable housing for the family and adequate material security for the members of his household regarding finances, health care, and clothing. A man must protect his wife's secrets. A man has no right to speak publicly about his wife's shortcom-

¹ Koran p. 704.

ings. He must not reveal intimate relationships in public because marital relationships are sacred according to Islam. Spouses should consult each other about their plans. A man should not always be dominant, and his judgment should not always be automatically considered correct. One of the duties of a man is to create a pleasant atmosphere in his home. He must be friendly and attentive to his wife or wives and children. A man must not bring his family members into a dangerous situation or expose them to it. He must also ensure that his wife or other family members do not move in bad company.

Protection of property is another duty of a man, the responsibility to protect his wife's private property. He is not authorized to seize her personal property without her prior permission. The same applies to financial operations that relate to his wife's finances. Similarly to their wives, Muslims should also treat their children, who have the right to fair and equal treatment and material security. A Muslim also must maintain good relations with other relatives.

The rights of the rulers are based on the following part of the Koran. «You who have believed, obey God and obey the Messenger and those among you who are in charge of matters (who are entrusted with deciding public affairs). And if you dispute about anything (with these authorized people), then refer it (with the dispute) to God (to what God has sent down to you in the Qur'an) and to the Messenger (Muhammad during his lifetime), if you believe in God and on the Last Day (the day that will be the last day in earthly life, after which will come the day of resurrection and the day of judgment). Therein lies the good (for you), and it leads to a better (and more appropriate) interpretation (of what you are arguing about). (4:59)»¹ A good Muslim must obey his ruler. This is true only as long as the ruler adheres to the Koran, and then obedience to the ruler is identical to obedience to God.

On the contrary, opposing the ruler's command is the same as opposing Allah. In the case of the ruler's advisers, it is essential that they, too, act for the benefit of those whom the ruler rules because the ruler of the Muslims must be constantly reminded of what his subjects lack. A nation has to support its ruler in times of crisis.

The rights of the nation towards the government. No one may be specially favoured based on belonging to a particular social class or group. People in Islamic society have a right to have their opinion known by the government on economic and social issues. Ideas, as long as they benefit the general good, must be considered by the government. The laws of Islamic legislation are the Sharia, the Koran and the Sunnah. Individual interpretations of legal texts are not allowed. A ruler of Muslims should be merciful, show respect to the elders, be friendly to the youth and be considerate to people of the same age.

¹ KORAN p. 134.

Rights of workers and employers. The employer must have a relationship with his employees based on equality, goodwill and Islamic belonging; at the same time, he has the right to ensure that the employees maintain good relations with their employer. The salary must be agreed upon before starting the employment relationship. Employees should only receive work that they can handle themselves, and if it is not such work, the employer should help them with it. However, they must fulfil their duties as well as they are capable and must not belittle their work.

Every person in Muslim society has guaranteed rights, regardless of religion. These rights include The right to a lawsuit against someone who violates that person's rights. He has the right to bring this oppressor to justice. The plaintiff and the defence are to be equally heard before the judge. Every person is presumed innocent unless proven guilty by the law. A suspect may not be forced to confess by torture. No one must be judged for the mistakes of others; punishment must always be given only to the responsible person.

Husbah is a system of voluntary liability based on Shariah. It rests on the principle of enjoining good and forbidding evil so that Sharia can be enforced. Sharia ensures discipline for all and prevents illicit behaviour. People charged with upholding this principle of voluntariness control all illegal behaviour such as theft or fraud. They supervise the state of public facilities and their repair. Everyone should be able to take on this role in a Muslim society based on their abilities. At the end of his work, the author also presents the Islamic Declaration of Human Rights, which is based on the Sharia and the Koran, which is already expressed in the first article, which talks about the fact that all people are servants of Allah, at the same time emphasizing the equality of people regardless of race or colour skin. Protection of life is an obligation based on Sharia. The protection of the family and marriage goes without saying. Formally, women have the same rights and responsibilities. Everyone has the right to education. Slavery is prohibited, and colonialism is condemned. The demand for the state to ensure every person a job and the right to an adequate income is attractive. Artistic activities and works must follow Sharia. Everyone has the right to health care, safety and property protection. Punishments for crimes are based on Sharia, and everyone has the right to a fair trial based on it. No one can be arrested without the existence of legal grounds. Everyone has the right to express their opinion under Sharia freely. The media must not be abused to insult the Prophet, and topics that could lead to divisions, disunity and damage to the faith are prohibited. All rights and freedoms in this declaration are based on Sharia. The opinion that Sharia is not modern enough for today is wrong, but on the contrary, it is suitable for every time, place and people. Sharia regulates the relationship between man and God, but also the relationship between people, the relationship between man and society, and with other countries. And no non-believer can be forced to convert to Islam by force.

Conclusion

Salaf.de is a site with Salafist content. So far, it has not been banned like other similar sites operated by the organizations Millatu Ibrahim and Tauhid Germany, which had jihadist content. In his work, Sheikh Saalih ibn Fawzaan Al-Fawzaan affirms the principle that a true Muslim should be friendly and loyal to all followers of Islam and hostile to the enemies of this religion. Muslims should not only have friendly relations with Muslims, but should also not maintain friendly contacts with them. Muslims should not imitate the non-believers in dressing, as long as it is possible not to travel to the countries of the non-believers and, on the contrary, try to travel to the countries of the believers. Observance of the calendar of infidels, alliance with infidels against other Muslims is considered equally inadmissible. On the contrary, it is the duty of a Muslim to travel – hijra, to Muslim countries, support Muslims, treat believers fairly and with dignity, stand on the side of believers in every situation, visit believers, respect the rights of believers. The most devoted believers deserve love and admiration, on the contrary, unbelievers and those who have strayed from the true faith deserve eternal damnation Muhammad S. Al-Almany – Is a Muslim a Stranger in this World? Muslims feel like foreigners. This is because they are the only ones who follow the principles of true religion. Everyone is born a Muslim and due to wrong upbringing, this religion is lost only as a result of their upbringing, therefore those who voluntarily submit to Allah are «so-called» foreigners. Dr. Abdul Rahman Al-Sheha claims that the concept of human rights should be based on the Qur'an, the Sunnah and the sayings of the Prophet Muhammad, and the application of human rights based on these sources would benefit all people. The Koran and the Sunnah successfully determine the rights of the individual and society and protect the public interest. If human rights are to be protected, they should be governed by the sources of Islamic law.

References:

1. DR.ABDUL RAHMAN AL-SHEHA. 2010. Missverständnisse über Menschenrechte im Islam. [online]. [cit. 2021-12-14.] Dostupné na: <http://www.salaf.de/gesellschaft&leben/pdfs/ges0077%20Missverstaendnisse%20ueber%20Menschenrechte%20im%20Islam.pdf>
2. AL-ALMANY, M. Ist der Muslim der Fremde in dieser Welt? [online]. Dostupné na: http://www.salaf.de/gesellschaft&leben/pdfs/ges0051_ist_der_Muslim_der_freemde_ind_dieser_welt.pdf
3. FARSHID, O. 2014. Salafismus als politische Ideologie: In Salasismus auf der Suche nach dem wahren Islam. Freiburg im Breisgau: Verlaf Herder GmbH. s. 160 -192. ISBN-978-3-451-33296-8

4. KIEFER, M. 2020. Religion in der Radikalisierung. In: Aspekte von Radikalisierungsprozessen, Osnabrück: STEINBACHER DRUCK GmbH. s. 15 – 34. ISBN 978-3-00-064688-1
5. KORÁN: Preklad do slovenského jazyka s vysvetlivkami a výkladom. 2015. LEVANT consulting, s.r.o. 758 p. ISBN: 978-80-969967-8-0.
6. KÖPFER, B. 2014. Ghuraba – das Konzept der Fremden in salafistischen Strömungen. In: Behnam T. Said: Salafismus auf der Suche nach dem wahren Islam. In: Salafismus auf der Suche nach dem wahren Islam. Freiburg im Breisgau: Verlag Herder GmbH. pp. 442 – 473. ISBN-978-3-451-33296-8
7. KUČERA, R. 2017. Islám a politika: vznik a vývoj islamistické ideologie. Ústí nad Labem: Filozofická fakulta Jana Evangelisty Purkyně. 198 s. ISBN 978-80-7561-063-8
8. MENDEL, M. 2010. Džihád. Brno: Atlantis. 356 s. ISBN 978-80-7108-316-0
9. SCHEIKH SAALIH IBN FAWZAAN AL-FAWZAAN: Loyalität und Lossagung im Islam. [online]. [cit. 2021-10-16]. Dostupné na: <http://www.salaf.de/gesellschaft&leben/pdfs/ges0079%20Loyalitaet%20und%20Lossagung%20im%20Islam.pdf>
10. ŤUPEK, P. 2016. Ideologie Islámského státu: Salafistická rétorika, chálifát a cizinci. In: Islámský stát – Blízký východ na konci časů. Praha: Academia, 2016. pp. 85 – 100. ISBN 978-80-200-2654-5

Мар'ян Мота
*аспірант кафедри політології
Львівського національного
університету імені Івана Франка*

Теоретичні і методологічні рамки дослідження впливу інформаційних технологій на політику й вибори

Загальновідомим трендом сучасного соціального, в тому числі й суспільно-політичного, розвитку вже кілька десятиліть залишається прогрес інформаційних технологій, інтернету, інформаційного суспільства, інтерактивності, соціальних мереж тощо, а останнім часом й збору, обробки та використання різного типу даних (в тому числі й так званих «великих даних», із англ. Big Data), що власне супроводжує поступ ІТ-сфери у цілому світі. Разом із цим, прогрес інформаційних технологій генерує не лише канал для розвитку міжособистісної та міжгрупової комунікації, але й засіб розмаїтого використання цієї комунікації у різних сферах життя і досягнення різноманітних прикладних цілей. Ситуація ускладнюється через те, що «володіння» та «використання» (далеко не завжди правомірне) величезних масивів даних може суттєво впливати на усталені патерни соціального, в тому числі суспільно-політичного, життя. Не є винятком у цьому контексті й електоральні і навіть загалом політичні процеси в тих чи інших політичних, територіальних чи адміністративних одиницях – державах, міжнародних організаціях, національних, наднаціональних чи субнаціональних утвореннях тощо. Відтак все це ставить на порядок денний сучасної політичної науки проблематику теоретичного (а в інших дослідженнях – прикладного) і методологічного охоплення й осмислення значення інформаційних технологій та інтернету, інтерактивності і соціальних мереж, передусім завдяки Big Data, у розгортанні та реалізації виборчих і загалом політичних процесів та прийнятті політичних й управлінських рішень тощо.

Це вкрай важливо та цікаво, адже всеохоплююче розповсюдження інтернету та пов'язаних із ним розмаїтих інформаційних технологій йде рекордно швидкими темпами, а тому (хочемо ми цього або не хочемо) впливає фактично на всі сфери соціального життя, а тому й на (внутрішньо- та зовнішньо-) політичний процес у світі. Одна з площин такого впливу полягає у тому, що сьогодні з'являється дедалі більше опцій та можливостей для неетичного чи навіть неправомірного, а також неафішованого і безконтрольного використання персональних даних користувачів інтернету загалом і соціальних мереж зокрема (або будь-якої унікальної

інформації, що прямо чи опосередковано стосується користувачів). У тім числі для отримання різних політичних й електоральних дивідендів різними політичними і неполітичними акторами (приміром, «Cambridge Analytica», «Facebook» тощо). Відповідно, все це неодмінно привертає увагу різних дослідників, які працюють чи раніше працювали у рамках розмаїтої методології та теоретичного підґрунтя, в тому числі теорії інформаційного (або постіндустріального) суспільства (Я. ван Дійк¹, Ф. Вебстер², А. Гаррінгтон³, Л. Гроссман⁴, А. Даф⁵, М. Кастельс⁶, Е. Тоффлер⁷, Й. Масуда⁸, Ф. Махлуп⁹, А. Турен¹⁰, Т. Фіцпатрік¹¹, Л. Франк і Т. Хітвонен¹², К. Фукс¹³, Д. Харві¹⁴, Д. Шиллер¹⁵, Дж. Шнайдер¹⁶ й інші), функціоналізму, структуралізму і

¹ Van Dijk J. *The network society*. London: SAGE Publications Ltd, 1999. 272 p.

² Webster F. *Theories of the information society*. London: Psychology Press, 2002. 304 p.

³ Harrington, A. *Modern social theory: An introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2005. 378 p.

⁴ Grossman L. *The electronic republic. Reshaping democracy in the information age*. New York: Viking, 1995. 290 p.

⁵ Duff A. *Information society studies*. London: Psychology Press, 2000. 204 p.

⁶ Castells M. *The rise of the network society. Vol. 1: The information age: Economy, society and culture* [second edition]. Malden: Wiley-Blackwell, 2009. 656 p.

⁷ Toffler A. *Powershift: Knowledge, wealth, and power at the edge of the 21st century*. New York: Random House Publishing Group, 1991. 640 p.

⁸ Masuda Y. *The information society as post-industrial society*. Tokyo: World Future Society, 1981. 171 p.

⁹ Machlup F. *The production and distribution of knowledge in the United States*. Princeton: Princeton University Press, 1962. 416 p.

¹⁰ Touraine A. *Return of the actor: Social theory in postindustrial society*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1988. 171 p.

¹¹ Fitzpatrick T. Critical theory, information society and surveillance technologies. *Information, Communication and Society*. 2002. Vol. 5. No. 3. P. 357-378.

¹² Frank L., Hitvonen T. *Measuring the information society in Europe: From definitions to description* // Presented at 46th Congress of the European Regional Science Association «Enlargement, Southern Europe and the Mediterranean» (August 30 – September 3, 2006, Volos). 22 p.

¹³ Fuchs C. *Internet and society: Social theory in the information age*. New York: Routledge, 2008. 398 p.

¹⁴ Harvey D. *The condition of postmodernity: An enquiry into the origins of cultural change*. London: Blackwell, 1989. 378 p.

¹⁵ Schiller D. *Digital capitalism: Networking the global market system*. Cambridge: MIT Press, 1999. 294 p.

¹⁶ Snider J. Democracy on-line. Tomorrow's electronic electorate. *The futurist*. 1994. September/October. P. 15-19.

структурного функціоналізму (Й. Ангермюллер¹, Д. Армстронг², Л. Зірінг, Р. Ріггс і Дж. Плано³, П. Лазарсфельд⁴, Д. Марр⁵, Р. Мертон⁶, Т. Парсонс⁷, Х. Патнем⁸, Е. Роудінеско⁹, М. Фуко¹⁰, Д. Чалмерс¹¹), теорії публічної сфери тощо.

Так, представники теорії інформаційного (чи постіндустріального) суспільства констатують, що сучасний соціум характеризується зростанням значення, частки та насиченості процесів, які спрямовані на генерування, обмін, використання та споживання інформації у різних сферах соціального, а відтак і політичного, життя. Основна причина у тому, що потенціал інформаційних технологій та інтернету, інтерактивності і соціальних мереж хоча й забезпечує нові структури соціальної (а тому й політичної) комунікації, але робить це вкрай нерівномірно. Адже різні індивіди та соціальні (політичні) групи користувачів мають нерівноцінно різний рівень знань та ступінь залученості до інформації, а відтак дехто (міноритарне «електронне село» або «електронне прикордоння») наділений і розпоряджається інформацією значно інтенсивніше та з більшими дивідендами, ніж інші (умовний «блукаючий натовп» інформаційного суспільства). Як наслідок, інформаційне суспільство характеризується не стільки головно комунікацією (причому не завжди природною) й обміном інформацією (як це було раніше), скільки емісією інформації, яка відтак все більше і більше впливає на прийняття рішень та владу, в тому числі політичну, а тому й стає дедалі вартіснішою та ресурснішою.

Своєю чергою, структуралісти і функціоналісти зазначають, що різні засоби та канали інтеракції в одному випадку сприяють певним різновидам політичної

¹ Angermuller J. *Why there is no poststructuralism in France: The making of an intellectual generation*. London: Bloomsbury Academic, 2015. 144 p.

² Armstrong D. *A materialistic theory of the mind*. London: Routledge & K. Paul, 1968. 372 p.

³ Ziring L., Riggs R., Plano J. Social and technical cooperation // Ziring L., Riggs R., Plano J. (eds.). *The United Nations: International organization and world politics*. Belmont: Thomson Wadsworth, 2005. P. 397-469.

⁴ Lazarsfeld P., Berelson B., Gaudet H. *The people's choice: How the voter makes up his mind in a presidential campaign*. Duell, Sloan & Pearce, 1944. 178 p.

⁵ Marr D. *Vision: A Computational investigation into the human representation and processing of visual information*. San Francisco: Freeman & Co, 1982.

⁶ Merton R. *Social theory and social structure*. New York: Free Press, 1968. 702 p.

⁷ Parsons T. *Theories of society: Foundations of modern sociological theory*. New York: Free Press, 1961.

⁸ Putnam H. *Mind, language, and reality*. Cambridge: Cambridge University Press, 1975.

⁹ Roudinesco E. *Philosophy in turbulent times: Canguilhem, Sartre, Foucault, Althusser, Deleuze, Derrida*. New York: Columbia University Press, 2008. 208 p.

¹⁰ Foucault M. *The archaeology of knowledge: And the discourse on language*. London-New York: Knopf Doubleday Publishing Group, 1972. 245 p.

¹¹ Chalmers D. *The conscious mind: In search of a fundamental theory*. Oxford: Oxford University Press, 1996. 432 p.

комунікації, а натомість в іншому – перешкоджають їм, тим самим генеруючи різні ефекти для політичних акторів і їхніх симпатиків й антипатиків. Враховуючи це, цілком очевидно, що на протікання політичних, в тому числі електоральних, процесів (навіть спрямованих на зміну політичних систем цілих країн) впливають не тільки різноманітні нові засоби масової комунікації (не обов'язково природні, вербальні або невербальні, як раніше, однак й штучні, електронні, віртуальні або документальні) у сучасному світі, зокрема створені за рахунок розвитку інтернету й інформаційних технологій тощо, але й те, як ними розпоряджаються і оперують різні політичні чи довоколаполітичні актори. Адже останні різною мірою можуть чи не можуть їх систематизувати та впорядковувати у масиви даних чи у так звані «великі дані». Особливо на тлі факту, що лише нещодавно виникла технологічна можливість як спочатку створення, так і згодом дуже оперативної, ємкої, швидкої і/чи автоматизованої обробки величезних масивів інформації (в тім числі завдяки штучному інтелекту, таргетуванню реклами тощо), яка, своєю чергою, може бути як відкритою, так і закритою, а також може стосуватись персональних (в тому числі електоральних і загалом політичних) уподобань індивідів та цілих груп тощо (в тім числі користувачів інтернету загалом чи соціальних мереж зокрема)¹.

Тим не менше, перелічені теоретичні та методологічні підходи у такому разі спрацьовують лише частково, адже позиціонуються як відносно застарілі з приводу великих даних, хоча й можуть слугувати частковим теоретичним і методологічним підґрунтям пояснення їхнього впливу на політичний і виборчий процес. Натомість сьогодні з'являються цілі вибірки нових напрацювань на цю тематику, передусім у західній науці, котрі генеруються найперше у рамках методології технологічного детермінізму і все тієї ж теорії інформаційного суспільства. Серед них авторства таких вчених, як А. Альтер², С. Барокас³, Г. Белл⁴, К. Беннетт⁵, Дж. Бісбі

¹ Chen M., Mao S., Zhang Y., Leung V. *Big data. Related technologies, challenges, and future prospects*. Springer, 2014. 89 p.

² Alter A. *Irresistible: The rise of addictive technology and the business of keeping us hooked*. New York: Penguin, 2017. 368 p.

³ Barocas S. The price of precision: Voter microtargeting and its potential harms to the democratic process // *PLEAD'12: Proceedings of the first edition workshop on Politics, elections and data*. 2012. P. 31-36.

⁴ Bell G. The secret life of big data // Boellstorff T., Maurer B. (eds.). *Data, now bigger and better!*. Chicago: Prickly Paradigm Press, 2015. P. 7-26.

⁵ Bennett C. Voter databases, micro-targeting and data protection law: Can political parties campaign in Europe as they do in North America?. *International Data Privacy Law*. 2016. Vol. 6. No. 4. P. 261-275.

та Дж. Ларссон¹, С. Бродшов², К. Домметт³, С. Зубофф⁴, В. Латерца⁵, Ж.-Е. Лейн⁶, М. Косінські⁷, Ч. Мін, М. Шівен, З. Ін та С. Віктор⁸, В. Моско⁹, Н. Постман¹⁰, Т. О'Райлі¹¹, С. Судххар, Г. Велтрі та Н. Крістіаніні¹², С. Фукс¹³, Е. Херш¹⁴, Дж. Честер і К. Монтгомері¹⁵ й багато інших.

У наукових доробках перелічених й інших вчених і оглядачів констатовано, що великі дані спроможні впливати на розуміння того, як розвиваються соціальні і політичні процеси у соціальних мережах та поза ними, але загалом в інтернеті й у рамках різноманітних інтеракцій тощо. Причому доволі часто це відбувається за рахунок експериментування і створення експериментальної вибірки й обстановки, внаслідок чого політична наука все більше і більше набуває експерименталь-

¹ Bisbee J., Larson J. Testing social science network theories with online network data: An evaluation of external validity. *American Political Science Review*. 2017. Vol. 111. No. 3. P. 502-521.

² Bradshaw S. Disinformation optimized: Gaming search engine algorithms to amplify junk news. *Internet Policy Review*. 2019. Vol. 8. No. 4. P. 1-24.

³ Dommett K. Data-driven campaigns in practice: Understanding and regulating diverse data-driven campaigns. *Internet Policy Review*. 2019. Vol. 8. No. 4. P. 1-18.

⁴ Zuboff S. Big Other: Surveillance capitalism and the prospects of an information civilization. *Journal of Information Technology*. 2015. Vol. 30. No. 1. P. 75-89.

⁵ Laterza V. Could Cambridge Analytica have delivered Donald Trump's 2016 presidential victory? An anthropologist's look at big data and political campaigning. *Public Anthropologist*. 2021. Vol. 3. P. 119-147.

⁶ Lane J. Big data and anthropology: Concerns for data collection in a new research context. *Journal of the Anthropological Society of Oxford*. 2016. Vol. 3. No. 1. P. 74-88.

⁷ Kosinski M. Mining big data to extract patterns and predict real-life outcomes. *Psychological Methods*. 2016. Vol. 21. No. 4. P. 493-506.; Kosinski M. Private traits and attributes are predictable from digital records of human behavior. *Proceedings of the National Academy of Sciences*. 2013. Vol. 110. No. 15. P. 5802-5805.

⁸ Chen M., Mao S., Zhang Y., Leung V. *Big data. Related technologies, challenges, and future prospects*. Springer, 2014. 89 p.

⁹ Mosco V. *To the cloud: Big data in a turbulent world*. London: Paradigm Publishers, 2014. 273 p.

¹⁰ Postman N. *Amusing ourselves to death: Public discourse in the age of show business*. Viking, 1985. 184 p.

¹¹ O'Reilly T. What is Web 2.0. *O'Reilly Media*. September 30, 2005. URL: <https://www.oreilly.com/pub/a/web2/archive/what-is-web-20.html>

¹² Sudhahar S., Veltri G., Cristianini N. Automated analysis of the US presidential elections using Big Data and network analysis. *Big Data & Society*. 2015. Vol. 2. No. 1. P. 1-28.

¹³ Fuchs C. *Social media: A critical introduction*. Newbury Park: Sage, 2021. 448 p.

¹⁴ Hersh E. *Hacking the electorate: How campaigns perceive voters*. Cambridge: Cambridge University Press, 2015. 261 p.

¹⁵ Chester J., Montgomery K. The role of digital marketing in political campaigns. *Internet Policy Review*. 2017. Vol. 6. No. 4. P. 1-20.

ного характеру (раніше їй це було зовсім не притаманно). Зумовлено це передусім тим, що сьогодні можливим стало використання «нереальних», віртуальних чи онлайн даних у реальному соціальному просторі і диверсифікованому середовищі (адже перші функціонально та за спрямуванням уподібнюються, паралелізуються або екстраполюються як другі чи через другі, і навпаки), в тому числі електоральному чи політичному, зокрема завдячуючи математичним і статистичним інструментам та методам. Окрім того, нагромадження та використання великих масивів даних стало можливим внаслідок того, що інтернет й інформаційні технології вибудовуються за конструкцією і логікою комунікації «багато до багатьох», уможливлючи ще більшу інтерактивність, оперативність та багатопотоковість інформації.

Якщо інформація зібрана у великому масиві даних, то вміння використовувати останній може генерувати суттєві результати чи преференції, в тім числі політичні або електоральні. В одному випадку ці результати та преференції зводяться до своєрідного лібертаріанського чи «м'якого патерналізму»¹, формування особливого «колективного розуму», «розумного натовпу» чи позитивної «дворівневої онтології людського розуму»², який здатний приймати безпрограшні і позитивні (завідомо відкидаючи негативні чи неефективні) колективні й універсалістські рішення на користь держави, суспільства і/чи індивідів³. Однак в іншому випадку ці результати і преференції дозволяють значні маніпуляції, в тому числі політичні, чи соціальну інженерію над цим «натовпом» зі сторони зацікавлених акторів й операторів великих масивів даних⁴. Інакше кажучи, з одного боку, інформаційні технології, інтернет, соціальні мережі, деліберативні панелі тощо можуть виявитись інструментарієм «відродження» і трансформації прямої демократії (або інформаційної чи цифрової демократії) як у світі, так і в окремих країнах чи вибірках. З іншого боку, соціальне і навіть політичне таргетування, контекстна реклама тощо слугують ризиком втрати приватності, деєтизації комунікації, а відтак і накопичення даних про неї у великі масиви, які за потреби можна розгортати для того, щоб витягнути з них потрібну інформацію, яка може бути використана не лише в інтересах тих чи інших акторів (політичних й електоральних), однак й

¹ Sunstein C. *Why nudge? The politics of libertarian paternalism*. Yale University Press, 2014. 195 p.

² Barker M. The rise of the Qualiquants: On methodological advances and ontological issues in audience research. *Participations: Journal of Audience and Reception Studies*. 2018. Vol. 15. No. 1. P. 439-452. URL: <https://www.participations.org/15-01-26-barker.pdf>

³ Ly K., Soman D. *Nudging around the world*. Rotman School of Management, 2013. 25 p.; Soman D. *The last mile: Creating social and economic value from behavioral insights*. University of Toronto Press, 2015. 282 p.

⁴ O'Reilly T. What is Web 2.0. *O'Reilly Media*. September 30, 2005. URL: <https://www.oreilly.com/pub/a/web2/archive/what-is-web-20.html>

проти інтересів тих, кого ця інформація стосується, – індивідів, груп, народу, електорату тощо.

Найнебезпечніше у цьому випадку те, що це може загрожувати національній безпеці та суверенітету, адже нагромадження та використання інформації, в тому числі через масиви великих даних, чинно відбувається вже не стільки централізовано та через державу (або в інтересах держави), скільки розосереджено, мережево і в інтересах все більшої кількості політичних та неполітичних акторів, а не тільки держави. Внаслідок цього значення держави у такому випадку стає все більше і більше лібертаріанським, мінімалістським, «віртуальним» і позамережевим. З іншого боку, найцікавіше і найпарадоксальніше у цьому випадку те, що самі інформаційні технології (як hardware, так і software) зобов'язані своєму виникненню, посиленню і розвитку саме державі й урядовому контролю (передусім в США і країнах Заходу) й лише згодом почали трансформуватись у приватній сфері¹, яка, як наслідок, і почала загрожувати і національній/державній безпеці, і персональній приватності (особливо в автократичних державах і, меншою мірою, в демократіях, де ці процеси більшою мірою та частіше врегульовуються).

Внаслідок цього всього склалась ситуація, коли людську і групову поведінку стало можливо експоненціально та таргетовано передбачати, контролювати та спрямовувати на виконання одних дій (в тім числі суспільно-політичних) замість інших тощо². Суто психологічно це детерміновано особливостями здійснення індивідуального вибору, коли до уваги потрібно брати різні чинники, зокрема те, що кожна окрема людина піддається цілісному набору евристик (репрезентативності і доступності, автоматичного і рефлексивного мислення), щоб зробити свій певний вибір, навіть якщо раціональність припускає інший варіант вибору³. Це особливо небезпечно на тлі того факту, що політика в останні роки та десятиліття стає все більше поляризованою, а тому різні соціальні групи сьогодні все менше і менше здатні розуміти аргументи одна одної. Відтак соціальна інженерія, «архітектура» вибору і «м'якого підштовхування» засобами соціальної й ін-

¹ Zakaria F. Facebook, Google, your reign may soon be over. *Washington Post*. March 22, 2018. URL: https://www.washingtonpost.com/opinions/facebook-google-your-reign-may-soon-be-over/2018/03/22/08fd2ee8-2e07-11e8-8688-e053ba58f1e4_story.html

² Chen A., Potenza A. Cambridge Analytica's Facebook data abuse shouldn't get credit for Trump. *The Verge*. March 20, 2018. URL: <https://www.theverge.com/2018/3/20/17138854/cambridge-analytica-facebook-data-trump-campaign-psychographic-microtargeting>

³ Kahneman D. *Thinking, fast and slow*. Penguin Books, 2011. 512 p. Kahneman D., Tversky A. *Choices, values, and frames*. *The American Psychologist*, 2000. 840 p.; Hansen P. The definition of nudge and libertarian paternalism: Does the hand fit the glove?. *European Journal of Risk Regulation*. 2016. Vol. 7. No. 1. P. 155-174.

дивідуальної психології, інформаційних технологій, інтернету та баз даних сьогодні вважаються однією з найвпливовіших закулісних операцій, які уряди чи приватні особи та корпорації можуть здійснювати одні щодо одних та стосовно певного населення або групи людей¹, в тому числі з прицілом на отримання політичних та електоральних дивідендів.

Як наслідок, сьогодні склалась ситуація, коли інформаційні технології та соціальні мережі стали не лише платформами, за допомогою яких люди спілкуються, а й дуже потужними інструментами збору і обробки даних. Ще дальший розвиток технологічної сфери (та ігнорування всіх ризиків більшою частиною населення) призвів до того, що соціальні мережі та великі масиви даних зумовили якщо не факт, то принаймні можливість перебалансування «ігор» влади та суспільно-політичної рівноваги на користь іншого набору акторів – не держави та звиклих партій, а натомість приватних агентств, хакерів, дослідників статистики і навіть політичних консалтингових й аналітичних агенцій. Останні почали трактуватись як «нові протагоністи», що взаємодіють на цифровій арені, яка, своєю чергою, в умовах технологічного поступу та збагачення цифрової ідентичності індивідів накладає правила, абсолютно відмінні від традиційних політичних та соціальних комунікацій. Зокрема правила з приводу доцільності повсякчасного використання політичного дискурсу як невід'ємної частини життя будь-якого індивіда. Саме на цьому тлі соціальні мережі через інструментарій обробки даних (в тому числі з прицілом на роль «мовчазного захисника» людських розчарувань та радощів у створенні цифрової особи) стали свідками нашого зростання, зміни та еволюції наших смаків, в тому числі політичних та електоральних. Інакше кажучи, дані (і чим вони більші, тим це очевидніше та відчутніше) стали «сучасними грошима» й активами. Оскільки ті, хто ними володіє, вдало обробляє і використовує, мають всі шанси перемагати на виборах та бути при владі й контролювати хід дій і подій у тій чи іншій державі чи світі.

Тому треба констатувати, що поточно ситуація з безконтрольним формуванням та використанням персональних даних користувачів соціальних мереж й інших інтернет-сервісів у світі, зокрема через нагромадження інформації у великі масиви даних, для досягнення політичних й електоральних цілей тих чи інших осіб або компаній є новою і недостатньо вивченою, а відтак потребує подальшого розгляду і систематизації. Але навіть зараз встановлено, що збір (своєрідна «глобалізація»), систематизація, обробка і маніпуляція незахищеними даними (втім числі торгівля ними) неодмінно є ризиком становлення феномена цифрової кле-

¹ Sunstein C. *Why nudge? The politics of libertarian paternalism*. Yale University Press, 2014. 195 p.; Sunstein C. *Republic.com 2.0*. Princeton: Princeton University Press, 2009. 272 p.; Soman D. *The last mile: Creating social and economic value from behavioral insights*. University of Toronto Press, 2015. 282 p.

птократії і розвитку постдемократії. Інакше кажучи, це означає, що інформаційні технології, інтернет, електронні інтеракції і комунікації, соціальні мережі і великі дані за своїм задумом несуть навантаження так званого позитивного «соціального підштовхування», але спеціалізоване використання великих масивів даних користувачів інтернету деякими компаніями і фірмами водночас може зумовлювати негативне «соціальне підштовхування», а відтак і прямі загрози демократії.

Доповнюється це тим, що політичний чи виборчий успіх, завдячуючи великим даним і загалом інформаційним технологіям, продовжив забезпечуватись завдяки маніпуляціям, але переважно у фрагментованому та приватному (а тому й менш об'єктивному) вимірі політичного дискурсу. Саме тому фізично сучасне політичне суспільство продовжує функціонувати в єдиній реальності, але інформаційно ця реальність є різною та поділяється на різні рівні, внаслідок чого різним людям подаються різні істини. Це загалом підриває основи демократичної конкуренції та сприяє ідеологічній ізоляції людей, особливо з огляду на те, що сьогодні дедалі частішими та сильнішими є спроби розділити людей, фрагментувати суспільство і полегшити його контроль, в тому числі інформаційно, через соціальні мережі та обробку великих масивів даних. І це навіть попри зусилля урядів та міжнародних чи наднаціональних організацій не допустити цього і якісно врегулювати розвиток інформаційних комунікацій. З цього слідує, що інформаційні технології та великі дані можуть як позитивно (генеруючи найраціональніші і колективні рішення), так і негативно (передусім через маніпуляції) впливати на політичний процес, вибори й урядування тощо.

Список використаних джерел:

1. Alter A. *Irresistible: The rise of addictive technology and the business of keeping us hooked*. New York: Penguin, 2017. 368 p.
2. Angermuller J. *Why there is no poststructuralism in France: The making of an intellectual generation*. London: Bloomsbury Academic, 2015. 144 p.
3. Armstrong D. *A materialistic theory of the mind*. London: Routledge & K. Paul, 1968. 372 p.
4. Barker M. The rise of the Qualiquants: On methodological advances and ontological issues in audience research. *Participations: Journal of Audience and Reception Studies*. 2018. Vol. 15. No. 1. P. 439-452. URL: <https://www.participations.org/15-01-26-barker.pdf>
5. Barocas S. The price of precision: Voter microtargeting and its potential harms to the democratic process // *PLEAD'12: Proceedings of the first edition workshop on Politics, elections and data*. 2012. P. 31-36.
6. Bell G. The secret life of big data // Boellstorff T., Maurer B. (eds.). *Data, now bigger and better!*. Chicago: Prickly Paradigm Press, 2015. P. 7-26.

7. Bennett C. Voter databases, micro-targeting and data protection law: Can political parties campaign in Europe as they do in North America?. *International Data Privacy Law*. 2016. Vol. 6. No. 4. P. 261-275.
8. Bisbee J., Larson J. Testing social science network theories with online network data: An evaluation of external validity. *American Political Science Review*. 2017. Vol. 111. No. 3. P. 502-521.
9. Bradshaw S. Disinformation optimized: Gaming search engine algorithms to amplify junk news. *Internet Policy Review*. 2019. Vol. 8. No. 4. P. 1-24.
10. Castells M. *The rise of the network society. Vol. 1: The information age: Economy, society and culture* [second edition]. Malden: Wiley-Blackwell, 2009. 656 p.
11. Chalmers D. *The conscious mind: In search of a fundamental theory*. Oxford: Oxford University Press, 1996. 432 p.
12. Chen A., Potenza A. Cambridge Analytica's Facebook data abuse shouldn't get credit for Trump. *The Verge*. March 20, 2018. URL: <https://www.theverge.com/2018/3/20/17138854/cambridge-analytica-facebook-data-trump-campaign-psychographic-microtargeting>
13. Chen M., Mao S., Zhang Y., Leung V. *Big data. Related technologies, challenges, and future prospects*. Springer, 2014. 89 p.
14. Chester J., Montgomery K. The role of digital marketing in political campaigns. *Internet Policy Review*. 2017. Vol. 6. No. 4. P. 1-20.
15. Dommett K. Data-driven campaigns in practice: Understanding and regulating diverse data-driven campaigns. *Internet Policy Review*. 2019. Vol. 8. No. 4. P. 1-18.
16. Duff A. *Information society studies*. London: Psychology Press, 2000. 204 p.
17. Fitzpatrick T. Critical theory, information society and surveillance technologies. *Information, Communication and Society*. 2002. Vol. 5. No. 3. P. 357-378.
18. Foucault M. *The archaeology of knowledge: And the discourse on language*. London-New York: Knopf Doubleday Publishing Group, 1972. 245 p.
19. Frank L., Hitvonen T. *Measuring the information society in Europe: From definitions to description* // Presented at 46th Congress of the European Regional Science Association «Enlargement, Southern Europe and the Mediterranean» (August 30 – September 3, 2006, Volos). 22 p.
20. Fuchs C. *Internet and society: Social theory in the information age*. New York: Routledge, 2008. 398 p.
21. Fuchs C. *Social media: A critical introduction*. Newbury Park: Sage, 2021. 448 p.
22. Grossman L. *The electronic republic. Reshaping democracy in the information age*. New York: Viking, 1995. 290 p.
23. Hansen P. The definition of nudge and libertarian paternalism: Does the hand fit the glove?. *European Journal of Risk Regulation*. 2016. Vol. 7. No. 1. P. 155-174.

24. Harrington, A. *Modern social theory: An introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2005. 378 p.
25. Harvey D. *The condition of postmodernity: An enquiry into the origins of cultural change*. London: Blackwell, 1989. 378 p.
26. Hersh E. *Hacking the electorate: How campaigns perceive voters*. Cambridge: Cambridge University Press, 2015. 261 p.
27. Kahneman D. *Thinking, fast and slow*. Penguin Books, 2011. 512 p.
28. Kahneman D., Tversky A. *Choices, values, and frames*. The American Psychologist, 2000. 840 p.
29. Kosinski M. Mining big data to extract patterns and predict real-life outcomes. *Psychological Methods*. 2016. Vol. 21. No. 4. P. 493-506.
30. Kosinski M. Private traits and attributes are predictable from digital records of human behavior. *Proceedings of the National Academy of Sciences*. 2013. Vol. 110. No. 15. P. 5802-5805.
31. Lane J. Big data and anthropology: Concerns for data collection in a new research context. *Journal of the Anthropological Society of Oxford*. 2016. Vol. 3. No. 1. P. 74-88.
32. Laterza V. Could Cambridge Analytica have delivered Donald Trump's 2016 presidential victory? An anthropologist's look at big data and political campaigning. *Public Anthropologist*. 2021. Vol. 3. P. 119-147.
33. Lazarsfeld P., Berelson B., Gaudet H. *The people's choice: How the voter makes up his mind in a presidential campaign*. Duell, Sloan & Pearce, 1944. 178 p.
34. Ly K., Soman D. *Nudging around the world*. Rotman School of Management, 2013. 25 p.
35. Machlup F. *The production and distribution of knowledge in the United States*. Princeton: Princeton University Press, 1962. 416 p.
36. Marr D. *Vision: A Computational investigation into the human representation and processing of visual information*. San Francisco: Freeman & Co, 1982.
37. Masuda Y. *The information society as post-industrial society*. Tokyo: World Future Society, 1981. 171 p.
38. Merton R. *Social theory and social structure*. New York: Free Press, 1968. 702 p.
39. Mosco V. *To the cloud: Big data in a turbulent world*. London: Paradigm Publishers, 2014. 273 p.
40. O'Reilly T. What is Web 2.0. *O'Reilly Media*. September 30, 2005. URL: <https://www.oreilly.com/pub/a/web2/archive/what-is-web-20.html>
41. Parsons T. *Theories of society: Foundations of modern sociological theory*. New York: Free Press, 1961.
42. Postman N. *Amusing ourselves to death: Public discourse in the age of show business*. Viking, 1985. 184 p.

43. Putnam H. *Mind, language, and reality*. Cambridge: Cambridge University Press, 1975.
44. Roudinesco E. *Philosophy in turbulent times: Canguilhem, Sartre, Foucault, Althusser, Deleuze, Derrida*. New York: Columbia University Press, 2008. 208 p.
45. Schiller D. *Digital capitalism: Networking the global market system*. Cambridge: MIT Press, 1999. 294 p.
46. Snider J. Democracy on-line. Tomorrow's electronic electorate. *The futurist*. 1994. September/October. P. 15-19.
47. Soman D. *The last mile: Creating social and economic value from behavioral insights*. University of Toronto Press, 2015. 282 p.
48. Sudhahar S., Veltri G., Cristianini N. Automated analysis of the US presidential elections using Big Data and network analysis. *Big Data & Society*. 2015. Vol. 2. No. 1. P. 1-28.
49. Sunstein C. *Republic.com 2.0*. Princeton: Princeton University Press, 2009. 272 p.
50. Sunstein C. *Why nudge? The politics of libertarian paternalism*. Yale University Press, 2014. 195 p.
51. Toffler A. *Powershift: Knowledge, wealth, and power at the edge of the 21st century*. New York: Random House Publishing Group, 1991. 640 p.
52. Touraine A. *Return of the actor: Social theory in postindustrial society*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1988. 171 p.
53. Van Dijk J. *The network society*. London: SAGE Publications Ltd, 1999. 272 p.
54. Webster F. *Theories of the information society*. London: Psychology Press, 2002. 304 p.
55. Zakaria F. Facebook, Google, your reign may soon be over. *Washington Post*. March 22, 2018. URL: https://www.washingtonpost.com/opinions/facebook-google-your-reign-may-soon-be-over/2018/03/22/08fd2ee8-2e07-11e8-8688-e053ba58f1e4_story.html
56. Ziring L., Riggs R., Plano J. Social and technical cooperation // Ziring L., Riggs R., Plano J. (eds.). *The United Nations: International organization and world politics*. Belmont: Thomson Wadsworth, 2005. P. 397-469.
57. Zuboff S. Big Other: Surveillance capitalism and the prospects of an information civilization. *Journal of Information Technology*. 2015. Vol. 30. No. 1. P. 75-89.

ЧАСТИНА 3

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ І ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ КРИЗИ, НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ТА ТУРБУЛЕНТНОСТІ

Наталія Махначова

*кандидат економічних наук, доцент,
завідувач кафедри менеджменту та
адміністрування Вінницького торговельно-
економічного інституту ДТЕУ*

Демократичні процеси в умовах війни: виклики та загрози

Політичні режими та їхня зміна були предметом систематичних рефлексій, починаючи зі Стародавньої Греції. Платон був одним із перших мислителів, що намагався одночасно вирішити зазначені проблеми. У «Республіці» він запропонував теорію «неперервного конституційного занепаду»: аристократичне правління (ідеал Платона) послідовно перетворюється на тимократію, олігархічне правління і демократію, яку врешті-решт змінює деспотизм (найгірша форма правління/режиму) [3].

Звертаючись до сьогодення, за індексом демократії у 2021 році Україна посіла 86 місце з 167 в рейтингу «The Economist», повідомляє громадська мережа «Опора». Якщо порівняти з 2020 роком, держава опустилася на сім позицій. Тоді Україна отримала 5,81 бала, а зараз – 5,57 бала з 10. Також на 86 позиції разом з Україною розмістилася Мексика. На одну позицію вище в рейтингу перебуває Гонконг, а на одну нижче – Сенегал [1].

У першій п'ятірці за індексом демократії опинилися Норвегія, Нова Зеландія, Фінляндія, Швеція й Ісландія, а останні місця посіли Центральноафриканська Республіка, Конго, Північна Корея, М'янма й Афганістан [2].

Серед країн Східної Європи Україна на 17 місці з 28. На позицію вище опинилася Чорногорія, а на позицію нижче – Вірменія.

Автори рейтингу зазначили, що оцінка України знизилася через посилення напруженості у відносинах із росією. За їхніми словами, «урядова політика стала менш прозорою», а «військові мали більший вплив на ухвалення політичних рішень». Загалом Україна показала найбільше зниження серед чотирьох східноєвропейських країн у категорії «гібридні режими» [1].

Варто зазначити, що щорічний індекс «The Economist» враховує п'ять показників: виборчий процес і плюралізм, роботу уряду, демократичну політичну культуру та громадянські свободи, політичну участь. Кожну країну класифікують за одним із чотирьох типів режиму: «повна демократія», «дефектна демократія», «гібридний режим» або «авторитарний режим». Також Україна за 2021 рік знизилась на 5 позицій у рейтингу антикорупційної організації «Transparency International» за індексом сприйняття корупції.

Там зазначають, що уряд, який функціонує під прямою військовою загрозою, зазвичай обмежує демократичні процеси на користь централізації влади в руках виконавчої влади та апарату безпеки або військового апарату з метою гарантування громадської безпеки. В подальшому, тільки від активних учасників громадянського суспільства буде залежати чи влада в країні є прозорою, підзвітною та демократичною. Тому, навіть в такий складний час варто надалі готувати молодь і всю активну частину населення до відповідальності за розвиток певної території, окремої громади та країни в цілому. Слід популяризувати використання елементів електронної демократії, активної участі громадян при прийнятті рішень на місцевому та центральному рівні. За активної участі громади влада завжди буде демократичною.

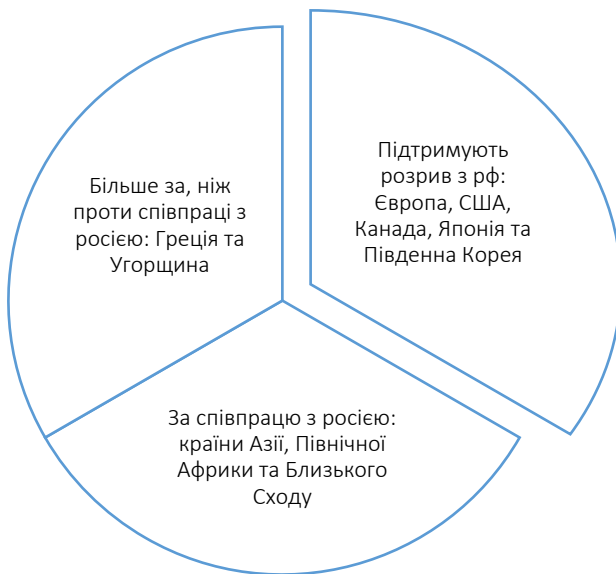

Рис. 1. Країни «За» та «Проти» співпраці з країною-агресором

Загалом, «Economist Intelligence» є дослідницьким та аналітичним підрозділом «The Economist Group», дочірньої компанії газети «The Economist». Щорічно з 2006 року вони готують звіт «Democracy Index» про стан демократії в 165 незалежних країнах світу та двох окремих територіях [2].

Однак, в глобальному вимірі, люди в світі все більше цінують демократію, на тлі війни росії в Україні. Про це свідчать результати масштабного міжнародного опитування «Індекс сприйняття демократії». Опитування охопило більше 52 тисяч респондентів в 53 країнах і проводилось з 10 березня по 30 травня 2022 року. Дослідники вказують – в опитуванні представлено 75% населення Землі. Рекордна кількість опитуваних (84%) в 53 країнах вважають, що в їхніх країнах важливо мати демократію [4]. Більшість опитаних в 31 з 52 країн підтримують розрив відносин з росією, через вторгнення до України (рисунок 1).

Підсумовуючи аналітичні дані можна зазначити, що незважаючи на існуючі проблеми і тимчасове зниження рейтингів демократії України, у зв'язку з воєнною агресією росії, демократичний світ розуміє, що український народ бореться за ідеї та принципи демократії. Обмеження прозорості в державних органах пов'язане в першу чергу з тим, щоб не надати можливості російським силам отримати інформацію, яку можна використати проти України. Тому, враховуючи всі тенденції зміни в законодавстві України та відповідності стандартам ЄС, підвищення активності громадян та підвищення їх правової культури, маємо впевненість в подальшому рості позицій по індексах демократії в короткостроковій перспективі після перемоги України.

Список використаних джерел:

1. Індекс демократії в Україні дещо знизився через посилення напруженості з росією. URL: <https://hromadske.ua/posts/indeks-demokratiyi-v-ukrayini-desho-znizivsya-cherez-posilennya-napruzhenosti-z-rosiyeyu-rejting>
2. Індекс демократії в Україні знизився за 2021 рік – рейтинг The Economist. URL: <https://www.the-village.com.ua/village/city/city-news/322463-indeks-demokratiyi-v-ukrayini-znizivsya-za-2021-rik-rejting-the-economist>
3. Литвин В. С. Політичні режими сучасності: інституційні та процесуальні виміри аналізу: навч. посібник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2014. С. 8.
4. Підтримка демократії в світі зросла на тлі війни РФ в Україні. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/6595207.html>
5. Федоришина К. Порівняльний аналіз ефективності демократії в Україні за індексами демократії The Economist Democracy Index, Freedom In the World та Polity IV. *Науково-теоретичний альманах Грані*, 23(8), 78-92.

Наталія Стеблина
*доктор політичних наук,
доцент кафедри журналістики
та соціальних комунікацій
Донецького національного
університету імені Василя Стуса*

Репрезентація політичних акторів у новинному дискурсі України від часів «Революції Гідності» до повномасштабного вторгнення РФ

Цифрове середовище кардинально змінює способи репрезентації політичних акторів у медійному середовищі. Ті засоби, які вони використовували за часів домінування традиційних ЗМІ, не завжди є ефективними в нових медіа. Це продемонстровано у низці наукових праць та концепцій. Так, А. Чадвік пропонує поняття «гібридної медіасистеми», де політичні актори мають враховувати принципи роботи як професійних, так і нових медіа [4]. Інші дослідники говорять, що ці медіа поєднуються через соцмережі [9], до того ж, постійно з'являються нові платформи, які потрібно опановувати [2, с. 9]. Важливо згадати і явище інформаційного перенасичення, за якого кількість джерел, з якими взаємодіють журналісти, постійно зростає, а в середовищі інтернету спостерігається «інформаційне засмічення» [11; 1]. Для того, щоб уявити собі масштаб цього перенасичення, можна звернути увагу хоча б на кількість новин, які видання випускали на початку 2000-х років та зараз. Так провідне українське онлайн-ЗМІ «Українська правда» публікувала за рік трохи більше 6 тисяч новин у 2005 році. У 2021 ця кількість зросла майже вшестеро – 36535 новин.

За таких умов значно зросла швидкість обробки інформації, а для політичних акторів – відповідно – значно зменшився час реакції на певні події. Якщо раніше джерелом інформації для більшості суспільства виступали повідомлення ЗМІ (які, згідно зі стандартами, мали бути перевіреними, збалансованими, повними, точними тощо), то зараз першоджерело – це саме соціальні мережі. Це явище описано в межах концепції Твіттер-ефекту. Журналісти стають швидше фоловерами, а не лідерами процесу виробництва новин [12]. Звісно, за таких умов падає як якість новин, так і довіра до них. Це явище вже вкотре фіксують дослідники, що укладають Звіт цифрових новин (Digital news report), згідно із ним менше половини опитаних (42%) довіряють новинам [13].

Трансформації відбуваються і в тому, як аудиторія сприймає контент. Класичної масової аудиторії, до якої могли б звертатися політичні актори із посеред-

ництвом ЗМІ, вже немає. Натомість з'являється велика кількість мережевих аудиторій. Це описано в межах концепції «тематичних аудиторій» або ж “issue public” [5]: велика кількість аудиторій формується спорадично, довкола певної важливої для публіки теми, яку вона відстоює і просуває. Сучасні аудиторії фрагментовані та персоналізовані [8]. За таких умов виникає ефект «ехо-камер» або ж «бульбашок фільтрів» [10]: аудиторії обговорюють тільки ті теми, які їм цікаві, майже нечують думок опонентів, залишаються обмеженими своїми уподобаннями. Це впливає на те, що політичні новини сприймаються вибірково, до того ж, між інформацією та аудиторією більше немає професіоналів (редакторів, журналістів), які б могли цю інформацію обробити [14]. За таких умов зростає загроза попугілізму, популяризації праворадикальних медіа, поширення фейків, пропаганди, дезінформації тощо [3; 15].

І, звісно, зменшується кількість часу, яку аудиторії готові присвячувати політичним новинам [13]. У зв'язку із цим пропонується концепція «лімітованого простору політичної уваги» [16], де люди більше віддають перевагу розвагам, ніж серйозній інформації. Для політичного актора важливим стає вміння привертати та утримувати увагу [6], пропонувати вірусний контент, який буде поширюватися мережею [12, с. 8; 7; 17].

Для того, щоб продемонструвати, якою саме є ситуація із репрезентацією політичних акторів у новинах, було проведено дослідження контенту сайту «Українська правда» із 2005 до 2022 років. Вимірювався відсоток уваги до політичних акторів, а також встановлювався склад найбільш популярних акторів у новинах. Для роботи використовувалися програми, написані мовою Python. Із їхньою допомогою завантажувалася та оброблявся контент із сайту видання, а також підраховувалася кількість згадок найбільш популярних політичних акторів (із використанням словників).

Подивимося на ситуацію до Революції гідності (рис. 1, 2).

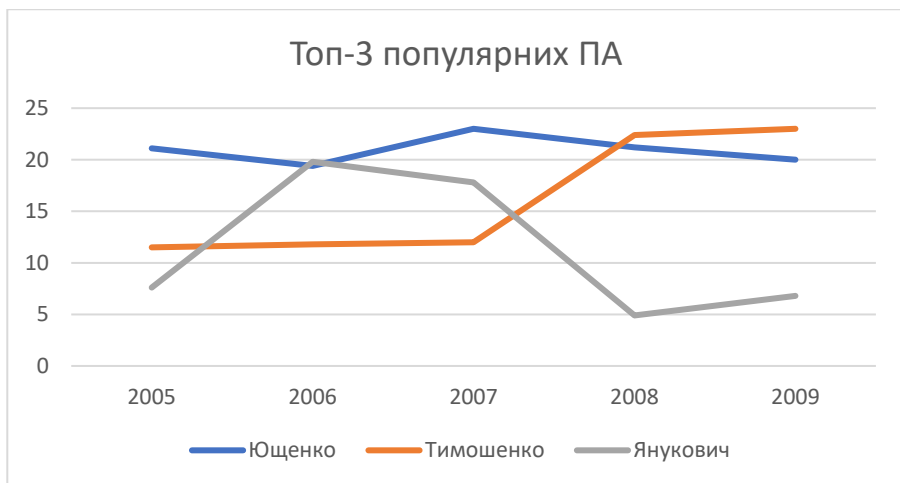

Рис. 1. Найпопулярніші актори в політичних новинах (2005-2009)

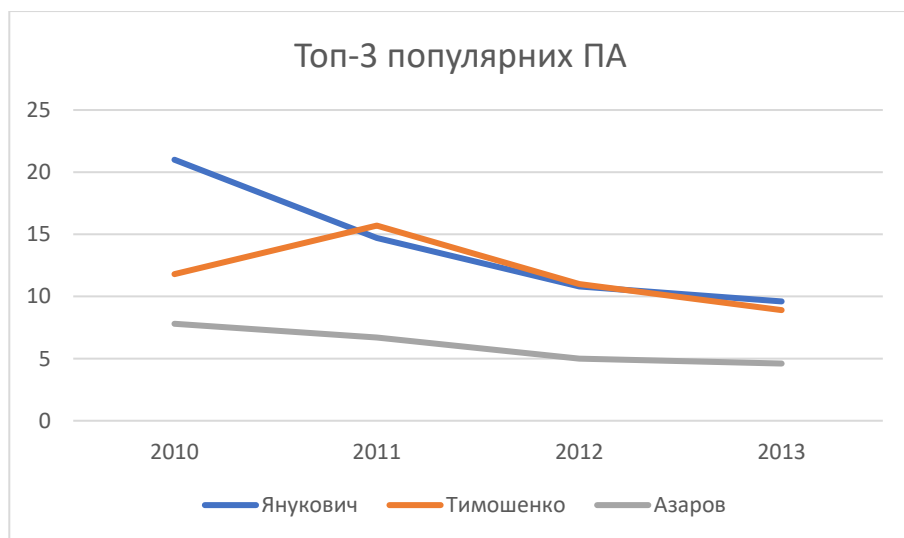

Рис. 2. Найбільш популярні актори (2010-2013)

Так, бачимо, що у 2005-2009 роках топовим політичним акторам було присвячено 48,4% новин, у 2010-2013 трохи менше – 31,9%. Також у цей період увага

зосереджена на внутрішній політичній боротьбі, хоча президент не завжди є фігурою №1. Виражена політична конкурентність, за якої вітчизняні політичні актори змагаються за увагу ЗМІ. Присутніми є одні й ті ж фігури, із чого можна зробити висновок, що вони є впізнаваними для аудиторії. Проте все ж від 2005 року спостерігаємо поступове падіння уваги до політичних акторів.

Далі ця тенденція зберігається (див. рис. 3, 4).

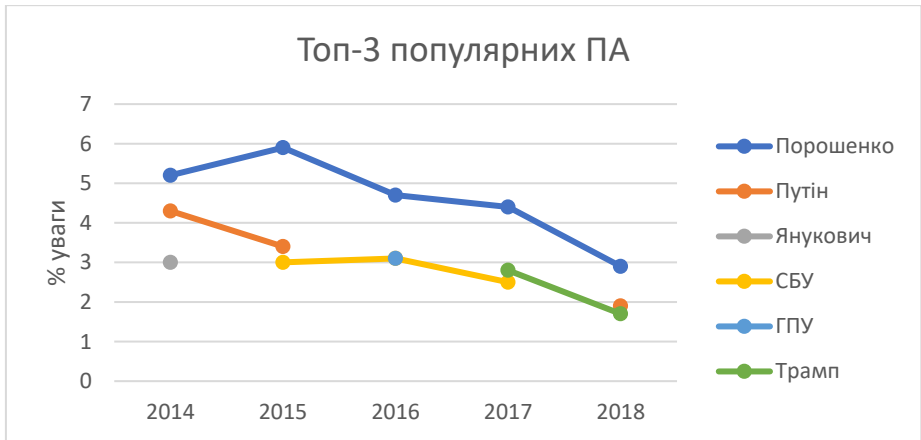

Рис. 3. Найбільш популярні актори (2014-2018)

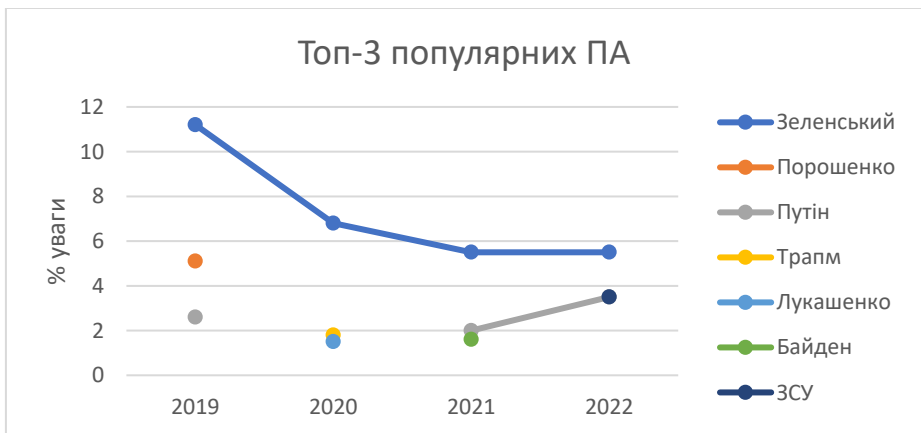

Рис. 4. Найбільш популярні актори (2019-2022)

Уже в 2014-2018 відсоток уваги, яку ЗМІ приділяють найбільш популярних акторам є 10,3%, у 2019-2022 трохи більше – 12,6%. Падіння – приблизно втричі. З’явилися також і зміни у складі акторів. Так, внутрішня політична боротьба відсувається на другий план, натомість зростає увага до міжнародних політичних акторів. Також частина акторів – епізодичні, непостійні. При цьому знижується увага до політичної конкуренції, президент опиняється на першому плані, а політичний опонент з’являється на другому місці тільки під час виборів.

Отримані результати підтверджують спостереження науковців над тими змінами, які приносить у репрезентацію політичних акторів цифровізація. Так, за «гібридної медіасистеми», описаної А. Чадвіком, політики вже не покладаються тільки на професійні ЗМІ, а намагаються привертати увагу і нових медіа. Цим можна пояснити зниження уваги до них. Згідно із дослідженнями українських соціологів, українці віддають перевагу новинам саме із соцмереж [18]. Таким чином, ми бачимо підтвердження тому, що змінюється ланцюжок постачання інформації: від політичних акторів через ЗМІ до масової аудиторії. Тепер швидше, мережеві аудиторії отримують інформацію напряму. До того ж, за їхню увагу змагаються не тільки політичні актори, але й інші персоналії та інституції. У мережевому просторі багатого вибору представлена величезна кількість неpolітичного контенту, який може виглядати набагато цікавішим. Політичні новини мають витримати конкуренцію із неpolітичним контентом. І це «погані новини» не тільки для професійних ЗМІ, які можуть втрачати аудиторію та прибутки, але й для політичних акторів, яким все важче добиватися уваги мережевих аудиторій та представляти свої ідеї на політичному форумі. Згідно із нашими даними, увага до політичних акторів не зростає навіть під час повномасштабного вторгнення РФ, тож сучасним політикам може бути надзвичайно важко донести свої меседжі до потенційних виборців. А конкуренція між ними у «лімітованому просторі політичної уваги» [16] стає все більш напруженою. Так, згідно із нашими даними, українці готові звертати увагу здебільшого на діяльність президента, а також – на міжнародних політичних акторів. Тож опозиційним акторам, яким після української перемоги доведеться брати участь у передвиборчій кампанії, необхідно буде врахувати ці особливості – і робити більший акцент саме на просуванні міжнародного порядку денного.

Також як ЗМІ, так і політичним акторам необхідно переглянути принципи комунікування. І перші, і другі присутні у соціальних мережах, але не завжди послуговуються традиціями нових медіа – як це видно із нашого аналізу. Важливо враховувати й концепцію «економіки уваги», згідно із якою: «Якщо маєш багато уваги, то отримаєш усе, що бажаєш» [6]. Також необхідно напрацьовувати інструментарій роботи із величезною кількістю «тематичних аудиторій» [5] та в умовах

«вірусної політики» [7], адже якісна та ефективна політична комунікація надзвичайно важлива на шляху України до демократизації та євроінтеграції.

Список використаних джерел:

1. Abdukaya, F. Difficulties of journalists in accessing information in the process of news production. *Electronic Journal of New Media*, 2022, 6 (2), 131–144
2. Blach-Orsten, M., Eberholst, M. K., & Burkal, R. From hybrid-media system to hybrid-media politicians: Danish politicians and their cross media presence in the 2015 national election campaign. *Journal of Information Technology & Politics*, 2017, 14(4), 334–347. DOI: 10.1080/19331681.2017.1369917
3. Caren, N., Andrews, T. A., Lu, T. Contemporary Social Movements in a Hybrid Media Environment. *The Annual Review of Sociology*, 2020, 46, 443–465
4. Chadwic, A. *The Hybrid Media System: Politics and Power*. Oxford: Oxford University Press, 2017.
5. Dhavan, S., Friedland, L., Wells, C., Kim, Y., & Rojas, H. Communication, Consumers, and Citizens: Revisiting the Politics of Consumption. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 2012, 644, 6-18. DOI:10.2307/23316139
6. Goldhaber, M. (1997, April 4). The Attention Economy and the Net. *First Mind*. URL: <https://firstmonday.org/ojs/index.php/fm/article/view/519/440/>
7. Gustafsson, N. This Time It's Personal: Social Networks, Viral Politics and Identity Management. In D. Riha, & A. Rodopi (Eds.), *Emerging Practices in Cyberculture and Social Networking* (pp. 3-24). Leiden: Brill, 2010.
8. Han, W. Research on the Production Mode and Communication Model of News Content in the New Media Electronic Era. *Journal of Physics: Conference Series*, 2020. DOI:10.1088/1742-6596/1574/1/012025
9. Joyce Y. M. N., & Cheng, Y. C. Assessing the Impact of Digital Alternative News Media in a Hybrid News Environment: Cases from Taiwan and Hong Kong. *Journalism and Media*, 2022, 3, 568–593. DOI: 10.3390/journalmedia3030039
10. Kitchens, B., Johnson, S. L., & Gray P. Understanding Echo Chambers and Filter Bubbles: the Impact of Social Media on Diversification and Partisan Shifts in News Consumption. *MIS Quarterly*, 2020, 44 (4), 1619-1649. DOI: 10.25300/MISQ/2020/16371
11. Liu, X. Impact of Personalized Recommendation on Today's News Communication through Algorithmic Mechanism in the NewMedia Era. *Hindawi Advances in Multimedia*. 2022. DOI: 10.1155/2022/1284071
12. Mattoni, A., Ceccobelli, D. Comparing hybrid media systems in the digital age: A theoretical framework for analysis. *European Journal of Communication*, 2018. 1-18.

13. Newman et al. Reuters Institute Digital News Report 2022. *Reuters Institute for the Study of Journalism*, 2022. URL:
https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/2022-06/Digital_News-Report_2022.pdf
14. Newman, N., Dutton, W. H., & Blank, G. Social Media in the Changing Ecology of News: The Fourth and Fifth Estates in Britain. *International Journal of Internet Science*, 2012, 7 (1), 6–22
15. Pyrhonen, N., & Bauvois, G. Conspiracies beyond Fake News. Producing Reinforcement on Presidential Elections in the Transnational Hybrid Media System. *Sociological Inquiry*, 2020, 90 (4), 705–731
16. Schroeder, R. *Social Theory after the Internet Media, Technology and Globalization*. London: UCL Press, 2018.
17. Wells, C. et. al. How Trump Drove Coverage to the Nomination: Hybrid Media Campaigning. *Political Communication*, 2016, 33(4), 669-676. DOI: 10.1080/10584609.2016.1224416
18. Українські медіа, ставлення та довіра у 2022 р. *Інтерньюз*. URL:
<https://internews.in.ua/wpcontent/uploads/2022/11/Ukrainski-media-stavlennia-tadovira-2022.pdf>

Vitaliy Lytvyn

*PhD and ScD in Political Science, Professor,
Professor at the Department of Political Science from
Ivan Franko National University of Lviv*

**Newer-ending political transition in Ukraine:
The dynamics of correlation of political regimes and systems of government**

The article tests the assumption that political transition in some countries can be incomplete, at least for a very long period of time, or restored even after the completion of democratization and consolidation of democracies. This is done based on both the modernization, as well as transitological and institutional interpretation of political transition. Empirically, the comparative analysis was carried out on the basis of the case of Ukraine, particularly by taking into account the dynamics of development and making a correlation between the options (more democratic or more autocratic) of hybrid political regime and various options of systems of government (primarily semi-presidentialism) in Ukraine. It is stated that semi-presidentialism can certainly contribute to democratization and completion of political transition in Ukraine, but only in the case of further approval and prolongation of its premier-presidential, rather than president-parliamentary version. This partly corresponds to the logic and choice of systems of government in Central and Eastern European countries, which use parliamentarized systems of government.

Keywords: political regime, transition, system of government, hybrid regime, Ukraine.

The issues of political transition have been very popular in Political Science for about half a century, although they are considered by different groups of researchers, in particular the representatives of modernization, transitological and institutional approaches/paradigms. Therefore, various scholars have developed different ideas over a long period of time about what political transition is, what the types and directions of political transition are, what stages does political transition consists of, as well as what consequences does political transition leads to, etc. However, probably the most interesting question, especially in the light of the realities that the world is facing in the recent decades, concerns whether political transition in a particular country and generally (that is theoretically) must necessarily be completed, including in the format of initially democratization and later liberalization or consolidation of democracy, etc. Or on the contrary, can political transition be interpreted as “never-ending” one? Since certain country is able to show more democratic or autocratic features in one or

another case, which of course are influenced by various factors, including political traditions, political culture, inter-institutional relations, design of political system, etc. This article proposes to answer this question using the example of Ukraine, which is often positioned (both by theorists and practitioners) as the case of incomplete or ongoing transition to democracy. However, it is proposed to do this simultaneously at the background of the countries of Central and Eastern Europe (Bulgaria, Croatia, Czechia, Estonia, Hungary, Latvia, Lithuania, Poland, Romania, Slovakia, Slovenia), which (according to a number of scientists) have completed or almost completed their transition and became consolidated (sometimes semi-consolidated) and liberal democracies on the eve of their accession to the European Union. On the other hand, these countries were not chosen by chance, since other researchers and various research projects have recently noted the processes such as the “erosion” of democracy both in the world in general, as well as in European countries in particular. Therefore, Political Science faces the question of whether a consolidated and liberal democracy, which has completed its transition to democracy at first glance, can “erode” and de-consolidate, entering a new “round” or format of transition, including in another direction (and therefore understanding) than the transition toward democracy. At the same time, special emphasis in this context will be made on the structuring of political transition due to the identification of peculiarities of relationship between political regimes’ transition and dynamics/transition of systems of government in Ukraine at the background of Central and Eastern European countries.

The stated issues are multifaceted ones and have been considered in a whole array of scientific elaborations. In particular, the phenomenon of political transition and its options are discussed by such researchers as D. Acemoglu and J. Robinson¹, L. Anderson², M. Bratton and N. van de Walle³, M. Bernhard⁴, A. Croissant⁵, M. de Melo, A. Gelb and C. Denizer⁶, D. Epstein, R. Bates, J. Goldstone, I. Kristensen and S. O’Halloran⁷,

¹ Acemoglu D., Robinson J., A Theory of Political Transitions, “*American Economic Review*” 2001, vol 91, nr. 4, s. 938-963.

² Anderson A., *Transitions to Democracy*, Wyd. Columbia University Press 1999.

³ Bratton M., van de Walle N., *Neopatrimonial Regimes and Political Transitions in Africa*, Wyd. Cambridge University Press: 2011.

⁴ Bernhard M., Civil Society and Democratic Transition in East Central Europe, “*Political Science Quarterly*” 1993, vol 108, nr. 2, s. 307-326.

⁵ Croissant A., From Transition to Defective Democracy: Mapping Asian Democratization, “*Democratization*” 2004, vol 11, nr. 5, s. 156-178.

⁶ De Melo M., Gelb A., Denizer C., Patterns of transition from plan to market, “*World Bank Economic Review*” 1996, vol 10, s. 397-424.

⁷ Epstein D., Bates R., Goldstone J., Kristensen I., O’Halloran S., Democratic Transitions, “*American Journal of Political Science*” 2006, vol 50, s. 551-569.

G. Di Palma¹, J. Fidrmuc², S. Haggard and R. Kaufman³, J. Linz and A. Stepan⁴, M. McFaul⁵, G. Munck and C. Leff⁶, E. Osaghae⁷, V. Popov⁸, D. Rustow⁹, H. Welsh¹⁰ and others. At the same time, some of the researchers, in particular E. Alessandri and M. Altunışık¹¹, I. Berend and B. Bugarič¹², J. Brownlee¹³, J. Calleros-Alarcón¹⁴, F. Coricelli¹⁵, C. D'Amore¹⁶,

¹ Di Palma G., *To Craft Democracies: An Essay on Democratic Transitions*, Wyd. University of California Press 1990.

² Fidrmuc J., Economic Reform, Democracy and Growth during Post-communist Transition, *“European Journal of Political Economy”* 2003, vol 19, nr. 3, s. 583-604.

³ Haggard S., Kaufman R., Inequality and Regime Change: Democratic Transitions and the Stability of Democratic Rule, *“American Political Science Review”* 2012, vol 106, nr. 3, s. 495-516.

⁴ Linz J., Stepan A., *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*, Wyd. JHU Press 1996.

⁵ McFaul M., The Fourth Wave of Democracy and Dictatorship: Noncooperative Transitions in the Postcommunist World, *“World Politics”* 2002, vol 54, nr. 2, s. 212-244.

⁶ Munck G., Review: Democratic Transitions in Comparative Perspective, *“Comparative Politics”* 1994, vol 26, nr. 3, s. 355-375.; Munck G., Leff C., Modes of Transition and Democratization: South America and Eastern Europe in Comparative Perspective, *“Comparative Politics”* 1997, vol 29, nr. 3, s. 343-362.

⁷ Osaghae E., The study of political transitions in Africa, *“Review of African Political Economy”* 1995, vol 22, nr. 64, s. 183-197.

⁸ Popov V., Shock Therapy versus Gradualism: The End of the Debate (Explaining the Magnitude of the Transformational Recession), *“Comparative Economic Studies”* 2000, vol 42, nr. 1, s. 1-57.; Popov V., Shock Therapy versus Gradualism Reconsidered: Lessons from Transition Economies after 15 Years of Reforms, *“Comparative Economic Studies”* 2007, vol 49, nr. 1, s. 1-31.

⁹ Rustow D., Transitions to Democracy: Toward a Dynamic Model, *“Comparative Politics”* 1970, vol 2, nr. 3, s. 337-363.

¹⁰ Welsh H., Political Transition Processes in Central and Eastern Europe, *“Comparative Politics”* 1994, vol 26, nr. 4, s. 379-394.

¹¹ Alessandri E., Altunışık M., Unfinished Transitions: Challenges and Opportunities of the EU's and Turkey's Responses to the “Arab Spring”, *“Global Turkey in Europe Working Paper”* 2013, vol 4.

¹² Berend I., Bugarič B., Unfinished Europe: Transition from communism to democracy in Central and Eastern Europe, *“Journal of Contemporary History”* 2015, vol 50, nr. 4, s. 768-785.

¹³ Brownlee J., Portents of Pluralism: How Hybrid Regimes Affect Democratic Transitions, *“American Journal of Political Science”* 2009, vol 53, nr. 3, s. 515-532.

¹⁴ Calleros-Alarcón J., *The unfinished transition to democracy in Latin America*, Wyd. Routledge 2008.

¹⁵ Coricelli F., Democracy in the post-communist world: unfinished business, *“East European Politics and Societies”* 2007, vol 21, nr. 1, s. 82-90.

¹⁶ D'Amore C. The never-ending Italian transition, *“South European society and politics”* 2007, vol 12, nr. 2, s. 247-251.

E. De Giorgi and S. Grimaldi¹, J. Fox², V. Gelman³, C. Gershman⁴, K. Gleditsch and J. Choung⁵, F. Guliyev⁶, J. Hellman⁷, C. Lawson⁸, S. Mendelson⁹, J. Newell and M. Carbone¹⁰, G. Pasquino¹¹, I. Turan¹², Z. Turk¹³, J. Wright and A. Escribà-Folch¹⁴, point out the potential/optionality of the so-called “newer-ending” (unfinished) political transition or at least are skeptical that political transition in the direction of democracy should be interpreted as such that still can be finalized, as well as generally the process of development of any regime. At this background, more and more scientists, in particular D. Ambrose¹⁵, T. Carothers¹⁶,

¹ De Giorgi E., Grimaldi S., The Italian political system in the last twenty years: change, adaptation or unfinished transition?, *“Contemporary Italian Politics”* 2015, vol 7, nr. 1, s. 3-9.

² Fox J., The difficult transition from Clientelism to Citizenship: Lessons from Mexico, *“World Politics”* 1994, vol 46, nr. 2, s. 151-184.

³ Gelman V., Regime Transition, Uncertainty and Prospects for Democratization: The Politics of Russia’s Regions in a Comparative Perspective, *“Europe-Asia Studies”* 1999, vol 5, nr. 6, s. 939-956.

⁴ Gershman C., The Case for Democratic Persistence, *“Journal of Democracy”* 2018, vol 29, nr. 1, s. 168-173.

⁵ Gleditsch K., Choung J., *Autocratic transitions and democratization*, Paper presented at the annual meeting of the International Studies Association (Montreal, Canada; March 17, 2004).

⁶ Guliyev F., Post-Soviet Azerbaijan: Transition to Sultanistic Semiauthoritarianism? An Attempt at Conceptualization, *“Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization”* 2005, vol 13, nr. 3, s. 393-436.

⁷ Hellman J., Winners Take all: The Politics of Partial Reform in Postcommunist Transitions, *“World Politics”* 1998, vol 50, nr. 2, s. 203-234.

⁸ Lawson C., Mexico’s Unfinished Transition: Democratization and Authoritarian Enclaves in Mexico, *“Mexican Studies”* 2000, vol 16, nr. 2, s. 267-287.

⁹ Mendelson S., Unfinished Business: Democracy Assistance and Political Transition in Eastern Europe and Eurasia, *“Problems of Post-Communism”* 2001, vol 48, nr. 3, s. 19-27.

¹⁰ Newell J., Carbone M., Italy, the never-ending transition and political science, *“Bulletin of Italian Politics”* 2009, vol 1, nr. 1, s. 1-5.

¹¹ Pasquino G., Studying the never-ending Italian transition, *“European Political Science”* 2006, vol 5, s. 423-433.; Pasquino G., Italy: The never-ending transition of a democratic regime, [w:] *Comparative European Politics*, Wyd. Routledge 2008, s. 145-183.

¹² Turan I., Turkey’s never-ending search for democracy, [w:] *The Routledge Handbook of Turkish Politics*, Wyd. Routledge 2019, s. 27-36.

¹³ Turk Ž., Central and Eastern Europe in transition: an unfinished process?, *“European View”* 2014, vol 13, nr. 2, s. 199-208.

¹⁴ Wright J., Escribà-Folch A., Authoritarian institutions and regime survival: Transitions to democracy and subsequent autocracies, *“British Journal of Political Science”* 2012, vol 42, nr. 2, s. 283-309.

¹⁵ Ambrose D., The erosion of democracy: Can we muster enough wisdom to stop it?, [w:] *Applying wisdom to contemporary world problems*, Wyd. Palgrave Macmillan 2019, s. 21-50.

¹⁶ Carothers T. The End of the Transition Paradigm, *“Journal of Democracy”* 2002, vol 13, nr. 1, s. 5-21.

P. Cerny¹, M. De Beistegui², J. Gerschewski³, M. Greven⁴, A. Grzymala-Busse⁵, P. Guasti⁶, A. Pérez-Linan and D. Altman⁷, D. Rodrik and R. Wacziarg⁸, starting from the 2000s note the processes of “erosion” of democracy in Europe (including in Central and Eastern Europe) and the world, which are actually a manifestation of the fact that previously established and even consolidated democracies will not necessarily remain so (the same) in the future. Finally, such researchers as P. D’Anieri, R. Kravchuk and T. Kuzio⁹, A. Karatnycky¹⁰, P. Kubicek¹¹, T. O’Brien¹², O. Reznik¹³, M. Riabchuk¹⁴, L. Shelley¹⁵, note the peculiarities of political transition in Ukraine, but they rarely correlate the

¹ Cerny P., Globalization and the Erosion of Democracy, “*European Journal of Political Research*” 1999, vol 36, nr. 1, s. 1-26.

² De Beistegui M., The erosion of democracy, “*Research in Phenomenology*” 2008, vol 38, nr. 2, s. 157-173.

³ Gerschewski J., Erosion or decay? Conceptualizing causes and mechanisms of democratic regression, “*Democratization*” 2021, vol 28, nr. 1, s. 43-62.

⁴ Greven M., The Erosion of Democracy—The Beginning of the End?, “*Redescriptions: Political Thought, Conceptual History and Feminist Theory*” 2009, vol 13, nr. 1, s. 83-102.

⁵ Grzymala-Busse A., *Populism and the Erosion of Democracy in Poland and in Hungary*, Presented at the conference “Global populisms: A threat to democracy (2017).

⁶ Guasti P., Democratic erosion and democratic resilience in Central Europe during COVID-19, “*Czech Journal of International Relations*” 2021, vol 56, nr. 4, s. 91-104.

⁷ Pérez-Linan A., Altman D., Explaining the Erosion of Democracy: Can Economic Growth Hinder Democracy?, “*V-Dem Working Paper*” 2017, nr. 42.

⁸ Rodrik D., Wacziarg R., Do Democratic Transitions Produce Bad Economic Outcomes?, “*American Economic Review*” 2005, vol 95, nr. 2, s. 50-55.

⁹ D’Anieri P., *Understanding Ukrainian Politics: Power, Politics, and Institutional Design*, Wyd. Routledge 2015.; D’Anieri P., Kravchuk R., Kuzio T., *Politics and society in Ukraine*, Wyd. Routledge 2018.; Kuzio T., *Ukraine under Kuchma: Political reform, economic transformation and security policy in independent Ukraine*, Wyd. Springer 2016.; Kuzio T., *Ukraine: State and nation building*, Wyd. Routledge 2002.

¹⁰ Karatnycky A., Ukraine at the Crossroads, “*Journal of Democracy*” 1995, vol 6, nr. 1, s. 117-130.

¹¹ Kubicek P., Delegative Democracy in Russia and Ukraine, “*Communist and Post-Communist Studies*” 1994, vol 27, nr. 4, s. 423–441.

¹² O’Brien T., Problems of political transition in Ukraine: Leadership failure and democratic consolidation, “*Contemporary Politics*” 2010, vol 16, nr. 4, s. 355-367.

¹³ Reznik O., From the Orange revolution to the revolution of dignity: Dynamics of the protest actions in Ukraine, “*East European Politics and Societies*” 2016, vol 30, nr. 4, s. 750-765.

¹⁴ Riabchuk M., Ukraine: Lessons learned from other Postcommunist transitions, “*Orbis*” 2008, vol 52, nr. 1, s. 41-64.; Riabchuk M., Ukraine’s ‘muddling through’: National identity and Postcommunist transition, “*Communist and Post-Communist Studies*” 2012, vol 45, nr. 3-4, s. 439-446.

¹⁵ Shelley L., Russia and Ukraine: Transition or tragedy?, [w:] *Menace to Society*, Wyd. Routledge 2017, s. 199-230.

parameters of the transition of political regime and the dynamics/transition of system of government in Ukraine.

Taking into account the ideas of various researchers mentioned above, as well as based on our own assumptions, we consider it appropriate to initially dwell on reflections on what political transition is and why political transition should be studied, in particular within the modernization paradigm as a basic framework regarding the definition of the latter. I would like to start my consideration with some theoretical aspects, particularly regarding the essence of political transition as such. It is well known that the issues of political transition are very popular in Political Science, as it is evidenced by the array of its researchers mentioned above. The questions about political transition are traditionally addressed starting with the so-called “third wave” of democratization, although it is purely logically obvious that they were also inherent in previous “waves” of democratization. Nevertheless, considerations about this became especially obvious on the example of post-communist transformations (in various spheres of socio-political and socio-economic life), which began at the end of the 20th century. A specificity (very strange as for the modernization paradigm) of nowadays is that researchers and practitioners increasingly highlight the fact that the cases of the so-called “never-ending” political/democratic transition still happen. This is even despite the fact that the post-communist countries of Europe were mostly democratized and even integrated into the European Union, and therefore their transition should have been completed by the formation of consolidated democracies (with the exception of some new member states of the European Union, which were integrated within the status of semi-consolidated democracies).

Consequently, the first question that arises in this context concerns what transition is and what it is like. If we think about transition within the framework of the modernization paradigm, then it is the process of change of a political regime of a particular country to democracy, which takes place during the period of political modernization of society. Therefore, transition in such a case is synonymous and specified mainly as democratic transition or democratization. Thus, political transition is an interval change from undemocratic or autocratic political regime to a partly or fully democratic political regime. Such a political transition should be supplemented by the processes of legal and political breakdown of institutions and practices of undemocratic (autocratic) political regime. As a result, there initially is an establishment and afterwards strengthening of the network of democratic institutions and practices of civil society, as well as consolidation of the democratic functions and roles of state and institutional structures, etc. In general, this means that political transition under the modernization paradigm is something like a “drive” towards democracy and its constant improvement (in other words, it is about choosing and consolidating democracy instead of autocracy).

Given this, it is quite obvious that democratic transition in such a sense should be finished with establishment of consolidated democracy in a particular country. That is why manifestations and ways of democratic transition under modernization need special attention, particularly in Europe. It is well known that this process took place for a very long time and consistently in Western countries, in particular initially in socio-economic sphere and later in political sphere. Instead, post-communist countries tested and even effectively used the logics of simultaneous transition in different spheres. Therefore, scholars believe that some of these countries have even overcome the so-called “dilemma of simultaneity”, that is the triple or even quadruple post-communist transformation from single-party dominance to competitive and multiparty democracy, from a planned economy to a free market, as well as from an imperial system to a nation-state¹. The successful result was the integration of Central and Eastern European countries into the European Union in 2004 and 2007 (Croatia did it even later). It was revealed and confirmed by the dynamics of changing their political regimes in the direction of greater democracy. This can be confirmed by the Table 1, which is created on the basis of data of the “Freedom in the World” project by the organization “Freedom House”². In addition, similar conclusions and results can be obtained based on the application of other top comparative projects, in particular “Polity 4 or 5”³ and “Democracy Index”⁴ by the EIU. Thus, the project “Freedom in the

¹ Saliba I., Merkel W., Dilemma of Simultaneity, [w:] Merkel W., Kollmorgen R., Wagener H.-J. (eds.), *The Handbook of Political, Social, and Economic Transformation*, Wyd. Oxford University Press 2019, s. 471–479.; Smajljaj A., *Democratization and Neoliberalism in the Balkans: The Dilemma of (In)compatibility of Simultaneity*, Presented at International Balkan Annual Conference (2013).; Moszczyńska A., The “dilemma of simultaneity” as a conceptual predictor of post-communist countries of Europe modernization’s logistics: Theoretical and methodological cut, *“Studium Europy Środkowej i Wschodniej”* 2017, nr. 7, s. 111–123.; Offe C., Capitalism by Democratic Design? Democratic Theory Facing the Triple Transition in Central and Eastern Europe, [w:] *The Political Economy of Transformation*, Wyd. Physica 1994, s. 25–43.; Offe C., Adler P., Capitalism by democratic design? Democratic theory facing the triple transition in East Central Europe, *“Social Research: An International Quarterly”* 2004, vol 71, nr. 3, s. 501–528.; Centeno M., Between rocky democracies and hard markets: Dilemmas of the double transition, *“Annual Review of Sociology”* 1994, vol 20, s. 125–147.; Dobry M., Introduction: When transitology meets simultaneous transitions, [w:] *Democratic and capitalist transitions in Eastern Europe*, Wyd. Springer 2000, s. 1–15.; Kuzio T., Transition in post-communist states: Triple or quadruple?, *“Politics”* 2001, vol 21, nr. 3, s. 168–177.

² *Freedom in the World*, Freedom House. URL: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world>.

³ *Polity 5 Annual Time-Series, 1946–2018*, Systemic Peace. URL: <https://www.systemicpeace.org/inscrdata.html>.

⁴ *Democracy Index 2021: The China challenge*, The EUI. URL: <https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2021/>.

World” that we used proposes to rank political regimes based on the evaluation and comparison of political rights and civil liberties. According to this project, the lowest score means the highest level of freedom and democracy, and the highest score means, on the contrary, the lowest level or even no freedom. Using the project data, we present the situation and quantitative indicators regarding freedom or democracy in Central and Eastern European countries at the beginning of post-communist transition (in particular, in 1991), on the eve of joining the EU (in particular, in 2003; although some sample countries entered the EU later, than in 2004), in the first year after the beginning of global financial and economic crisis (in 2009), as well as by means of the latest data as of 2021 (estimated in 2022). In addition, the situation in Ukraine is also presented here, but it will be described in more details below. In general, a result was obtained that demonstrates the success of democratic transition in the region on average. However, I suggest paying attention to the Table 1 data highlighted in grey.

Table 1

The dynamics of changing political regimes in Central and Eastern European countries and Ukraine (1991–2021)

Country	1991 (start of post-communist transition)	2003 (before joining the EU)	2009 (after beginning of global financial crisis)	2021 (the latest data)
Bulgaria	2,5	1,5	2,0	2,0
Croatia	3,5	2,0	1,5	1,5
Czech Republic	2,0	1,5	1,0	1,0
Estonia	2,5	1,5	1,0	1,0
Hungary	2,0	1,5	1,0	3,0
Latvia	2,5	1,5	1,5	1,5
Lithuania	2,5	1,5	1,0	1,5
Poland	2,0	1,5	1,0	2,0
Romania	5,0	2,0	2,0	2,0
Slovakia	2,0	1,5	1,0	1,0
Slovenia	2,5	1,0	1,0	1,5
Ukraine	3,0	4,0	2,5	3,0

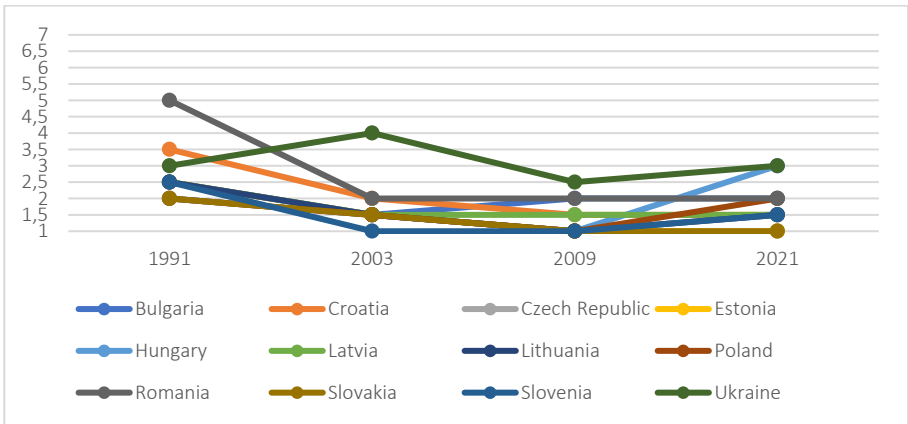
Source: *Freedom in the World*, Freedom House. URL: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world>.

What stands out from these data in Table 1, in addition to everything mentioned above, is that the expected completion of political transition in the direction to consolidated democracy in Central and Eastern European countries, which was very

often talked about before and immediately after the accession to the European Union, is sometimes not the “end” at all. Since there are regressive processes and something like deconsolidation or “erosion” of democracy, for example in Hungary and partly in Poland, as well as some decrease in freedom and democracy in Bulgaria, Lithuania and Slovenia. Even more complex processes are the characteristics of Ukraine, where the quality of democracy is either decreasing or increasing, but this country is almost always positioned as partly free¹ (we will discuss this in details later). All these can be traced from the proposed Graph 1, where the previous data are highlighted graphically and in dynamics.

Graph 1

The dynamics of changing political regimes in Central and Eastern European countries and Ukraine (1991–2021), “Freedom House” estimate

Source: *Freedom in the World*, Freedom House. URL: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world>.

Then what is “never-ending” political transition and can transition at all be understood differently and within other paradigms, in particular transitological and institutional ones? On the one hand, “never-ending” political transition is a temporal prolongation of measures to establish a network of democratic institutions and civil society practices. Nevertheless, on the other hand, “never-ending” political transition is about the inhibition of the processes of consolidation of democracy, primarily due to opposition of the ruling elite. Consequently, political transition within the transito-

¹ *Ukraine: Freedom in the World 2022*, Freedom House. URL: <https://freedomhouse.org/country/ukraine/freedom-world/2022>.

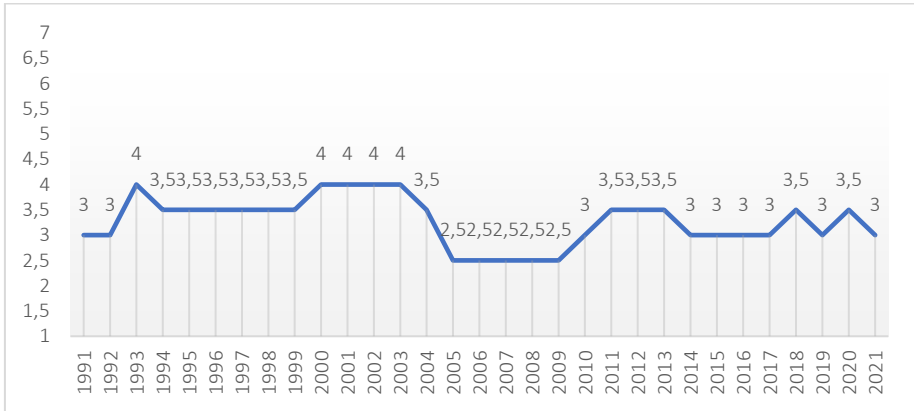
logical and institutional paradigms should be understood not necessarily as the transition of a political regime to democracy, but generally as an interval transition from one political regime to another, even within the subtypes of this regime. As a result of political transition, the established or institutionalized political regimes of the past are rejected or denied, and new configurations of the rules are constructed instead. However, it also happens that a particular country “migrates” and “varies” between different options of one and the same political regime or between different dynamics of their development.

In this context, the case of Ukraine is of especial interest. Let’s visually look at the dynamics of political regime in Ukraine in 1991–2021, particularly on the basis of the same “Freedom in the World” project by “Freedom House” (see Graph 2 below). What can we see? The best indicators – at the level of 2,5 points and the status of the so-called free country – Ukraine had in 2005–2009, during the presidency of V. Yushchenko. In all other time periods, Ukraine has been characterized as the so-called partly free country, although it is designated as an electoral democracy by the “Freedom in the World” project. At the same time, the worst indicators – at the level of 4 points – were during the second term of L. Kuchma’s presidency in 2000–2004. It was after this and as a result of this that the so-called “Orange Revolution” took place in Ukraine, which became a factor for democratization and democratic transformation of Ukraine. Quite similarly, we notice fluctuations in the level of freedom and democracy in Ukraine in relation to each president of this country. Therefore, it was similarly one of the main reasons for the so-called “Revolution of Dignity” in 2013–2014.

Therefore, the level of democracy in Ukraine increases in one case, and decreases due to an increase in the level of autocracy in the other case. This reveals a kind of “never-ending” transition of political regime in Ukraine, but simultaneously prompts the search for the reasons of the former, including institutional ones. If we do not go into details, we could call Ukrainian political regime a hybrid one throughout the entire political history of independent Ukrainian state since 1991. However, in my opinion, this is not the case, since this regime is volatile one and fluctuates from one option to another, particularly more or less democratic, etc. There are lots of factors that influence the explanation of one or another type of political regime and the nature of political transition in each country, including Ukraine. These are actually political and administrative factors, the level of electoral participation and competitiveness, the guarantee and implementation of human and citizen rights and freedoms, the level of corruption, socio-economic indicators, etc. However, I believe that the main thing in this context is something else, as well as something that primarily and initially unites the aforementioned factors.

Graph 2

The dynamics of the transition of political regime in Ukraine (1991–2021), “Freedom House” estimate

Source: *Freedom in the World*, Freedom House. URL: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world>.; *Ukraine: Freedom in the World 2022*, Freedom House. URL: <https://freedomhouse.org/country/ukraine/freedom-world/2022>.

That is, something more systemic that follows from the very definition of political regime as such. It is common knowledge that political regime is a way of obtaining and exercising political powers, but rights and freedoms go further instead. I am convinced that the systemic institutional framework of a certain country, in particular inter-institutional relations in the triangle “the head of state – governmental cabinet – parliament”, has a decisive influence on the political regime in this regard. Therefore, it is appropriate here to appeal to the category of system of government. Systems of government can be various, including presidential, semi-presidential or mixed, parliamentary and even semi-parliamentary ones. Presidential system of government (presidentialism) is characterized by a popularly elected for a fixed term president, as well as by presidential administration or cabinet (with or without prime minister) not collectively responsible to parliament, but to president (as in Brazil, Cyprus, Indonesia, Mexico, Singapore, Turkey, the USA, etc.). In turn, parliamentary system of government (parliamentarism) has a non-popularly elected for a fixed term president, as well as a prime minister and cabinet who are collectively responsible solely to parliament, but not to president (as in Estonia, Germany, Greece, Hungary, India, Israel, Italy, Latvia, etc.). Finally, semi-presidential system of government (semi-presidentialism) is characterized by a popularly elected for a fixed term president, as well as by prime

minister and cabinet who are collectively responsible at least to parliament or both to parliament and president (as in Finland, France, Georgia, Lithuania, Moldova, Poland, Portugal, Romania, Ukraine)¹. For each country in political transition, the choice of system of government is probably the most difficult and important task. Its solution – primarily through the adoption or revision of constitution – somehow affects the entire framework of political system, the political process and socio-political life, and thus a future political regime and nature of political transition.

However, the case of Ukraine is very specific even in this context, since this country chose semi-presidentialism, but this choice was incomplete one. Compared to other Central and Eastern European countries, Ukraine started to solve the task of choosing its system of government very late. Since its constitution was adopted only in 1996, but not in the early 1990s as in most other cases in the region. At the same time, Ukraine turned to the option of the so-called semi-presidential or mixed republic, which it has consistently used since 1996. This constitutional system of government is characterized by the position of popularly elected for a fixed term president, as well as by the institution of cabinet headed by prime minister, who are collectively responsible (or may be dismissed) primarily or necessarily to parliament (and therefore possibly both to president and parliament). A similar system of government in Ukraine was factually used before the adoption of the constitution, although it was rather weakly regulated. Instead, the only exception was the period of 1995–1996, when Ukraine was a temporary case of presidential republic. At that time, the president simultaneously acted both as the head of state and the head of the executive, and cabinet was mainly responsible exclusively to the former, but not to parliament. However, I do believe that this hides the biggest and the most significant problem and the reason for the never-ending political transition in Ukraine. Since the choice of semi-presidentialism in Ukraine has not become a complete and accomplished fact. At least as a result of the fact that this system of government changed from one option to another and vice versa, and this happened more or less simultaneously with the change of Ukrainian presidents².

¹ *List of presidential, parliamentary and other countries*, The semi-presidential one. URL: <http://www.semipresidentialism.com/list-of-presidential-parliamentary-and-other-countries/>.; *Up-to-date list of semi-presidential countries with dates*, The semi-presidential one. URL: <http://www.semipresidentialism.com/up-to-date-list-of-semi-presidential-countries-with-dates/>.

² Lytvyn V., *Theory and Typology, Challenges and Consequences of Semi-Presidentialism Within Republican Form of Government and Prospects for its Reformation in Ukraine*, "The Annals of the University of Bucharest: Political Science Series" 2016, vol 18, nr. 1, s. 35-65.; Lytvyn V., *The Stages of Installation and Institutional, Procedural, Political and Behavioral Attributes of Semi-Presidentialism in Poland and Ukraine: Comparative Analysis*, "Studium Europy Środkowej i Wschodniej" 2017, nr. 8, s. 15-30.

I don't want to go into details, but there are several classifications of semi-presidential system of government that demonstrate that it should not be viewed as a single entity, but rather as a mixed category¹. Nevertheless, it is appropriate to refer to the most used and widespread classification of semi-presidentialism into such options as president-parliamentary and premier-presidential systems. The latter is mostly called parliamentary-presidential system in Ukrainian Jurisprudence and Political Science. Nominally, these two types are options of semi-presidentialism, since they are distinguished within its definition and do not interrupt it². Instead, the main difference between them is who (from a constitutional point of view and nominal regulations) can dismiss cabinet headed by prime minister. It is only parliament in the case of premier-presidential system or both parliament and president in the case of president-parliamentary system. Thus, it follows from this that changing even one article of constitution (which talks about the possibilities and subjects of cabinet or prime minister resignation) can mean the change in the format of semi-presidentialism (see Table 2 for details on the example of Ukrainian semi-presidentialism).

It is clear that Ukrainian semi-presidentialism is cyclical and volatile one. For example, during 1991–1995 – the time of presidency of L. Kravchuk and partly L. Kuchma – Ukraine factually (before the adoption of its constitution) used president-parliamentarism with dual collective responsibility of cabinet and a peculiar balance of powers between the president and parliament. In 1996–2006 – during the presidency of L. Kuchma – Ukraine also used a president-parliamentary system, but in practice it was characterized by a much stronger president.

¹ Lytvyn V., Conditionality, factors and indicators of heterogeneity and typologization of semi-presidential system of government, *"Studium Europy Środkowej i Wschodniej"* 2020, nr. 13, s. 31-55.

² Elgie R., Premier-Presidentialism, President-Parliamentarism, and Democratic Performance: Indicative Case Studies, [w:] Elgie R. (ed.), *Semi-Presidentialism: Sub-Types and Democratic Performance*, Wyd. Oxford University Press 2011, s. 157–185.; Elgie R., Semi-Presidentialism and Comparative Institutional Engineering, [w:] Elgie R. (ed.), *Semi-Presidentialism in Europe*, Wyd. Oxford University Press 1999, s. 281–299.; Shugart M., Carey J., *Presidents and Assemblies: Constitutional Design and Electoral Dynamics*, Wyd. Cambridge University Press 1992.; Shugart M. Semi-presidential systems: Dual executive and mixed authority patterns, *"French Politics"* 2005, vol 3, nr. 3, s. 323-351.

Table 2

Volatility of the options of semi-presidential system of government in Ukraine (1991–2022)

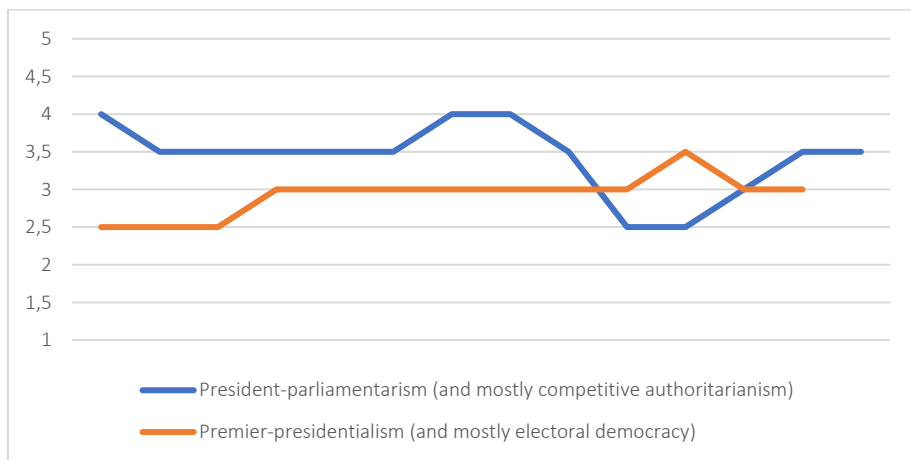
Time period	Constitutional system of government (factual logic)	Type of semi-presidentialism	President (date of office)	Prime minister (date of office)	Level of freedom / «Freedom in the World» (less = > democracy)
1	2	3	4	5	6
August – December 1991	Parliamentary (parliamentary)	–	–	Fokin (24.08.1991 – 01.10.1992)	3,0
December 1991 – June 1995	Semi-presidential (balanced)	President-parliamentarism	Kravchuk (05.12.1991 – 19.07.1994)		3,0
				Kuchma (13.10.1992 – 21.09.1993)	4,0
				Zvyagil'skyi (22.09.1993 – 15.06.1994)	3,5
				Masol (16.06.1994 – 08.06.1995)	3,5
June 1995 – June 1996	Presidential (presidential)	–	Kuchma 1, 2 (19.07.1994 – 23.01.2005)	Marchuk (08.06.1995 – 27.05.1996)	3,5
				Lazarenko 1 (28.05.1996 – 05.07.1996)	3,5
June 1996 – January 2006	Semi-presidential (presidential)	President-parliamentarism		Lazarenko 2 (11.07.1996 – 02.07.1997)	3,5
				Pustovoytenko (16.07.1997 – 22.12.1999)	3,5
				Yushchenko (30.12.1999 – 28.04.2001)	4,0
				Kinakh (29.05.2001 – 16.11.2002)	4,0
				Yanukovych 1 (21.11.2002 – 05.01.2005)	3,5
January 2006 – October 2010	Semi-presidential (balanced)	Premier-presidentialism	Yushchenko (23.01.2005 – 25.02.2010)	Tymoshenko 1 (04.02.2005 – 08.09.2005)	2,5
				Yekhanurov (22.09.2005 – 04.08.2006)	2,5
				Yanukovych 2 (04.08.2006 – 16.10.2006)	2,5
				Yanukovych 3 (17.10.2006 – 18.12.2007)	2,5
October 2010 – February 2014	Semi-presidential (presidential)	President-parliamentarism	Yanukovych (25.02.2010 – 22.02.2014)	Tymoshenko 2 (18.12.2007 – 03.03.2010)	3,0
				Azarov 1 (11.03.2010 – 09.12.2010)	3,0
				Azarov 2 (09.12.2010 – 03.12.2012)	3,5
				Azarov 3 (24.12.2012 – 28.01.2014)	3,5

Continuing table 2

1	2	3	4	5	6
February 2014 – until now	Semi- presidential (balanced)	Premier- presidentialism	Turchynov (acting) (23.02.2014 – 07.06.2014)	Yatsenyuk 1 (27.02.2014 – 27.11.2014)	3,0
			Poroshenko (07.06.2014 – 20.05.2019)		3,0
				Yatsenyuk 2 (02.12.2014 – 01.09.2015)	3,0
				Yatsenyuk 3 (01.09.2015 – 17.02.2016)	3,0
				Yatsenyuk 4 (18.02.2016 – 14.04.2016)	3,0
				Groysman (14.04.2016 – 29.08.2019)	3,5
			Zelenskyi (20.05.2019 – until now)	Honcharuk (29.08.2019 – 04.03.2020)	3,0
				Shmyhal (04.03.2020 – until now)	3,0

After the adoption of changes to constitution in 2004 and their implementation from 2006 to 2010 – during the presidency of V. Yushchenko – Ukraine shifted to premier-presidential system with collective responsibility of cabinet solely to parliament. As a result, the powers of president were significantly limited in favor of prime minister. However, the next president of Ukraine V. Yanukovych did not like this and “pushed” in 2010 through the Constitutional Court of Ukraine a decision on the unconstitutionality of changing the system of government in the past. As a result, semi-presidentialism in Ukraine until 2014 was again implemented through the option of president-parliamentary system, where the president once again prevailed. The Ukrainian semi-presidential system of government made another and the last turn after the “Revolution of Dignity” in 2014, once again becoming a premier-presidential republic. Accordingly, it follows that within the framework of never-ending political transition, Ukraine is characterized by never-ending institutional transition. To show this, let’s superimpose the dynamics of political regime transition in Ukraine on the dynamics of institutional transition or cyclical change of systems of government in this country. This is indicated on Graph 3 and Table 3. What can we see?

Never-ending transition story: correlation of hybrid regime dynamics and types of semi-presidentialism in Ukraine (1991–2021)

Source: *Freedom in the World*, Freedom House. URL: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world>; *Ukraine: Freedom in the World 2022*, Freedom House. URL: <https://freedomhouse.org/country/ukraine/freedom-world/2022>; Table 2.

As it is evidenced, there is a direct relationship between the level of democratization or autocratization of Ukrainian political regime and the choice of president-parliamentary or premier-presidential options of semi-presidentialism. This directly proves that hybrid political regime in Ukraine in 1991–2021 is not a monolithic option of a completed political transition. Since president-parliamentary system in Ukraine (especially during the presidencies of L. Kuchma and V. Yanukovych) contributed more to centralization and monopolization of power, as well as autocratization of the hybrid political regime. Some scholars even called this format of a hybrid political regime as electoral or competitive autocracy¹. Instead, premier-presidential option of semi-presidentialism (especially during the presidency of V. Yushchenko, as well as partly P. Poroshenko and even V. Zelenskyi) contributed (at least according to “Freedom in the World” project²) to decentralization and demonopolization of power and thus to de-

¹ Levitsky S., Way L., Elections without democracy: The rise of competitive authoritarianism, *Journal of Democracy* 2002, vol 13, nr. 2, s. 51-65.

² *Freedom in the World*, Freedom House. URL: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world>.

mocratization of the hybrid political regime in Ukraine. The latter is typically characterized as an electoral democracy (see Table 3 for averaged scores).

Table 3

Correlation of the hybrid regime dynamics and types of semi-presidentialism in Ukraine (1991–2021), “Freedom House” estimate and own averaged scores

	The average scores of freedoms / “Freedom in the World” (less = > democracy)
President-parliamentarism	3,43
Premier-presidentialism	2,92

Source: *Freedom in the World*, Freedom House. URL: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world>.; *Ukraine: Freedom in the World 2022*, Freedom House. URL: <https://freedomhouse.org/country/ukraine/freedom-world/2022>.; Table 2; Graph 3.

This puts on the agenda the main problem to be solved within the never-ending transition story in Ukraine. The fact is that Ukraine has always been characterized by the desire of presidents to dominate the executive and the political system as a whole. This, in turn, largely autocratizes the political regime of Ukraine and is one of the reasons for the incomplete democratic transition in this country. Thus, the construction of democratic country in Ukraine must take place through the correction and reformation of its system of government. Even regardless of the strength of presidents, prime ministers and parliaments, etc. On the one hand, the goal should be to correct the defects of repeated “privatization” of constitutional development and a kind of “revolutionary constitutionalism” in Ukraine. On the other hand, attention should be paid to growing importance of the institution of parliament within formation and responsibility of cabinets and in determining the key political actor in the executive. In general, this should gradually direct political regime and system of government in Ukraine to the European model of parliamentary democracy, where the primary role in controlling the executive is given to parliament, but not president. The actual systems of government in Central and Eastern European countries are the proof of this. Since they have never tried president-parliamentary system, but instead use either parliamentarism or premier-presidential option of semi-presidentialism. Given this, their transitional mistakes and problems are rare and less complicated than in Ukraine.

References:

- Acemoglu D., Robinson J., A Theory of Political Transitions, *"American Economic Review"* 2001, vol 91, nr. 4, s. 938-963.
- Alessandri E., Altunışık M., Unfinished Transitions: Challenges and Opportunities of the EU's and Turkey's Responses to the "Arab Spring", *"Global Turkey in Europe Working Paper"* 2013, vol 4.
- Ambrose D., The erosion of democracy: Can we muster enough wisdom to stop it?, [w:] *Applying wisdom to contemporary world problems*, Wyd. Palgrave Macmillan 2019, s. 21-50.
- Anderson A., *Transitions to Democracy*, Wyd. Columbia University Press 1999.
- Berend I., Bugarič B., Unfinished Europe: Transition from communism to democracy in Central and Eastern Europe, *"Journal of Contemporary History"* 2015, vol 50, nr. 4, s. 768-785.
- Bernhard M., Civil Society and Democratic Transition in East Central Europe, *"Political Science Quarterly"* 1993, vol 108, nr. 2, s. 307-326.
- Bratton M., van de Walle N., *Neopatrimonial Regimes and Political Transitions in Africa*, Wyd. Cambridge University Press: 2011.
- Brownlee J., Portents of Pluralism: How Hybrid Regimes Affect Democratic Transitions, *"American Journal of Political Science"* 2009, vol 53, nr. 3, s. 515-532.
- Calleros-Alarcón J., *The unfinished transition to democracy in Latin America*, Wyd. Routledge 2008.
- Carothers T. The End of the Transition Paradigm, *"Journal of Democracy"* 2002, vol 13, nr. 1, s. 5-21.
- Centeno M., Between rocky democracies and hard markets: Dilemmas of the double transition, *"Annual Review of Sociology"* 1994, vol 20, s. 125-147.
- Cerny P., Globalization and the Erosion of Democracy, *"European Journal of Political Research"* 1999, vol 36, nr. 1, s. 1-26.
- Coricelli F., Democracy in the post-communist world: unfinished business, *"East European Politics and Societies"* 2007, vol 21, nr. 1, s. 82-90.
- Croissant A., From Transition to Defective Democracy: Mapping Asian Democratization, *"Democratization"* 2004, vol 11, nr. 5, s. 156-178.
- D'Amore C. The never-ending Italian transition, *"South European society and politics"* 2007, vol 12, nr. 2, s. 247-251.
- D'Anieri P., *Understanding Ukrainian Politics: Power, Politics, and Institutional Design*, Wyd. Routledge 2015.
- D'Anieri P., Kravchuk R., Kuzio T., *Politics and society in Ukraine*, Wyd. Routledge 2018.
- De Beistegui M., The erosion of democracy, *"Research in Phenomenology"* 2008, vol 38, nr. 2, s. 157-173.

- De Giorgi E., Grimaldi S., The Italian political system in the last twenty years: change, adaptation or unfinished transition?, *"Contemporary Italian Politics"* 2015, vol 7, nr. 1, s. 3-9.
- De Melo M., Gelb A., Denizer C., Patterns of transition from plan to market, *"World Bank Economic Review"* 1996, vol 10, s. 397-424.
- Democracy Index 2021: The China challenge*, The EUI. URL: <https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2021/>.
- Di Palma G., *To Craft Democracies: An Essay on Democratic Transitions*, Wyd. University of California Press 1990.
- Dobry M., Introduction: When transitology meets simultaneous transitions, [w:] *Democratic and capitalist transitions in Eastern Europe*, Wyd. Springer 2000, s. 1-15.
- Elgie R., Premier-Presidentialism, President-Parliamentarism, and Democratic Performance: Indicative Case Studies, [w:] Elgie R. (ed.), *Semi-Presidentialism: Sub-Types and Democratic Performance*, Wyd. Oxford University Press 2011, s. 157-185.
- Elgie R., Semi-Presidentialism and Comparative Institutional Engineering, [w:] Elgie R. (ed.), *Semi-Presidentialism in Europe*, Wyd. Oxford University Press 1999, s. 281-299.
- Epstein D., Bates R., Goldstone J., Kristensen I., O'Halloran S., Democratic Transitions, *"American Journal of Political Science"* 2006, vol 50, s. 551-569.
- Fidrmuc J., Economic Reform, Democracy and Growth during Post-communist Transition, *"European Journal of Political Economy"* 2003, vol 19, nr. 3, s. 583-604.
- Fox J., The difficult transition from Clientelism to Citizenship: Lessons from Mexico, *"World Politics"* 1994, vol 46, nr. 2, s. 151-184.
- Freedom in the World*, Freedom House. URL: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world>.
- Gelman V., Regime Transition, Uncertainty and Prospects for Democratization: The Politics of Russia's Regions in a Comparative Perspective, *"Europe-Asia Studies"* 1999, vol 5, nr. 6, s. 939-956.
- Gerschewski J., Erosion or decay? Conceptualizing causes and mechanisms of democratic regression, *"Democratization"* 2021, vol 28, nr. 1, s. 43-62.
- Gershman C., The Case for Democratic Persistence, *"Journal of Democracy"* 2018, vol 29, nr. 1, s. 168-173.
- Gleditsch K., Choung J., *Autocratic transitions and democratization*, Paper presented at the annual meeting of the International Studies Association (Montreal, Canada; March 17, 2004).
- Greven M., The Erosion of Democracy—The Beginning of the End?, *"Redescriptions: Political Thought, Conceptual History and Feminist Theory"* 2009, vol 13, nr. 1, s. 83-102.
- Grzymala-Busse A., *Populism and the Erosion of Democracy in Poland and in Hungary*, Presented at the conference "Global populisms: A threat to democracy (2017).

- Guasti P., Democratic erosion and democratic resilience in Central Europe during COVID-19, *"Czech Journal of International Relations"* 2021, vol 56, nr. 4, s. 91-104.
- Guliyev F., Post-Soviet Azerbaijan: Transition to Sultanistic Semiauthoritarianism? An Attempt at Conceptualization, *"Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization"* 2005, vol 13, nr. 3, s. 393-436.
- Haggard S., Kaufman R., Inequality and Regime Change: Democratic Transitions and the Stability of Democratic Rule, *"American Political Science Review"* 2012, vol 106, nr. 3, s. 495-516.
- Hellman J., Winners Take all: The Politics of Partial Reform in Postcommunist Transitions, *"World Politics"* 1998, vol 50, nr. 2, s. 203-234.
- Karatnycky A., Ukraine at the Crossroads, *"Journal of Democracy"* 1995, vol 6, nr. 1, s. 117-130.
- Kubicek P., Delegative Democracy in Russia and Ukraine, *"Communist and Post-Communist Studies"* 1994, vol 27, nr. 4, s. 423-441.
- Kuzio T., Transition in post-communist states: Triple or quadruple?, *"Politics"* 2001, vol 21, nr. 3, s. 168-177.
- Kuzio T., *Ukraine: State and nation building*, Wyd. Routledge 2002.
- Kuzio T., *Ukraine under Kuchma: Political reform, economic transformation and security policy in independent Ukraine*, Wyd. Springer 2016.
- Lawson C., Mexico's Unfinished Transition: Democratization and Authoritarian Enclaves in Mexico, *"Mexican Studies"* 2000, vol 16, nr. 2, s. 267-287.
- Levitsky S., Way L., Elections without democracy: The rise of competitive authoritarianism, *"Journal of Democracy"* 2002, vol 13, nr. 2, s. 51-65.
- Linz J., Stepan A., *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*, Wyd. JHU Press 1996.
- List of presidential, parliamentary and other countries, The semi-presidential one. URL: <http://www.semipresidentialism.com/list-of-presidential-parliamentary-and-other-countries/>.
- Lytvyn V., Conditionality, factors and indicators of heterogeneity and typologization of semi-presidential system of government, *"Studium Europy Srodkowej i Wschodniej"* 2020, nr. 13, s. 31-55.
- Lytvyn V., Theory and Typology, Challenges and Consequences of Semi-Presidentialism Within Republican Form of Government and Prospects for its Reformation in Ukraine, *"The Annals of the University of Bucharest: Political Science Series"* 2016, vol 18, nr. 1, s. 35-65.
- Lytvyn V., The Stages of Installation and Institutional, Procedural, Political and Behavioral Attributes of Semi-Presidentialism in Poland and Ukraine: Comparative Analysis, *"Studium Europy Srodkowej i Wschodniej"* 2017, nr. 8, s. 15-30.

- McFaul M., The Fourth Wave of Democracy and Dictatorship: Noncooperative Transitions in the Postcommunist World, *"World Politics"* 2002, vol 54, nr. 2, s. 212-244.
- Mendelson S., Unfinished Business: Democracy Assistance and Political Transition in Eastern Europe and Eurasia, *"Problems of Post-Communism"* 2001, vol 48, nr. 3, s. 19-27.
- Moszczyńska A., The "dilemma of simultaneity" as a conceptual predictor of post-communist countries of Europe modernization's logistics: Theoretical and methodological cut, *"Studium Europy Środkowej i Wschodniej"* 2017, nr. 7, s. 111-123.
- Munck G., Review: Democratic Transitions in Comparative Perspective, *"Comparative Politics"* 1994, vol 26, nr. 3, s. 355-375.
- Munck G., Leff C., Modes of Transition and Democratization: South America and Eastern Europe in Comparative Perspective, *"Comparative Politics"* 1997, vol 29, nr. 3, s. 343-362.
- Newell J., Carbone M., Italy, the never-ending transition and political science, *"Bulletin of Italian Politics"* 2009, vol 1, nr. 1, s. 1-5.
- O'Brien T., Problems of political transition in Ukraine: Leadership failure and democratic consolidation, *"Contemporary Politics"* 2010, vol 16, nr. 4, s. 355-367.
- Offe C., Capitalism by Democratic Design? Democratic Theory Facing the Triple Transition in Central and Eastern Europe, [w:] *The Political Economy of Transformation*, Wyd. Physica 1994, s. 25-43.
- Offe C., Adler P., Capitalism by democratic design? Democratic theory facing the triple transition in East Central Europe, *"Social Research: An International Quarterly"* 2004, vol 71, nr. 3, s. 501-528.
- Osaghae E., The study of political transitions in Africa, *"Review of African Political Economy"* 1995, vol 22, nr. 64, s. 183-197.
- Pasquino G., Studying the never-ending Italian transition, *"European Political Science"* 2006, vol 5, s. 423-433.
- Pasquino G., Italy: The never-ending transition of a democratic regime, [w:] *Comparative European Politics*, Wyd. Routledge 2008, s. 145-183.
- Pérez-Linan A., Altman D., Explaining the Erosion of Democracy: Can Economic Growth Hinder Democracy?, *"V-Dem Working Paper"* 2017, nr. 42.
- Polity 5 Annual Time-Series, 1946-2018*, Systemic Peace. URL: <https://www.systemicpeace.org/inscrdata.html>.
- Popov V., Shock Therapy versus Gradualism: The End of the Debate (Explaining the Magnitude of the Transformational Recession), *"Comparative Economic Studies"* 2000, vol 42, nr. 1, s. 1-57.
- Popov V., Shock Therapy versus Gradualism Reconsidered: Lessons from Transition Economies after 15 Years of Reforms, *"Comparative Economic Studies"* 2007, vol 49, nr. 1, s. 1-31.

- Reznik O., From the Orange revolution to the revolution of dignity: Dynamics of the protest actions in Ukraine, *"East European Politics and Societies"* 2016, vol 30, nr. 4, s. 750-765.
- Riabchuk M., Ukraine: Lessons learned from other Postcommunist transitions, *"Orbis"* 2008, vol 52, nr. 1, s. 41-64.
- Riabchuk M., Ukraine's 'muddling through': National identity and Postcommunist transition, *"Communist and Post-Communist Studies"* 2012, vol 45, nr. 3-4, s. 439-446.
- Rodrik D., Wacziarg R., Do Democratic Transitions Produce Bad Economic Outcomes?, *"American Economic Review"* 2005, vol 95, nr. 2, s. 50-55.
- Rustow D., Transitions to Democracy: Toward a Dynamic Model, *"Comparative Politics"* 1970, vol 2, nr. 3, s. 337-363.
- Saliba I., Merkel W., Dilemma of Simultaneity, [w:] Merkel W., Kollmorgen R., Wagener H.-J. (eds.), *The Handbook of Political, Social, and Economic Transformation*, Wyd. Oxford University Press 2019, s. 471-479.
- Shelley L., Russia and Ukraine: Transition or tragedy?, [w:] *Menace to Society*, Wyd. Routledge 2017, s. 199-230.
- Shugart M. Semi-presidential systems: Dual executive and mixed authority patterns, *"French Politics"* 2005, vol 3, nr. 3, s. 323-351.
- Shugart M., Carey J., *Presidents and Assemblies: Constitutional Design and Electoral Dynamics*, Wyd. Cambridge University Press 1992.
- Smajljaj A., *Democratization and Neoliberalism in the Balkans: The Dilemma of (In) compatibility of Simultaneity*, Presented at International Balkan Annual Conference (2013).
- Turan I., Turkey's never-ending search for democracy, [w:] *The Routledge Handbook of Turkish Politics*, Wyd. Routledge 2019, s. 27-36.
- Turk Ž., Central and Eastern Europe in transition: an unfinished process?, *"European View"* 2014, vol 13, nr. 2, s. 199-208.
- Ukraine: Freedom in the World 2022*, Freedom House. URL: <https://freedomhouse.org/country/ukraine/freedom-world/2022>.
- Up-to-date list of semi-presidential countries with dates*, The semi-presidential one. URL: <http://www.semipresidentialism.com/up-to-date-list-of-semi-presidential-countries-with-dates/>.
- Welsh H., Political Transition Processes in Central and Eastern Europe, *"Comparative Politics"* 1994, vol 26, nr. 4, s. 379-394.
- Wright J., Escribà-Folch A., Authoritarian institutions and regime survival: Transitions to democracy and subsequent autocracies, *"British Journal of Political Science"* 2012, vol 42, nr. 2, s. 283-309.

Валерій Мачуський
*кандидат педагогічних наук,
молодший науковий співробітник
Інституту політичних і етнонаціональних
досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*

Теоретико-методологічний аналіз феномену кризи проникнення як складової кризи модернізації в Україні: причини, фактори, особливості

Криза характеризує процесуальні аспекти явища, що розвивається, і є складним діалектичним феноменом, який поєднує в собі суперечливі ознаки. Криза може бути симптомом закінчення розвитку та існування явища, або проявом перехідного транзитного стану явища, коли воно міняє форму свого існування, оновлюється через кризу й продовжує свій розвиток на новому етапі свого буття. Отже, криза може означати як суттєву якісну зміну у явищі, так і його руйнування. Криза часто спостерігається на розвилці розвитку, коли система втрачає стабільність, стає нерівноважною та обирає нові шляхи свого подальшого розвитку і становлення.

Тому одним з наукових підходів, в руслі якого розглядається політична криза в цілому і криза політичного управління, зокрема, є синергетичний підхід до розгляду феномену кризи. Саме для синергетики як науки властивий систематичний розгляд перехідних станів й інших особливостей спонтанного розвитку систем.

Особливої уваги заслуговують політичні кризи, бо вони належать до феноменів, які визначають життя людей, країн, народів і регіонів світу. Кризові явища є невід'ємною частиною політичного життя перехідних суспільств, до яких належить Україна, закономірними і багатограними процесами, характерним для періоду політичної модернізації, коли успадковане від радянських часів авторитарне суспільство перетворюється на демократичне пострадянське. Перехід від авторитаризму до демократії не може відбуватися безконфліктно. Але в цьому процесі, який іноді виглядає некерованим та хаотичним, мають проглядатися певні правила, тенденції і закономірності, що забезпечать, кінець-кінцем, не дивлячись на всі болючі й гострі суперечності перехідного періоду, підвищення якості суспільного розвитку.

Тому один із засновників теорії переходу від авторитарних суспільств до демократичних, автор концепції «фаз переходу до демократії», відомий американський соціолог та економіст У. Ростоу, наполягав на першочерговій важливості ефективних соціально-економічних та структурних перетворень для демократи-

зації політичного режиму. Він вважав, що для встановлення дієвого демократичного устрою важливо дотримати шість правил, які включали в себе мобілізацію всіх талантів і ресурсів для модернізації країни; здійснення модернізації відповідно до культури і традицій країни і перетворення її в національну ідеологію; забезпечення високих і стійких темпів економічного зростання і концентрацію на громадських цілях; досягнення компромісу при здійсненні політики; підвищення участі населення у вирішенні проблем країни; розумну зовнішню політику [17, с. 149-150]. Правила модернізації У. Ростоу, на наш погляд, можуть стати тими індикаторами, які допоможуть розглядати соціально-політичні процеси, що відбуваються в Україні, під правильним кутом зору. Адже пере нами стоїть нелегке завдання визначити причини та прояви кризи модернізації в аспекті кризи проникнення, кризи політичного управління, яка є, як нам здається, квінтесенцією всіх різновидів кризи модернізації (про які ще буде мова): криз участі, ідентичності, легітимності та розподілу. В результаті кризи проникнення закони, постанови та інші нормативні розпорядження влади багато в чому втрачають свою регулюючу здатність, тобто не проникають в достатній мірі в соціальні і політичні відносини. Зниження ефективності рішень центральної влади принижує авторитет режиму та сповідуваних ним цінностей й веде до дестабілізації влади з усіма наслідками, які з цього витікають. Про це та, що особливо важливо, про систему засобів подолання кризи проникнення ми розкажемо далі. Ми намагатимемося не просто констатувати риси, ознаки, чинники, механізми і прояви політичної кризи, але й спробуємо запропонувати конструктивні методи і засоби розв'язання соціально-політичних протиріч і проблем, які лежать в підґрунті кризових явищ.

Об'єктом нашого дослідження стануть саме тенденції розгортання кризи модернізації на новому етапі історичного розвитку нашого суспільства, й, особливо, такий прояв кризи модернізації, як криза політичного управління (або криза проникнення). Процеси та феномени, які при цьому розвиваються, викликають необхідність визначення їхньої природи та ролі, об'єктивної діагностики, аналізу проявів та вивчення і узагальнення різноманітного досвіду подолання кризових явищ.

Існують суттєві розбіжності в теоретичних концепціях щодо сутності й механізмів політичних криз. Зокрема, кризи нерідко тлумачаться як точки зламу політичної системи, точки її біфуркації або тривалий стадіальний процес. По різному розглядаються фактори, причини криз, їх передумови, симптоми, показники, зв'язки поняття політичної кризи із спорідненими поняттями (деструкція, руйнація, біфуркація, протиріччя, конфлікт). Неоднозначно сприймається виокремлення видів політичних криз залежно від проявів – державні, інституційні, структурні, парламентські, виборчі, ціннісні, цивілізаційні, політико-культурні та ін.

Найбільш детально в межах згаданого нами вище синергетичного підходу системно-динамічну природу кризового процесу було розглянуто в працях В. Буданова [5], В. Василькової [6], Р. Карпінської [11], І. Пригожина [15], Є. Сєдова [19] та інших.

За синергетичними уявленнями суспільство є нерівноважною системою особливого типу, в якому діяльність людей – це комплекс опосередкованих механізмів і засобів її регулювання, таких як інтелект, воля, рішення, норми, наука, право тощо. Людська діяльність виступає регулюючим антиентропійним механізмом, який змінюється відповідно до потреб нерівноважної системи.

Нерівноважна система може змінювати власні шляхи розвитку, знаходячись в особливому стані – фазі біфуркації. Біфуркація – поняття синергетики, що означає появу альтернативних сценаріїв розвитку системи, їхнє роздвоєння у фазі зниження стійкості системи, тобто у фазі її кризи.

Система може зруйнуватись, тоді говорять про «катастрофу». Випадок збереження системи через її розвиток досягається на більш високому рівні нерівноважності із середовищем, коли стійкість забезпечується новими механізмами життєдіяльності. Цей випадок сценарію розвитку системи називається «дивний атрaktor».

І. Прангішвілі в статті «Системний підхід та загальносистемні закономірності» прирівнює соціальні кризи до точки біфуркації соціальної системи, де відбуваються зміни системи або її руйнування [14, с. 296].

У точці біфуркації нерівноважність системи досягає рівня, коли стає можливим переведення системи з одного якісного стану в інший лише за мінімального впливу. На цьому етапі різко зростає нестійкість системи, і вона може поміняти шлях свого розвитку при невеликих флуктуаціях, невеликих зовнішніх і внутрішніх поштовхах або впливах. У таких точках поштовх (навіть в одній із підсистем) зумовлює лавиноподібний кризовий процес.

Таким чином, на біфуркаційному етапі розвитку соціальної системи різко зростає роль порівняно невеликих змін і зусиль, коли які можуть дуже сильно змінити суспільство. В точці історичної біфуркації, коли суспільство на певному етапі свого розвитку обирає новий шлях, порівняно невеликі зусилля реформаторів здатні привести до кардинальних змін у суспільстві [7, с. 47]. А в інших умовах до цього не приведуть й титанічні зусилля. В цих точках у соціальній системі відкривається коридор нових можливостей, але якщо вчасно по ньому не піти, він закривається знову [7, с. 47]. Інакше кажучи, в точках біфуркації як ніколи великою стає роль особистості в історії, різко зростає роль суб'єктивного фактора при реалізації рішень, тобто збільшується значення волі, переконань та інших індивідуальних особливостей управлінців як рушіїв змін.

В цілому, з точки зору системно-синергетичного підходу до розвитку організації, можна визначити 3 рівня впливу факторів на систему:

1) гомеостатичний. Система не втрачає стійкості і компенсує зміни, коригуючи свою поведінку, але якісно не змінюючись. Структура і елементний склад системи в цілому не змінюються;

2) інноваційний. В системі відбуваються необхідні часткові зміни структури і елементного складу, і вона успішно розвивається далі;

3) біфуркаційний. Система знаходиться в стані непереборної кризи, що призводить до неможливості розвитку в рамках старої якості, і визначає потребу в докорінних незворотних якісних змінах. Система знаходиться на роздоріжжі перед вибором альтернатив свого подальшого розвитку.

Як ми вже вказували, на цьому етапі в точках біфуркації в процесі кризи суспільної системи різко зростає роль суб'єктивного фактора при реалізації рішень і інновацій.

Різновиди криз. Криза проникнення. Як відомо, однією з найбільш поширених в науковій літературі стала п'ятикризова версія, де кризовий синдром модернізації пов'язувався з кризами проникнення, участі, ідентичності, легітимності та розподілу. Одним з тих, хто висунув і розвивав концепцію множинності криз модернізації був відомий американський політолог С. Верба. Він вважав, що процес трансформації суспільства може викликати множину криз політичної системи, які уражають різні її сегменти та відбуваються одночасно [24, с. 299].

Зокрема, С. Верба пропонує для обговорення проблемні зони, які стосуються засобів подолання кількох видів криз як стану, що активізує пошук інновацій з боку урядових інституцій. Ось ці види криз: 1) криза проникнення – у сенсі з'ясування, наскільки ефективним є урядовий контроль; 2) криза участі – у контексті того, хто бере участь у політичному процесі, а хто має вплив на прийняття урядових рішень; 3) легітимності – як основи, що визначає те, наскільки рішення уряду приймаються народними масами і є успішними; 4) розподілу – «якою мірою рішення уряду використовуються для розподілу матеріальних благ та інших пільг у суспільстві»; 5) ідентичності – виокремлення кола осіб, відповідальних за рішення, та кола тих, хто підпадає під сферу прийняття рішень уряду [24].

Один з найвідоміших дослідників теорії модернізації Ч. Тіллі теж описує множину криз як послідовне розгортання таких проблем: проникнення, поширення, участі, ідентичності, легітимності та розподілу – причому кожен етап зумовлював відповідні антикризові дії [23]. Подолання «кризи проникнення» передбачалося засобами: 1) закладення поля адміністрування заради ресурсної мобілізації; 2) створення республіканського порядку; 3) координування колективних дій через розвиток інфраструктури, зародження активності, захист акцій протесту. Наступну проблему – «кризу поширення» – пропонувалося вирішувати впрова-

дженням правових відносин, які врівноважували б вплив різних державних і недержавних секторів національної спільноти. Перемога над «кризою участі» вбачалася в поширенні суспільної толерантності до непривілейованих страт населення та забезпеченні прав організованої опозиції. Припускалося, що розвиток медіа та закладів із соціалізації майбутніх громадян (підкреслювалася роль школи в інституціоналізації ритуалів, символів, міфів) може подолати «кризу ідентичності». Зусилля щодо забезпечення лояльності та пошани до існуючих у політичній системі інститутів мало б сприяти подоланню проблеми легітимності. Виокремлення «кризи розподілу» акцентувало увагу на необхідності заснування як соціальних установ, так і служб безпеки з обов'язковим створенням трансферів між багатими та бідними [23, с. 608–609].

Потрібно відзначити, що питання взаємозв'язку між досвідом успішної модернізації та кризами політичних режимів ставилися ще в праці Р. Арона «Демократія та тоталітаризм». В ній зауважувалося, що криза є крайньою точкою розпаду політичного режиму. Р. Арон зазначав, що причини криз конституційно-плюралістичних режимів пов'язані або з надмірною олігархічністю, або з надмірною демагогічністю. У першому випадку руйнація настає, коли панівна меншість використовує державні інститути у своїх цілях, перешкоджаючи громадянському правлінню, а формальна повага до свобод особистості перероджується у знаряддя збереження віджилих привілеїв [1, с. 64].

Дж. Гелбрейт вважав, що кризи індустріальної доби спричиняються нестійкістю відносин між державою та підприємницькою корпорацією, а також необхідністю балансування, щоб оминути панування держави над корпорацією або бізнесу над державою [8, с. 421, 464]. При цьому він зазначав, що поглинання особистості корпорацією і системою рекламного навіювання в індустріальну добу – один з чинників, що загострює кризу. Вплив корпорацій на соціум стає фатальним: втрачається індивідуальна сила, необхідна для політичної боротьби. Водночас зростає тотальна спроможність індустріальної системи навіювати громадянам фальшиві уявлення та віднімати суверенність особистості внаслідок збільшення ваги рекламного навіювання [8, с. 458, 470].

«Синдром модернізації для незахідних країн». Л. Пай розвивав ідеї (які ввійшли в історію як «синдром із сімнадцяти пунктів»), що модернізація в незахідних країнах має певні закономірності: 1) сфера політики не відокремлюється від сфери особистих і суспільних відносин; 2) політичні партії відображають інтереси або соціальної групи, або впливового лідера; 3) впливовість політичних клів, які є втіленням особистих відносин; 4) значну політичну сваволю політичних керівників; 5) подання опозиційних рухів та еліт як революційних; 6) відсутність інтеграції серед учасників політичного процесу, що є наслідком відсутності в суспільстві єдиної комунікаційної системи; 7) залучання нових елементів для виконання по-

літичних ролей; 8) залежність політичного процесу від типових орієнтацій поколінь; 9) невиразний консенсус щодо законних цілей і засобів політичної дії; 10) високий ступінь поєднання та взаємозаміни ролей; 12) незначна роль інтересів організованих груп; 13) апеляція влади до недиференційованої спільноти; 14) залежність еліти від зовнішньої політики; 15) перевага емоційних і символічних моментів у політичному житті; 16) впливовість харизматичних лідерів; 17) відсутність політичних посередників [13, с. 66–68].

За основу ми взяли за ідеї Л. Пая про закономірності модернізації у країнах «другого» і «третього» світів, але конкретизували їх у зв'язку із особливостями України, й додали до ознак Пая ще деякі ознаки і закономірності. Отже, актуальними для України, на нашу думку, є такі особливості кризи модернізації, як:

- значний вплив сфери особистих, кланових і групових відносин на сферу політики;
- відображення політичними партіями інтересів впливового лідера або клана, а не суспільних інтересів соціальних груп і класів;
- певна залежність політичних еліт від зовнішньої політики і зовнішніх центрів впливу;
- криза геополітичної ідентичності;
- перевага ірраціональних, емоційних і символічних моментів у політичному житті;
- більша впливовість харизматичних лідерів на життя політичних об'єднань у порівнянні з впливом ідей і принципів;
- перевага значення для політичного лідера конкретних інтересів контактної референтної групи у порівнянні із значенням абстрактних інтересів суспільства;
- низька інституціональна культура;
- тісне переплетення великого бізнесу і влади;
- слабкість соціального передбачення і планування, перевага реактивного типу політичного реагування на виклики над проактивним.

Низька інституціональна культура суспільства і криза проникнення. Дамо пояснення щодо такої особливості політичних лідерів, як перевага конкретних цінностей й інтересів контактної групи у порівнянні із абстрактними суспільними інтересами й цінностями. Під референтною групою в соціальній психології розуміють впливові соціальні інстанції, які постачають зразки та норми поведінки для особистості – батьки, родичі, відомі люди, лідери громадської думки, ідеальні історичні герої і літературні постаті, абстрактні ідеали, етичні норми і принципи тощо. *Контактна* референтна група, в даному випадку, це найближче безпосереднє оточення політика – сім'я, родичі, друзі, «клан», та їхні вузькогрупові норми, інтереси, цінності і «поняття»; під абстрактними соціальними інтересами,

цінностями і нормами тут розуміються віддалені від найближчого контактного кола особистості інтереси і цінності абстрактних спільнот, таких, як народ, держава, нація, клас тощо, та юридичні норми і закони, які регулюють життя суспільства [7, с.48].

Все вищеперераховане є проявом низької інституціональної культури суспільства, що проявляється у несформованості поваги до абстрактно-всезагальних норм і цінностей, офіційних законів і правил. Замість цього спостерігається перевага егоїстичних, кланових і вузькогрупових інтересів над суспільними при прийнятті представниками політичних еліт державних рішень.

Перевага кланових інтересів над загальносуспільними визначає недостатність репрезентації загальносуспільних інтересів у політичних рішеннях, які іноді детермінуються кланово-олігархічними інтересами. Це, в кінцевому результаті, породжує недовіру народних мас до загальнодержавних рішень, в яких маси не бачать представлення своїх інтересів. Ця недовіра за інерцією розповсюджується іноді навіть на ті державні закони і рішення, в яких інтереси суспільства знайшли адекватне вираження. Криза легітимності влади в очах громади, недовіра «низів» до рішень «верхів» та до загальнодержавної інституціональної сфери в цілому – ще один суттєвий фактор, який впливає на загострення кризи проникнення.

Низька вагома роль сфери абстрактних норм, ідей і цінностей, зокрема, визначає феномен підлаштування політичних партій не під ідеологію і цінності, але, в першу чергу, під їхнього лідера. Широкого розповсюдження набули лідерські назви партій: Перемога Пальчевського, Блок Юлії Тимошенко і т.п. Партії в Україні, як правило – це формування під лідера, наприклад, партія «Батьківщина» відома перш за все, як партія Юлії Тимошенко, і напевно чи пересічний виборець зможе визначити її ідеологічні відмінності від «Народного фронту» А. Яценюка. Навіть така ідеологічна партія, як КПУ була відома перш за все як партія П. Симоненка. Лідерський характер політичних організацій суттєво обмежує участь громадян в політичному житті та представленість їхніх інтересів в політиці.

Отже, низька інституціональна культура суспільства визначає такі негативні явища, як перевага кланових і лідерських інтересів над суспільними, падіння рівня довіри до влади, зниження участі громадян у політичному житті, і все це безпосередньо впливає на кризу проникнення, кризу політичного управління.

Підміна громадянського суспільства симулякрами і криза проникнення. Неабияку роль відіграє у кризі проникнення підміна громадянського суспільства симулякрами громадянського суспільства – клієнтськими спільнотами найманих політичних активістів та громадських організацій, які дезорієнтують загал, створюючи імітацію громадянської активності та суспільної думки в інтересах впливових політичних структур. Відбувається деформація механізмів ідентичності за рахунок підміни матриць самосвідомості громадян, а також за рахунок деформації

громадської думки системою масового навіювання з боку ЗМІ та соціальних мереж.

Геополітичне межове становище України, криза ідентичності і криза проникнення. Велике значення для політичного розвитку країни має різноманітність ментальних особливостей і ціннісних настановлень населення різних частин України, яка у найбільш поляризованому вигляді представлені у західній та східній частинах країни, щодо мови, культури, геополітичних орієнтацій тощо. Ця обставина пов'язана із межовим становищем України на кордоні між Західною та Східною цивілізаціями (див.: [21]), й породжує розкол суспільства з приводу мовно-культурної політики, внутрішньо – та зовнішньополітичної орієнтації країни. Причому криза ідентичності має специфічні особливості на системно-ієрархічному рівні суспільства – в середовищі національних еліт та в народних масах.

Криза «проникнення» відображає протиріччя, які виникають при прагненні правлячих сил (насамперед вищих органів державної влади) реалізувати свої рішення у всіх сферах суспільного життя. В умовах модернізації суперництво груп за ресурси, владу, за панування своїх цінностей, призводить до появи великої кількості центрів впливу, що борються за можливість змінювати на свою користь зміст і форму управлінських рішень (законів, постанов) центральної влади. Наприклад, фінансово-політичні олігархічні групи конкурують за вплив на державно-політичні центри прийняття рішень, бо великий бізнес у наших умовах в тій чи іншій мірі пов'язаний із владою і доступом до бюджетних фінансових потоків. Також місцеві еліти апелюють до місцевих норм, звичаїв та інтересів, що при розпаді господарських та інших зв'язків дозволяє їм зберегти і посилити свій вплив. На зміну характеру прийнятих рішень можуть претендувати не тільки місцеві правлячі еліти, які прагнуть до додаткових повноважень і прерогатив при вирішенні політичних питань, а й зовнішні центри прийняття рішень – транснаціональні корпорації, наднаціональні органи влади – ЄЕС, НАТО тощо, наднаціональні фінансові інститути, вплив яких посилюється по мірі зростання зовнішньої заборгованості країни – МВФ, Світовий банк тощо, впливові інонаціональні зовнішньополітичні гравці – в першу чергу США та РФ. З цієї причини послаблюються послідовність, систематичність і пронаціональна спрямованість політичних рішень, знижується присутність стратегічної компоненти в системі політичного планування і управління, політичні рішення набувають ситуативного характеру, стають реактивними¹, але не проактивними². Все це посилює кризу проникнення, знижує ефективність політичного регулювання.

¹ Тобто такими, які є ситуативними реакціями на виклики.

² Тобто такими рішеннями й діями, які містять антиципативний компонент, заздалегідь передбачають виклики і спрямовані на їхнє попередження та вирішення.

Знижують ефективність управління також і такі явища, як різномірність позицій різних груп і верств населення, відсутність у громадян політичного досвіду, ірраціональні риси масової свідомості, що впливають на неадекватне сприйняття рішень центру (див.: [16]). В результаті закони, постанови та інші нормативні акти влади багато в чому втрачають свою регулюючу здатність, тобто не проникають в достатній мірі в соціальні і політичні відносини.

Іноді відбувається зниження ефективності рішень центральної влади з причини нерішучості в їхній реалізації, або внаслідок балансування між суперечливими інтересами, або через слабкий вплив влади на центри фінансово-економічного контролю і формування громадської думки, тобто на центри реальної влади. Це принижує авторитет політичного режиму і сповідуваних ним цінностей.

Спроби виправити становище, за всяку ціну «продавати» необхідні рішення нерідко змушують режим переступати допустимі межі в політичному торзі з опонентами, штовхають правлячі кола до популізму, сприяють наростанню корупції, підсилюють тіньові механізми влади.

Щоб рішення виконувалися, незважаючи на опір, правлячі кола повинні перш за все формувати раціональну організацію влади. З одного боку, до прерогатив центру слід відносити тільки ті питання, які необхідно вирішувати в масштабах всієї держави (дотримання рівності всіх громадян перед законом, охорона кордонів, забезпечення стабільності валюти і т.д.), сприяючи тим самим активному перерозподілу повноважень між центром і місцями, покладаючи на територіальні органи управління відповідальність за прийняття конкретних рішень з питань реформ в їх регіонах. З іншого боку, така реорганізація влади повинна зберігати вертикальну відповідальність нижніх рівнів органів управління, перешкоджати їх атомізації і забезпечувати надійні форми контролю за діяльністю всіх структур, задіяних в прийнятті та здійсненні рішень. Таким чином, можна буде не тільки зберегти необхідну суспільству централізацію управління, але і вирішити більш загальну задачу – забезпечення залежності держави від громадянського суспільства.

Типи модернізації та Україна. Група німецьких дослідників (В. Цапф, Р. Хабих та інші) виділяє сім різних типів модернізації [22]. Не будемо за браком місця розкривати всі типи, опишемо лише деякі з них. Перший тип об'єднував досвід трансформацій тоталітарних країн після 1945 р. – Західної Німеччини, Японії, Італії, де модернізаційні процеси відбулися під наглядом і за матеріальної підтримки держав-переможниць Другої світової війни. Цей тип характеризується: 1) збігом дій еліт і зовнішніх сил; 2) одночасністю демократизації і введення ринкової економіки; 3) повільністю економічного підйому; 4) поступовістю зростання очікувань; 5) частковою заміною еліти.

Третя група (країни Латинської Америки) об'єднувала випадки «перерваних» трансформацій, неодноразових «відливів» і від диктатури і від демократії після тривалих періодів економічного зростання.

Найбільш цікавою для нашої теми є шоста група країн. Це країни Східної Європи. Відмінністю цієї групи є: 1) відсутність зовнішнього тиску; 2) матеріальна допомога від розвинених країн; 3) невідповідність очікувань наявним можливостям; 4) нестача внутрішнього капіталу і часу; 5) проблеми виникнення нових еліт і підприємців; 6) впливовість мафіозних структур; 7) корупція; 8) велика загроза регресу (наприклад, колишня Югославія).

Таким чином, модернізація генерує кризи, оскільки є процесом із невідомим результатом, а кожен варіант модернізації генерує особливі типи криз. Модернізація «навздогін» є більш кризогенною через відсутність єдиного, лінійно поступального шляху до сучасного суспільства та одного образу успішної трансформації.

Модернізація в Україні частково має риси деяких з вищеперерахованих типів модернізації, зокрема, шостого. З цим типом споріднюють такі особливості, як нестача внутрішнього капіталу, проблеми формування нових еліт і креативних підприємців, впливовість тінювих мафіозних структур, корупція, велика загроза регресу. Але зазначимо, що політична модернізація стикається з певними специфічними, властивими саме Україні особливостями, які час від час породжують кризу проникнення і політичного управління. Перерахуємо їх.

Специфічні особливості кризи політичної модернізації України:

1) при зміні політичних еліт не мінялася система політичного управління, базові недоліки якої залишалися, а саме – злиття великого бізнесу і влади, корупція, слабкість громадянського суспільства (використовувалась його протестна активність, але, коли воно виконувало свою функцію відсторонення від влади старих еліт, усувалось від впливу на політичні процеси; 2) певна зовнішня залежність політичного керівництва та еліт при прийнятті рішень після кожної політичної кризи не послаблювалась, а навіть підсилювалась; 3) фактори політичної поляризації суспільства, які супроводжували кризи політичного управління, після завершення кризи не долалися, а залишалися, і з новою силою призводили до нової політичної кризи управління; 4) замість суттєвої матеріальної допомоги від розвинених країн (ввозу капіталу, інвестування економіки тощо) спостерігається активний вивіз капіталу (шляхом сплати відсотків за зовнішні борги, через вивіз капіталу в офшори тощо); 4) невикористання можливостей для змін, які відкривалися в точках біфуркації політичної системи під час криз, коли зусилля політичних лідерів могли привести до кардинальних змін системи, але зусилля не прикладалися і якісні зміни не відбувались.

Системне уявлення про фактори кризи проникнення. Виходячи з усього вище проаналізованого, можна вибудувати кілька груп факторів, які впливають на кризу проникнення та несуть негативні наслідки для прийняття та реалізації державно-політичних рішень. Серед них назовемо такі: *економічні* фактори (переплетення великого бізнесу і влади, втрата темпів і зниження ефективності економічних реформ, розбіжність реальної економічної політики і проголошених завдань, недостатнє урахування в податковій та економічній політиці природних економічних інтересів мас, середнього і малого бізнесу, зовнішня фінансова залежність), *політичні* (наявність тіньових механізмів прийняття рішень, зниження ефективності рішень центральної влади через розбіжності реальної політики і проголошених завдань), *інституціональні* (криза інституціональної сфери суспільства, недостатнє виконання існуючих законів), *вертикально-ієрархічні* (протиріччя між різними центрами прийняття рішень: різними групами загальнонаціональних економічних еліт, протиріччя між інтересами центру і регіональних еліт, наявність крім внутрішніх національних центрів прийняття рішень, зовнішніх центрів – транснаціональних, наднаціональних та інонаціональних), *геополітичні* (лімітрофне, межове положення країни між Сходом та Заходом, суперечливий вплив на прийняття внутрішніх рішень конкуруючих зовнішньополітичних гравців), *криза ідентичності* (поглинання свідомості громадян системою навіювання з боку ЗМІ та соціальних мереж), *психологічні складові* (криза довіри, деформації самосвідомості особистостей і груп, ірраціональні психологічні особливості мас – ірраціональні настановлення, емоційність тощо, ірраціональні психологічні особливості еліт – нерішучість, брак цілеспрямованості, перевага сфери особистісних інтересів над сферою суспільних тощо).

Отже, криза «проникнення» відображає протиріччя, які виникають при прагненні правлячих сил реалізувати свої рішення у всіх сферах суспільного життя, і, що дуже важливо, вона тісно пов'язана із кризою всіх або більшості суспільних сфер. Здатність правлячих кіл до прийняття правильних рішень та їхньої реалізації знижується внаслідок комплексної системної кризи, яка охоплює багато елементів, рівнів і підструктур соціальної організації, та включає інституційну кризу, кризу ідентичності, а також кризи розподілу, участі, легітимності, кризи економічної підструктури суспільства тощо. Як підсумок цього настає загальна політична криза й відбувається дестабілізація режиму.

Список використаних джерел:

1. Алмонд Г., Верба С. Гражданская культура и стабильность демократии // Полит. исслед. — 1992. — № 4. — С. 122–134.
2. Арон Р. Демократия и тоталитаризм [Текст] / Реймон Арон; [пер. с франц. Г. И. Семенова]. — М. : Текст, 1993. — 144 с.

3. Атрактор [Электронный ресурс] // <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D1%82%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%BE%D1%80>
4. Бахматюк Олег. «Від війни виграють ті, хто продає зброю...» / Бульвар, № 25 (841), червень 2021 р.
5. Буданов В. Г. Междисциплинарная методология в контексте теории сложности и управления будущим [Текст] / В. Г. Буданов // Модернизация России: наука, образование, высокие технологии. – М. : МГПУ, 2010. – С. 448–452.
6. Василькова В. В. Циклы самоорганизации в обществе [Электронный ресурс] / В. В. Василькова // Синергетика. Труды семинара. – Т. 3. – М. : Изд-во МГУ, 2000. [Электронный ресурс] – Режим доступа: spkurdyumov.narod.ru/Vasilkova.htm
7. Губенко О.В. Психологія національної еліти як фактор національної безпеки //Збірник тез науково-практичної конференції з міжнародною участю «Психологія національної безпеки», 25 квітня 2017 р. [Текст]. – Львів: «СПОЛОХ», 2017. – 196 с. С.47-48.
8. Гэлбрейт Дж. Новое индустриальное общество [Текст] / Джон Гэлбрейт ; [пер. с англ.]. – М. : ООО «Издательство АСТ» : ООО «Транзиткнига»; СПб. : Terra Fantastica, 2004. – 602 с.
9. Долги Украины в 2021: сколько и как придется отдавать. [Электронный ресурс] / Режим доступа: https://economy.24tv.ua/ru/dolgi-ukrainy-2021-skolko-dolg-kak-budut-otdat_n1454502
10. Интерв'ю Президента Зеленського від 20 травня 2021 р./ Бульвар №22 (838), червень. 2021 р.
11. Карпинская Р. С. Философия природы: коэволюционная стратегия / Р. С. Карпинская, И. К. Лисеев, А. П. Огурцов. – М. : Интерпракс, 2003. – 420 с.
12. Князева Е., и др. А. Единая наука о единой природе// Новый мир, 2000, № 3 С. 161-179/
13. Пай Л. Незападный политический процесс [Текст] / Люсин У. Пай // Политическая наука. Политическое развитие и модернизация: Современные исследования. – М. : РАН. ИНИОН, 2003. – № 2. – С. 66–86.
14. Прангишвили И. В. Системный подход и общесистемные закономерности [Электронный ресурс] / Прангишвили И. В. – М. : Издательство : Синтер Серия: Системы и проблемы управления, 2000. – 528 с. [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://www.twirpx.com/file/1115706/>
15. Пригожин И. Порядок из хаоса [Текст] / И. Пригожин, И. Стенгерс. – М. : Наука, 1986. – 320 с.

16. Пугачев В.П., Соловьев А.И. Введение в политологию: Учебник для студентов высш. учеб. заведений. — 3-е изд., перераб. и доп. — М.: Аспект Пресс, 1998. — 447 с. — 18ВК 5-7567-0228-8.
17. Ростой, У. У. Политика и подъем роста / У. У. Ростой. М.: Прогресс, 1973.
18. Савельева А.С. Южнокорейские чеболи: роль и значение их в экономике Южной Кореи. [Электронный ресурс] — Режим доступа: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ks.html>).
19. Седов Е. А. Информационные критерии упорядоченности и сложности организационной структуры системы [Текст] / Е. А. Седов // Системная концепция информационных процессов : сборник трудов ВНИИ системных исследований. — 1988. — Вып. 8. — С. 37–46.
20. Фирташ Дмитрий Васильевич [Электронный ресурс] /Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B8%>
21. Хантингтон Самюэль. Столкновение цивилизаций. Издательство: АСТ, 2014. 576 с.
22. Цапф В. Германия: трансформация через объединение [Электронный ресурс] / В. Цапф, Р. Хабиш, Г. Бульман, Я. Делей // Социологические исследования. — 2002. — № 5. — С. 19–35. — Режим доступа : do.gendoes.ru/does/index-120775.html

Степан Рішко
*аспірант кафедри політології
Львівського національного
університету імені Івана Франка*

Діяльність депутатських фракцій Київської міської ради у 2022 р. під впливом повномасштабної російсько-української війни: контент-аналіз Facebook-сторінок

Ескалація російсько-української війни, початок повномасштабного вторгнення армії Росії на територію України від 24 лютого 2022 р., суттєво змінили усі сфери суспільно-політичного життя України, зокрема й функціонування політичних партій, а також їх фракцій у ВРУ та представницьких органах місцевого самоврядування як у великих містах, так і малих територіальних громадах.

У цих тезах ми проаналізуємо ключові аспекти роботи партійних осередків у Києві за 2022 р. завдяки аналізу публікацій на їх сторінках у соціальній мережі Facebook використовуючи поверхневий контент-аналіз. При чому, до уваги візьмемо аналіз тільки тих політичних партій, що за результатами місцевих виборів 2020 р. отримали мандати у міській раді Києва.

Номінальна кількість депутатських мандатів у Київській міській раді становить 120 місць. Суттєві зміни у складі фракцій відбулись після 19.03.2022 р.. Тоді заяви на вихід з ОПЗЖ подали 5 депутатів [1], а у кінці березня фракція повністю припинила своє існування (див. табл. 1).

Таблиця 1

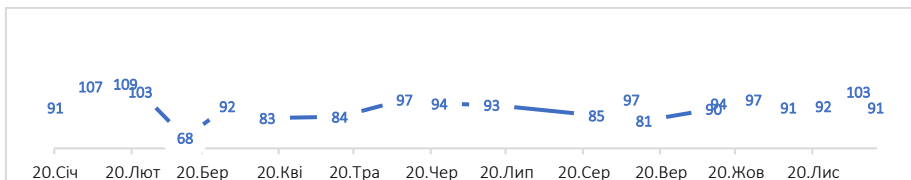
Склад та розміри депутатських фракцій у Київській міській раді

Назва депутатської фракції	Кількість мандатів за результатами місцевих виборів 2020 р.	Кількість мандатів станом на 31.12.2022 р.
Європейська Солідарність	31	31
УДАР Віталія Кличка	30	29
Єдність	14	14
ОПЗЖ	12	–
Слуга народу	12	12
ВО «Батьківщина»	12	12
ГОЛОС	9	8
Позафракційні	–	7

Аналіз відвідуваності депутатами пленарних засідань Київської міської ради засвідчив, що тільки на пленарному засіданні 20.03.2022 р. депутатів було суттєво менше. Це пояснюється інтенсивними бойовими діями в Київській області. Після оборони столиці, яка тримала до 02.04.2022 р., кількість депутатів що відвідували пленарні засідання майже повністю повернулась до минулих показників (див. графік 1).

Графік 1

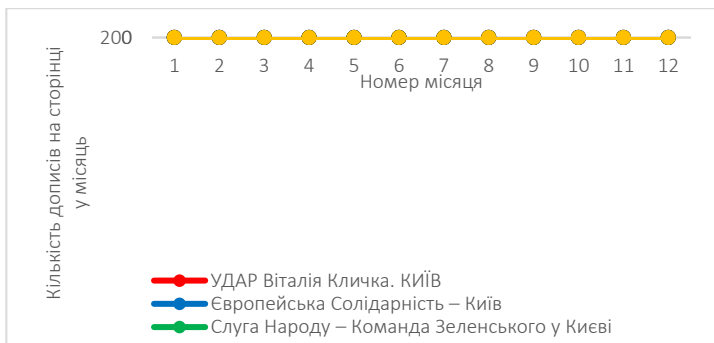
Показники відвідувалось депутатами Київської міської ради пленарних засідань у 2022 році

Для аналізу у соціальній мережі Facebook ми обрали тільки 5 сторінок партійних осередків у м. Київ, оскільки сторінку осередку політичної партії «Опозиційна платформа – За життя» не вдалось знайти, а сторінка політичної партії «Єдність Олександра Омельченка» навіть у загальнодержавному масштабі неактивна із кінця 2021 року [5]. Назви визначених сторінок партійних осередків: «УДАР Віталія Кличка. КИЇВ» [7], «Європейська Солідарність – Київ» [4], «Слуга Народу – Команда Зеленського у Києві» [6], «Батьківщина. Київ» [2], «Голос. Київ» [3].

Графік 2

Щомісячна кількість дописів (за 2022 р.) на Facebook-сторінках партійних осередків у м. Київ політичних партій що за результатами місцевих виборів 2020 р. сформували депутатські фракції у Київській міській раді

Проаналізувавши кількість дописів на сторінках осередків політичних партій у столиці, що входять до Київської міської ради ми сформувавши декілька висновків: 1) з початку російського вторгнення активність протягом першого місяця зросла на усіх досліджуваних сторінках; 2) найбільш активною до початку російського вторгнення була сторінка «Європейська Солідарність –Київ»; 3) на протязі більшої частини року щомісяця найбільшу кількість дописів публікували на сторінці «УДАР Віталія Кличка. КИЇВ»; 4) попри ніби то розвинену партійну мережу у всі місяці літа та вересні на сторінці партійного осередку ВО «Батьківщина» у м. Київ практично не було нових дописів; 5) із серпня на сторінці «Голос. Київ» не було жодного нового допису; 6) на кінець 2022 р., спостерігається найменша різниця у кількості дописів за місяць на аналізованих сторінках партійних осередків у столиці (окрім партії «Голос»).

Таблиця 2

Побіжний контент-аналіз (за 2022 р.) дописів на Facebook-сторінках партійних осередків у м. Київ політичних партій що за результатами місцевих виборів 2020 р. сформували депутатські фракції у Київській міській раді

УДАР Віталія Кличка. КИЇВ
СІЧЕНЬ: критика тиску центральної влади на ОМС; посилення ТРО; захист Біличанського лісу. ЛЮТИЙ: захист ОМС від тиску центр. влади; заклик до проведення форуму національної єдності; посилення ТРО; заклик до об'єднання фракцій у КМР; інформ. дописи; звернення В. Кличка; наслідки обстрілів столиці; БЕРЕЗЕНЬ: рішення засідань КМР (збільшення резервного фонду міського бюджету на оборону, затвердження пільг для бізнесу у місті; гуманітарна допомога; ліквідація наслідків ударів; звернення В. Кличка. КВІТЕНЬ: дерусифікація вулиць та інших топонімів; гуманітарна допомога від волонтерського штабу партії «Українська команда»; міжнародна діяльність Кличків; військова допомога; наслідки обстрілів; звернення В. Кличка. ТРАВЕНЬ: рішення засідань КМР (перейменування Арки Дружби народів в Арку Свободи українського народу, інші перейменування, програми підтримки бізнесу, демонтажі радянських пам'ятників); відновлення пошкоджених будинків, робота волонтерського штабу «Українська команда», виступи на міжнар. майданчиках. ЧЕРВЕНЬ: засідання КМР (облаштування військового кладовища, укриття у школах, пільги на оренду комунальних приміщень); робота волонтерського штабу «Українська команда», виступи на міжнар. майданчиках; подолання наслідків ракетних ударів; ЛИПЕНЬ: робота волонтерського штабу «Українська команда»; міжнар. зустрічі; мовний марафон. СЕРПЕНЬ: засідання КМР (перейменування вулиць); робота волонтерського штабу «Українська команда»; міжнар. зустрічі; підготовка до навч. року. ЖОВТЕНЬ: робота волонтерського штабу «Українська команда»; перейменування вулиць; відновлення інфраструктури. ЛИСТОПАД: робота волонтерського штабу «Українська команда»; робота пунктів незламності та конфлікт з центральною владою по цьому питанні; ліквідація наслідків ракетних ударів. ГРУДЕНЬ: рішення КМР

(перейменування вулиць, програми підтримки бізнесу); робота волонтерського штабу «Українська команда»; ліквідація наслідків ракетних ударів.

Європейська Солідарність – Київ

СІЧЕНЬ: критика В. Зеленського та центр. влади; висвітлення діяльності П. Порошенка; заходи проти політ. переслідувань П. Порошенка; заходи проти тиску на ЗМІ. **ЛЮТИЙ:** підтримка програми національного спротиву; підтримка повернення районних рад у столиці; вступ партійців до ТРО; діяльність М. Порошенка; діяльність М. Порошенка. **БЕРЕЗЕНЬ:** допомога військовим; гуманітарна допомога; висвітлення діяльності П. Порошенка та М. Порошенка; рішення засідання КМР. **КВІТЕНЬ:** рішення засідання КМР; вимоги санкцій проти РФ; гуманітарна допомога; військова допомога; про необхідність повернення в ефір телеканалів «5 канал», «Прямий», «Еспресо». **ТРАВЕНЬ:** гуманітарна та військова допомога; діяльність Петра та Марини Порошенків; рішення КМР. **ЧЕРВЕНЬ:** допомога військовим; міжнародні візити; діяльність М. Порошенка; допис про кількість партійців що вступили до сил оборони; дописи О. Погребиського (депутат у КМР) який пішов служити. **ЛИПЕНЬ:** діяльність М. Порошенка, військова та гуманітарна допомога; дописи військових, що є членами партії; дописи О. Погребиського; крити дій Президента щодо звільнення Генерального прокурора та голови СБУ; про рішення засідання КМР. **СЕРПЕНЬ:** критика центр. влади щодо несвоєчасного інформування населення про ймовірний початок повномасштабного наступу РФ; військова та гуманітарна допомога; діяльність М. Порошенка. **ВЕРЕСЕНЬ:** рішення КМР; критика законопроекту про медіа; відновлення мовлення телеканалів («5 канал», «Прямий», «Еспресо»); гуманітарна та військова допомога; **ЖОВТЕНЬ:** рішення КМР; військова та гуманітарна допомога; про необхідність доопрацювання бюджету на 2023 р.; підготовка до опалювального сезону; критика скорочення видатків на армію з 2019 р.; діяльність М. Порошенка; дописи О. Погребиського; критика Ірану щодо їх підтримки РФ. **ЛИСТОПАД:** діяльність М. Порошенка; військова та гуманітарна допомога. **ГРУДЕНЬ:** військова та гуманітарна допомога; про необхідність заборони релігійних організацій, центр яких знаходиться у РФ; дописи О. Погребиського.

Слуга Народу – Команда Зеленського у Києві

СІЧЕНЬ: господарські питання; звіт роботи партії у столиці; підтримка необхідності ухвалення закону про столицю. **ЛЮТИЙ:** про рішення КМР; вихід одного депутата із фракції через підозру НАБУ; конфлікт з більшістю у КМР щодо відновлення роботи районних рад у столиці; дописи Президента та інших осіб центральної влади; допис про депутата (Ю. Федоренко), що вступив до ТРО. **БЕРЕЗЕНЬ:** рішення КМР; допис Ю. Федоренка; дописи Президента; гуманітарна допомога. **КВІТЕНЬ:** репости дописів Президента практично відсутні; допис Ю. Федоренка; гуманітарна допомога; облаштування нового скверу. **ТРАВЕНЬ:** про рішення КМР; декілька дописів Президента; гуманітарна допомога. **ЧЕРВЕНЬ:** декілька дописів Президента; гуманітарна допомога. **ЛИПЕНЬ:** декілька дописів Президента; гуманітарна допомога; відкриття партійних хабів з надання психологічної та юридичної підтримки населення. **СЕРПЕНЬ:** робота партійного хабу підтримки; гуманітарна допомога; військова допомога; арт-терапія для дітей. **ВЕРЕСЕНЬ:** про рі-

шення КМР; допис Ю. Федоренка; гуманітарна допомога; арт-терапія для дітей. ЖОВТЕНЬ: арт-терапія для дітей; декілька звернень Президента; наслідки ракетних ударів; робота хабів підтримки партії; гуманітарна та військова допомога; розвиток руху «Зе!Жінки»; допис Ю. Федоренка. ЛИСТОПАД: розвиток руху «Зе!Жінки»; арт-терапія для дітей; дописи Ю. Федоренка; робота партійних хабів підтримки; перевірка та критика роботи пунктів незламності; гуманітарна та військова допомога; відбудова пошкоджених будинків. ГРУДЕНЬ: про рішення КМР; допис Ю. Федоренка; рух «Зе!Жінки»; ініціатива регулювання реклами у столиці; гуманітарна та військова допомога; декілька дописів Президента; звіт роботи партії у столиці.
Батьківщина. Київ
СІЧЕНЬ: екологічна стратегія столиці; захист прав дітей з інвалідністю; спрощення процедур вступу до ТРО; дописи Ю. Тимошенко; заклик до створення уряду національної єдності; критика Мінських угод та укр. дипломатії; заклик до активізації процесу у рамках Будапештського меморандуму. ЛЮТИЙ: дописи Ю. Тимошенко; Будапештський меморандум; критика агресивних намірів РФ; гуманітарна допомога; інформ. дописи. БЕРЕЗЕНЬ: дописи Ю. Тимошенко; заклик до НАТО «закрити небо» над Україною; гуманітарна допомога (Центр ГД «Батьківщина»); про рішення КМР. КВІТЕНЬ: дописи Ю. Тимошенко; про рішення КМР; гуманітарна допомога (Центр ГД «Батьківщина»). ТРАВЕНЬ: дописи Ю. Тимошенко; гуманітарна допомога; питання щодо комунальних послуг; підтримка жінок під час війни; про рішення КМР. ЧЕРВЕНЬ: один допис про гуманітарну допомогу; дописи Ю. Тимошенко. ЛИПЕНЬ: один допис Ю. Тимошенко. СЕРПЕНЬ: один допис Ю. Тимошенко. ВЕРЕСЕНЬ: дописи Ю. Тимошенко: гуманітарна допомога. ЖОВТЕНЬ: дописи Ю. Тимошенко; про підготовку до опалювального сезону; рубрика #героїБатьківщини про партійців, що у лавах сил оборони; про рішення КМР; гуманітарна допомога; висвітлення роботи осередку. ЛИСТОПАД: дописи Ю. Тимошенко; партійні звітно-виборні конференції; гуманітарна допомога; інформування про належне функціонування пунктів незламності. ГРУДЕНЬ: дописи Ю. Тимошенко; про рішення КМР; про відзнаки членам партії.
Голос. Київ
СІЧЕНЬ: дописи К. Рудик; дописи М. Нефьодова; критика закону про олігархів; критика конкурсу на призначення очільника САП; критика політичного переслідування П. Порошенка; критика центральної влади на ОМС; критика дій уряду, що зумовлює енергетичну кризу; про російську загрозу; відповіді на депутатські звернення. ЛЮТИЙ: критика Офісу президента через тиск на ОМС; захист Могилянки; підтримка відновлення районних рад у столиці; вступ партійців до ТРО та резервів ЗСУ; рішення засідань КМР; дописи К. Рудик; інформаційні дописи. БЕРЕЗЕНЬ: інформ. дописи; дописи К. Рудик; рішення засідання КМР; допис депутата у ТРО; гуманітарна та військова допомога. КВІТЕНЬ: інформ. дописи; про рішення КМР; підтримка перейменувань вулиць; міжнародна делегація фракції. ТРАВЕНЬ: санкції проти РФ; перейменування вулиць. ЧЕРВЕНЬ: відновлення інфраструктури після пошкоджень; гуманітарна допомога; про рішення КМР. ЛИПЕНЬ: розбір зернової угоди; допомога військовим; про рішення КМР.

Побіжний контент-аналіз дописів на Facebook-сторінках партійних осередків у м. Київ також дав змогу сформулювати декілька тез: 1) партійні фракції у КМР «УДАР», «ЄС», ВО «Батьківщина» та «Голос» до 24.02.2022 р. здебільшого критикували центральну владу використовуючи загальнонаціональний контекст, а не місцевий; 2) з моменту російського вторгнення на сторінках, у переважній більшості, дописи про гуманітарну та військову допомогу; 3) сильний акцент залишився на висвітленні діяльності партійних лідерів у загальнонаціональному контексті; 4) тільки фракції «ЄС» та «Слуга народу» регулярно публікували дописи депутатів КМР, що вступили до ТРО; 5) нові конфлікти з центральною владою, які набули медійного значення розпочалися у вересні (критика ЄС тиску на медіа) та листопаді (конфлікт В. Кличка та центральної влади щодо роботи пунктів незламності).

Отже, навіть побіжний контент-аналіз Facebook-сторінок депутатських фракцій у КМР у 2022 р. дав змогу сформулювати декілька висновків щодо зміни їх діяльності під впливом повномасштабної російсько-української війни. Додаючи до цього інші індикатори можна здійснювати повноцінні дослідження щодо змін у функціонуванні депутатських фракцій, партійних осередків та локальних рівнях, та зрештою змін у функціонуванні локальних політичних режимів у цілому.

Список використаних джерел:

1. Петришин О. У Київграді саморозпускається фракція партії ОПЗЖ. *Вечірній Київ*: веб-сайт. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/63323/> (дата звернення: 20.01.2023).
2. *Батьківщина*. Київ: facebook-сторінка. URL: <https://www.facebook.com/kyiv.ba> (дата звернення: 20.01.2023).
3. *Голос*. Київ: facebook-сторінка. URL: <https://www.facebook.com/Kyiv.Golos> (дата звернення: 20.01.2023).
4. *Європейська Солідарність – Київ*: facebook-сторінка. URL: <https://www.facebook.com/europeansolidaritykyiv> (дата звернення: 20.01.2023).
5. *Єдність Олександра Омельченка*: facebook-сторінка. URL: <https://www.facebook.com/ednistkyiv/> (дата звернення: 20.01.2023).
6. *Слуга Народу - Команда Зеленського у Києві* : facebook-сторінка. URL: <https://www.facebook.com/ze.kyiv.team/> (дата звернення: 20.01.2023).
7. *УДАР Віталія Кличка*. КИЇВ: facebook-сторінка. URL: <https://www.facebook.com/udar.party.kyiv> (дата звернення: 20.01.2023).

Ľubomír Čech
*PhD, CSc., Head of the Department of
International Political Relations,
Faculty of International Relations,
University of Economics in Bratislava
(Slovak Republic)*

Ambitions and reality of Turkey's Central Asia policy

Abstract

When the Soviet Union collapsed in 1991, Turkey began to intensify its efforts aimed at enhancing its regional standing in Central Asia, where four out of five republics are Turkic-speaking countries. These socio-political, religious and military activities are intended to expand Turkey's influence in this significant region. The purpose of this paper is to analyse the ambitions and the reality of Turkey's Central Asia policy from economic and political perspectives. The paper explains institutional aspects of this process as well as the role of soft power. The author has come to the conclusion that despite Turkey's increased efforts in Central Asia, its plans seem to be overly ambitions in many aspects.

Keywords: Turkish Countries, Central Asia, Soft Power, Foreign Policy, Turkey

Introduction

Recently, the international community has rightfully turned its attention toward the armed conflict in Ukraine. It is, however, overshadowing the events that are unfolding in other parts of the world and determining their future, including Central Asia. The Taliban takeover, the unrest in Kazakhstan and the subsequent involvement of the Collective Security Treaty Organisation (CSTO) in this country are all raising questions about future developments in this region.

In the context of these events, we have observed several activities conducted by Turkey, which aspires to lead the Turkic world and seeks to acquire a greater role comparable to that of the major actors – Russia and China. The beginnings of these efforts are associated with the dissolution of the Soviet Union [3]. On one hand, this event diminished the role of Turkey as a forward base of the Western Bloc. On the other hand, it opened up new opportunities to spread its influence in the new republics of Central Asia. The main tool Turkey used to pursue its goals was its development model, which combined the secular democratic political system, the respect for Islamic values as well as the socially oriented state policy and market economy [5].

Ethnic and religious similarities of Central Asian republics might serve as another argument in favour of Turkey's role as a representative of the Turkic-speaking world within the international arena.¹ However, the post-Soviet countries in this region were not willing to be under the influence of another "leader". As a result, Turkey began to strengthen its ties with Central Asian countries thoughtfully and gradually.

1. Economic cooperation

One of the key tools Turkey uses to strengthen its influence in the region is enhanced economic cooperation. First and foremost, Ankara views Central Asia as a high-potential region in terms of investments in transport infrastructure. New highways and transit routes are necessary for elimination of infrastructure dependence of the post-Soviet republics on Russia. By the late 2020s, Turkish investments in Central Asia had reached 85 billion U.S. dollars [22].

Over the past few years, Turkey has invested in several large projects, namely the international sea port in Ashkhabad and the Turkmenbashi Seaport [16]. In 2020, the TAV Airports Holding acquired 100 % of the shares of Almaty Airport, in the largest city in Kazakhstan. Turkey has also come up with ambitious future plans. Alongside with China, it intends to build a trans-Caspian transport route, the Middle Corridor, which will connect the countries of the Turkic world. The corridor will allow Turkey a direct entry into Central Asia, which will subsequently lead to increased exports of goods and imports of raw materials. This region is of the utmost importance to Turkey also in terms of diversification of energy supplies. Ankara is seeking to increase supplies of gas from Kazakhstan via the Baku-Tbilisi-Ceyhan pipeline and from Turkmenistan via the Trans-Anatolian pipeline, which is the part of the Southern Gas Corridor project. These plans mean that Ankara seeks to become a significant energy hub for Eurasia, through which Europe will obtain gas from Russia, Central Asia, Azerbaijan and the Eastern Mediterranean [10].

It is important to emphasise the fact that Ankara has a considerable potential to achieve its goals. Turkey's economy is strikingly different from economies of Central Asian states. As a result, it can satisfy these countries' demand for the goods they themselves do not produce. However, import volumes are constrained by the lack of infrastructure [4]. In the period between 2010 and 2020, the trade between Turkey and the countries in Central Asia had increased from 5.5 billion U.S. dollars to 6.3

¹ The dissolution of the Soviet Union in 1991 led to the creation of five new independent states in Central Asia – Kyrgyzstan, Uzbekistan, Tajikistan, Turkmenistan and Kazakhstan. These countries share a common history. With the exception of Tajikistan, the majority of their population belong to the Turkic ethnic group (author's note).

billion U.S. dollars. Nevertheless, this volume amounts to only about 1.5 percent of Turkey's foreign trade turnover [14].

Turkey trades especially with Uzbekistan and Kazakhstan. The foreign trade turnover with both countries exceeds 2 billion dollars, yet Turkey does not even belong to the top three largest trading partners of either country. As it is difficult to compete with Russia and China, Ankara's successes in building up its presence in Central Asia are much less notable in comparison with what these two prominent actors have achieved [14].

2. Military cooperation

In addition to economic cooperation, Turkey is also making efforts to strengthen its military cooperation with the countries in Central Asia. Its bilateral ties with these countries have recently reached a new level, which might also lead to the creation of the "Turan Army", a military alliance of Turkic-speaking countries. The first steps towards this initiative were taken in 2013, following the founding of the Organisation of the Eurasian Law Enforcement Agencies with Military Status (TAKM).¹ Kazakhstan has also expressed its desire to join the TAKM. The purpose of this organisation is to promote cooperation between the military law enforcement agencies of its member states. The TAKM aims to combat organised crime, terrorism and smuggling in the Caucasus and Central Asia. Even though it had the potential to become a platform for communication between all law enforcement agencies in the region with Ankara in charge, the TAKM has not achieved any remarkable successes yet.

The talks on boosting military cooperation between Turkey and Central Asian countries began after the Nagorno-Karabakh conflict was resumed in 2020. In October of the same year, amidst military hostilities, Turkey's Defence Minister Hulusi Akar visited Kazakhstan and Uzbekistan. During this visit, Turkey and Uzbekistan signed an agreement on military and military-technical cooperation and the Turkish-Kazakh strategic partnership was also under discussion. Experts regarded these events as the beginning of the project aimed at building a unified Turkic army [7]. The talks on the "Turan Army" intensified again after Turkish Foreign Minister Mevlüt Çavuşoğlu visited Uzbekistan, Kyrgyzstan and Tajikistan in March 2021. The creation of an Ankara-led military and political bloc might enhance Turkey's standing in the race for regional leadership.

Even though this project is ambitious, Turkey's plans may be disrupted by several factors. Firstly, other influential forces in Central Asia, such as Russia, China and Iran, might perceive the creation of the "Turan Army" as a threat to their security.

¹ The abbreviation TAKM consists of the initial letters of the member states' names (author's note).

Secondly, Kazakhstan and Kyrgyzstan are members of the Collective Security Treaty Organisation (ODKB), while Turkey is a NATO member state. When these countries enter a new alliance, the question that inevitably will arise is what their status will be in the traditional alliances and whether they will be able to maintain it at all. After all, Turkey needs to achieve greater progress in other areas of cooperation before building the “Turan Army”. What is more, military integration is impeded by the lack of an appropriate level of resources in the broad sense.

3. Soft power

In the 1990s, Turkey relied on economic levers and a broad spectrum of soft power tools in Central Asia. Its policy in the region was based on several areas, such as promotion of Turkish language, culture, history and education system. Ankara is now pursuing several primary goals, including especially the creation of a “new Turkic identity” based on an idea of a cultural and religious communality that entails a single complex of values underpinning the worldview of peoples in the Turkic-speaking world. In the future, it could become a platform for more effective interaction from economic and political perspectives [11]. In addition, it is of the utmost importance to Turkey to maintain ties with ethnic Turks, who are capable of lobbying its interests abroad and creating favourable conditions for promotion of its international activities. This might be achieved especially by preserving and increasing the knowledge and awareness of Turkey’s and Turkic peoples’ history, culture and language by means of educational programmes for bilingual children, educational events dedicated to the country’s history and culture, and so on. Turkey also needs to create and enhance its “new image”, which has been undergoing a dramatic transformation since 2010. Initially, the “Turkish model” was presented as an effective synthesis of Islamic values, democratic social principles and a prosperous market economy. Since 2010, however, Turkey has been aiming for an image of a “global defender of Muslims and Turks” due to several domestic and international factors, such as the Arab Spring and the transformation in the politics of the ruling Justice and Development Party. To reach these goals, Turkey disseminates products of Turkish popular culture, primarily Turkish cinema and the entertainment sector as a whole. Doing so, Turkey seeks to bolster its status by raising awareness of its culture, history and religion among the countries of the region. These activities are closely associated with increasing humanitarian assistance provided to Central Asian countries, which entails infrastructure and logistic projects rather than cash payments or debt relief.

4. Institutional foundations of Turkey’s Central Asia policy

The institutional component of Turkey’s Central Asia policy is one of its most controversial elements. On one hand, there is a vast network of institutions that the

country has been using intensively since the 1990s. On the other hand, there is undeniable fragmentation and low efficiency of these institutions and their structure, which is their major weakness. That is why this aspect needs to be taken into consideration when studying Turkey's regional policies and status. The existing network of institutions can be divided into several groups.

The first group is composed of the Cooperation Council of Turkic Speaking States (renamed the Organisation of Turkic States in 2021) and a number of organisations operating under its auspices [13]. Currently, Turkey considers this organisation to be the central venue for integration and interaction of Turkic states. Its involvement in settling the unrest in Kazakhstan proves Turkey's efforts to increase its importance. Today, the organisation comprises Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Turkey and Uzbekistan. Its branches include the International Organisation of Turkic Culture (TURKSOY), the parliamentary Assembly of Turkic-speaking countries, the International Turkic Academy as well the Turkic Culture and Heritage Foundation. These institutions focus on spreading and strengthening cultural ties, promoting political dialogue and research into the Turkic world as well as preserving and protecting cultural heritage of Turkic-speaking peoples.

As far as the global purpose of this group is concerned, we need to bear in mind that it is intended to develop effective integration among the members of the Turkic world based on strengthening cultural, educational, socio-political and economic ties. This is all based on Turkey's concept of a unified Turkic world and Turkic identity.

The second group of institutions is associated with educational and socio-cultural elements of Turkey's Central Asia policy, which represent its main pillar. It is worth mentioning the activities conducted by the Yunus-Emre Foundation [20, 8] and the Turkish Maarif Foundation (TMF) [17], which was founded under the Law No. 6721 adopted on 17 June 2016. The foundation is committed to promoting Turkey's education system. It supervises Turkish educational institutions abroad and deals with the issues related to education of foreigners in Turkey. The TMF is involved in all stages of education – from pre-school stage until university education. In addition, it is tasked to train educators, conduct scientific research, publish academic papers and carry out other educational activities that are in line with laws and regulations effective in the countries where individual activities are performed.

The TMF has built up official contacts with 104 countries and has founded representative offices in 52 countries. What is more, it has been conducting its activities in 67 countries [9]. The Turkish Maarif Foundation owns nine training facilities in Afghanistan, Germany, Austria, France, Kosovo, Belarus and Belgium, one university in Albania and 42 dormitories hosting around 40,000 students all around the world. It carries out activities in 332 schools, universities and training facilities in 43 countries.

The foundation has 7,327 employees abroad, including 405 Turkish citizens. In addition to current educational activities, it has signed 65 various protocols on opening new schools. The TMF serves as an entrance gate into Turkey's international educational activities that contribute to strengthening cultural and civilisation interaction. Alongside the Ministry of National Education, the foundation is the only entity authorised to provide educational services abroad. As a non-profit education foundation, it is entitled to control institutions at all stages of education [9].

It is important to highlight the fact that the TMF has intensified its activities in reshaping the vast network of educational institutions established by FETO. This organisation is believed to be directly involved in arranging the military coup in Turkey that was put down in 2016 [2].

The Presidency of Turks Abroad and Related Communities – YTB – [21], which was established on 6 April 2010, is another important institution. It is tasked to coordinate activities with Turks living abroad associated with the Turkish Scholarship Programme. The YTB promotes Turkish education system, language, history and culture abroad. Dozens of institutions in Central Asia are directly linked to these activities.

Supporting socio-cultural activities are carried out also by the Presidency of Religious Affairs (Diyanet) that operates in more than 140 countries, promoting religious education and making people familiar with Turkish cultural values through a network of schools, universities, courses, etc. [12].

The third group of organisations is dedicated to humanitarian efforts, trying to implement the programmes proposed by Ahmet Davutoglu at the beginning of the new millennium. These institutions focus on humans and their existence from a global perspective. One organisation that is worth mentioning is the Turkish Cooperation and Coordination Agency – TİKA – [18], which was originally orientated towards Central Asia. The TİKA is the major institution engaged in providing official development aid offered by Turkey as a member of the Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD). The Agency has expanded its activities far beyond Central Asia, running its projects in the Middle East, Africa, Latin America and so on. Today, Turkey ranks among the biggest donors of humanitarian assistance (in terms of aid-to-GDP ratios). The main recipients of Turkish humanitarian assistance have changed significantly over the past decade. Even though the humanitarian efforts have shifted towards the Middle East and Africa, Kyrgyzstan and Kazakhstan are still among the top ten most preferred countries [15]. In addition, there is a number of supporting organisations, such as Kızılay [19], the Disaster and Emergency Management Presidency of Turkey – AFAD – [1] and others that are generally important for humanitarian policy. They, however, do not focus primarily on Central Asia.

Conclusion

Turkey is currently seeking to position itself as a leader in several regions of the world, including the “Turkic world”, in order to highlight its global role of a rising power within the multipolar international system. Its policy in Central Asia is one of the strategies to accomplish this goal. Despite heightened activities and ambitions, Turkey’s Central Asia policy has a lot of features that constrain its efforts. Even though its activities in Central Asia are compared to those that Russia has been undertaking since 2015 within its “return” to the Middle East policy, the truth is that Turkey still remains a minor player in Central Asia. The security issues and its inability to get directly involved in resolution of crises, which is mainly the privilege of the Russian Federation, prove that its efforts are still limited. Despite Ankara’s active rhetoric used in the area of military operation, Turkey actually puts the main emphasis on the areas where the influence of other players is limited, such as culture, education, economy and humanitarian assistance. This orientation, however, does not prove the success or efficiency of Turkey’s policy given the specific way how the outcomes of untraditional foreign policy tools are demonstrated.

The problems related to Turkey’s efforts to become a central power in the region and the prevailing bilateral interaction based on the Pan-Turkism ideology also constrain Turkey’s policy. In fact, the efficiency of the existing institutional framework for mutual interaction remains low. One of the main problems is the lack of Turkey’s domestic sources (financial, military, technological, etc.) in comparison to other actors in Central Asia (Russia and China in particular). Furthermore, Ankara still uses, although much less noticeably, a multilateral approach in its foreign policy.

The above-mentioned constraints indicate that despite its increased Central Asia policy efforts, in the long term, Turkey’s plans seem to be overly ambitions. This, however, does not negate its growing importance for Central Asia with regard to building strategies for third parties (Russia, China, etc.). Events can take a positive turn for Turkey as long as it deepens its economic cooperation with Central Asian countries, which might complement its cultural and humanitarian efforts and create the foundation for its influence in the region.

References:

1. Afet ve Acil Durum Yöşkanlığı (Disaster and Emergency Management Presidency). [online]. In: afad.gov.tr. [accessed 11. 04. 2022.] Retrieved from: <https://en.afad.gov.tr/>.
2. ARAS, B. (2017): Turkish Foreign Policy AFTER JULY 15. [online]. In: ipc.sabanciuniv.edu. February 2017. Istanbul Policy Centre. 12 pp. ISBN: 978-605-9178-73-0. [accessed 16. 04. 2022.] Retrieved from:

<https://ipc.sabanciuniv.edu/Content/Images/Document/turkish-foreign-policy-after-july-15-7fc40f/turkish-foreign-policy-after-july-15-7fc40f.pdf>.

3. ČECH, Ľ (2013): Turecká zahraničná politika a aktivity v jej ázijskom vektore. Registered: Web of Science. In: Politické vedy: the journal focused on political science, modern history, international relations and security studies. Banská Bystrica: Faculty of Political Science and International Relations, UMB, 2013. ISSN 1335-2741, 2013, Volume 16, Issue No. 3, pp. 82-103.
4. ČECH, Ľ. (2020): Islamic Economic Thinking in the Countries of Post-Soviet Central Asia and Transcaucasia –Myth or Reality? In: Journal of Business and Economics. New York: Academic Star Publishing Company, 2020. ISSN 2155-7950, 2020, vol. 11, no. 8, pp. 917-927.
5. ERŞEN, E. –KÖSTEM, S. (2021): Turkey's Pivot to Eurasia: Geopolitics and Foreign Policy in a Changing World Order. Geopolitics, identity and beyond: Turkey's renewed interest in the Caucasus and Central Asia. London & New York: Routledge, 2021. 212 p., pp. 111–128. ISBN 978-0-367-08566-7. ISBN 9781032092317.
6. Graduates of Maarif schools prefer Turkish universities. [online]. In: hurriyetdailynews.com. 13. 09. 2019. [accessed 06. 04. 2022.] Retrieved from: <https://www.hurriyetdailynews.com/graduates-of-maarif-schools-prefer-turkish-universities-146544>.
7. GRJAZEVA, A. (2020): Armejskaja družba: kak Turcija iščet sojuznikov v Strednej Aziji. Eksperti ocenili sozdaniye bloka „Armiji Turana“ vo glave s Turciej. [online]. In: *gazeta.ru*. 28 oktjabrja 2020. [accessed 06. 04. 2022.] Retrieved from: https://www.gazeta.ru/politics/2020/10/28_a_13337641.shtml?updated.
8. KAYA, A. – TECMEN, A. (2011). The role of common cultural heritage in modern Turkey's external promotion: Yunus Emre Cultural Centres. [online]. In: *Working Paper No 4, EU/4/2011*. İstanbul Bilgi University, European Institute, 2011. 24 s. [accessed 11. 04. 2022.] Retrieved from: https://www.academia.edu/38329529/THE_ROLE_OF_COMMON_CULTURAL_HERITAGE_IN_EXTERNAL_PROMOTION_OF_MODERN_TURKEY_YUNUS_EMRE_CULTURAL_CENTRES.
9. KASAP, S. (2019): Turkey makes Maarif Foundation global education brand. [online]. In: *aa.com.tr/en*. 02.10.2019. [accessed 06. 04. 2022.] Retrieved from: <https://www.aa.com.tr/en/education/turkey-makes-maarif-foundation-global-education-brand/1599532>.
10. KÖSTEM, S. (2019): The Power of the Quiet? Turkey's Central Asia Strategy. [online]. In: *ispionline.it*. 03 October 2019. [accessed 05. 04. 2022.] Retrieved from: <https://www.ispionline.it/en/pubblicazione/power-quiet-turkeys-central-asia-strategy-24069>.

11. SARIMSOKOV, Z. (2020): Tjurkskij faktor v politike mjadkoj sily Turciji v otnošenijach so stranami Centralnoj Aziji. In: *Postsovietskije issledovanija*, 2020, № 7, p. 613.
12. T. C. Cumhurbaşkanlığı. Diyanet İşleri Başkanlığı. [online]. In: *diyanet.gov.tr*. [accessed 08. 04. 2022.] Retrieved from: <https://www.diyanet.gov.tr/tr-TR>.
13. The 1st Meeting of the Heads of Institutions in charge of Religious Affairs of the Organization of Turkic States convened in Istanbul. [online]. In: *turkkon.org*. 18. 04. 2022. [accessed 19. 04. 2022.] Retrieved from: https://www.turkkon.org/en/haberler/the-1st-meeting-of-the-heads-of-institutions-in-charge-of-religious-affairs-of-the-organization-of-turkic-states-convened-in-istanbul_2508.
14. TRADE MAP. Trade statistics for international business development. [online]. In: *trademap.org*. [accessed 13. 04. 2022.] Retrieved from: https://www.trademap.org/Product_SelCountry_TS.aspx?nvpm=1%7c792%7c%7c%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1.
15. Turkish Development Assistance Report (2019): *Turkish Cooperation and Coordination Agency*. Ankara: Department of Strategy Development, 2020. 164 pp. ISBN 978-975-17-4740-2.
16. Turkménsko buduje nový kaspický prístav (2013). [online]. In: *euractiv.sk*, 16. 8. 2013. [accessed 04. 04. 2022.] Retrieved from: <https://euractiv.sk/section/fosilne-paliva/news/turkmensko-buduje-novy-kaspicky-pristav-021419/>.
17. Türkiye Maarif Vakfı. In: *turkiyemaarif.org*. Retrieved from: <https://turkiyemaarif.org/>.
18. Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA). [online]. In: *tika.gov.tr*. [accessed 09. 04. 2022.] Retrieved from: <https://www.tika.gov.tr/en>.
19. Türk Kızılay. [online]. In: *kizilay.org.tr*. [accessed 11. 04. 2022.] Retrieved from: <https://www.kizilay.org.tr/>.
20. Yunus Emre Entitüsü. [online]. In: *yee.org.tr*. Retrieved from: <https://nursultan.yee.org.tr/>.
21. Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı – YTB. [online]. In: *ytb.gov.tr*. [accessed 10. 04. 2022.] Retrieved from: <https://www.ytb.gov.tr/kurumsal/baskanligimiz-2>.
22. USENOV, A. (2021): Turcija v Centralnoj Aziji: vlijanije i limity. [online]. In: *caa-network.org*. 13. 07. 2021. [accessed 04. 04. 2022.] Retrieved from: <https://www.caa-network.org/archives/21989/turcziya-v-czentralnoj-azii-vlijanie-i-limity>.

Василь Войтович
аспірант кафедри політології
Львівського національного
університету імені Івана Франка

Кількісні виміри регіоналізації політичного процесу: оцінка зарубіжних авторських методик

Сучасні політичні процеси у світі характеризуються все більшим впливом тенденції регіоналізації. Усвідомлення важливості цієї тематики привело багатьох дослідників до концептуалізації різних ключових понять, а регіональний підхід став одним із провідних у дослідженні політичних процесів. Особливо тенденції і перспективи розвитку політичного процесу на регіональному можуть показати кількісні виміри та методи порівняльної політології. Кількісна складова компаративного аналізу доволі поширена у дослідженнях систем правління, політичних режимів, політичної влади, виборів та виборчих систем. Методики, що стосуються кількісних вимірів регіоналізації політичного процесу використовуються відносно зрідка і переважно в дослідженнях зарубіжних науковців. Це безумовно актуалізує вивчення цих новітніх методик, зокрема з метою оцінки їх можливих апробацій в українських дослідницьких контекстах регіоналізації політичного процесу тощо. На деяких із цих методик увагу власне й буде оглядово запропоновано в нашому матеріалі.

Індекс регіонального авторитету (RAI). Розроблений нідерландським вченим А. Шекем для вивчення та порівняння процесів регіоналізації у різних країнах. Перша редакція дослідження вийшла в 2006 році та охоплювала 42 країни, а до 2018 року вибірка значно зросла і уже становила 96 країн. Основоположним критерієм для формування вибірки є населення окремої країни, яке повинне перевищувати 150 000 осіб. Індекс регіонального авторитету можна віднести до методик контрольного списку, адже сукупний показник складається з балів за кожен з 8 критеріїв, які наводить дослідник. Безпосередньо критерії поділені на дві групи (по 4 в кожному). Перша група містить виміри, які підсумовують регіональний авторитет на субнаціональному рівні, відповідно до територіального устрою певної країни: 1) ступінь автономності регіонів; 2) здатність формувати регіональні стратегії управління; 3) фіскальна автономія; 4) особливості законодавчої та виконавчої влади на регіональному рівні. Друга група складається з вимірів, які показують ступінь участі представників від регіонів у державному управлінні країни в цілому: 1) законотворчість; 2) виконавчий контроль; 3) фіскальний контроль;

4) конституційні зміни [3]. За час існування методики А. Шекель сформував цілісний набір даних по досліджуваних країнах, що дозволяє простежити коливання та кількісні зміни індексу, виокремити тенденційні процеси на прикладі однієї чи групи країн. Важливо зауважити те, що набір індексних критеріїв більше показує особливості регіоналізації у країнах з федеративним державним устроєм. Республіканські країни ж мають набагато нижчі показники, що обумовлено особливостями розподілу владних повноважень між центральними та місцевими органами влади. У випадку ж можливого застосування цього індексу до вивчення процесів регіоналізації в Україні більшість критеріїв були б оцінено у 0 балів, окрім вимірів: здатності формувати регіональні стратегії управління та фінансової автономії. Найдоцільніше використовувати індекс регіонального авторитету для вивчення процесів регіоналізації на прикладі країн із федеральним територіальним устроєм та для проведення регіональних та крос-національних порівняльних досліджень. Глобальне порівняння, за цією методикою, матиме ряд варіацій та розбіжностей, що ускладнюватиме простежування тенденційного характеру процесів регіоналізації.

Індекс регіональної самобутності (PDI). Розроблений Б. Картрайтом та Д. Міодовніком у 2016 році для дослідження перебігу регіональних політичних процесів у 161 регіоні в 11 країнах Західної Європи. Регіональну самобутність вчені визначають через успіхи регіональних політичних партій, беручи до уваги мовні, економічні й геопросторові фактори, які власне і формують передумови виникнення таких партій, на думку дослідників [1]. PDI-індекс показує відхилення від середніх показників виборчих голосів по всіх регіонах за кожну політичну партію в порівнянні з часткою голосів за цю ж партію у певному регіоні. Суто формульно індекс виглядає наступним чином:

$$PDI = \sqrt{\sum_{p=1}^n (V_p - \bar{V}_p)^2}.$$

Провівши обчислення, можна отримати числове значення в діапазоні від <5, що засвідчує про відсутність регіональної політичної партії, до показника >2,5, що показуватиме наявність великої регіональної партії у виборчих органах влади. Крім того, Б. Картрайтом і Д. Міодовніком запропоноване використання картографічного методу задля розуміння специфіки існування регіональних політичних партій у межах однієї країни та групи країн в контексті порівняльного аналізу. Безпосередньо зробивши це, вони кодують регіони як: «0» у випадку відсутності регіональних партій, «1» для регіональних партій, які беруть участь лише на місцевих виборах, «2» для регіональних партій, які беруть участь щонайменше у двох національних виборах, не набирають менше 3% голосів, «3» для регіональних партій,

які беруть участь щонайменше у двох національних виборах і набирають більше 3% голосів, але не в змозі отримати депутатські мандати, і «4» для регіональних партій, які отримують місця принаймні у двох скликаннях національного законодавчого органу держави.

Цілком доцільним є застосування індексу регіональної самотності для дослідження партійних процесів на регіональному рівні в Україні. Методика підходить для проведення дослідження із використанням цього індексу як в межах однієї країни, так і в бінарному та регіональному порівняльному аналізі. Проте, беручи до уваги український законодавчий контекст, а саме заборону існування регіональних політичних партій, варто досліджувати регіональні партійні проекти як феномен локалізації політики, що все активніше виявляється саме в українських політичних процесах.

Індекс регіонального дистанціювання. Введений в науковий обіг дослідниками зі Сполученого Королівства Д. Херлом, Я. Баджом та Б. Пірсоном для вивчення відмінностей між регіонами однієї країни в контексті виборів різних рівнів. До вибірки дослідження були включені 12 європейських держав, оскільки ці автори хотіли перевірити гіпотезу про «регіональне голосування» у європейських демократіях. Суто формульно індекс виглядає наступним чином:

$$I = \frac{S|d_{r-n}|}{2}$$

Індекс регіонального дистанціювання показує регіональні відмінності голосування за кожну політичну партію, підсумовуючи різницю між регіональними і загальнонаціональними відсотками голосів. Найбільшу вагу на практиці індекс надає голосуванню за партію, яка існує лише в межах одного регіону, оскільки це автоматично створює велику різницю між компонентами обчислення. Апробація індексу авторами показала, що в межах однієї країни одні регіони мають числові значення індексу в діапазоні від 0,5 до 5, інші ж мають показники більше 40 [2]. Проблема таких нерівних дисперсій пояснюється авторами геопросторовими даними кожного з регіонів. Тобто використовуючи індекс регіонального дистанціювання, після проведення обчислень повинен бути проведений якісний аналіз результатів для виявлення характерних регіональних тенденцій перебігу політичних процесів.

Можна зробити висновок, що розглянуті авторські методики, а саме індекс регіонального авторитету, індекс регіональної самотності й індекс регіонального дистанціювання, є вагомими емпіричними інструментами, які створюють можливості комплексно підійти до кількісної оцінки проблематики регіональних політичних студій. Застосовуючи ці індекси в українських реаліях, важливо враховувати їх специфіку та прикметні ознаки результатів, що були вже опубліковані за

підсумками попередніх авторських досліджень. Проаналізовані методики є прогресивною сферою кількісного компаративного аналізу та можуть бути апробовані в українських дослідницьких й аналітичних проблемах регіоналізації політичного процесу.

Список використаних джерел:

1. Cartrite B., Miodownik D. Determinants of Regional Political Distinctiveness. *Nationalism and Ethnic Politics*. 2016. Vol. 22. No. 2. P. 119-148.
2. Hearl D., Budge I., Pearson B. Distinctiveness of Regional Voting: A Comparative Analysis across the European Community (1979–1993). *Electoral Studies*. 1996. Vol. 15. No. 2. P. 167-182.
3. Hooghe L., Marks G, Schakel A. *The rise of regional authority: A comparative study of 42 countries*. London: Routledge, 2010.

Ігор Осадчук
*кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології
Львівського національного
університету імені Івана Франка*

Партійні урядові кабінети в атипових президентських системах правління: особливості функціонування

Дослідження партійних урядових кабінетів в атипових президентських системах правління є актуальним напрямком у сфері аналізу конституційних (і/чи політичних) систем правління. В сучасній політичній науці однією з найапробованіших методик визначення конституційних і політичних систем державного правління у рамках республіканської форми державного правління є методика Р. Елгі [6]. Модифікувавши типологію систем державного правління Р. Елгі, український дослідник В. Литвин визначає президенталізм (президентську систему правління) як конституційну (і/чи політичну) систему республіканської форми державного правління (спрощено систему державного правління), якій властива посада всенародно (прямо/опосередковано) обраного на фіксований термін президента й інституту кабінету/адміністрації президента (навіть можливо прем'єр-міністра), члени яких колективно відповідальні винятково перед президентом (разом із цим, члени кабінету чи адміністрації президента можуть бути й індивідуально відповідальними перед парламентом/провідною палатою парламенту (легіслатурою), однак це не має дефінітивного впливу та значення на структурування системи державного правління) [17, с. 7]. В рамках цього дослідження ми використовуємо таке визначення типового президенталізму – це система правління, яка передбачає всенародний спосіб обрання глави держави/президента (причому, на всіх етапах обрання) та урядовий кабінет (адміністрацію президента), що не є колективно відповідальним (відповідальною) перед парламентом.

Обрання президента Аргентини Колегією виборщиків у 1958, 1963, 1983, 1989 рр. зумовило атиповість президентської системи правління у другій половині ХХ ст. (президентство А. Фрондісі в 1958–1962 рр., А. Ільїя в 1963–1966 рр., Р. Альфонсіна в 1983–1989 рр., К. Менема в 1989–1995 рр.). Урядові кабінети не були колективно відповідальними перед парламентом. Зауважимо, що конституційна реформа 1994 р. передбачала всенародні прямі вибори президента [1] (що характерно для типової президентської системи правління), проте на практиці вона була реалізована у травні 1995 р., коли вдруге президентом був обраний К. Менем.

В атиповій президентській системі правління в Аргентині у другій половині XX ст. урядові кабінети А. Фрондісі, А. Ільїя, Р. Альфонсіна, К. Менема за типом композиції/складу були партійними. Ці урядові кабінети були сформовані президентом. Урядові кабінети А. Фрондісі, А. Ільїя, Р. Альфонсіна, К. Менема за типом партійних урядів були однопартійними. За парламентською підтримкою (до уваги беремо нижню палату парламенту) урядові кабінети А. Фрондісі (1958–1962 рр.), Р. Альфонсіна (1983–1987 рр.) визначено як однопартійні більшості; уряди А. Ільїя (1963–1966 рр.), Р. Альфонсіна (1987–1989 рр.), К. Менема (1993–1995 рр.) – як однопартійні меншості; уряд К. Менема (1989–1991 рр.) – як коаліційний більшості; уряд К. Менема (1991–1993 рр.) – як коаліційний меншості (табл. 1).

Таблиця 1

Типи партійних урядових кабінетів в атиповій президентській системі правління в Аргентині у другій половині XX ст. [4; 5; 11; 13; 14]

Президент	Перебування при владі	Партія президента ¹	Конструкція міністерських посад	СФК	ТПУ	ППУ
А. Фрондісі	01.05.1958– 29.03.1962	UCRI	UCRI	През	ОП	ОПБ
А. Ільїя	12.10.1963– 28.06.1966	UCRP	UCRP	През	ОП	ОПМ
Р. Альфонсін	10.12.1983– 08.07.1989	UCR	UCR+н/п	През	ОП	ОПБ; ОПМ
К. Менем	08.07.1989– 08.07.1995	PJ	PJ+н/п	През	ОП	КБ; КМ; ОПМ

Зазначимо, що рівень парламентської підтримки за весь період функціонування змінювався двічі для уряду Р. Альфонсіна, тричі – для уряду К. Менема. Впродовж 1989–1991 рр. коаліційну більшість уряду К. Менема забезпечував Хустисіалістський фронт народної єдності (FREJUPO – коаліція, до складу якої входили такі партії: Хустисіалістська партія (PJ), Партія непримиренних (PI), Рух за інтеграцію та розвиток (MID), Християнсько-демократична партія (PDC), Революційна комуністична партія (PCR), Патріотично-визвольний рух (MPL); впродовж

¹ Умовні позначення: UCR – Громадянський Радикальний Союз; UCRI – Непримиренний Громадянський Радикальний Союз; UCRP – Народний Громадянський Радикальний Союз; PJ – Хустисіалістська партія; н/п – непартійна афіліація; СФК – спосіб формування кабінету; През – президентський; ТПУ – тип партійного уряду; ОП – однопартійний уряд; ППУ – парламентська підтримка уряду; ОПБ – однопартійна більшість; ОПМ – однопартійна меншість; КБ – коаліційна більшість; КМ – коаліційна меншість.

1991–1993 рр. коаліційну меншість забезпечувала Хустисіалістська партія (PJ) та її союзники; впродовж 1993–1995 рр. однопартійну меншість забезпечувала Хустисіалістська партія (PJ).

Обрання (після всенародного голосування) президентів Болівії в Національному Конгресі вказує на те, що президентська система правління у країні впродовж 1982–2003 рр. була атиповою. Крім того, в Болівії за результатами виборів 1985 і 1989 рр. у парламенті президентами були обрані кандидати (у 1985 р. – В. Пас Естенссоро; у 1989 р. – Х. Пас Самора), які за результатами всенародного голосування займали відповідно друге і третє місця. Цьому сприяли постелекторальні (після всенародного голосування) угоди («пакти») між політичними партіями в Національному Конгресі.

Урядові кабінети в Болівії впродовж 1982–2003 рр. за типом композиції/складу були партійними. За способом формування урядові кабінети типологізовано як такі, що формально сформовані президентом. На практиці ж уряди В. Паса Естенссоро, Х. Паса Самори, Г. Санчеса де Лосади, У. Бансера були сформовані президентом з урахуванням позицій парламентських коаліцій. За типом партійних урядів, кабінети визначено як однопартійні (уряди Е. Сілес Суасо й В. Паса Естенссоро) та коаліційні (уряди Х. Пас Самори, Г. Санчеса де Лосади, У. Бансера). За парламентською підтримкою уряди типологізовано як однопартійний меншості (уряд Е. Сілес Суасо) та коаліційні більшості (уряди В. Паса Естенссоро, Х. Паса Самори, Г. Санчеса де Лосади, У. Бансера) (табл. 2).

Проаналізуємо детальніше особливості функціонування урядових кабінетів в Болівії впродовж 1982–2003 рр. на практиці. Урядовий кабінет Е. Сілес Суасо (1982–1985) не мав підтримки більшості в парламенті. Національний Конгрес був контрольований опозиційною коаліцією у складі Націоналістичної демократичної дії (ADN) та Революційного націоналістичного руху (MNR) [8, с. 163]. Опозиція заблокувала всі урядові ініціативи, зокрема відхиляла урядові законопроекти [7, с. 58]. Таким чином, виникла ситуація виконавчо-законодавчого протистояння та відсутності легітимності виконавчої влади [2, с. 53].

Обраний президентом у 1985 р. В. Пас Естенссоро уклав з У. Бансером «Пакт щодо захисту демократії», що забезпечило йому парламентську більшість і стабільний уряд [10]. Була сформована парламентська коаліція у складі Революційного націоналістичного руху (MNR) та Націоналістичної демократичної дії (ADN). Зауважимо, що урядовий кабінет В. Паса Естенссоро (1985–1989) було створено тільки з представників MNR [12, с. 51–54].

У 1989 р. в обмін на підтримку ADN свого президентства Х. Пас Самора (лідер Революційного лівого руху – Нова більшість, MIR–NM) погодився на такі умови: 1) формування коаліційного уряду (у складі MIR–NM та ADN); 2) на те, щоб віце-президентом був член Християнсько-демократичної партії (PDC) Л. Оссіо; 3)

створення комітету Патріотичної угоди (на чолі з У. Бансером); 4) підтримка кандидатури У. Бансера на президентських виборах 1993 р.

Таблиця 2

Типи партійних урядових кабінетів в атиповій президентській системі правління в Болівії (1982–2003) [3, с. 11; 9; 12, с. 51–54, 73, 199]

Президент	Перебування при владі	Партія президента ¹	Конструкція міністерських посад	СФК	ТПУ	ППУ
Е. Сілес Суасо	10.10.1982–06.08.1985	MNRI/UDP	UDP	През	ОП	ОПМ
В. Пас Естенсоро	06.08.1985–06.08.1989	MNR	MNR	През	ОП	КБ
Х. Пас Самора	06.08.1989–06.08.1993	MIR–NM	MIR–NM+ADN	През	К	КБ
Г. Санчес де Лосада	06.08.1993–06.08.1997	MNR	MNR+MRTKL+UCS+MBL	През	К	КБ
У. Бансер	06.08.1997–06.08.2001	ADN	ADN+NFR+PDC+ MIR–NM+ CONDEPA+UCS	През	К	КБ
Г. Санчес де Лосада	06.08.2002–17.10.2003	MNR	MNR+MBL+MIR–NM+UCS	През	К	КБ

За результатами виборів 1993 р. був сформований коаліційний уряд більшості Г. Санчеса де Лосади, до якого увійшли такі політичні сили: альянс партій «Революційний націоналістичний рух» і «Революційний визвольний рух Тупак Катарі» (MNR–MRTKL), Блок громадянської солідарності (UCS) та Рух за вільну Болівію (MBL). Впродовж діяльності цього уряду в Конституцію були внесені зміни, згідно з якими Болівію визначено як багатонаціональну й багатокультурну націю; закріплено права корінних народів. Зауважимо, що В. Карденас (лідер MRTKL) став першим обраним віце-президентом корінного населення в Південній Америці. Відповідно до Закону про народну участь, проведено децентралізацію країни, зокрема, створено 311 муніципальних органів влади з відповідними повно-

¹ Умовні позначення: UDP – Демократичний і народний союз (до складу входили такі партії: Лівий революційний націоналістичний рух (MNRI), Революційний лівий рух – Нова більшість (MIR–NM), Комуністична партія Болівії (PCB), Народний рух за національне звільнення (MPLN), Соціалістична партія (PS), Робітничавангардна партія (VO); MNR – Революційний націоналістичний рух; MIR–NM – Революційний лівий рух – Нова більшість; ADN – Націоналістична демократична дія; MRTKL – Революційний визвольний рух Тупак Катарі; UCS – Блок громадянської солідарності; MBL – Рух за вільну Болівію; NFR – Нова республіканська сила; PDC – Християнсько-демократична партія; CONDEPA – Совість Батьківщини; СФК – спосіб формування кабінету; През – президентський; ТПУ – тип партійного уряду; ОП – однопартійний уряд; К – коаліційний уряд; ППУ – парламентська підтримка уряду; ОПМ – однопартійна меншість; КБ – коаліційна більшість.

важеннями для місцевого управління. Програма капіталізації передбачала приватизацію державних підприємств. Впродовж 1995–1996 рр. приватизовано п'ять найбільших державних підприємств: національна нафтова компанія, телефонна компанія, електрична компанія, національна авіакомпанія та мережа залізниць [15].

У 1997 р. до складу коаліційного уряду більшості на чолі з президентом У. Бансером увійшли такі політичні сили: союз партій «Націоналістична демократична дія», «Нова республіканська сила», «Християнсько-демократична партія» (ADN–NFR–PDC), Революційний лівий рух – Нова більшість (MIR–NM), Совість Батьківщини (CONDEPA) і Блок громадянської солідарності (UCS). Уряд У. Бансера запустив програму боротьби з незаконним обігом наркотиків у Болівії. У 2000 р. уряд зіткнувся з акціями протесту населення у відповідь на приватизацію водогонів американською компанією «Bechtel» в Кочабамбі (третє за величиною місто країни). Уряд відмовився гарантувати безпеку представникам компанії «Bechtel» і визнав контракт з цією компанією недійсним [16]. Через хворобу в серпні 2001 р. президент У. Бансер подав у відставку.

У 2002 р. Г. Санчес де Лосада сформував «уряд національної відповідальності» у складі таких партій: «Революційний націоналістичний рух», «Рух за вільну Болівію» (MNR–MBL), Революційний лівий рух – Нова більшість (MIR–NM), Блок громадянської солідарності (UCS). Гостра соціально-економічна криза зумовили протести населення й активну діяльність профспілок на чолі з Е. Моралесом, Х. Соларесом і Р. де ла Крусом. Внаслідок цього 17 жовтня 2003 р. президент Г. Санчес де Лосада подав у відставку.

Таким чином, виокремлюємо такі особливості функціонування партійних урядів в атипових президентських системах правління: 1) за типом партійних урядів в Аргентині урядові кабінети А. Фрондісі (1958–1962 рр.), А. Ільїя (1963–1966 рр.), Р. Альфонсіна (1983–1989 рр.), К. Менема (1989–1995 рр.) були однопартійними. В Болівії урядові кабінети Е. Сілес Суасо (1982–1985 рр.) й В. Паса Естенссоро (1985–1989 рр.) визначено як однопартійні, а уряди Х. Пас Самори (1989–1993 рр.), Г. Санчеса де Лосади (1993–1997, 2002–2003 рр.), У. Бансера (1997–2001 рр.) – як коаліційні; 2) за парламентською підтримкою в Аргентині уряди А. Фрондісі (1958–1962 рр.), Р. Альфонсіна (1983–1987 рр.) типологізовано як однопартійні більшості; уряди А. Ільїя (1963–1966 рр.), Р. Альфонсіна (1987–1989 рр.), К. Менема (1993–1995 рр.) – як однопартійні меншості; уряд К. Менема (1989–1991 рр.) – як коаліційний більшості; уряд К. Менема (1991–1993 рр.) – як коаліційний меншості. В Болівії уряд Е. Сілес Суасо (1982–1985 рр.) визначено як однопартійний меншості, а уряди В. Паса Естенссоро (1985–1989 рр.), Х. Паса Самори (1989–1993 рр.), Г. Санчеса де Лосади (1993–1997, 2002–2003 рр.), У. Бансера (1997–2001 рр.) – як коаліційні більшості.

Список використаних джерел:

1. Argentina's Constitution of 1853, reinstated in 1983, with amendments through 1994. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Argentina_1994.pdf?lang=en (Last accessed: 25.11.2022).
2. Carvajal Donoso H. Experiencias en la Selección de Candidatos uninominales: El Ejemplo del MIR. *Opiniones y Analisis: Elecciones Legislativas: Diputados Uninominales*. 2002. No. 58. P. 33–87.
3. Centellas M. From «Parliamentarized» to «Pure» Presidentialism: Bolivia after October 2003. *The Latin Americanist*. 2008. Vol. 52. No. 3. P. 5–30.
4. Dirección Nacional Electoral. Elecciones Presidenciales 1989. URL: <https://reconstruyendo.elecciones.gob.ar/presidente1989.html#/4/1> (Last accessed: 25.11.2022).
5. Dirección Nacional Electoral. Elecciones Presidenciales 1983. URL: <https://reconstruyendo.elecciones.gob.ar/presidente1983.html#/4/1> (Last accessed: 25.11.2022).
6. Elgie R. A Fresh Look at Semipresidentialism: Variations on a Theme. *Journal of Democracy*. 2005. Vol. 16. No. 3. P. 98–112.
7. Fernández Saavedra G. Bolivia en el Laberinto de la Globalización. La Paz: Instituto Prisma, Plural Editores, 2004. 228 p.
8. Gamarra E. A., Malloy J. M. Revolution and Reaction: Bolivia, 1964–1985. New Brunswick, NJ: Transaction Books, 1988. 256 p.
9. Leañó Román E. Sistemas Electorales en Bolivia. La conversión de votos en cargos del Ejecutivo y Legislativo. Corte Nacional Electoral. 2005. URL: https://web.archive.org/web/20120806224431/http://www.oep.org.bo/centro_doc/cuadernos_tra/cuaderno_tra2_sistemas.pdf (Last accessed: 25.11.2022).
10. Mesa C. D. Presidentes de Bolivia: entre urnas y fusiles: el poder ejecutivo, los ministros de Estado. La Paz: Editorial Gisbert, 2003. 721 p.
11. Millington T. M. President Arturo Illia and the Argentine Military. *Journal of Inter-American Studies*. 1964. Vol. 6. No. 3. P. 405–424.
12. Muñoz-Pogossian B. Electoral Rules and the Transformation of Bolivian Politics: The Rise of Evo Morales. Palgrave Macmillan. 2008. 240 p.
13. Nohlen D. Elections in the Americas: A Data Handbook: Vol. II: South America. Oxford: Oxford University Press. 2005. 618 p.
14. Rock D. Argentina, 1516–1987: From Spanish Colonization to Alfonsín. University of California Press, 1987. 576 p.
15. Shultz J. Selling the Public Sector: Latin America reacts; Bolivia: The Water War Widens. *NACLA newsletter*. September 25, 2007. URL:

<https://nacla.org/article/selling-public-sector-latin-america-reacts-bolivia-water-war-widens> (Last accessed: 25.11.2022).

16. Timeline: Cochabamba Water Revolt. *FRONTLINE/World*. URL: <https://www.pbs.org/frontlineworld/stories/bolivia/timeline.html> (Last accessed: 25.11.2022).
17. Литвин В., Романюк А. Концептуалізація і теоретична дистинкція понять «форма державного правління» та «система державного правління» у політичній науці. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова: Сер. 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. Вип. 20. С. 3–12.

Антон Смілевський
*аспірант кафедри політології
Львівського національного
університету імені Івана Франка*

Напрями впливу міжнародних відносин, організацій та акторів на національну політику й економіку: теоретичні і методологічні рамки

Інтенсивне зростання міжнародних політичних відносин й економічних обмінів упродовж останніх кількох десятиліть (а то й більше) зумовило чимало наслідків політичного, соціально-економічного та системного характеру, тим самим значно й різнонаправлено вплинувши на різні кластери національної політики. З одного боку, почали формуватись і функціонувати більш «відкриті» національні економіки (причому незалежно від типів політичних систем у тих або інших державах), які характеризуються різними варіантами макроекономічної політики і різними рівнями конкурентоспроможності. З іншого боку, проблемою (як і раніше) залишилось протиставлення демократичних та авторитарних політичних режимів/держав, які різною мірою відчують вплив світової/міжнародної економіки, міжнародних відносин, організацій й акторів на свою національну політику. У цьому контексті очевидно, що вплив міжнародних відносин, організацій та акторів на національну політику окремих держав (чи держав як таких) сьогодні є різноспрямованим, а тому він неодмінно потребує теоретичної структуризації та систематизації. Це вкрай актуально на тлі інтуїтивного спостереження, що сьогодні фактично більше не можна зрозуміти національної політики та політичного процесу всередині тієї чи іншої країни без розуміння природи взаємозв'язків між національною економікою і світовою економікою, а також рамок міжнародного політичного процесу за участі різних акторів й організацій¹.

Економічна спрямованість впливу міжнародних відносин, організацій і акторів на національну політику виявляється через потоки товарів, послуг та капіталу, з одного боку, й «екзогенне полегшення міжнародного обміну, яке відображають такі потоки»², з іншого боку. Відповідно, у такому випадку важливо навіть не

¹ Milner H., Keohane R. Internationalization and domestic politics: An introduction // Keohane R., Milner H. (eds.). *Internationalization and Domestic Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996. P. 3-24.

² Frieden J., Rogowski R. The impact of the international economy on national policies: An analytical overview // Keohane R., Milner H. (eds.). *Internationalization and Domestic Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996. P. 25-47.

те, що міжнародні потоки товарів, послуг і капіталу можуть зовсім не переважати над національними потоками, а той факт, що перші неодмінно і невпинно зростають, а тому вони й модифікують саму роль держави та відображають фундаментальні зрушення з приводу здійснення і регулювання національної (економічної) політики. Це особливо помітно у тому випадку, коли міжнародні потоки капіталів, послуг і товарів впливають на зміну процентних ставок чи очікувань щодо обмінних курсів у тих чи інших країнах. Доповнюється це тим, що національна політика все більше залежна (інтернаціоналізована) від зміни у торгівлі як частки валового внутрішнього продукту або відношення чистих іноземних інвестицій певної країни до її загальних внутрішніх активів. Інакше кажучи, економічний вплив міжнародних відносин, організацій й акторів на національну політику (й економіку) видимий через призму змін трансакційних витрат, які створюють і розширюють міжнародні потоки товарів, послуг та капіталу, особливо в останні десятиліття. Це важливо хоча би тому, що міжнародні відносини й інтернаціоналізація економіки впливають на можливості й обмеження, з якими стикаються соціальні і економічні суб'єкти, а, отже, і на їхні політичні «переваги». Причому це стосується не стільки базових цінностей, до яких прагнуть такі суб'єкти, скільки їхнього вибору з приводу того, яка політика (в тім числі національна) найкраще сприятиме досягненню базових цілей. Відповідно, міжнародні відносини, організації й актори впливають на сукупний добробут тих чи інших (або усіх) країн, їхню чутливість і вразливість до зовнішніх змін, а тому й на обмеження та можливості, з якими стикаються національні уряди цих країн. Зумовлено це тим, що міжнародні відносини й актори генерують певні стимули і реакції, завдяки яким відбуваються або принаймні очікуються зміни у національній економічній політиці і навіть національних політичних інститутах¹. Якщо більш детально, то це стається або ж може ставатись за рахунок можливої лібералізації зовнішньоторговельної й інвестиційної політики, дерегуляції внутрішніх ринків, зміни у фінансовій і грошово-кредитній політиці, а також в установах, покликаних впливати на цю національну політику, або ж, на противагу, за рахунок зворотних процесів тощо.

Своєю чергою, політична (й інституційна) спрямованість впливу міжнародних відносин, організацій та акторів на національну політику виявляється через те, що політичні інститути й суб'єкти політики неодмінно відображають різні політичні «переваги» внутрішніх/державних акторів, адже вони навмисно створені для того, щоби гарантувати та забезпечувати вироблення й реалізацію певної національної політики й урядування. Доповнюється це і тим, що політичні інститути й актори створюють та поширюють (в тім числі через примус і норми) правила для прийняття

¹ Milner H., Keohane R. Internationalization and domestic politics: An introduction // Keohane R., Milner H. (eds.). *Internationalization and Domestic Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996. P. 3-24.

рішень, а тому вони допомагають структурувати порядок денний та пропонують «переваги» певним одним групам, водночас ставлячи в невідгдане становище інші групи тощо. За рахунок цього «переваги» отримують чи можуть отримувати і самі політичні інститути й актори, що, своєю чергою, додатково структурує політичний процес, зокрема на предмет його демократичних або недемократичних обрисів. А тут, знову-таки, відбувається «сходження» норм і правил та політичного процесу в орбіту економіки, через що ці два вектори міжнародних відносин і національної політики взаємно зумовлені та пов'язані. Хоча вони і коригуються доволі різними залежними та незалежними змінними, в тому числі: політичними «перевагами» відповідних соціально-економічних і власне політичних агентів/акторів у середині країни щодо національної політики і національних політичних інститутів; політичною поведінкою різних соціально-економічних і власне політичних агентів/акторів як на рівні держави, так і наднаціонально; національною політикою (в тій або іншій сфері) та самими інститутами національної політики тощо.

З цього приводу дослідники констатують, що політичні вподобання, політика й урядування як такі та політичні інститути співвідносяться між собою із погляду розвитку міжнародних політичних й економічних відносин та їхнього впливу на національну політику й економіку¹. Так, з одного боку, дослідники зазначають, що набір внутрішніх політичних інститутів і систем, а також збільшення розміру та продуктивності незахищених секторів економіки загалом не піддаються або слабо піддаються порівнянню з погляду їхнього політичного впливу. З іншого боку, вони допускають, що недемократичні політичні режими повинні реагувати на зміни у впливі міжнародних відносин й акторів, тобто в інтернаціоналізації, спорадичніше, ніж демократичні політичні режими. Чи не основна причина у тому, що демократії більш структуровані та різногранні, а тому в них і більш структуровані політичні й інші інститути та актори, в тім числі профспілки, виборчі правила, гравці з правом вето, ключові бюрократичні органи, зокрема центральні банки, які відтак по-різному можуть реагувати на вплив міжнародних відносин. Саме тому внутрішня політика у демократичних країнах може виявлятися більш стійкою щодо впливів зовнішніх чинників і міжнародних відносин, організацій та акторів, в тому числі за рахунок допущення здійснення навіть інституційних змін. Врешті, ймовірно існує чимало варіантів зв'язків поміж політичними уподобаннями, політикою й урядуванням та самими інститутами, і ці варіанти по-різному виражались та виражаються в різних країнах з різними типами політичних режимів. Всі ці варіанти можна звести до двох основних теоретичних позицій. Згідно з першою позицією, різні форми міжнародних від-

¹ Garrett G., Lange P. Internationalization, institutions and political change // Keohane R., Milner H. (eds.). *Internationalization and Domestic Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996. P. 48-76.

носин та інтернаціоналізації політики й економіки можуть впливати на політичні уподобання державних акторів і відтак зумовлювати зміни у внутрішніх коаліціях, політичному процесі та інститутах. Натомість, згідно із другою позицією, прямий вплив інтернаціоналізації та міжнародних відносин опосередкований та в деяких аспектах і випадках навіть фундаментально мінімізується різними національними політичними інститутами, тобто не дуже суттєво впливає на національну політику й економіку¹.

Враховуючи все це, очевидно, що напрями й акторів міжнародних відносин з приводу їхнього впливу на національну політику можна розподілити передусім на економічні та політичні, і кожен з них типово характеризується своїми атрибутами та мотивами. Хоча, з іншого боку, економічні актори можуть мати та мають політичні мотиви й інтереси, а політичні актори – економічні мотиви та інтереси, і саме так типово впорядковується національна політика й урядування на тлі міжнародних відносин. Ускладнюється ситуація за рахунок того, що міжнародні відносини все-ж дуже по-різному впливають на національну політику й економіку, зокрема через різний вплив, усталеність, силу й ефективність політичних інститутів. Причина у тому, що і існуючий інституційний дизайн, і наявний інституційний контекст типово зумовлюють певні стимули, з якими стикаються групи інтересів та політики². А це означає, що політичні інститути, з одного боку, залежать від міжнародних відносин, організацій та акторів, але, з іншого боку, можуть як розвивати, так і блокувати та сповільнювати наслідки інтернаціоналізації економіки й політики у світі чи регіоні. Із цього слідує, що міжнародні відносини безумовно впливають на національну політику чи національний політичний процес й урядування, але ті чи інші політичні результати й ефекти не можна передбачити винятково на підставі економічних інтересів і мотивів учасників міжнародних відносин та національної політики, бо важливими є й інші внутрішні/ендогенні та зовнішні/екзогенні чинники і «шоки». Зокрема й унаслідок того, що аналізована проблематика ґрунтується чи принаймні може ґрунтуватись на різних методологіях, адже: з одного боку, йдеться про теорії і моделі у рамках міжнародної політичної економії, на яку сьогодні дуже сильно впливають передусім економічні моделі; з іншого боку, говориться про теорії й ідеї порівняльної політології, яка поточно «керована» передусім неоінституціоналізмом. Водночас ці дві методології все-ж мають потенціал бути синтезованими, зокрема за рахунок того спільного знаменника, що і політичні економісти, і інституціоналісти припускають

¹ Milner H., Keohane R. Internationalization and domestic politics: An introduction // Keohane R., Milner H. (eds.). *Internationalization and Domestic Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996. P. 3-24.

² Frieden J., Rogowski R. The impact of the international economy on national policies: An analytical overview // Keohane R., Milner H. (eds.). *Internationalization and Domestic Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996. P. 25-47.

чи виходять з базової ідеї про те, що політичні актори раціональні¹. На практиці це виявляється у тому, що політики, в тому числі у рамках національної політики й урядування, реагують як на стимули, які створюють передусім інститути, так і на можливості й обмеження світової та національної економіки.

Тому у підсумку очевидно, що міжнародний та національний рівень політики й економіки безумовно взаємовпливають, однак цей взаємовплив може бути дуже різним і його варто структурувати, в тому числі залежно від різних інституційних й політико-економічних умов і рамок, а також у контексті політичних «переваг» або преференцій акторів й інститутів у тих чи інших країнах і навіть регіонах світу. Інакше кажучи, це означає, що ймовірні та реальні наслідки впливу міжнародних відносин, організацій та акторів і світової економіки на національну політику й економіку може бути доволі різним². Приміром, що стосується власне політичних переваг акторів політики, то дослідники найчастіше виходять із позиції (і про це в більшості кейсів засвідчує практика), що міжнародні відносини й інтернаціоналізація створюють чи можуть створювати нові або модифікувати наявні національні коаліції, зокрема внаслідок диференційованих ефектів більшої відкритості наднаціональної політики й економіки. Тим не менше, зміни винятково в політичних уподобаннях не завжди демонструють факту та способу того, що змінюються політика та інститути у результаті впливу міжнародних відносин й акторів, оскільки додатково потрібно розуміти і те, чи міжнародні відносини впливають на зміну відносного політичного впливу самих акторів та інститутів на національному рівні. Відтак міжнародні актори та відносини безумовно впливають на національні процеси, але зовсім неоднорідно та з різними результатами. З одного боку, цілком очевидно, що потоки капіталу та міжнародна торгівля по-різному впливають на національні економіки і їх політичне регулювання в державах. Адже в одному випадку підвищення мобільності капіталу може бути пов'язане (за інших рівних умов) із більш плавним споживанням, однак в іншому випадку – з більш нестабільними інвестиціями в тій чи іншій країні. Крім того, збільшення міжнародної мобільності товарів традиційно корелює, за інших рівних умов, зі збільшенням нестабільності і спеціалізації виробництва³. Ось чому різні економічні наслідки міжнародної мобільності товарів і капіталу зумовлюватимуть різні форми впливу міжнародних відносин й акторів (інтернаціоналізації) світової економіки на національну політику й економіку. Одним із виявів цього

¹ Milner H., Keohane R. Internationalization and domestic politics: An introduction // Keohane R., Milner H. (eds.). *Internationalization and Domestic Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996. P. 3-24.

² Milner H., Keohane R. Internationalization and domestic politics: An introduction // Keohane R., Milner H. (eds.). *Internationalization and Domestic Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996. P. 3-24.

³ Razin A., Rose A. Business cycle volatility and openness // Leiderman L., Razin A. (eds.). *Capital mobility: The impact of consumption, investment and growth*. Cambridge University Press, 1994. P. 50-51.

є той факт, що національні політичні кризи в країнах відрізняються залежно від типу впливу на них міжнародних та світових економічних процесів¹, а інколи й навпаки.

З іншого боку, міжнародні економічні та політичні процеси можуть впливати на національну політику й економіку залежно від ресурсів, якими наділені різні держави, а також від ступеня розвитку секторів їхньої національної економіки. Як наслідок, рівень впливу міжнародних відносин й акторів на національну політику й економіку залежить від національних моделей розвитку держав, зокрема від типів політичних систем. А тому й самі політичні системи у цьому випадку можуть значно модифікуватись залежно від змін у політичних вподобаннях акторів і навіть форматів політичних коаліцій (коаліції в цьому випадку ми розуміємо у найширшому сенсі цього слова). Однак, зазначають вчені², навіть тут неодмінно простежуватиметься вплив конкретної/національної економіки, адже у багатій (на капітал) країні вплив міжнародних відносин може спонукати власників капіталу прагнути ще більшого рівня відкритості (політичної й економічної системи), а натомість у бідній державі результат і вектор впливу може бути зворотним. Відповідно, зміна поведінки акторів політики (вето-акторів) у такому випадку неминуха фактично в кожній державі, але вона дуже неоднорідна. Інакше кажучи, міжнародні економічні актори та сили у будь-якому випадку, але по-різному впливають на інтереси та поведінку внутрішніх чи національних акторів – політичних й економічних, – оскільки останні у випадку збільшення впливу міжнародних відносин беззаперечно змушені приділяти більше уваги (в тому числі у формі дебатів) питанням міжнародної політики, навіть на тлі бажання збереження тих чи інших національних моделей політики й економіки³.

На практиці це дуже часто виявляється у тому, що міжнародні відносини по-різному впливають на вироблення і здійснення національної урядової політики в різних сферах. Зокрема, збільшення рівнів міжнародної торгівлі і руху капіталу між економіками підвищує частку кожної національної економіки, яка піддається тиску та впливу світового ринку, а тому вочевидь повинне підвищувати чутливість тієї чи іншої національної економіки до міжнародних цінових тенденцій і шоків. З

¹ Frieden J., Rogowski R. The impact of the international economy on national policies: An analytical overview // Keohane R., Milner H. (eds.). *Internationalization and Domestic Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996. P. 25-47.

² Milner H., Keohane R. Internationalization and domestic politics: An introduction // Keohane R., Milner H. (eds.). *Internationalization and Domestic Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996. P. 3-24.

³ Frieden J., Rogowski R. The impact of the international economy on national policies: An analytical overview // Keohane R., Milner H. (eds.). *Internationalization and Domestic Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996. P. 25-47.; Garrett G., Lange P. Internationalization, institutions and political change // Keohane R., Milner H. (eds.). *Internationalization and Domestic Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996. P. 48-76.

огляду на це, будь-які економічні потрясіння з-за кордону (на рівні світового ринку) більш повно і швидко переносяться на національну політику й економіку, прикладів чого було дуже багато (зокрема у контексті світової фінансової кризи 2008-2009 рр. або світових і національних економічних процесів на тлі російського повномасштабного вторгнення в Україну у 2022 р.). Своєю чергою, будь-які економічні потрясіння на рівні світового ринку спочатку розповсюджуються на національні економіки, а вже після цього зумовлюють або ж мають великий потенціал зумовлювати політичні кризи, які навіть можуть кардинально змінити національну політику й інститути. Інакше кажучи, якщо міжнародні відносини й актори негативно/кризово впливають на національні економіки, то вони автоматично чи принаймні з більшою ймовірністю негативно впливають на національні політики, оскільки держави у такому випадку зазнають як економічних, так і політичних криз або потрясінь. Як зазначають вчені-інституціоналісти¹, саме у цьому випадку йдеться про так звані «системні» кризи (а не стільки про суто економічні чи суто політичні/міжінституційні кризи), адже останні створюють «політичний простір», який потрібний політичним акторами для фундаментальної/системної реорганізації національної політики.

Доповнюється це тим, що міжнародні відносини, організації та актори можуть значно обмежувати самостійність політичного вибору і курсів національних урядів, тим самим підриваючи ефективність деяких або й усіх урядових політик². Ця ідея вдало вписується в зауваження окремих науковців про те, що «країни, які зменшують міжнародні бар'єри для товарів або капіталу, жертвують внутрішньою автономією в надії на вищий рівень життя»³. Відбувається це за рахунок того факту, що вплив міжнародних відносин й організацій може транслюватись через модифікацію основ і напрямів здійснення національної монетарної та фінансової політики урядів тих чи інших країн, причому в різних країнах це стається по-різному, з різною послідовністю та різною інтенсивністю⁴. Особливо цінною є вказана позиція у випадку тих країн, які

¹ Goldstein J. The impact of ideas on trade policy: The origins of U.S. agricultural and manufacturing policies. *International Organization*. 1989. Vol. 43. No. 1. P. 31-72.; Haggard S. The institutional foundations of hegemony: Explaining the reciprocal trade agreements Act of 1934. *International Organization*. 1988. Vol. 42. No. 1. P. 91-120.; Hall P. *The political power of economic ideas: Keynesianism across nations*. Princeton: Princeton University Press, 1989. 406 p.

² Milner H., Keohane R. Internationalization and domestic politics: An introduction // Keohane R., Milner H. (eds.). *Internationalization and Domestic Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996. P. 3-24.

³ Razin A., Rose A. Business cycle volatility and openness // Leiderman L., Razin A. (eds.). *Capital mobility: The impact of consumption, investment and growth*. Cambridge University Press, 1994. P. 48.

⁴ Bryant R. *Money and monetary policy in interdependent nations*. Washington: Brookings Institution, 1980. P. 181.; Mussa M. Macroeconomic interdependence and the exchange rate regime // Dornbush

є членами великих і потужних наднаціональних міжнародних організацій, серед сфер регулювання яких є і фінанси, і монетарна політика, і фіскальна політика, і загалом економіка, – передусім Європейський Союз, члени якого мають відносно менш незалежні національні економіки, хоч не обов'язкова зазнають від цього втрат. Суто теоретичним виразом цього є позиція деяких економістів, згідно з якою навіть якщо монетарна політика може змінити ситуацію, монетарна автономія все ще може бути суттєво обмеженою¹. І це все більше розуміють (а тому й використовують) навіть найвпливовіші актори світового ринку та політики, які усвідомлюють, що інтернаціоналізація світової економіки неодмінно змінює вартість різних варіантів національної політики². Адже якщо національну політику певної держави «треба» зробити «дорожчою», то акторам міжнародних відносин вистачає на світовому та внутрішньому ринку зменшити стабільність цін на товари і послуги, а відповідно й довіру до фінансових ринків, і навпаки, хоча безумовно оглядаючись на те, які уряди і партії – ліві чи праві – «правлять» (переважають, мають більшість) у тих чи інших країнах³. Із цього слідує, що міжнародні відносини, організації й актори можуть далекосяжно впливати на національну політику й економіку, зокрема через зміну політичних «переваг», форматів і поведінки політичних коаліцій і навіть інститутів⁴.

Причому політичні економісти й інституціоналісти останнім часом традиційно переконані, що такі напрями впливу міжнародних відносин й акторів на національну політику та економіку тих чи інших держав можливі як у випадку демократичних і авторитарних політичних режимів, так і навіть у випадку відверто чи переважно авторитарних (закритих) економік та політичних систем⁵. Адже вплив стосується не

R., Frenkel J. (eds.). *International economic policy: Theory and evidence*. Baltimore: John's Hopkins University Press, 1979. P. 160-204.

¹ Andrews D. Capital mobility and state autonomy: Toward a structural theory of international monetary relations. *International Studies Quarterly*. 1994. Vol. 38. No. 2. P. 193-218.; Goodman J., Pauly L. The obsolescence of capital controls? Economic management in an age of global markets. *World Politics*. 1993. Vol. 46. No. 1. P. 50-82.

² Milner H., Keohane R. Internationalization and domestic politics: An introduction // Keohane R., Milner H. (eds.). *Internationalization and Domestic Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996. P. 3-24.

³ Alesina A., Roubini N. Political cycles in OECD economies. *Review of Economic Studies*. 1992. Vol. 59. No. 4. P. 663-668.; Hibbs D. *The American political economy: Macroeconomics and electoral politics*. Cambridge: Harvard University Press, 1987. 404 p.

⁴ Garrett G., Lange P. Internationalization, institutions and political change // Keohane R., Milner H. (eds.). *Internationalization and Domestic Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996. P. 48-76.

⁵ Frieden J., Rogowski R. The impact of the international economy on national policies: An analytical overview // Keohane R., Milner H. (eds.). *Internationalization and Domestic Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996. P. 25-47.

стільки потоків товарів, послуг і капіталу, скільки зміни альтернативних витрат. Чи не основна причина у тому, що «закритість» приносить користь тим факторам виробництва, які є відносно дефіцитними (або неконкурентоспроможними), однак «завдає шкоди» розвиненим і «багатим» (чи конкурентним) факторам. Відповідно, політичні чи довколаполітичні групи, які можуть отримати вигоду від відкритості (в тих чи інших секторах) економіки, повинні чи хоча би можуть посилити свій тиск на національні уряди, щоби останні змінили свою політику та політичні курси. З іншого боку, представники тих секторів економіки, які у такому випадку зазнають ще більших втрат, вочевидь наполягатимуть на збереженні статусу-кво. Щоправда, це – висловлення і просування таких різних позицій різними зацікавленими групами – звісно відбувається по-різному залежно від типів політичних режимів тих чи інших країн, адже зміни все-ж значно легше лобіювати у демократіях, а не в авторитарних автократіях.

Іншим висновком, який властивий передусім демократіям, є той факт, що якщо вплив міжнародних відносин, організацій й акторів на національну економіку та політику визнається як суттєвий, то політизувати національні процеси може навіть відносно більша мобільність капіталу. Адже якщо переміщення капіталу з країни в країну обходиться дешевше, то ті власники капіталу, які можуть «вийти» з цього процесу, безумовно можуть використати загрозу такого «виходу», щоб посилити свій політичний вплив на національні уряди тощо¹, тим самим прямо засвідчуючи «привілейоване становище бізнесу»² щодо напрямів політики. Суто економічними категоріями це зумовлено тим, що збільшення мобільності капіталу також збільшує ресурси капіталу, а оскільки мобільність капіталу більше інтернаціоналізована, то це безумовно позначається на національній специфіці, в тім числі на ринку праці³. В політичному ж контексті це виявляється у тому, що інтернаціоналізація ринків капіталу повинна збільшувати політичні важелі міжнародно мобільного капіталу, а тому міжнародні відносини та процеси з приводу мобільності капіталу політично вагомі як на наднаціональному, так і на національному рівні⁴. Однак, як

¹ Hirschman A. *Exit, voice, and loyalty: Responses to decline in firms, organizations, and states*. Cambridge: Harvard University Press, 1970. 162 p.; Milner H., Keohane R. Internationalization and domestic politics: An introduction // Keohane R., Milner H. (eds.). *Internationalization and Domestic Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996. P. 3-24.

² Lindblom C. *Politics and markets: The world's political-economic systems*. New York: Basic Books, 1977. 403 p.

³ Kurzer P. Unemployment in open economies: The impact of trade, finance and European integration. *Comparative Political Studies*. 1991. Vol. 24. No. 1. P. 12.

⁴ Milner H., Keohane R. Internationalization and domestic politics: An introduction // Keohane R., Milner H. (eds.). *Internationalization and Domestic Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996. P. 3-24.; Frieden J., Rogowski R. The impact of the international economy on national policies: An analytical overview // Keohane R., Milner H. (eds.). *Internationalization and Domestic Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996. P. 25-47.

вказано вище, у цьому випадку завжди треба мати на увазі не суто теоретичні припущення та розрахунки, а й реальні рамки політичних та економічних систем тих чи інших країн, а також політичний і соціально-економічний контекст, адаптивність інститутів та вразливість або невразливість політичних й економічних систем до криз. Врешті, багато залежить від політичних лідерів на національному рівні, адже вони мають чи можуть мати свободу у тому, як реагувати на вплив міжнародних організацій і акторів. У цьому випадку позиція політичних лідерів є як наслідком інституційної системи в тій чи іншій державі, так і персональною характеристикою цих лідерів. Річ у тому, що і національні інститути, і самі політичні лідери можуть просто бути здатними прийняти, мінімізувати або навіть заблокувати будь-які зміни і впливи міжнародних дій та відносин тощо. А вже у цьому випадку, знову-таки, відчутним передусім є інституційний і політичний дизайн тих чи інших держав, зокрема й те, чи останні є демократіями або недемократіями. Адже в автократіях блокування чи мінімізація міжнародних впливів частіше відбувається за рахунок ролі лідерів як таких, а в демократіях – за рахунок ролі і лідерів, і інститутів, хоч останні все-ж рідше блокують міжнародні впливи, аніж перші. Це типово означає, що чим більш авторитарною і стабільною є політична система тієї чи іншої країни, тим довше її лідери можуть чинити опір впливу міжнародного середовища, але до тих пір, поки це не буде загрожувати національній політиці й економіці і самим режимам таких політичних лідерів¹. Так чи інакше і незалежно від демократії чи недемократії, усе чи майже усе впорядковується врахуванням раціональних позицій політичних акторів, тобто їхніми «втратами» чи «виграшами» від прийняття або заперечення впливу міжнародних відносин у національній політиці й економіці тієї або іншої країни (в тому числі на тлі усталених параметрів національного політичного процесу, зокрема виборів, міжінституційних відносин, політичної культури й історії тощо).

Список використаних джерел:

1. Alesina A., Grilli V., Milesi-Feretti G. The political economy of capital controls // Leiderman L., Razin A. (eds.). *Capital mobility: The impact of consumption, investment and growth*. Cambridge University Press, 1994. P. 289-328.
2. Alesina A., Roubini N. Political cycles in OECD economies. *Review of Economic Studies*. 1992. Vol. 59. No. 4. P. 663-668.

¹ Alesina A., Grilli V., Milesi-Feretti G. The political economy of capital controls // Leiderman L., Razin A. (eds.). *Capital mobility: The impact of consumption, investment and growth*. Cambridge University Press, 1994. P. 289-328.

3. Andrews D. Capital mobility and state autonomy: Toward a structural theory of international monetary relations. *International Studies Quarterly*. 1994. Vol. 38. No. 2. P. 193-218.
4. Bryant R. *Money and monetary policy in interdependent nations*. Washington: Brookings Institution, 1980. 584 p.
5. Frieden J., Rogowski R. The impact of the international economy on national policies: An analytical overview // Keohane R., Milner H. (eds.). *Internationalization and Domestic Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996. P. 25-47.
6. Garrett G., Lange P. Internationalization, institutions and political change // Keohane R., Milner H. (eds.). *Internationalization and Domestic Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996. P. 48-76.
7. Goldstein J. The impact of ideas on trade policy: The origins of U.S. agricultural and manufacturing policies. *International Organization*. 1989. Vol. 43. No. 1. P. 31-72.
8. Goodman J., Pauly L. The obsolescence of capital controls? Economic management in an age of global markets. *World Politics*. 1993. Vol. 46. No. 1. P. 50-82.
9. Haggard S. The institutional foundations of hegemony: Explaining the reciprocal trade agreements Act of 1934. *International Organization*. 1988. Vol. 42. No. 1. P. 91-120.
10. Hall P. *The political power of economic ideas: Keynesianism across nations*. Princeton: Princeton University Press, 1989. 406 p.
11. Hibbs D. *The American political economy: Macroeconomics and electoral politics*. Cambridge: Harvard University Press, 1987. 404 p.
12. Hirschman A. *Exit, voice, and loyalty: Responses to decline in firms, organizations, and states*. Cambridge: Harvard University Press, 1970. 162 p.
13. Kurzer P. Unemployment in open economies: The impact of trade, finance and European integration. *Comparative Political Studies*. 1991. Vol. 24. No. 1. P. 3-30.
14. Lindblom C. *Politics and markets: The world's political-economic systems*. New York: Basic Books, 1977. 403 p.
15. Milner H., Keohane R. Internationalization and domestic politics: An introduction // Keohane R., Milner H. (eds.). *Internationalization and Domestic Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996. P. 3-24.
16. Mussa M. Macroeconomic interdependence and the exchange rate regime // Dornbush R., Frenkel J. (eds.). *International economic policy: Theory and evidence*. Baltimore: John's Hopkins University Press, 1979. P. 160-204.
17. Razin A., Rose A. Business cycle volatility and openness // Leiderman L., Razin A. (eds.). *Capital mobility: The impact of consumption, investment and growth*. Cambridge University Press, 1994. P. 48-82.

ДЛЯ ПОДАТКОВ

This image shows a single sheet of white paper with horizontal ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.

Наукове видання

Політичні партії і вибори: українські та світові практики

Збірник статей і тез

За матеріалами Міжнародної наукової конференції «Партійно-виборчі процеси та тренди в контексті євроінтеграції, трансформації, суспільно-політичних криз і війни: Україна та світ» – сьомої у рамках серії міжнародних конференцій кафедри політології «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведа) від 2–3 грудня 2022 року

за редакцією **Анатолія Романюка** і **Віталія Литвина**

Комп'ютерне верстання *В. С. Литвин*

Формат 60×84/16. Папір офсетний. Гарнітура Calibri Light.
Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 19,38. Зам. № 05/21

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК № 3059 від 13.12.2007 р.